LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU HZF LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

34/1
2026

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU HZF LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

LU Akadēmiskais apgāds

34/1
2026

Linguistica Lettica, 34/1. LU HZF Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura redaktores: Anna Frīdenberga, Anta Trumpa. Rīga: LU HZF Latviešu valodas institūts, 2026, 302 lpp.

Izdevums tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projekta „Latviešu valoda laikā, telpā un sabiedrībā" (Nr. VPP-IZM-Letonika-2025/1-0012) atbalstu

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief
Solvita BERRA (*Solvita Burr*)

Numura redaktores / Issue editors
Anna FRĪDENBERGA, Anta TRUMPA

Redakcijas kolēģija / Editorial board
Ilze AUZIŅA (Latvija)
Laimute BALODE (Latvija)
Ina DRUVIETE (Latvija)
Ilga JANSONE (Latvija)
Daiki HORIGUČI (*Daiki Horiguchi*, Japāna)
Diāna LAIVENIECE (Latvija)
Sanita MARTENA (Latvija)
Sanda RAPA (Latvija)
Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtė-Villanueva-Svensson*, Lietuva)
Anna STAFECKA (Latvija)
Mihals ŠKRABALS (*Michal Škrabal*, Čehija)
Agris TIMUŠKA (Latvija)
Lembits VABA (*Lembit Vaba*, Igaunija)
Pēteris VANAGS (Latvija / Zviedrija)
Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Brīvpiekļuve / Open access
https://lavi.lu.lv/linguistica-lettica/; https://dspace.lu.lv/home

Literārie redaktori / Proof-readers
Kristīne MEŽAPUĶE, Justīne BONDARE, Edmunds TRUMPA

Ievada tulkotāja / Translator of introduction
Justīne BONDARE

Māksliniece / Design
Vanda VOICIŠA

Maketētāja / Layout design
Ineta PRIGA

ISSN 1407-1932
https://doi.org/10.22364/lingualet.34.1

© LU HZF Latviešu valodas institūts, 2026
© Vanda Voiciša, dizains

SATURS / CONTENTS

- Anna FRĪDENBERGA, Anta TRUMPA
  Ievads jeb Latviešu grāmatai 500 gadu. Īss ieskats numura pirmās daļas zinātniskajos rakstos 5
  Introduction or 500 Years of the Latvian Book. A Brief Overview of the Scientific Articles in the First Part of the Issue 12

- Renāte SILIŅA-PIŅĶE, Ilga JANSONE 20
  Personvārdi 18. gadsimta evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatās: kopīgais un atšķirīgais
  Given Names in 18th-Century Evangelical Lutheran Church Books: The Common and the Different

- Everita ANDRONOVA, Anta TRUMPA 48
  „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)" ceļā uz otrās versijas izveidi
  "Historical Dictionary of Latvian (16th–17th Century)": Towards the Second Edition

- Nikole NAUA (*Nicole NAU*) 66
  Latgaliešu Svēto Rakstu valoda no „Evangelia Toto Anno .." (1753) līdz lietotnei „Latgalian Bible"
  The Latgalian Language of the Scriptures from "Evangelia Toto Anno ..." (1753) to the Application "Latgalian Bible"

- Anna STAFECKA 94
  Ieskats Bībeles stāstu tulkojumā latgaliešu rakstu valodā „Nutykszonas Biblias .."
  Insight into the Translation of Bible Stories into the Latgalian Written Language: "Nutykszonas Biblias ..."

- Paweł BRUDZYŃSKI 108
  Curative Constructions in 17th-Century Lithuanian and Latvian: Chyliński's and Glück's Bible Case Study
  Kuratīvās konstrukcijas 17. gadsimta lietuviešu un latviešu valodā: Hiliņska un Glika Bībeles tulkojuma analīze

- Māris BALTIŅŠ 128
  Žurnālu ienākšana Latvijas preses klāstā 19. gadsimta 80. gados un tās ietekme uz terminradi
  Entry of Magazines into the Latvian Press in the 1880s and Its Impact on Term Creation

SATURS CONTENTS

- Jānis VECKRĀCIS 142

Juridiskās speciālās leksikas iezīmes 1850.–1899. gada Vidzemes zemnieku likumu tulkojumos latviešu valodā

Features of Specialized Legal Lexis in Latvian Translations of the Laws on the Peasants of Livonia of 1850–1899

- Ieva OZOLA 176

„Viļķeniešu izloksne. No K. D." (1893): pirmais Vidzemes lībiskās izloksnes apraksts

"Viļķene Subdialect. From K. D." (1893): The First Vidzeme Livonic Subdialect Description

- Anete OZOLA 198

Priedēkļverbu uzsvars lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs

Stress in Prefixal Verbs in the Livonic Subdialects of Kurzeme

- Nijolė TUOMIENĖ 220

Religijos, etniškumo ir kalbos sąsajos Pietryčių Lietuvos ir Šiaurvakarinės Baltarusijos paribyje

Connections Between Religion, Ethnicity and Language in the Borderlands of Southeastern Lithuania and Northwestern Belarus

- Monika STANKIENĖ 244

Kalbos (variantų) konceptualizacija: Naujosios Akmenės gyventojų vaizdiniai

Conceptualization of Language Varieties: The Perceptions of Naujoji Akmenė Residents

- Rūta KAZLAUSKAITĖ 272

Pakruojo rajono vietovardžiai: tarminės ir norminės formos XX a. rašytiniuose šaltiniuose

Oikonyms of Pakruojis District: Dialectal and Codified Forms in Written Sources of the 20th Century

ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS 299

IEVADS JEB LATVIEŠU GRĀMATAI 500 GADU. ĪSS IESKATS NUMURA PIRMĀS DAĻAS ZINĀTNISKAJOS RAKSTOS

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta žurnāla „Linguistica Lettica" 34. numuram ir divas daļas. Tajā ietvertie raksti veidoti uz 2025. gada 20.–21. februārī Latvijas Universitātē notikušajā akadēmiķa Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienas atceres starptautiskajā zinātniskajā konferencē nolasīto referātu pamata. Konferences nosaukums bija „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados".

2025. gadā latvieši un igauņi svinēja gan pirmās latviešu, gan igauņu valodā izdotās grāmatas piecsimtgadi. Lai gan 1525. gadā Lībekā latviešu valodā izdotā grāmata, kurā, visticamāk, bija aprakstīta luterāņu dievkalpojuma kārtība, lasītājus tā arī nesasniedza (Kala, 2025), tomēr tai pēc vairākiem gadu desmitiem sekoja jau veiksmīgāki izdevumi (piem., Georga Manceļa, Kristofa Fīrekera, Georga Elgera, Ernsta Glika darbi), kas mūsdienu pētniekiem ļauj ieskatīties senākos valodas attīstības posmos un kas bija par pamatu latviešu rakstu valodas izveidei (Vanags, 2013, 204–207).

Šajā laikposmā latviešu valoda, kurā sarakstītais pirmais izdevums, iespējams, tika sadedzināts Lībekas rātslaukumā un kas savu nākamo grāmatu sagaidīja vien pēc 60 gadiem (Vanags, 2025), ir izveidojusies par kultūras un zinātnes valodu, digitālajā vidē lietotu valodu, kurai ir divi rakstu valodas paveidi un daudzas vēl līdz mūsdienām dzīvas izloksnes.

Pirmās izdotās grāmatas piecsimtgades kontekstā latviešu un citu baltu un Baltijas reģiona valodu attīstībai plašā nozīmē ir veltīts arī žurnāla „Linguistica Lettica" 34. numurs.

Izdevuma tematika ir daudzveidīga – tajā ir iekļauti pētījumi par baltu valodu senajiem tekstiem, abu vēsturisko latviešu rakstu valodas paveidu attīstību, gramatiku, onomastiku, dialektoloģiju, terminoloģiju, leksikoloģiju, leksikogrāfiju, sociolingvistiku un tulkojumvalodu, kā arī par tekstu digitalizāciju, valodas korpusiem un digitālajiem valodas resursiem. Valodas digitalizācijai (elektroniskajām vārdnīcām, rīkiem, korpusiem, lietotnēm) ir veltīti pat vairāki raksti, uzsverot, ka mūsdienās valodas attīstība ir cieši saistīta ar tās konkurētspēju digitālajā vidē, jo, kā atzinis

ungāru datorlingvists Andrāšs Kornai (*András Kornai*), digitālā plaisa var veicināt nevienlīdzību starp valodām (Kornai, 2013).

Žurnāla numura struktūra

„Linguistica Lettica" 34. numuru veido divas daļas. Pirmajā daļā apkopoti zinātniski raksti vairāk ar diahronisku ievirzi, otrajā – ar sinhronisku. Ņemot vērā konferences tematiku, kas aptver visu latviešu rakstu valodas attīstības laikmetu un var ietvert būtībā jebkuru valodniecības, kā arī plašāk – latviešu grāmatniecības, jomu, rakstu tematika ir ļoti daudzveidīga. Pirmajā daļā vairāki raksti ir veltīti dialektoloģijai (gan latviešu, gan lietuviešu valodas), kā arī terminoloģijai, terminoloģijas veidošanās vēsturei. Zīmīgs ir atzinums, ka līdztekus latviešu grāmatniecības attīstībai noris arī periodiskās preses saturiska un žanriska bagātināšanās, un šie procesi, savijoties cieši kopā, 19. gadsimta pēdējā trešdaļā kopīgi noveda pie „drukātā vārda sprādziena" (Ķencis, 2025, 13). Otrajā daļā vairāki raksti ir saistīti ar korpuslingvistiku, ar digitālajiem resursiem, kas mūsdienu valodnieciskajos pētījumos tiek izmantoti arvien biežāk, vairāki pētījumi balstās uz Nacionālajā korpusu kolekcijā iekļauto korpusu materiāliem. Daži raksti veltīti tulkojumvalodai dažādos aspektos, gan pievēršoties cilvēku veiktiem tulkojumiem, gan mašīntulkojumvalodai. Dažos rakstos veikta konkrētu parādību lingvistiskā analīze, bet dažiem rakstiem ir kultūrvēsturiska ievirze. Otrajā daļā zinātniskajiem rakstiem seko sadaļa „Hronika", „2024. gadā izdotās valodniecības grāmatas" un „Apsveicam". Katras daļas beigās ir ievietotas „Ziņas par autoriem".

Īss ieskats numura pirmās daļas zinātniskajos rakstos

Renātes Siliņas-Piņķes un **Ilgas Jansones** raksts „Personvārdi 18. gadsimta evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatās: kopīgais un atšķirīgais" ir saistīts ar Latviešu valodas institūtā nesen uzsākto darbu pie elektroniskās „Latviešu personvārdu vēsturiskās vārdnīcas" (LPVV). Rakstā salīdzināti triju attālu draudžu – Ērģemes, Priekules un Ugāles – personvārdi, izmantojot katras draudzes pirmo desmit gadu ierakstus. Autoru mērķis ir apzināt kopīgo un atšķirīgo dažādu Kurzemes un Vidzemes draudžu dokumentos. Analizējot draudžu baznīcu grāmatu dzimušo reģistrus, secināts, ka atšķirīga ir gan valoda, gan rakstība, gan lielākā daļa pierakstīto personvārdu. Pētījums sniedzis lielu ieguldījumu daudzu personvārdu senāko datu apzināšanā, resp., to rašanās vai ienākšanas laiks latviešu valodā ir precizēts par vairāk nekā 200 gadiem salīdzinājumā ar Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcu". Atklāti arī vairāk nekā 20 jauni, K. Siliņa vārdnīcā nefiksēti personvārdi, kas paplašina priekšstatu par latviešu vēsturiskajiem personvārdiem. Autores secina, ka senāko latviešu draudžu baznīcu grāmatu izpētei ir nozīmīga loma latviešu personvārdu diahroniskajos un diatopiskajos pētījumos, kā arī LPVV izstrādē.

Everitas Andronovas un **Antas Trumpas** raksta „„Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)" ceļā uz otrās versijas izveidi" mērķis ir raksturot plānotās formālās un saturiskās „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas" (LVVV) izmaiņas, to cēloņus un apspriežamos risinājumus. Rakstā ir aplūkotas LVVV formālās izmaiņas – pāreja no ASCII uz *Unicode* kodējumu, kas patlaban ir noslēgusies. LVVV tiek plānotas arī būtiskas saturiskās izmaiņas – vārdnīca tiks papildināta ar datiem no avotiem, kas pēdējā laikā pievienoti korpusam „SENIE", kas ir apjomīgs uzdevums. Ņemot vērā šīs vārdnīcas, kā arī citu valodu vēsturisko vārdnīcu veidotāju pieredzi šķirkļu rakstīšanā, tiek apsvērta arī iespēja mainīt pieeju stabilo un brīvo vārdu savienojumu atspoguļojumam šķirklī, resp., vārdu savienojumus formulēt vispārīgāk, iespējams, atteikties no skaita un rakstības variantu atspoguļošanas visu veidu vārdu savienojumiem vārdnīcā. Būtiski, ka kopš 2023. gada LVVV autori izmanto meklēšanas iespējas mūsdienu rakstībā. Autores uzskata, ka reiz būs iespējams izmantot mūsdienu latviešu valodas rīkus arī seno tekstu apstrādē (piem., morfoloģijas analizatoru), tas palīdzētu automatizēt šķirkļa vārdu paradigmu pievienošanu.

Nikoles Nauas (*Nicole Nau*) rakstā „Latgaliešu Svēto Rakstu valoda no „Evangelia Toto Anno .." (1753) līdz lietotnei „Latgalian Bible"" pētīts, kā no pirmsākumiem līdz mūsdienām mainījusies latgaliešu evaņģēliju tulkojumu valoda, īpašu uzmanību pievēršot atsevišķām sintaktiskām iezīmēm. Pētījumā izraudzītas Mateja evaņģēlija daļas no četriem avotiem, kas pārstāv dažādus rakstītās latgaliešu valodas vēstures posmus: sākot no senākās saglabājušās grāmatas latgaliski „Evangelia Toto Anno .." un beidzot ar 2024. gadā mobilajā lietotnē audio versijā publicēto Mateja evaņģēliju. Pētījumā izšķirtas divas gramatisko konstrukciju grupas. Pirmā ietver parādības, kuru rašanos vai saglabāšanos noteicis citas valodas modelis, piemēram, ciešamās kārtas konstrukcijas ar *tapt* un *tikt*, prievārda *īkš(an)* lietojums lokatīva vietā. Autore secina, ka, izņemot ciešamo kārtu, šīs parādības ir raksturīgas senākajam avotam, bet 20. gadsimtā izzūd. Otrā grupa ietver konstrukcijas, kas raksturīgas latgaliešu valodai, bet ne kontaktvalodām, piemēram, supīns, ģenitīva lietojums ar noliegtiem pārejošiem darbības vārdiem. Autore konstatē, ka „vislatgaliskākās" evaņģēliju tekstu versijas ir 1906. un 1933. gada izdevumos, savukārt 21. gadsimta izdevumā minētās parādības gandrīz pilnībā izzudušas, un šī teksta sintakse ir ļoti tuva mūsdienu latviešu literārajai valodai.

Annas Stafeckas raksts „Ieskats Bībeles stāstu tulkojumā latgaliešu rakstu valodā „Nutykszonas Biblias .."" veltīts latgaliešu rakstu valodas avotam – Bībeles stāstu tulkojumam „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma ..", kas publicēts 1860. gadā un tiek piedēvēts Dricānos dzimušajam Gustavam Manteifelim. Līdz ar G. Manteifeļa darbību latgaliešu rakstu valodā ienāk arī Viduslatgales izlokšņu, tostarp Dricānu izloksnes, valodas īpatnības. Tomēr iespējams arī, ka šis tulkojums ir kolektīvs darbs, kas tapis G. Manteifeļa

vadībā. Rakstā ir analizēta Bībeles stāstu tulkojuma valoda, aplūkots iespējamo fonētisko parādību atspoguļojums, gramatisko formu varianti, citu valodu un izlokšņu ietekme, kā arī sniegts ieskats aizgūtajā un mantotajā leksikā. Autore secina, ka, balstoties uz valodniecisko analīzi, iespējams ne tikai izvirzīt hipotēzi par vairāku personu iespējamu līdzdalību tulkojuma tapšanā, bet arī, salīdzinot tekstā konstatētās dialektālās pazīmes ar mūsdienu dialektu datiem un izvērtējot to saglabāšanos vai zudumu, noteikt izlokšņu attīstības dinamiku.

Pavela Brudziņska (*Paweł Brudzyński*) rakstā „Curative constructions in 17th-century Lithuanian and Latvian: Chyliński's and Glück's Bible Case Study" („Kuratīvās konstrukcijas 17. gadsimta lietuviešu un latviešu valodā: Hiliņska un Glika Bībeles tulkojuma analīze") salīdzināts, kā 17. gadsimta lietuviešu un latviešu Bībeles tulkojumos izteiktas kuratīvās konstrukcijas, kas atspoguļo netiešo cēlonību, kurā darbības veicējs deleģē darbības izpildi citam aģentam. Analizēti divi viena laikmeta paralēlteksti – Samuela Boguslava Hiliņska tulkojums lietuviešu valodā (1660) un Ernsta Glika tulkojums latviešu valodā (1685). Rezultāti rāda skaidru atšķirību: S. B. Hiliņska tekstā kuratīvi lietoti reti un nekonsekventi, daudzkārt izteikti netieši vai aizstāti ar citiem līdzekļiem, savukārt E. Glika tulkojumā tie bieži un sistemātiski atspoguļoti ar perifrastiskām konstrukcijām, īpaši ar darbības vārdu *likt*. E. Glika valodas lietojumu, visticamāk, ietekmējuši vācu valodas modeļi un agrīnā latviešu rakstu valoda, savukārt S. B. Hiliņska tulkojumā vērojama lietuviešu valodai raksturīgāka realizācija. Autors uzskata, ka šīs atšķirības atspoguļo dziļākus tipoloģiskus pretnostatījumus starp latviešu un lietuviešu valodu, kā arī abu tulkotāju atšķirīgās lingvistiskās izvēles un interpretācijas stratēģijas.

Māra Baltiņa raksts „Žurnālu ienākšana Latvijas preses klāstā 19. gadsimta 80. gados un tās ietekme uz terminradi" veltīts terminoloģijas vēsturei un uzsver žurnālu nozīmi latviešu terminoloģijas veidošanā. Jau vairāk nekā 200 gadus līdztekus latviešu grāmatniecības attīstībai noris arī periodiskās preses saturiska un žanriska bagātināšanās. Šie procesi, savijoties cieši kopā, nav nošķirami. 19. gadsimta 70. gados parādījās izdevumi, kas bija paredzēti noteiktai auditorijai, kā arī pirmais dienas laikraksts. Laikrakstu skaita pieaugums ļāva pievērsties plašākam tematu lokam un uzrunāt noteiktas interešu grupas, loģisks solis bija mēģinājums veidot žurnālu tipa izdevumus. Pirmie žurnāli „Pagalms" un „Rota" iznāca salīdzinoši īsu laiku, bet mēnešraksts „Austrums" kļuva par vadošo sabiedrisko un literāro žurnālu divu desmitgažu garumā, publicējot apjomīgus rakstus par tiesībām, vēsturi, valodniecību, medicīnu un dabaszinātnēm. Autors uzskata žurnālu parādīšanos 19. gadsimta 80. gados par loģisku attīstības pakāpi notikumu virknē, ko raksturo laikrakstu skaita, izdošanas biežuma un kopapjoma secīgs pieaugums.

Terminoloģijas vēstures tēmu turpina arī **Jānis Veckrācis** rakstā „Juridiskās speciālās leksikas iezīmes 1850.–1899. gada Vidzemes zemnieku likumu tulkojumos latviešu

valodā". Raksta izpētes centrā ir trīs 19. gadsimta vidus un beigu juridiski teksti (1850, 1862, 1899) un tajos lietotā latviešu juridiskā leksika. Kontekstualizācijas nolūkos raksta sākumā sniegts ieskats latviešu seno juridisko tekstu un leksikas lingvistiskajos pētījumos, tomēr raksta galvenā daļa veltīta tieši detalizētai juridiskās leksikas analīzei minētajos Vidzemes zemnieku likumu tulkojumos. Likumos lietotā juridiskā leksika sastatīta ar atbilsmēm vācu un krievu valodā, īpašu uzmanību pievēršot latviešu juridiskās leksikas izmaiņām. Autors valodas faktus analizē diahroniski, novērojot pakāpenisku juridisko tekstu tulkojumu kvalitātes uzlabošanos 19. gadsimta beigās, kad samazinās aprakstošu vārdkopu lietojums un notiek pāreja uz precīzāku juridisku vienvārda terminu lietojumu. Autors secina, ka 1899. gada tulkojumā ietverti daudzi termini, kas latviešu juridiskajā terminoloģijā saglabājušies līdz mūsdienām.

Ieva Ozola rakstā „„Viļķeniešu izloksne. No K. D." (1893): pirmais Vidzemes lībiskās izloksnes apraksts" pievērsusies latviešu dialektoloģijas vēstures izpētei, analizējot 1893. gadā laikraksta „Dienas Lapa" etnogrāfiskajā pielikumā publicēto viļķeniešu izloksnes aprakstu. Raksta sākumā atklāta šī daļēji anonīmā darba autorība – iniciāļi K. D. pieder latviešu pedagogam, publicistam un dzejniekam Kārlim Dēķenam, kurš pats, kā stāsta raksta autore, nebija dzimis Vidzemes lībiskajā apgabalā, bet sešus gadus strādājis Viļķenes pagastskolā. Rakstā analizēta apraksta struktūra, raksturots precīzais Viļķenes izloksnes fonētisko un morfoloģisko iezīmju fiksējums, salīdzinot to ar vēlākajiem Viļķenes izloksnes pētījumiem līdz pat 20. gadsimta vidum. Autore uzsver, ka atšķirībā no citiem laikraksta „Dienas Lapa" pielikumā iekļautajiem izlokšņu aprakstiem šajā bagātīgi ir ietvertas tautas mīklas, kas, protams, pierakstītas viļķeniešu izloksnē. Autore secina, ka Kārļa Dēķena Viļķenes izloksnes apraksts ir būtisks darbs latviešu dialektoloģijas aizsākumos. Kaut arī apraksts neaptver visas lībiskā dialekta iezīmes, tas tomēr uzskatāms par uzticamu liecību.

Arī **Anetes Ozolas** raksts veltīts latviešu dialektoloģijai, konkrētāk, dialektālajai fonētikai. Raksta „Priedēkļverbu uzsvars lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs" sākumā autore aplūko līdz šim par lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu uzsvaru veiktos pētījumus un tajos izteiktās galvenās atziņas. Vairāki valodnieki (piem., Jānis Endzelīns, Marta Rudzīte, Kārlis Draviņš un Velta Rūķe) rakstījuši par to, ka lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs uzsvars nereti atšķiras no literārās valodas. Rakstā izklāstīts akustiskās fonētikas eksperiments, kurā mēģināts noteikt lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu priedēkļverbu priedēkļa un saknes segmentu akustiskās pazīmes – relatīvo garumu, segmenta pamattoni un intensitāti –, kas norādītu uzsvara vietu (eksperimentā izmantoti divu informanšu ierunāti piemēri). Eksperimenta rezultāti rāda, ka vairākos priedēkļverbos uzsvars mēdz pārvietoties no priedēkļa uz sakni, īpaši gadījumos, kad priedēkļa patskanis ir fonētiski saīsināts. Savukārt saknes zilbē novērojama patskaņa pagarināšanās, kas skaidrota kā aizstāju jeb kompensējošais pagarinājums. Autore secina, ka „fonētiskās izmaiņas

un prosodiskās īpašības lībiskajā dialektā ir savstarpēji saistītas un, iespējams, ir paliekas no vēsturiskas brīvā uzsvara tradīcijas".

Lietuvas un Baltkrievijas robežai abās pusēs esošo (vai bijušo) lietuviešu valodas izlokšņu sociolingvistisku izpēti veikusi **Nijole Tomiene** (*Nijolė Tuomienė*). Savā rakstā „Religijos, etniškumo ir kalbos sąsajos Pietryčių Lietuvos ir Šiaurvakarinės Baltarusijos paribyje" („Saikne starp reliģiju, etnisko piederību un valodu Lietuvas dienvidaustrumu un Baltkrievijas ziemeļrietumu pierobežā") autore analizē reliģijas, etniskās identitātes un valodas savstarpējās attiecības pierobežas reģionā – teritorijā, kurā jau gadu desmitiem līdzās pastāvējusi lietuviešu, poļu, baltkrievu un krievu valoda. Balstoties uz 60 gadu garumā veiktiem pētījumiem – skaņu ierakstiem, aptaujām –, autore centusies noskaidrot, kādu iemeslu dēļ reliģiskajos rituālos par dominējošo ir kļuvusi tieši poļu valoda un vai līdz mūsdienām ir saglabājusies reliģiskās piederības ietekme uz pierobežas iedzīvotāju etnisko identitāti, proti, vai arī mūsdienās pastāv stereotips *katolis = polis*. Pētījuma rezultātā autore secina, ka arī mūsdienās Dienvidaustrumlietuvas un Ziemeļrietumbaltkrievijas iedzīvotāju galvenais identitātes kritērijs ir konfesionālā piederība un cilvēki, kas pieder katoļticībai, šajā reģionā tiek uzskatīti par poļiem neatkarīgi no tā, vai viņi pārvalda poļu valodu vai ne. Šajos procesos nozīmīga loma ir poļu valodai kā rituālajai valodai katoļu baznīcās. Autore konstatē, ka mūsdienās abu valstu robežas Lietuvas pusē arvien biežāk baznīcā paralēli poļu valodai lieto arī lietuviešu valodu, kamēr Baltkrievijas pusē vēl arvien reliģiskajos rituālos turpina dominēt poļu valoda.

Monika Stankiene (*Monika Stankienė*) ir pievērsusies Naujoji Akmenes iedzīvotāju valodas konceptualizācijas izpētei, izmantojot perceptīvās dialektoloģijas un sociolingvistikas metodes. Rakstā „Kalbos (variantų) konceptualizacija: Naujosios Akmenės gyventojų vaizdiniai" („Valodas varietāšu konceptualizācija: Naujoji Akmenes iedzīvotāju priekšstati") valodniece mēģina atklāt, kādas lingvistiskās un nelingvistiskās pazīmes valodas kopienas locekļi saista ar dažādām valodas varietātēm un kā šie priekšstati atšķiras dažādās paaudzēs. Rakstā arī noskaidrots, kā paaudžu atšķirības valodas varietāšu uztverē atspoguļo šo varietāšu sociālo vērtējumu un nozīmi. Autore secina, ka, lai gan jaunākās paaudzes valodā ir izteiktāka literārās valodas ietekme, raksturojot valodas variantus, visu paaudžu respondentu atbildes ir līdzīgas: visbiežāk tiek minētas lingvistiskās pazīmes – prosodiskās, fonētiskās, morfoloģiskās un leksiskās –, taču nozīmīgs ir arī valodas skanīgums, skaidrība un senatnīgums.

Onomastikai veltīts ir **Rūtas Kazlauskaites** (*Rūta Kazlauskaitė*) raksts „Pakruojo rajono vietovardžiai: tarminės ir norminės formos XX a. rašytiniuose šaltiniuose" („Pakrojas rajona vietvārdi: dialektālās un literārās valodas formas 20. gadsimta rakstītajos avotos"). Autore salīdzina un analizē Pakrojas rajona vietvārdu atspoguļojumu divos dažādu laiku avotos – 1925. gadā izdotajā Lietuvas apdzīvoto vietu

sarakstā un 20. gadsimta 70. gadu vidū izdotajā Lietuvas PSR administratīvi teritoriālā iedalījuma ceļvedī –, īpašu uzmanību pievēršot vietvārdu dialektālo īpatnību (fonētisko, morfoloģisko un leksisko) pierakstam. Autore secina, ka 1925. gada vietvārdu saraksts ir vērtīgs avots gan onomastikā, gan dialektoloģijā, jo vietvārdu dialektālās, proti, austrumaukštaišu dialekta Panevēžas izloksnes ziemeļu daļas, iezīmes atspoguļotas ticami un precīzi. Šis avots ir nozīmīgs arī sociolingvistikai, jo tas sniedz ziņas par neatkarīgās Lietuvas pirmo piecgadi, atspoguļojot lietuviešu valodas stāvokli, tās normēšanas centienus, svešvalodu ietekmi un dažādas tā laika sociālās dzīves norises. Pētījumā konstatēts, ka jaunākajā avotā vietvārdi korekti pielāgoti literārajai valodai, tomēr sastopamas arī dažas neprecizitātes, kas kļūdaini atspoguļo vietvārdu vietējo izrunu.

Numura redaktores
Anna Frīdenberga,
Anta Trumpa

LITERATŪRA

Kala, T. (2025). 1525. gada izdevumi igauņu un latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 22–25.

Kornai, A. (2013). Digital Language Death. *PLoS ONE*, *8* (10), Article e77056. Pieejams https://doi.org/10.1371/journal.pone.0077056.

Ķencis, T. (2025). No katehisma līdz Neatkarības deklarācijai. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 10–14.

Vanags, P. (2013). Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201–240.

Vanags, P. (2025). Senākā līdz šim atrastā grāmata latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 26–29.

INTRODUCTION OR 500 YEARS OF THE LATVIAN BOOK. A BRIEF OVERVIEW OF THE SCIENTIFIC ARTICLES IN THE FIRST PART OF THE ISSUE

Issue 34 of the scientific journal "Linguistica Lettica" of the University of Latvia's Institute of the Latvian Language of the Faculty of Humanities has two parts. The articles included in it are based on the papers read at the international scientific conference commemorating the 152nd anniversary of academician Jānis Endzelīns, held at the University of Latvia on February 20–21, 2025. The title of the conference was "From the First Book to Digital Texts: The Development of Language in 500 Years".

In 2025, Latvians and Estonians celebrated the 500th anniversary of the first books published in Latvian and Estonian. Although the Latvian book published in Lübeck in 1525, which most likely described the order of Lutheran worship, never reached readers (Kala, 2025), it was followed several decades later by more successful editions (e.g., works by Georg Mancelius, Christoph Fürecker, Georg Elger, Ernst Glück), which allow modern researchers to look into the earliest stages of language development and which served as the basis for the creation of the Latvian written language (Vanags, 2013, 204–207).

During this period, the Latvian language – in which the first edition, which was possibly burned at the Lübeck market square and did not result in a second book until 60 years later (Vanags, 2025), was written in – has developed into a language of culture and science. It is a language used in the digital environment, which has two written forms and many dialects that are still alive today.

In the context of the 500th anniversary of the first published book, the 34th issue of the journal "Linguistica Lettica" is also dedicated to the development of Latvian and other Baltic and Baltic region languages in a broad sense.

The subject matter of the publication is diverse – it includes research on ancient texts of the Baltic languages, the development of both historical varieties of the Latvian written language, grammar, onomastics, dialectology, terminology, lexicology, lexicography, sociolinguistics, and translation target language, as well as on the digitization of texts, language corpora, and digital language resources. Several articles are devoted to the digitization of language (electronic dictionaries, tools, corpora, applications), emphasizing that

the development of a language today is closely related to its competitiveness in the digital environment, because, as the Hungarian computational linguist András Kornai has recognized, the digital divide can contribute to inequality between languages (Kornai, 2013).

The structure of the journal issue

The 34th issue of "Linguistica Lettica" consists of two parts. The first part contains scientific articles with a more diachronic orientation, the second – with a synchronic one. Considering the conference's theme, which covers the entire period of development of the Latvian written language and can include essentially any field of linguistics, as well as, more broadly, Latvian bookmaking, the themes of the articles are truly diverse. In the first part, several articles are dedicated to dialectology (both Latvian and Lithuanian), terminology, and the history of terminology formation. It is noteworthy that, alongside the development of Latvian bookmaking, the periodical press also underwent enrichment in content and genres, and these closely intertwined processes led to the "explosion of the printed word" in the last third of the 19th century (Ķencis, 2025, 13). In the second part, several articles are related to corpus linguistics and digital resources that are increasingly used in modern linguistic research, and several studies are based on corpus materials included in the Latvian National Corpora Collection. Some articles are dedicated to translationese in various aspects, focusing on both human translation and machine translationese. Some articles conduct linguistic analysis of specific phenomena, while others have a cultural-historical orientation. The scientific articles in the second part are followed by the sections "Chronicle," "Linguistics books published in 2024," and "Congratulations". At the end of each part, the section "About the authors" is included.

A brief overview of the scientific articles in the first part of the issue

The article "Given Names in 18th-Century Evangelical Lutheran Church Books: The Common and the Different" by **Renāte Siliņa-Piņķe** and **Ilga Jansone** is related to the work recently commenced at the Institute of the Latvian Language on the electronic dictionary "Historical Dictionary of Latvian Given Names" (LPVV). The article compares the given names of three distant parishes – Ērģeme, Priekule, and Ugāle – using the records of the first ten years of each parish. The authors aim to identify the common and different in the documents of various parishes in Kurzeme and Vidzeme. After analyzing the parish church book birth registers, it was concluded that the language, spelling, and most of the recorded given names are different. The study has made a great contribution to the identification of the oldest data on many given names, or rather, the time of their emergence or entry into the Latvian language has been clarified by more than 200 years compared to the dictionary of given names by Klāvs Siliņš.

More than 20 new given names not recorded in K. Siliņš's dictionary have also been discovered, which expands the picture of Latvian historical given names. The authors conclude that the study of the oldest Latvian parish church books plays a key role in diachronic and diatopic studies of Latvian given names, as well as in the development of the LPVV.

The aim of the article ""Historical Dictionary of Latvian (16th–17th Century)": Towards the Second Edition" by **Everita Andronova** and **Anta Trumpa** is to describe the planned formal and substantive changes to the "Historical Dictionary of Latvian" (LVVV), their causes, and the solutions to be discussed. The article examines the formal changes to the LVVV – the transition from ASCII to Unicode encoding, which is currently completed. Significant substantive changes are also planned for the LVVV – the dictionary will be supplemented with data from sources that have recently been added to the corpus "SENIE," which is a large-scale task. Considering the experience of the creators of this dictionary in writing dictionary entries in other language historical dictionaries, the possibility of changing the approach to the representation of stable and free word combinations in the entry, or, respectively, formulating word combinations in a more general way, possibly abandoning the representation of number and spelling variants for all types of word combinations in the dictionary is also considered as a possible change. It is important that, since 2023, LVVV authors have been using search capabilities in modern writing. The authors believe that one day it will be possible to use modern Latvian language tools in the processing of ancient texts (e.g., a morphology analyzer), which would help automate the addition of paradigms for entry words.

The article "The Latgalian Language of the Scriptures from "Evangelia Toto Anno ..." (1753) to the Application "Latgalian Bible"" by **Nicole Nau** studies how the language of Latgalian Gospel translations has changed from its beginnings to the present day, paying special attention to selected syntactic features. The study has selected parts of the Gospel of Matthew from four sources, representing different stages in the history of the written Latgalian language, starting from the oldest surviving book in Latgalian "Evangelia Toto Anno ..." and ending with the Gospel of Matthew published in a mobile application with an audio version in 2024. The study distinguishes two groups of grammatical constructions. The first includes phenomena whose emergence or preservation is determined by the model of another language, for example, passive constructions with *tapt* and *tikt*, the use of the preposition *īkš(an)* instead of the locative. The author concludes that, except for the passive, these phenomena are characteristic of the oldest source but disappear in the 20th century. The second group includes constructions characteristic of the Latgalian language, but not of contact languages, such as the supine and the use of the genitive with negated transitive verbs. The author finds that the "most Latgalian" versions of the Gospel texts are in the 1906 and 1933 editions, while in the 21st-century edition the mentioned phenomena have almost completely disappeared, and the syntax of this text is very close to modern Standard Latvian.

The article "Insight into the Translation of Bible Stories into the Latgalian Written Language: "Nutykszonas Biblias ..."" by **Anna Stafecka** is dedicated to the source of the Latgalian written language – the translation of Bible stories "Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma ..." into the Latgalian written language, which was published in 1860 and is attributed to Gustav Manteuffel, who was born in Dricāni. Along with G. Manteuffel's work, the linguistic peculiarities of the dialects of Central Latgale, including the Dricāni dialect, also entered the Latgalian written language. However, it is also possible that this translation is a collective work created under the leadership of G. Manteuffel. The article analyzes the language of the translation of Bible stories, examines the realization of possible phonetic phenomena, grammatical form variants, the influence of other languages and subdialects, and provides insight into borrowed and inherited vocabulary. The author concludes that, based on linguistic analysis, it is possible not only to hypothesize about the possible participation of several people in the creation of the translation, but also, by comparing the dialectal features found in the text with modern dialectal data and evaluating their preservation or loss, to determine the dynamics of subdialect development.

The article "Curative Constructions in 17th-Century Lithuanian and Latvian: Chyliński's and Glück's Bible Case Study" by **Paweł Brudzyński** compares how curative constructions, which reflect indirect causation in which the doer of the action delegates the performance of the action to another agent, are expressed in 17th-century Lithuanian and Latvian Bible translations. Two parallel texts from the same period are analyzed: the Lithuanian translation of Samuel Bogusław Chyliński (1660) and the Latvian translation of Ernst Glück (1685). The results show a clear difference: in S. B. Chyliński's text, curative constructions are rare, inconsistent, and often expressed indirectly or replaced by other means, while in E. Glück's translation they are often and systematically expressed with periphrastic constructions, especially with the verb *likt*. E. Glück's use of language is most likely influenced by German language models and early Latvian written language, while S. B. Chyliński's translation shows a more Lithuanian-specific realization. The author believes that these differences reflect deeper typological contrasts between Latvian and Lithuanian, as well as the various linguistic choices and interpretative strategies of the translators.

The article "Entry of Magazines into the Latvian Press in the 1880s and Its Impact on Term Creation" by **Māris Baltiņš** is dedicated to the history of terminology and emphasizes the importance of magazines in Latvian terminology formation. For more than 200 years, the development of Latvian book printing has been accompanied by the enrichment of the content and genre of the periodical press. These processes, closely intertwined, cannot be separated. In the 1870s, publications intended for a specific audience appeared, as well as the first daily newspaper. The increase in the number of newspapers made it possible to focus on a wider range of topics and address specific interest groups; a logical step was an attempt to create magazine-type publications. The first magazines "Pagalms" and "Rota" were published for a relatively brief time, but the monthly magazine

"Austrums" became the leading social and literary magazine for two decades, publishing extensive articles on law, history, linguistics, medicine, and natural sciences. The author considers the emergence of magazines in the 1880s to be a logical development in a series of events characterized by a sequential increase in the number, frequency, and total volume of newspapers.

The theme of the history of terminology is also continued by **Jānis Veckrācis** in his article "Features of Specialized Legal Lexis in Latvian Translations of the Laws on the Peasants of Livonia of 1850–1899". The article focuses on three legal texts from the mid- and late 19th century (1850, 1862, 1899) and the Latvian legal lexicon used in them. For context, an insight into the linguistic studies of Latvian legal texts and legal lexis is provided at the beginning of the article. However, the main part of the article is dedicated to a detailed analysis of the legal lexicon in the translations of the aforementioned laws of Vidzeme peasants. The legal lexicon used in the laws is compared with its counterparts in German and Russian, paying special attention to changes in the Latvian legal lexicon. The author analyzes the facts of the language diachronically, observing a gradual improvement in the quality of translations of legal texts at the end of the 19th century, when the use of descriptive phrases decreases, and a transition occurs to the use of more precise single-word legal terms. The author concludes that the 1899 translation contains many terms that have survived in Latvian legal terminology to this day.

In her article ""Viļķene Subdialect. From K. D." (1893): The First Vidzeme Livonic Subdialect Description," **Ieva Ozola** focuses on the history of Latvian dialectology, analyzing the description of the Viļķene subdialect published in the ethnographic supplement of the newspaper "Dienas Lapa" in 1893. At the beginning of the article, the authorship of this partially anonymous description is revealed – the initials K. D. belong to the Latvian educator, publicist and poet Kārlis Dēķens, who himself, as the author of the article says, was not born in the Livonic region of Vidzeme, but worked at the Viļķene parish school for six years. The article analyzes the structure of the description and characterizes the precise documentation of the phonetic and morphological features of the Viļķene subdialect, comparing it with later studies of the Viļķene subdialect up to the middle of the 20th century. The author emphasizes that, unlike other descriptions of dialects included in the supplement to the newspaper "Dienas Lapa," this one contains a wealth of folk riddles, which, of course, are written down in the Viļķene subdialect. The author concludes that Kārlis Dēķens' description of the Viļķene subdialect is an important work in the beginnings of Latvian dialectology. Although the description does not cover all the features of the Livonic dialect, it can nevertheless be considered reliable evidence.

The article by **Anete Ozola** is also dedicated to Latvian dialectology, more specifically, dialectal phonetics. At the beginning of the article "Stress in Prefixal Verbs in the Livonic Subdialects of Kurzeme," the author reviews the studies conducted so far on the stress in the Livonic subdialects of Kurzeme and the main findings expressed in them. Several

linguists (e.g., Jānis Endzelīns, Marta Rudzīte, Kārlis Draviņš and Velta Rūķe) have written about the fact that the stress in the Livonic subdialects of Kurzeme often differs from standard language. The article presents an acoustic phonetics experiment in which an attempt is made to determine the acoustic features of the prefix and stem of prefix-verbs in the Livonic subdialects of Kurzeme – the relative length, the fundamental tone of the segment, and the intensity – that would indicate the place of stress (the experiment used examples spoken by two informants). The results of the experiment show that in several prefixed verbs the stress tends to move from the prefix to the stem, especially in cases where the prefix vowel is phonetically shortened. In turn, vowel lengthening is observed in the stem vowel, which is explained as a substitute or compensatory lengthening. The author concludes that "phonetic changes and prosodic features in the Livonic subdialect are interconnected and, possibly, remnants of a historical tradition of a free-stress system."

A sociolinguistic study of the Lithuanian language dialects on both sides of the Lithuanian-Belarusian border has been conducted by **Nijolė Tuomienė**. In her article "Connections Between Religion, Ethnicity, and Language in the Borderlands of Southeastern Lithuania and Northwestern Belarus," the author analyzes the interrelationships of religion, ethnic identity, and language in the border region – a territory where Lithuanian, Polish, Belarusian, and Russian languages have coexisted for decades. Based on 60 years of research – sound recordings, surveys – the author has tried to find out why Polish has become the dominant language in religious rituals and whether the influence of religious affiliation on the ethnic identity of border residents has persisted to this day, namely, whether the stereotype *Catholic = Pole* still exists today. As a result of the study, the author concludes that even today the main criterion of identity for the inhabitants of Southeastern Lithuania and Northwestern Belarus is confessional affiliation, and people who belong to the Catholic faith are considered Poles in this region regardless of whether they speak Polish. In these processes, the Polish language plays a significant role as the ritual language in Catholic churches. The author finds that today, on the Lithuanian side of the border, the Lithuanian language is increasingly used in church alongside Polish, while on the Belarusian side, Polish still continues to dominate religious rituals.

Monika Stankienė focuses on the study of the conceptualization of the Naujoji Akmenė inhabitant's language using perceptual dialectology and sociolinguistics methods. In her article "Conceptualization of Language Varieties: The Perceptions of Naujoji Akmenė Residents," the linguist attempts to reveal linguistic and non-linguistic features that members of the language community associate with different language varieties and how these perceptions differ across generations. The article also examines how generational differences in the perception of language varieties reflect the social assessment and meaning of these varieties. The author concludes that, although the influence of standard language is more pronounced in the language of the younger generation, when characterizing language variants, the answers of respondents of all generations are similar: prosodic,

phonetic, morphological, and lexical linguistic features are most often mentioned, but the sonority, clarity, and antiquity of the language are also important.

The article "Oikonyms of Pakruojis District: Dialectal and Codified Forms in Written Sources of the 20th Century" by **Rūta Kazlauskaitė** is dedicated to onomastics. The author compares and analyzes the representation of the place names of the Pakruojis District in two sources of different times – the list of settlements of Lithuania published in 1925 and the guide to the administrative-territorial division of the Lithuanian SSR published in the mid-1970s –, paying special attention to the recording of the dialectal features (phonetic, morphological and lexical) of the place names. The author concludes that the 1925 list of place names is a valuable source in onomastics and dialectology because the dialectal features of the place names, namely the northern part of the Panevėžys subdialect of the Eastern Aukštaitian dialect, are reflected reliably and accurately. This source is also important for sociolinguistics, as it provides information about the first five years of independent Lithuania, reflecting the state of the Lithuanian language, its standardization efforts, the influence of foreign languages, and various social developments of the time. The study finds that in the latest source, oikonyms are correctly adapted to the standard language; however, there are also some inaccuracies that incorrectly reflect the local pronunciation of place names.

Editors of the issue
Anna Frīdenberga,
Anta Trumpa

REFERENCES

Kala, T. (2025). 1525. gada izdevumi igauņu un latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 22–25.

Kornai, A. (2013). Digital Language Death. *PLoS ONE*, *8* (10), Article e77056. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0077056

Ķencis, T. (2025). No katehisma līdz Neatkarības deklarācijai. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 10–14.

Vanags, P. (2013). Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201–240.

Vanags, P. (2025). Senākā līdz šim atrastā grāmata latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 26–29.

PERSONVĀRDI 18. GADSIMTA EVAŅĢĒLISKI LUTERISKO DRAUDŽU BAZNĪCU GRĀMATĀS: KOPĪGAIS UN ATŠĶIRĪGAIS[1]

Given Names in 18th-Century Evangelical Lutheran Church Books: The Common and the Different

■ RENĀTE SILIŅA-PIŅĶE
■ ILGA JANSONE

[1] Raksts izstrādāts Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstītā projekta „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007) grantā „Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati" (LaGiN) (Nr. LU-BA-PA-2024/1-0003).

ABSTRACT

Keywords:
anthroponyms, Latvian given names, 18th century, dictionary of given names, church books

The Latvian Language Institute has begun its work on an electronic dictionary "Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca" ("Historical Dictionary of Latvian Given Names", LPVV). One of the main sources of data for the 18th century will be the church books of the Evangelical Lutheran parishes. The article compares the given names of three distant parishes: Ērģeme (1719–1728), Priekule (1791–1799) and Ugāle (1699–1708), using records of the first ten years of each parish.

The church registers are written in German and Latvian, the given names in the Latvian Gothic form. In Ugāle, the vowel length is indicated in the so-called Fürecker orthography by a crossed-out vowel stem. In general, the spelling is inconsistent; some dialectal features are preserved. In all parishes, the variety of boys' names is greater than that of girls.

During the analysis, the name variants were consistently grouped into 220 groups (91 girls' and 129 boys' name groups). The systematized material allowed us to conclude that most of the groups (169) are linked to only one of the parishes. 24 personal name groups were recorded in all three parishes, while 27 groups – in two parishes. Among the ten most popular groups of given names in all parishes, only two groups for girls and two groups for boys are common – <Anna>, <Marī> and <Jānis>, <Pēteris>. The largest variety of names is observed in Priekule. The article also touches on a less-studied topic, namely, the number of names given at baptism. Although traditionally it is one name, two names also appear, and in the parish of Priekule even five names.

The analysis process revealed more than 20 new Latvian names not recorded in Klāvs Siliņš' dictionary of given names (Siliņš, 1990), such as <Anndorote>, <Magriete>, <Marīķe>, <Bards>, <Irnsts>, <Tierks>. They broaden the picture of Latvian historical given names. The knowledge of the earliest dating of many given names has also been considerably extended, i.e., the time of their origin or entry into the Latvian language has been clarified by more than 200 years in comparison with the data of Siliņš' dictionary, e.g., <Annika>, <Tāle>, <Brēdiks>.

The study of the oldest Latvian parish church books plays an important role in the diachronic and diatopic research of Latvian personal names and in the development of the LPVV.

Ievads

21. gadsimtā pēc vairāk nekā 60 gadu pārtraukuma (sal. Augstkalns, 1935) Latvijas zinātnē atgriežas noturīga interese par latviešu vēsturiskajiem personvārdiem (sk., piem., Siliņa-Piņķe, 2005; 2014; 2015; 2023; Jansone, 2015; 2018; 2022a; 2022b; Jansone & Siliņa-Piņķe, 2018). 2024. gadā, akumulējoties veiktajiem pētījumiem, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtā ir uzsākts īstenot Eiropas Savienības finansētu projektu „Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati" (LaGiN), kas veido bāzi elektroniskas „Latviešu personvārdu vēsturiskās vārdnīcas" (turpmāk – LPVV) izveidei.

Atlasot avotus iecerētajai vārdnīcai, kā viena no galvenajām avotu grupām tika ieplānotas Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas. Projektā jau ir apzinātas Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošās senākās – 17. un 18. gadsimta – latviešu draudžu baznīcu grāmatas un, ņemot vērā projekta laika limitu – pusotrs gads –, sākotnējai apstrādei atlasītas vieglāk lasāmās dažādu novadu baznīcu grāmatas. Sniedzot ieskatu darba procesā un pirmajos rezultātos, šajā rakstā analizēti trīs attālu draudžu – Ērģemes (Vidzemē), Priekules un Ugāles (Kurzemē) – personvārdu ieraksti 17. gadsimta beigās un 18. gadsimtā. Baznīcu grāmatas ir saglabājušās no dažādiem laika periodiem, bet projekta vajadzībām ekscerpēti latviešu draudžu senākie – katras draudzes pirmo desmit gadu – dzimušo un kristīto reģistru ieraksti, ciktāl tie iekļaujas 17.–18. gadsimtā.

Raksta mērķi ir:

1) apzināt kopīgo un atšķirīgo dažādu Kurzemes un Vidzemes draudžu dokumentos;

2) sniegt ieskatu kompleksajā 17.–18. gadsimta latviešu personvārdu apzināšanas un analīzes problemātikā topošās LPVV kontekstā;

3) pārbaudīt Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" (Siliņš, 1990) iekļauto personvārdu pirmreģistrējumu korelāciju ar ekscerpētajiem datiem.

1. Avoti un datu apjoms

Pētījuma avots ir trīs attālu draudžu – Ērģemes, Priekules un Ugāles – baznīcu grāmatas, proti, tajās atrodamie dzimušo un kristīto latviešu draudzes locekļu dati par pirmajiem desmit ieraksta gadiem. Ērģemē minētajā laika periodā (1719.–1728. gadā) veikti ieraksti par 879 dzimušajiem latviešu bērniem. Ar vārdu Ērģemes draudzes baznīcas grāmatā ir ierakstīti 872 bērni, bet septiņu bērnu dzimšanas fakts

ir fiksēts, taču vārds nav ierakstīts. Iespējams, tie ir dzemdībās vai līdz kristībām mirušie bērni. Priekulē 1791.–1799. gadā veikti ieraksti par 980 dzimušiem latviešu draudzes bērniem, kas visi minēti ar vārdu. Savukārt Ugālē 1699.–1708. gadā veikti ieraksti par 592 dzimušajiem latviešu bērniem. No tiem 542 bērni Ugāles draudzes baznīcas grāmatā ir ierakstīti ar vārdiem, bet 50 bērni – bez vārda.

Minētajos gados visās trīs draudzēs ieraksti veikti vienā rokrakstā. Šķiet, ka Ērģemes draudzē ierakstus ir veicis mācītājs Burhards Vinceliuss[2] (*Burchard Vincelius*), kurš kalpoja Ērģemes draudzē no 1698. gada līdz 1704. gadam un no 1718. gada līdz 1729. gadam (Napiersky, 1843, 77). Priekules draudzē ierakstus, visticamāk, veicis Georgs Zigmunds Bilterlings[3] (*Georg Sigmund Bilterling*), kurš no 1789. gada līdz 1796. gadam bija Priekules draudzes adjunkts, bet no 1796. gada līdz 1802. gadam šīs draudzes mācītājs (Kallmeyer, 1890, 118). Savukārt Ugālē tas varētu būt mācītājs Francis Joahims Simoniss[4] (*Franz Joachim Simonis*) – viņš Ugāles draudzē kalpoja no 1699. līdz 1711. gadam (Kallmeyer, 1890, 143). Pamatojoties tikai uz baznīcu grāmatās sastopamo informāciju, rakstītāju latviešu valodas zināšanas bijušas visai atšķirīgas. Visvājākās tās vismaz rakstu formā bijušas Ērģemes mācītājam B. Vinceliusam. Viņš gandrīz vienmēr personvārdus rakstījis bez garumzīmju apzīmējuma ar sekojošu *h* un bez galotnēm. Ērģemei kā vidus dialekta Vidzemes izloksnei šādas īpatnības nav raksturīgas. Par to liecina arī B. Vinceliusa pēcteča Frīdriha Bernharda Blaufūsa (*Friedrich Bernhard Blaufuß*) veiktie ieraksti no 1731. gada līdz 1739. gadam, kad patskaņu garumi ir apzīmēti samērā konsekventi. Vislabākās latviešu valodas zināšanas bijušas G. Z. Bilterlingam, kurš ierakstus adjunkta periodā veicis latviešu valodā. Nav redzamas tiešas korelācijas starp dzimšanas vietu un latviešu valodas zināšanām. Tiešu pierādījumu par vācu tautības mācītāju latviešu valodas zināšanām 18. gadsimtā nav.

Dzimušo meiteņu un zēnu skaits visās draudzēs ir samērā līdzvērtīgs, bet tā nav ar reģistrētajiem personvārdiem – zēnu vārdu daudzveidība ir krietni lielāka (sk. 1. tabulu). Īpaši šajā ziņā izceļas abas Kurzemes draudzes, kaut gan dati ir no 18. gadsimta sākuma (Ugāle) un beigām (Priekule). Abās procentuālā attiecība starp meiteņu un zēnu vārdiem ir apmēram 37:63. Ērģemes draudzē vārdu variantu skaits starp meitenēm un zēniem ir samērīgāks – 42,5:57,5.

---

[2] B. Vinceliuss (1672–1729) dzimis Rīgā, studējis Vitenbergā (Vācijā), starplaikā starp kalpošanu Ērģemes draudzē bijis mācītājs Tērbatā, Vologdā, Maskavā (BBLd).

[3] G. Z. Bilterlings (1767–1829) dzimis Krūtē, studējis un ieguvis grādu Vitenbergā (Vācijā) (Kallmeyer, 1890, 192).

[4] F. J. Simoniss (ap 1675–1729) dzimis Pomerānijā (*Pommern*) Prūsijā; par izglītību ziņu nav (Kallmeyer, 1890, 488–489).

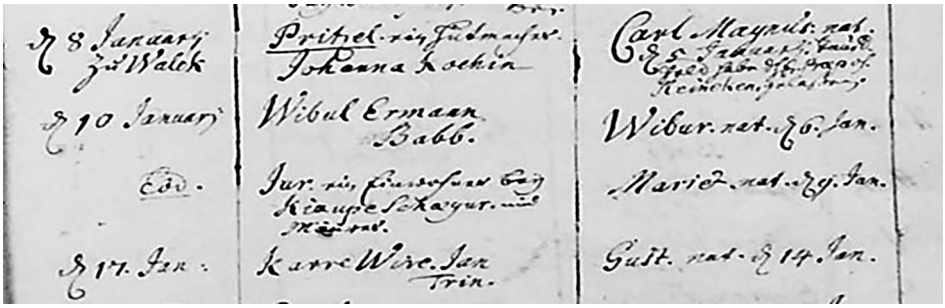
1. TABULA. Jaundzimušo bērnu skaits un personvārdu daudzveidība

Draudze	Jaundzimušo skaits (meitenes/zēni)	Vārdu variantu skaits (meitenes/zēni)
Ērģeme (1719–1728)	872 (443/429)	127 (54/73)
Priekule (1791–1799)	980 (475/505)	173 (64/109)
Ugāle (1699–1708)	542 (261/281)	161 (60/101)

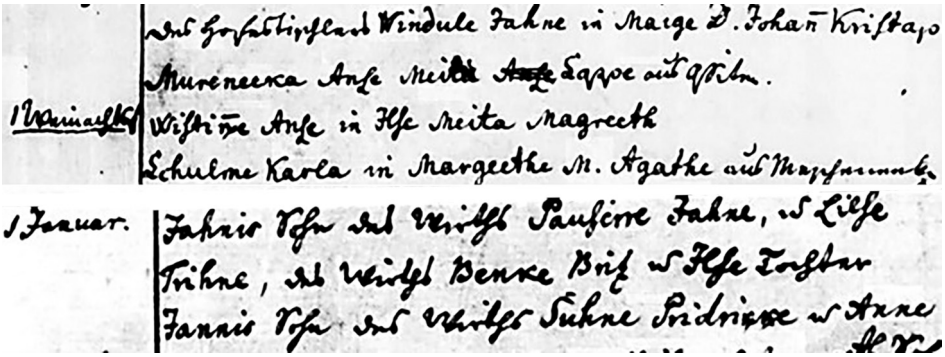
2. Rakstība

Visās trīs baznīcu grāmatās atšķirīgs ir gan valodas lietojums, gan rakstība. Ērģemes draudzes baznīcas grāmata analizētajā laikā rakstīta vācu valodā (sk. 1. attēlu). Atsevišķos gadījumos ir mēģināts īpašvārdus (personvārdus un mājvārdus) rakstīt latviski. Patskaņu garums parasti nav atzīmēts un līdzskaņu *ķ*, *ļ* un *ņ* mīkstinājums nav rādīts.

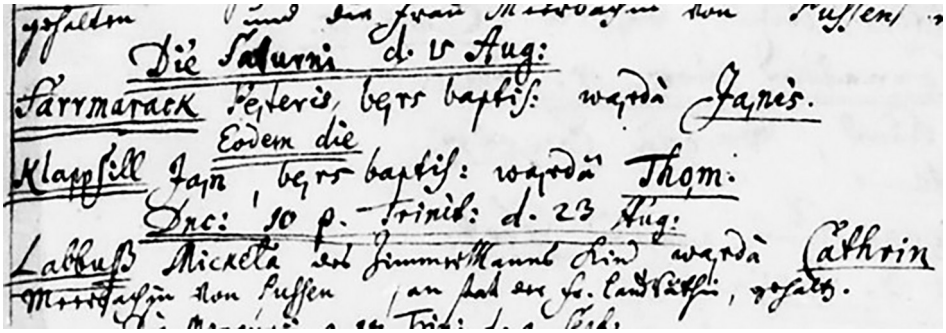
Priekules draudzes baznīcas grāmata sākumā ir rakstīta pārsvarā latviski, bet no 1797. gada – vāciski (sk. 2. attēlu). Samērā konstanti ir norādīts gan patskaņu garums saknes zilbē, gan līdzskaņu *ķ*, *ļ* un *ņ* mīkstinājums.

1. ATTĒLS. Fragments no Ērģemes draudzes baznīcas grāmatas (1720. gada janvāris)

2. ATTĒLS. Fragmenti no Priekules draudzes baznīcas grāmatas (1796. gada decembris, 1797. gada janvāris)

3. ATTĒLS. Fragments no Ugāles draudzes baznīcas grāmatas (1699. gada augusts)

Savukārt Ugāles draudzes baznīcas grāmata rakstīta vācu un latviešu valodā. Vietām latviski rakstīti ne tikai īpašvārdi, bet arī radniecību norādošie u. c. sugasvārdi. Patskaņu garums saknes zilbē vairumā gadījumu ir atzīmēts, sporādiski rādīts arī līdzskaņu *ķ*, *ļ* un *ņ* mīkstinājums. Ugāles draudzes baznīcas grāmata izceļas ar to, ka patskaņu garuma apzīmēšanai izmantota t. s. Fīrekera ortogrāfija – patskaņa garums atzīmēts ar pārsvītrotu patskaņa kājiņu (sk. 3. attēlu). Tikai atsevišķos gadījumos patskaņa garums norādīts ar sekojošu *h* burtu.

Visās baznīcu grāmatās sastopami arī ieraksti latīņu valodā. Kopumā personvārdu rakstība ir nekonsekventa, vērojamas arī dažas dialektālas pazīmes. Daudzi personvārdi ir rakstīti bezgalotnes formā (kas atsevišķos gadījumos arī var būt dialektāla iezīme). Tāpēc reizēm bija sarežģīti noteikt, vai personvārds ir dots meitenei vai zēnam, ja baznīcas grāmatā, kā, piemēram, Ugālē, bērna dzimums nav norādīts, bet rakstīts *bērs* ‘bērns’ (sk. 3. attēlu). Datu precizēšanai tika izmantoti arī citi baznīcu grāmatas reģistri, piemēram, uzsaukto un laulāto reģistrs, kurā skaidri norādīts līgavainis un līgava.

3. Personvārdu sistematizēšana

Pirms personvārdu analīzes iegūtais datu materiāls vispirms bija jāsistematizē. Šim mērķim vārdu varianti tika apvienoti grupās jeb ligzdās. Uzdevums bija sarežģīts gan raksta otrajā sadaļā minēto dažādo rakstības īpatnību, gan atšķirīgās vārdu (ne)latviskojuma pakāpes dēļ. Tomēr personvārdu sistematizēšana ir ļoti būtiska topošās LPVV šķirkļu izveides procesa daļa. Pēc pirmajiem mēģinājumiem tika nolemts sākotnēji apvienot mazāk variantu, šaubīgos gadījumus atstājot vēlākai izlemšanai. Katrai grupai izvēlēta nosacīta kopforma, kas pārstāv visus grupā aptvertos vārdus, bet nepretendē uz izrunas atspoguļojumu mūsdienu rakstībā. Kopformas rakstā rādītas stūrainās iekavās.

Šajā darba posmā vienā grupā tika nolemts apvienot:

1) personvārdu rakstības variantus, proti, vārdus, kuros viena un tā pati fonēma realizēta ar atšķirīgām grafēmām. Visbiežāk tā ir fonēma /s/, kas rakstos realizēta kā *s*, *ſ* un *ſ*, piemēram, *E**s**ter* un *E**ſ**ter*. Citi biežāk sastopamie gadījumi ir /š/ kā *ſch* un *fch* (*Andre**ſch*** un *Andre**fch***), /v/ kā *v* un *w* (*E**v**a* un *E**w**a*), /t/ kā *t* un *th* (*Ca**t**rin* un *Ca**th**rin*), /č/ kā *tſch* un *tzc* (*Ka**tſch**e* un *Ka**tzc**ie*), /c/ kā *tz* un *z* (*Mären**tz*** un *Mären**z***) u. c.;

2) personvārdus ar līdzskaņu dubultojumu un bez tā, piemēram, *I**ll**ſe* un *I**l**ſe*, t. sk. arī gadījumus, kur atšķirīgo pierakstu varētu interpretēt kā saknes patskaņa garuma vai īsuma marķieri (sal. 4. punktu), piemēram, *Ma**r**i* un *Ma**rr**i*;

3) personvārdus ar *-ck(-)*, *-k(-)* un *-ch(-)*, jo šo grafēmu izmantojums īpašvārdos svārstās arī vācu valodā, piemēram, *Ullri**ck*** un *Ulri**ch***, *Bor**ch**ard* un *Bor**k**ard*;

4) personvārdus ar dažādu saknes patskaņa kvantitāti, piemēram, *Gr**e**t* un *Grē**t*** (sal. arī 2. punktu);

5) personvārdus, kam atšķiras tikai galotne, piemēram, *Ann*, *Ann**a*** un *Ann**e***;

6) personvārdus ar līdzskaņa mīkstinājumu un bez tā, piemēram, *Madde**l*** un *Madde**ļ***.

Šādi izvērtējot visus atšķirīgi rakstītos personvārdus, tika izveidotas 220 personvārdu variantu grupas – 91 ar meiteņu un 129 ar zēnu vārdiem[5]. Sistematizētais materiāls ļāva secināt, ka absolūti lielākā daļa grupu – 169 (70/99) – ir piesaistītas tikai vienai no draudzēm. Tas gan vēl neļauj izdarīt secinājumus par šo vārdu reģionalitāti, bet var norādīt arī uz mācītāja pieraksta īpatnībām, kļūdām u. c., tāpēc šie personvārdi būtu vēl papildus pētāmi, iespēju robežās iekļaujot tos citu tuvākās apkārtnes draudžu kontekstā. Visās trīs draudzēs ir pierakstītas 24 (7/17), bet divās no trim draudzēm – 27 (14/13) personvārdu variantu grupas.

2. TABULA. Jaundzimušo personvārdu variantu un vārdu grupu skaits

Draudze	Vārdu variantu skaits (meitenes/zēni)	Vārdu grupu skaits (meitenes/zēni)
Ērģeme (1719–1728)	127 (54/73)	98 (33/65)
Priekule (1791–1799)	173 (64/109)	112 (52/60)
Ugāle (1699–1708)	161 (60/101)	91 (32/59)

[5] Sk. 1. un 2. pielikumu raksta beigās.

Analizēt sistematizētos datus un izdarīt secinājumus par vārdu variantu daudzveidību var arī, salīdzinot vārdu un vārdu variantu grupu skaitu katrā draudzē (sk. 2. tabulu). Jo lielāka ir atšķirība starp skaitļiem abās ailēs, jo nekonsekventāka ir personvārdu rakstība, proti, daudzus vārdu variantus bija iespējams apvienot vienā grupā. 2. tabulā apkopotie dati rāda, ka vairāk konsekvences personvārdu rakstībā ir Ērģemes, bet mazāk – Ugāles draudzes baznīcas grāmatā.

4. Reģistrētie personvārdi: kopīgais un atšķirīgais

4.1. Meiteņu personvārdu izplatība

Analizējot desmit populārākos meiteņu personvārdus[6] (sk. 3. tabulu), redzams, ka tie doti vairāk nekā divām trešdaļām meiteņu: 84,7 % – Ērģemē, 68,1 % – Priekulē, 76,3 % – Ugālē. Vislielākā atšķirība vērojama starp Ērģemi un Priekuli, proti, Ērģemē desmit populārāko vārdu frekvence ir vislielākā, bet Priekulē vismazākā. Arī atšķirību populārāko meiteņu vārdu klāstā ir vairāk nekā līdzību. Visām trim draudzēm kopīgi ir tikai personvārdi <Anna> un <Marī>, pēdējais aptver piecus vārda variantus, no kuriem dominējošais ir *Marie*[7]. Vēl Priekules un Ugāles draudzē kopīgs ir personvārds <Līze>, turpretī Ērģemē ir izplatīts variants <Līže>[8] (Jansone, 2015, 254).

3. TABULA. Desmit populārākie meiteņu vārdi

	Ērģeme		Priekule		Ugāle	
1.	<**Anna**>	67 (15,1 %)	<**Līze**>	61 (12,8 %)	<**Anna**>	48 (18,4 %)
2.	<**Marī**>	66 (14,9 %)	<**Anna**>	48 (10 %)	<Baba>	25 (9,6 %)
3.	<**Līže**>	65 (14,7 %)	<Ilze>	43 (9 %)	<**Līze**>	22 (8,4 %)
4.	<Ģerta>	42 (9,5 %)	<**Marī**>	40 (8,4 %)	<Grēte>	20 (7,7 %)
5.	<Ede>	28 (6,3 %)	<Magrēte>	33 (6,9 %)	<**Marī**>	19 (7,3 %)
6.	<Marīte>	28 (6,3 %)	<Katrīna>	25 (5,2 %)	<Ilze>	16 (6,1 %)
7.	<Baba>	22 (5 %)	<Marģēte>	22 (4,6 %)	<Katrīna>	13 (5 %)
8.	<Trīne>	22 (5 %)	<Ieve>	20 (4,2 %)	<Madeļa>	13 (5 %)
9.	<Kače>	18 (4,1 %)	<Magriete>	17 (3,6 %)	<Mārjete>	12 (4,6 %)
10.	<Lēne>	17 (3,8 %)	<Maige>	16 (3,4 %)	<Ortī>	11 (4,2 %)

[6] Turpmāk analizētas personvārdu variantu grupas, kas īsuma un uztveramības dēļ tiek sauktas par personvārdiem.

[7] *Marie* ir populārs vārda *Maria* variants vācu valodā, īpaši iecienīts luterāņiem (Seibicke, 2000, 202).

[8] Aplūkojot Ērģemes draudzē lietotos personvārdus visa 18. gadsimta (1719–1799) kontekstā, redzams, ka <Līze> un <Līže> tiek uztverti kā viens un tas pats vārds. Gadsimta pirmajā pusē tiek lietots <Līže>, bet gadsimta otrajā pusē – <Līze>. Tas atspoguļojas gan jaundzimušo, gan māšu vārdos.

Vai tā ir reģionāla atšķirība, vai saistāma ar kāda konkrēta mācītāja pieraksta īpatnībām, varētu noteikt pēc vairāku apkārtējo draudžu materiāla izpētes.[9] Ērģemes un Ugāles draudzei kopīgs ir personvārds <Baba>, bet Priekules un Ugāles draudzei – personvārdi <Ilze> un <Katrīna>. Tomēr lielākā daļa no desmit populārākajiem meiteņu personvārdiem ir pierakstīti tikai vienā no draudzēm: <Ģerta>, <Marīte> un <Lēne> ir fiksēti tikai Ērģemē, <Ieve>, <Magrēte>, <Magriete>, <Maige> un <Marģēte> – tikai Priekulē, bet <Madeļa>, <Mārjete> un <Ortī> – tikai Ugālē. Tātad var teikt, ka desmit populārāko personvārdu klāsts ir ļoti atšķirīgs.

Skatoties visu reģistrēto personvārdu kopumu (sk. 1. pielikumu), var secināt, ka daļa no vārdiem ir sastopami vairākās draudzēs, tikai tie ir mazāk populāri. Visās trīs draudzēs kopīgi ir tikai septiņi sieviešu personvārdi: <Anna>, <Ede>, <Ilze>, <Kače>, <Katrīna>, <Marī> un <Trīne>. Ērģemes un Priekules draudzē kopīgi ir četri personvārdi: <Dārtī>, <Estere>, <Kristīne> un <Sofija>, tāpat arī Ērģemes un Ugāles draudzē: <Baba>, <Elizabete>, <Eva> un <Grēte>, bet Priekules un Ugāles draudzē kopīgi ir seši personvārdi: <Griete>, <Ķērste>, <Liene>, <Līze>, <Made> un <Tija>. Kā rāda piemēri, nav būtiskas atšķirības kopīgo personvārdu skaitā starp Vidzemes draudzi Ērģemē un Kurzemes draudzēm Priekulē un Ugālē.

Lielākā daļa personvārdu tomēr ir reģistrēti tikai vienā no draudzēm (sk. 4. tabulu). 18 personvārdi doti meitenēm vienīgi Ērģemes draudzē, 37 – Priekules, bet 15 – tikai meitenēm Ugāles draudzē. Priekules draudzē sastopamais ievērojami lielākais tikai šeit fiksēto personvārdu skaits, iespējams, skaidrojams ar to, ka Priekules draudzes baznīcas grāmatu materiāls aptver 18. gadsimta beigas, kamēr Ugālē un Ērģemē 18. gadsimta sākumposmu. Kā Priekules, varbūt arī Lejaskurzemes īpatnību vai jaunas modes parādīšanos var uzlūkot dubultos personvārdus ar *Anna* pirmajā daļā.

4. TABULA. Meiteņu personvārdi, kas reģistrēti tikai vienā no draudzēm

Ērģeme	<Barbara>, <Ģērda>, <Ģerta>, <Ģertrūda>, <Hedviga>, <Johanna>, <Kadrina>, <Kristiana>, <Lēne>, <Lēniņa>?[10], <Līže>, <Maije>, <Margrete>, <Marīte>?, <Marītiņa>?, <Marne>?, <Šķērsta>, <Trūte>
Priekule	<Agate>, <Agnese>, <Anndorote>, <Annjūle>, <Annkatrīne>, <Annlinore>, <Annlīze>, <Annuže>, <Baibe>, <Bille>, <Binne>, <Elzebete>, <Fridrike>, <Frone>, <Gatlībe>, <Ģerdrūta>, <Ieve>, <Jūle>, <Karlīne>, <Kate>, <Late>, <Lavīze>, <Lībe>, <Linore>, <Lote>, <Madeliene>, <Magrete>, <Magriete>, <Maige>, <Margriete>, <Marģēte>, <Marīkene>?, <Marīķe>, <Māže>, <Sape>, <Šarlote>, <Vilhelmīne>
Ugāle	<Agneta>, <Annika>, <Babiņa>, <Dortī>, <Dortikena>, <Jēda>, <Katriņa>, <Klāre>, <Luže>, <Madala>, <Madeļa>, <Mārence>, <Mārjete>, <Ortī>, <Tāle>

[9] K. Siliņa vārdnīcā šķirkļa *Līža*, *Līže* izplatība ir saistīta tikai ar Vidzemi (Siliņš, 1990, 218).

[10] Jautājuma zīme aiz kopformas pievienota gadījumos, kad bijušas šaubas par atveidi vai rakstību pirmavotā.

Vārdu daudzveidības pamatā, neizslēdzot mācītāju dažādo pierakstu, ir Eiropas kristīgajā tradīcijā balstīto sieviešu personvārdu dažādi adaptētās un īsinātās formas latviešu valodā. Piemēram, ar visā Eiropā kopš viduslaikiem plaši zināmo grieķu cilmes vārdu *Barbara* ir saistāmi 4. tabulas vārdi <Babiņa> un <Baibe> (un <Barbara>) (sal. Siliņš, 1990, 76, 78), bet ar vārdu *Margarethe* – <Magrete>, <Magriete>, <Margrete>, <Margriete>, <Marģēte> un <Mārjete> (sal. Siliņš, 1990, 224, 230).

4.2. Zēnu personvārdu izplatība

Analizējot desmit populārākos zēnu personvārdus (sk. 5. tabulu), redzams, ka tie doti vairāk nekā pusei zēnu: 65,9 % – Ērģemē, 67,1 % – Priekulē, 52 % – Ugālē. Vislielākā atšķirība vērojama starp Priekuli un Ugāli, proti, Priekulē desmit populārāko zēnu vārdu frekvence ir vislielākā, bet Ugālē vismazākā. Arī atšķirību populārāko zēnu vārdu klāstā ir vairāk nekā līdzību. Visām trim draudzēm kopīgi ir tikai divi vārdi – <Jānis> un <Pēteris>. Ērģemes un Priekules draudzei kopīgs ir personvārds <Andress>, bet Ērģemes un Ugāles draudzei – <Juris>. Savukārt vārdi <Burhards> un <Reinholds> ir fiksēti tikai Ērģemes draudzē, <Iernsts>, <Jēkabs>, <Krišjānis> un <Pridriķis> – tikai Priekules draudzē, bet <Ēverts>, <Jorens> un <Valts> – tikai Ugāles draudzē. Jāatzīmē, ka līdzīgi meiteņu vārdiem <Līze> un <Liže> saderīgi ir arī Ērģemes <Jakobs> un Priekules <Jēkabs>. Tomēr atšķirībā no minētajiem meiteņu vārdiem, kuru izplatība nepārklājas, vāciskā rakstība *Jakob* ir sastopama visās trīs draudzēs, savukārt latviskais *Jehkab* pierakstīts tikai Priekules draudzē. Tātad var teikt, ka arī desmit populārāko zēnu personvārdu klāsts ir ļoti atšķirīgs, īpaši Priekules draudzē.

5. TABULA. Desmit populārākie zēnu vārdi

	Ērģeme		Priekule		Ugāle	
1.	<**Jānis**>	60 (14 %)	<**Jānis**>	97 (19,2 %)	<**Jānis**>	40 (14,2 %)
2.	<Viļums>	44 (10,3 %)	<Krišjānis>	34 (6,7 %)	<**Pēteris**>	16 (5,7 %)
3.	<Juris>	34 (7,9 %)	<Pridriķis>	34 (6,7 %)	<Valts>	15 (5,3 %)
4.	<Burhards>	30 (7 %)	<Jēkabs>	30 (6 %)	<Ansis>	15 (5,3 %)
5.	<Indriķis>	28 (6,5 %)	<Iernsts>	29 (5,7 %)	<Matīss>	12 (4,3 %)
6.	<Andress>	24 (5,6 %)	<Andrejs>	27 (5,4 %)	<Juris>	11 (3,9 %)
7.	<**Pēteris**>	23 (5,4 %)	<Karls>	27 (5,4 %)	<Johans>	10 (3,6 %)
8.	<Ērmanis>	14 (3,3 %)	<Bricis>	26 (5,2 %)	<Mārtiņš>	10 (3,6 %)
9.	<Toms>	14 (3,3 %)	<**Pēteris**>	19 (3,8 %)	<Jorens>	9 (3,2 %)
10. (11.) (12.)	<Jakobs> <Kaspars> <Reinholds>	11 (2,6 %)	<Andress>	15 (3 %)	<Ēverts> <Miķels>	8 (2,9 %)

6. TABULA. Zēnu personvārdi, kas reģistrēti tikai vienā no draudzēm

Ērģeme	<Abrahams>, <Ābrams>, <Andreks>, <Antons>, <Bards>, <Bartolds>, <Bērholds>, <Bērtels>, <Borkards>, <Burhards>, <Detlofs>, <Dīriks>, <Ērihs>, <Girgens>, <Gothards>, <Gromels>, <Gusts>, <Gustavs>, <Jucis>, <Karols>, <Kaspers>, <Magnuss>, <Melkers>, <Reinholds>, <Rubis>, <Ruberts>, <Sanders>, <Tomass>, <Tonnis>, <Viburs>
Priekule	<Ādams>, <Alpa>, <Anšes>, <Ats>, <Bērtuls>, <Didže>, <Evalds>, <Fricis>, <Gatards>, <Gathards>, <Gotfrīds>, <Ģirts>, <Hanss>, <Hermanis>, <Iernsts>, <Ievalds>, <Irnsts>, <Jāzeps>, <Jēkabs>, <Jusis>, <Kristaps>, <Kristofs>, <Krišjānis>, <Krišs>, <Lapiņš>, <Leberehts>, <Limbits>, <Macis>, <Morics>, <Niklass>, <Niklauss>, <Pridriķis>, <Reine>, <Sīmans>, <Zīgemunds>
Ugāle	<Andreass>, <Bērends>, <Bēts>, <Bētmejs>, <Brēdiks>, <Brencs>, <Brūns>, <Emers>, <Emors>, <Emriks>, <Ēvarts>, <Ēverts>, <Filips>, <Francis>, <Georgs>, <Gregers>, <Ģierts>, <Hindriks>, <Japaks>, <Jēdarts>, <Jirgens>, <Jorens>, <Kestens>, <Mače>, <Markus>, <Mariņs>?, <Niks>, <Tierks>, <Tīss>, <Valters>, <Valts>, <Vērners>, <Vērness>?, <Vilips>

Skatoties visu reģistrēto personvārdu kopumu (sk. 2. pielikumu), var secināt, ka daļa no vārdiem ir sastopama visās draudzēs, tikai tie ir mazāk populāri. Visās trīs draudzēs kopīgi ir 17 zēnu vārdi: <Andress>, <Ansis>, <Ērmanis>, <Ernsts>, <Frīdrihs>, <Indriķis>, <Jakobs>, <Jānis>, <Johans>, <Jukums>, <Juris>, <Karls>, <Krists>, <Mārtiņš>, <Matīss>, <Miķels> un <Pēteris>. Ērģemes un Priekules draudzē kopīgi ir pieci personvārdi: <Andris>, <Hinrihs>, <Ote>, <Vilhelms> un <Viļums>, Ērģemes un Ugāles draudzē – četri: <Dāvids>, <Kaspars>, <Kristians> un <Toms>, tikpat arī Priekules un Ugāles draudzē: <Andrejs>, <Bricis>, <Klāvs> un <Ulriks>. Kā rāda piemēri, nav būtisku atšķirību kopīgo personvārdu skaitā Vidzemes draudzē Ērģemē un Kurzemes draudzēs Priekulē un Ugālē, proti, nav novērojams Kurzemes personvārdu kopums, kam varētu pretstatīt Vidzemes personvārdu kopumu.

Lielākā daļa personvārdu tomēr ir reģistrēti tikai vienā no draudzēm (sk. 6. tabulu). 30 personvārdi doti zēniem vienīgi Ērģemes draudzē, 35 – Priekules, bet 34 – tikai zēniem Ugāles draudzē. Atšķirībā no meiteņu vārdiem zēnu vārdu daudzveidībā nav novērojama vienas draudzes dominance.

4.3. Personvārdu skaits bērniem

Izteikti disproporcionālas tendences ir vērojamas vārdu skaitā, kas kristībās reģistrēts vienam bērnam. Latvijas vēsturiskajā antroponīmikā šī tēma nav atsevišķi skatīta, tāpēc šādu datu publicējumi var būt noderīgi turpmākajiem pētījumiem.

Tradicionāli 18. gadsimtā latviešu bērniem kristībās reģistrēts viens vārds. Tomēr sastopami arī gadījumi, kad pierakstīti divi vai vairāki vārdi[11] (Jansone, 2015, 252, 254 utt.). No analizētajām draudzēm vismazāk šādu gadījumu ir Ugālē. Tur ar diviem vārdiem

[11] Vāciski runājošajās zemēs tendence dot bērniem divus vai vairākus vārdus parādās jau vēlajos viduslaikos, bet 18. gadsimtā Ziemeļvācijas pilsētās tā jau ir visai parasta parādība (Kunze, 2000, 48–49). Raksta autoru novērojumi liecina, ka tas attiecināms arī uz vācu draudzēm Kurzemē.

reģistrētas tikai divas meitenes (*Marie Anne* un *Ann Cattrin*), proti, 0,4 % no visiem bērniem. Ērģemes dati ir samērojami līdzīgi – ar diviem vārdiem reģistrētas trīs meitenes (*Maje Marri*, *Ann Leno* un *Ann Helena*) un trīs zēni (*Carl Ott* un divreiz *Joh[ann] Matties*), tātad 0,7 % no Ērģemē reģistrētajiem bērniem. Savukārt Priekules draudzes aina ir izteikti atšķirīga. Tur vairāk nekā viens vārds ir 4 % bērnu, turklāt tie nav tikai divi (14 meitenēm un 19 zēniem), bet arī trīs (2/2), vienreiz pat četri un pieci vārdi, proti, *Reine Karls Eewald Pridriķķe* un *Karl Niklaus Ehrman[n] Indrikk Reine*. Starp šiem vārdiem ir arī tādi, kas nevienam bērnam nav doti kā pirmie vai vienīgie vārdi – meitenēm *Fridrike*, *Frohne*, *Gerdruta*, *Sophie*, bet zēniem – *Gottfried*, *Hans*, *Jukkum*, *Chriſtoph*, *Leberecht*, *Ulrich*, *Wilhelm* un *Siegemund*. Vērojams, ka starp šiem vārdiem ir lielāks skaits neadaptētu personvārdu vācu rakstībā.

Viens no iespējamiem šo atšķirību izskaidrojumiem varētu būt vārdu reģistrācijas laiks – Priekules draudzes dati ir visjaunākie, un tajos vērojamas arī citas atšķirības, piemēram, meiteņu dubultvārdi (sk. 4.1. apakšsadaļu). Tomēr šī parādība varētu būt saistīta arī ar muižas saimniecisko aktivitāti, muižnieku vēlmi tuvināties galma tradīcijām u. c. sociāla rakstura ietekmēm. Atbildi varētu sniegt 18. gadsimta beigu latviešu personvārdu analīze plašākā kontekstā.

5. Salīdzinājums ar K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcas" datiem

Domājot par apkopotā materiāla iekļaušanu topošajā LPVV, tas tika salīdzināts ar K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcas" (Siliņš, 1990) datiem. Svarīgi bija pārbaudīt šajā vārdnīcā iekļauto personvārdu pirmreģistrējumu korelāciju ar ekscerpētajiem datiem, kas ļautu izlemt par K. Siliņa vārdnīcas izmantošanas iespējām darbā pie LPVV. Jāņem vērā, ka K. Siliņš (1904–1984) materiālus savai vārdnīcai vācis vairāk nekā 50 gadus, lielāko daļu no tiem totalitārā režīma apstākļos, kad interese par senčiem un vēstures avotiem nebija vēlama. Turklāt viņš nespēja pats šo nozīmīgo darbu pabeigt, tādējādi vārdnīcā palika daži neatrisināti jautājumi, uz kuriem atbildes zināja tikai pats autors. Neizbēgams salīdzināšanas procesā bija interpretācijas moments, jo K. Siliņš savā vārdnīcā izmantojis nevis avotos minētās oriģinālformas, bet „pielāgotās" formas, ko ļoti nosacīti var salīdzināt ar šajā rakstā izmantotajām kopformām. Kā šķirkļa vārdi tās ir pamatotas, bet, iztrūkstot apkopoto formu uzskaitījumam vai vismaz pirmreģistrējuma oriģinālajai formai, nav zināms, kādi vārda varianti zem pielāgotajām kopformām apkopoti. Nekur netiek aprakstīti šķirkļa vārdu izvēles principi. Turklāt gadījumos, kad šķirkļa vārds ir vairāku (2–4) formu apkopojums, piemēram, „Jan/a, -e (-a-; -ā-)" vai „Jon/s, -ijs, -iks, -is" (Turpat, 173, 182), nav skaidrs, uz kuru no formām attiecināms pirmreģistrējuma gads, jo principā varētu būt četri atšķirīgi pirmreģistrējuma gadi.

Turpmākais salīdzinājums balstīts 1. un 2. pielikumā apkopotajos datos. Pamatā izmantotas apkopošanas rezultātā pieņemtās kopformas, ņemot vērā arī reāli ierakstītos personvārdu variantus. Kopformas salīdzinātas ar K. Siliņa vārdnīcas šķirkļa vārdiem, izvēloties oriģināliem maksimāli tuvākos šķirkļus. Nav ņemtas vērā minimālas atšķirības, piemēram, atšķirīgas galotnes, līdzskaņu (ne)dubultojums, īsais / garais patskanis, bet ir pievērsta uzmanība personvārdu adaptācijas atspoguļojumam rakstos. Kopumā salīdzināts 91 meiteņu vārds (sk. 1. pielikumu) un 129 zēnu vārdi (sk. 2. pielikumu). Turpmāk atsevišķās apakšsadaļās nošķirti vārdi, kas K. Siliņa vārdnīcā netika atrasti, kā arī tie, kuru pirmreģistrējuma datums bija ievērojami vēlāks par triju draudžu baznīcu grāmatās fiksēto. Īpaši neizceļot, uzmanība pievērsta arī citām, mazāk izteiktām atšķirībām.

5.1. K. Siliņa vārdnīcā neiekļautie personvārdi

No visiem apkopotajiem 220 personvārdiem K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" netika atrasti 13 meiteņu un 10 zēnu vārdi (sk. 7. tabulu), kas ir nedaudz vairāk par 10 %. Tie visi (izņemot <Ernsts>) sastopami tikai vienā no draudzēm, bet daži no tiem ir samērā izplatīti. Piemēram, <Magriete> ir devītais populārākais meiteņu vārds Priekules, bet <Mārjeta> – Ugāles draudzē, savukārt <Iernsts> ir piektais populārākais zēnu vārds Priekulē.

Daļai vārdu K. Siliņa vārdnīcā ir pierakstītas līdzīgas, pārsvarā mazāk adaptētas, vārdu formas, piemēram, *Dortige*, *Madelēna*, *Magrēte* un *Gothards* (Siliņš, 1990, 101, 223, 224, 140). Tām visām ir arī senāki pirmreģistrējuma gadi, tāpēc var teikt, ka, ekscerpējot un analizējot 17.–18. gadsimta personvārdus, tiek atklātas jaunas latviešu personvārdu formas, kas gan valodas likumos bija izsecināmas kā iespējamas, bet nebija fiksētas. Tādi ir vārdi <Katriņa>, <Magriete>, <Iernsts> u. c.

Lielāko daļu K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" neiekļauto vārdu var viegli saistīt ar zināmiem, vārdnīcā iekļautiem personvārdiem, piemēram, <Anndorote> ir saliktenis no vārdiem *Anna* un *Dorota*, <Lēniņa> – atvasinājums no *Lēne*, <Ernsts>, <Iernsts> un <Irnsts> – vārda *Ernests* varianti. Sieviešu personvārdam <Marne>? un vīriešu vārdam <Vērness>? ir neskaidra oriģinālforma, iespējams, tā ir pieraksta kļūda. Interesi raisa vīriešu personvārdi <Japaks>, <Tierks> un <Viburs>, jo nav izdevies atrast tiem līdzīgus vārdus. Var izteikt vien dažus sākotnējos pieņēmumus, kas būtu jāpārbauda papildu pētījumos.

1. Personvārds <Viburs> Ērģemes draudzes baznīcas grāmatās 18. gadsimta laikā minēts vairākkārt: 1720. gadā *Wibur* ir jaundzimušā vārds (LVVA 235.3.75., 21. lp.), bet 1721. un 1724. gadā tas reģistrēts kā tēva vārds (Turpat, 28., 45. lp.). Savukārt 18. gadsimta 40. gados fiksēts variants *Wihburs*: 1740. gadā tas minēts kā tēva vārds (Turpat, 137. lp.), kas, iespējams, ir jau minētais

7. TABULA. K. Siliņa vārdnīcā neiekļautie personvārdi

Kopforma	Draudze	Pirmreģistrējuma gads bērnam	Forma avotā
<Anndorote>	Priekules	1795	*Ann-Dorothe*
<Annlinore>	Priekules	1797	*Ann-Linore*
<Dortikena>	Ugāles	1707	*Dōrtiken*
<Kadrina>	Ērģemes	1724	*Kaddrin* (1719, m. v.)
<Katriņa>	Ugāles	1700	*Cattriņa*
<Lēniņa>	Ērģemes	1721	*Lening*
<Madeliene>	Priekules	1798	*Maddeleene*
<Magriete>	Priekules	1794	*Magreeth*
<Marīkene>	Priekules	1792	*Marihken*
<Marīķe>	Priekules	1794	*Marihke*
<Marītiņa>	Ērģemes	1725	*Marietin*
<Mārjete>	Ugāles	1700	*Marjeth, Mārjeth*
<Marne>?	Ērģemes	1725	*Marnne*?
<Bards>	Ērģemes	1725	*Bard*
<Ernsts>[12]	Ugāles	1700	*Ērnſt*
<Gathards>	Priekules	1793	*Gathard* (1792, t. v. *Gatthard*)
<Iernsts>	Priekules	1791	*Eernſt, Eernſts*
<Irnsts>	Priekules	1792	*Irnſte*
<Japaks>	Ugāles	1708	*Japack* (1707, t. v.)
<Ruberts>	Ērģemes	1721	*Rubbert* (1720, t. v.)
<Tierks>	Ugāles	1704	*Teerk*
<Vērness>?	Ugāles	1706	*Wērnes*?
<Viburs>	Ērģemes	1720	*Wibur*

1720. gadā dzimušais vīrietis ar vārdu *Wibur*. Turklāt arī 1742. gadā jaundzimušajam ir dots vārds *Wihburs* (LVVA 235.3.75a, 31. lp.). Ļoti hipotētiski vārdus *Wibur* un *Wihbur* var saistīt ar retu vācu sieviešu (sic!) personvārdu *Wiburg* (< *Wigburg*), kam pamatā ir senaugšvācu *wīg* 'cīņa' un senaugšvācu *burg* 'pils, patvērums' (Seibicke, 2003, 444; Kohlheim & Kohlheim, 2007, 384). Sal. arī vēsturisku vācu vīriešu personvārdu *Wibert*, arī *Wibbert* un *Wiebert* (< *Wigbert*) (Seibicke, 2003, 442, 443, 447).

2. Personvārds <Tierks> analizētajos avotos minēts tikai vienu reizi 1704. gadā Ugāles draudzē kā *Teerk* (LVVA 235.1.198., 26. lp.). Līdzīgu personvārdu var atrast igauņu valodā – Edgara Rajandi (*Edgar Rajandi*) igauņu personvārdu vārdnīcas rādītājā ir iekļauts variants *Tiirk*, bet šķirklī *Diet(h)er* – variants *Tirk* (Rajandi, 1966, 44), ko saista ar vācu personvārdu *Dietrich*. Šajā kontekstā jāpiemin arī vācu personvārda *Dietrich* lejasvācu saīsinātā forma *Dirk*

[12] Personvārds <Ernsts> reģistrēts visās trīs draudzēs, taču tabulā norādīta tikai tā draudze, kurā fiksēts senākais pirmreģistrējums.

(Seibicke, 1996, 518), kas zināma jau kopš viduslaikiem. Iespējams, ka tā drīzāk varētu būt igauņu vārda tiešais avots. Tā kā arī Ugālē vērojama lībiešu valodas ietekme, iespējams, <Tierks> ir saistāms ar igauņu *Tiirk* vai *Tirk*.

3. Par personvārda <Japaks> cilmi un rašanos patlaban nav izdevies iegūt informāciju. Ir vērojama līdzība ar Vācijas ziemeļu daļā un frīzu valodā, pārsvarā 19. gadsimtā, fiksētajām personvārda *Jacob* saīsinātajām formām *Jap*, *Jappe*, *Japke*, *Japik* (Seibicke, 1998, 525, 526).

Ir arī daļa personvārdu, kas tikai nedaudz atšķiras no K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" iekļautajiem, taču jautājums, vai tāpēc tos uzskatīt par vārdnīcā neiekļautiem, varētu būt diskutabls. Pārsvarā tajos atšķiras viens burts. Šos personvārdus var iedalīt divās grupās: tādi, kuriem K. Siliņa vārdnīcā norādīts agrāks pirmreģistrējuma gads, nekā var konstatēt aplūkotajos materiālos (sk. 8. tabulu), un tādi, kuru pirmreģistrējumus jauniegūtie dati koriģē uz senākiem (sk. 9. tabulu). Treknrakstā abās tabulās izceltas atšķirības sastatītajos vārdos, bet 9. tabulā dati ir sarindoti pēc pirmreģistrējuma gadu starpības.

8. TABULA. Personvārdi ar minimālām atšķirībām K. Siliņa vārdnīcā (ar agrāku pirmreģistrējumu)

Kopforma	Draudze	Senākā rakstības forma	Gads	Forma K. Siliņa vārdnīcā (norādīta lpp.)	Pirmreģistrējuma gads K. Siliņa vārdnīcā
<Detl**o**fs>	Ērģemes	*Detloff*	1719	*Detl**e**fs* (97)	1523
<L**i**mbits>	Priekules	*Limbits*	1792	*L**e**mbits* (211)	1582
<Jēd**a**rts>	Ugāles	*Jehdart*	1705	*Jed**e**rts* (177)	1673

9. TABULA. Personvārdi ar minimālām atšķirībām K. Siliņa vārdnīcā (ar vēlāku pirmreģistrējumu)

Kopforma	Draudze	Senākā rakstības forma	Gads	Forma K. Siliņa vārdnīcā (norādīta lpp.)	Pirmreģistrējuma gads K. Siliņa vārdnīcā	Gadu starpība
<Em**e**rs>	Ugāles	*Emmers*	1699	*Em**a**rs* (116)	19. gs. 4. cet.	~190
<Em**o**rs>	Ugāles	*Emmors*	1699	*Em**a**rs* (116)	19. gs. 4. cet.	~190
<Emriks>	Ugāles	*Emrick*	1702	*Em**e**riks* (116)	19. gs. 4. cet.	~190
<Grom**e**ls>	Ērģemes	*Gromel*	1719	*Grom**u**lis* (143)	19. gs. 4. cet.	~170
<Bor**k**ards>	Ērģemes	*Borkard*[13]	1727	*Bor**h**ards* (86)	19. gs. 4. cet.	~160
<El**z**ebete>	Priekules	*Elſebeth*	1795	*El**s**ebete* (115)	1913	118
<Marģ**ē**te>	Priekules	*Margeht*	1791	*Marģ**ie**ta* (230)	19. gs. 4. cet.	~100
<Zīg**e**munds>	Priekules	*Siegemund* (2. v.)	1794	*Zigmunds* (337)	1877	83
<Fridrike>	Priekules	*Fridrike* (2. v.)	1798	*Frid**e**rika* (130)	1829	31
<Mad**e**ļa>	Ugāles	*Maddeļļ*	1699	*Mad**a**ļa* (223)	1700	1

[13] 1722. gadā Ērģemes draudzē ir pierakstīts arī personvārds *Borchard*, ko nav iespējams viennozīmīgi interpretēt. To var atveidot gan kā *Borhards*, gan *Borkhards*.

Vairumam 8. un 9. tabulā ietverto kopformu saistība ar sastatītajiem K. Siliņa vārdnīcas šķirkļa vārdiem ir neapšaubāma un to cilme ir kopīga. Īpaši tas attiecināms uz reģistrējumiem ar mazāko gadu starpību. Kāda (un vai) ir kopformu <Emers>, <Emors> un <Emriks> saistība ar sastatītajiem K. Siliņa vārdnīcas šķirkļiem, vēl būtu jāpēta.

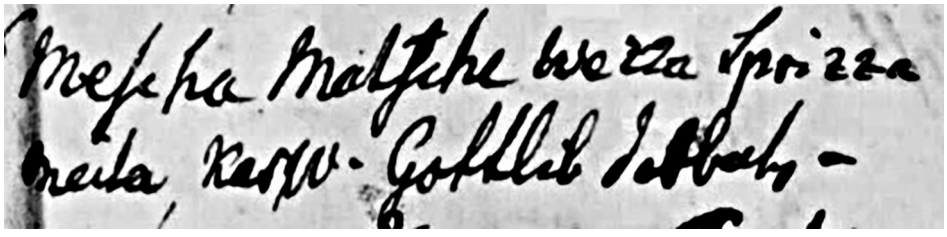
5.2. Personvārdi, kas K. Siliņa vārdnīcā iekļauti tikai pretējā dzimtē

Latviešu valodā ir vairāki personvārdi, kas sastopami gan kā sieviešu, gan kā vīriešu vārdi. Tomēr lielākā daļa personvārdu tiek lietoti tikai kā sieviešu vai tikai kā vīriešu vārdi. Aplūkojamās draudzēs ir trīs personvārdi, kas K. Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" iekļauti kā vīriešu personvārdi, bet Priekules un Ugāles draudzē sastopami kā sieviešu vārdi, proti, <Gatlībe>, <Jēda> un <Luže>.

K. Siliņš personvārdu vārdnīcā iekļāvis vīriešu personvārdu *Gatlībs*, kuru avotos fiksējis vienu reizi – 1785. gadā Kurzemē Griezē (Siliņš, 1990, 133). Savukārt Priekules draudzē vārds *Gattlieb* 1799. gadā reģistrēts piecām meitenēm. Šāds – unikāls – vārdnīcas reģistrējums šķita aizdomīgs un, pārbaudot Griezes draudzes ierakstus par 1785. gadu, izdevās konstatēt, ka tas ir kļūdains, jo tika atrasts tikai meitenes vārds *Gottlib* (sk. 4. attēlu), kas attiecināms uz vārdnīcas šķirkli *Gotlībe*. Tātad var secināt, ka pagaidām nav fiksēta vācu vīriešu vārda *Gottlieb* latviskotā forma **Gatlībs*, bet ir atklāta vācu sieviešu vārda *Gottliebe* adaptācija latviešu valodā.

Vīriešu personvārdu *Jede* K. Siliņš fiksējis 1777. gadā Kurzemē bez konkrētas vietas norādes (Siliņš, 1990, 177), tāpēc vārda vēsture diemžēl nav izsekojama. Ugāles draudzē variants *Jehda* konstatēts 1700. gadā (LVVA 235.1.198., 16. lp.), bet *Jehd* 1703. gadā (Turpat, 42. lp.). Bērna dzimums gan minēts tikai vienā gadījumā no sešiem. Īpatnēji, ka Ugāles draudzē, kur personvārda garais patskanis lielākoties apzīmēts ar pārsvītrotu patskaņa kājiņu (sk. 2. sadaļu), šajā vārdā visos gadījumos garums apzīmēts ar sekojošu *h*.

Savukārt vīriešu vārds *Luša* pēc K. Siliņa vārdnīcas datiem pirmo reizi reģistrēts 1582. gadā Kuldīgā (Siliņš, 1990, 222). Pārskatot visus projektā ekscerpētos K. Siliņa

4. ATTĒLS. Fragments no Griezes draudzes 1785. gadā dzimušo reģistra (LVVA 235.1.60., 43. lpp.)

minētā avota[14] personvārdus, šāds personvārds netika atrasts. Iespējams, tas ir mājvārds vai iesauka, kas fiksēts būdinieka ierakstā *Jost Luße* Basos (Arbusow, 1924, 253). Ugāles draudzē vārds *Luſch* pirmo reizi minēts 1704. gadā (LVVA 235.1.198., 52. lp.), pēc tam tas minēts vēl trīs reizes. Nevienā gadījumā dzimušo reģistrā bērna dzimums nav minēts. Tomēr personvārds *Luſch* vairākkārt parādās arī saderināto reģistrā ar norādi *brūte*, tāpēc ir atšifrējams kā sieviešu vārds. Personvārds *Luſche* minēts arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) vārdnīcā ar vācu atbilsmi *Lowiſa* (Stender, 1789, 376).

Tātad var secināt, ka divi no trim K. Siliņa vārdnīcā sniegtajiem piemēriem izrādījās kļūdaini, proti, neeksistējoši, bet vienu piemēru nebija iespējams pārbaudīt neprecīzo atsauču dēļ. Tāpēc var teikt, ka reģistrētas divas jaunas personvārdu formas <Gatlībe> un <Luže>.

5.3. Personvārdi, kas K. Siliņa vārdnīcā fiksēti ar vēlāku pirmreģistrējumu

Analizējot personvārdus, kuru kopformas sakrīt ar K. Siliņa vārdnīcā iekļautajiem šķirkļa vārdiem, pirmreģistrējuma datus uz senākiem bija iespējams mainīt 19 sieviešu un 22 vīriešu vārdiem jeb nepilniem 19 % vārdu. 10. tabulā apkopoti personvārdi (8 meiteņu un 11 zēnu vārdi), kuru pirmreģistrējuma gads ir vismaz 50 gadus senāks. Dati tabulā kārtoti hronoloģiski, sākot ar personvārdiem, kuru pirmreģistrējuma gads mainījās visbūtiskāk.

Vislielākā atšķirība starp K. Siliņa vārdnīcā un baznīcu grāmatās fiksēto senākā minējuma gadu aptver vairāk nekā 270 gadus, bet vairāk nekā 200 gadu starpība ir diviem meiteņu un trim zēnu vārdiem, savukārt vairāk nekā 100 gadu starpība – trim meiteņu un septiņiem zēnu vārdiem. Likumsakarīgi, ka baznīcu grāmatās atklātais senākais pirmreģistrējuma gads visbiežāk ir Ugāles un Ērģemes draudzes materiālos, jo to dati ir senāki. Tomēr arī citi piemēri rāda, ka K. Siliņa vārdnīcā ietvertie pirmreģistrējumu dati uztverami un izmantojami ar lielu piesardzību.

Pirmreģistrējumu ar atšķirību līdz 50 gadiem bija iespējams mainīt 22 personvārdiem – 11 meiteņu un 11 zēnu. Sešiem personvārdiem pirmreģistrējuma atšķirība bija mazāka par 10 gadiem. Ieviešot apritē jaunus baznīcu grāmatu materiālus, pirmreģistrējumi var mainīties vēl daudziem personvārdiem.

[14] K. Siliņa avots ir Arbusow (1924), kaut gan vārdnīcas literatūras sarakstā kļūdaini norādīts Arbuzovs (1937).

10. TABULA. Personvārdi, kuru pirmreģistrējums mainīts vismaz par 50 gadiem

Kopforma	Draudze	Senākā rakstības forma	Gads	Forma K. Siliņa vārdnīcā (norādīta lpp.)	Pirmreģistrējuma gads K. Siliņa vārdnīcā	Gadu starpība
<Annika>	Ugāles	*Annik*	1704	*Annika* (60)	1975	271
<Tāle>	Ugāles	*Thahle*	1700	*Tāle* (302)	1942	242
<Brēdiks>	Ugāles	*Brēdick*	1702	*Brediks* (86)[15]	1940	238
<Bērholds>	Ērģemes	*Behrhold*	1725	*Berholds* (81)	1929	204
<Bētmejs>	Ugāles	*Bētmeis*	1706	*Betmejs* (83)	20. gs. 1. cet.	~200
<Ērihs>	Ērģemes	*Erich*	1721	*Ērihs* (119)	1872	151
<Mārence>	Ugāles	*Mārentz*	1700	*Marence* (229)	1847	147
<Vilips>	Ugāles	*Wilip*	1700	*Vīlips* (327)	1845	145
<Burhards>	Ērģemes	*Burchard*	1719	*Burhards* (88)	1853	134
<Didže>	Priekules	*Didſche*	1792	*Didžs* (98)	19. gs. 4. cet.	~100
<Tija>	Ugāles	*Thia*	1702	*Tija* (306)	1800	98
<Ote>	Ērģemes	*Otte*	1724	*Otis(-e)* (257)	1817	93
<Kestens>	Ugāles	*Kēſten*	1700	*Kestens* (194)	1780	80
<Bille>	Ērģemes	*Bille*	1720, m. v.	*Bille* (83)	1795	75
<Trūte>	Ērģemes	*Trute*	1723	*Trūte* (310)	1780	57
<Ēvarts>	Ugāles	*Ēvarts*	1703	*Evarts* (122)	1760	57
<Vilhelmīne>	Priekules	*Wilhelmine*	1794	*Vilhelmīna(-e)* (326)	1848	54
<Ģierts>	Ugāles	*Geerts*	1707	*Ģierts* (146)	1760	53
<Linore>	Priekules	*Linore*	1794	*Linora* (216)	1844	50

Secinājumi

Senāko (17.–18. gadsimta) latviešu draudžu baznīcu grāmatu izpētei ir nozīmīga loma latviešu personvārdu diahroniskā un diatopiskā izpētē un „Latviešu personvārdu vēsturiskās vārdnīcas" (LPVV) izstrādē.

Analizējot Ērģemes (1719–1728), Priekules (1791–1799) un Ugāles (1699–1708) draudzes baznīcu grāmatu dzimušo reģistrus, secināts, ka tie ir ļoti dažādi – atšķiras gan valoda, gan rakstība (t. sk. t. s. Fīrekera rakstība), gan lielākā daļa pierakstīto personvārdu. Visās draudzēs zēnu vārdu daudzveidība ir lielāka nekā meiteņu.

[15] Senāks pirmreģistrējuma gads K. Siliņa vārdnīcā ir adaptētajam vārda variantam *Bredi̯kis*, proti, 1638 (Siliņš, 1990, 86).

Būtiska loma analīzes procesā (un turpmākajam darbam pie LPVV) bija vārdu variantu apvienošanai grupās un šo apvienošanas principu izstrādei, kā rezultātā tika izveidotas 220 grupas – 91 ar meiteņu un 129 ar zēnu vārdiem. Sistematizētais materiāls ļāva secināt, ka absolūti lielākā daļa grupu (169) ir piesaistītas tikai vienai draudzei. Visās trīs draudzēs ir pierakstītas 24, bet divās no trim draudzēm – 27 personvārdu variantu grupas. Starp desmit populārākajiem personvārdiem visās draudzēs kopīgi ir tikai divi meiteņu un divi zēnu vārdi – <Anna>, <Marī> un <Jānis>, <Pēteris>.

Kā maz pētīta un, iespējams, aktuāla tēma atklājās kristībās reģistrēto vārdu skaits latviešu bērniem. Lai gan tradicionāli tas ir viens vārds, parādās arī divi, bet Priekules draudzē pat pieci vārdi. Viens no iemesliem tam un lielajai vārdu daudzveidībai varētu būt salīdzinoši vēlākais šīs draudzes materiāls. Tomēr nevar izslēgt arī citu, sociāla un ekonomiska rakstura, ietekmi. Tam būtu nepieciešama 18. gadsimta beigu latviešu personvārdu analīze plašākā kontekstā.

Pētījums sniedzis arī lielu ieguldījumu daudzu personvārdu senāko datu apzināšanā, proti, to rašanās vai ienākšanas laiks latviešu valodā ir precizēts par vairāk nekā 200 gadiem salīdzinājumā ar K. Siliņa personvārdu vārdnīcu. Atklāti arī vairāk nekā 20 jauni, K. Siliņa vārdnīcā nefiksēti personvārdi, kas paplašina priekšstatu par latviešu vēsturiskajiem personvārdiem.

Topošās LPVV kontekstā tika secināts, ka K. Siliņa personvārdu vārdnīcas dati ir izmantojami tikai kā konsultatīvs salīdzināmais materiāls, bet uz tiem nevajadzētu atsaukties vārdnīcas tekstā.

Pētījums atklājis arī daudz neskaidrību un pavēris jaunus izpētes virzienus.

SAĪSINĀJUMI

cet. – ceturksnis
lp. – lapa
m. v. – mātes vārds
t. v. – tēva vārds
v. – vārds
< > – nosacīts personvārdu variantu kopformas apzīmējums

AVOTI

LVVA 235.1.60 – *Griezes latviešu un vācu draudzes 1784.–1803. gada dzimušo un kristīto, iesvētīto, laulāto un mirušo reģistrs.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 1. apraksts, 60. lieta.

LVVA 235.1.158 – *Priekules un Asītes latviešu un vācu draudzes 1791.–1815. gada dzimušo un kristīto, laulāto, mirušo, 1792.–1815. gada iesvētīto un 1805.–1815. gada dievgaldnieku reģistrs.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 1. apraksts, 158. lieta.

LVVA 235.1.198 – *Ugāles latviešu un vācu draudzes 1699.–1760. gada dzimušo un kristīto, iesvētīto, dievgaldnieku un mirušo reģistrs.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 1. apraksts, 198. lieta.

LVVA 235.3.75 – *Ērģemes latviešu un vācu draudzes 1718.–1759. gada dzimušo un kristīto, laulāto, mirušo, iesvētīto un dievgaldnieku reģistrs.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 3. apraksts, 75. lieta.

LVVA 235.3.75a – *Ērģemes latviešu un vācu draudzes 1741.–1768. gada dzimušo un kristīto, laulāto, mirušo, iesvētīto un dievgaldnieku reģistrs.* Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. fonds, 3. apraksts, 75a. lieta.

LITERATŪRA

Arbusow, L. (1924). Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83). *Latvijas Universitātes Raksti*, *10*, 163–286.

Arbuzovs, L. (1937). 1683. gada Kuldīgas valsts zemnieku saraksts. *Filologu biedrības raksti*, *17*, 22–42.

Augstkalns, A. (1935). Seno latviešu vēsturiskie personu vārdi. *Burtnieks, 9*, 692–699; *11*, 839–845.

BBLd – *Baltisches Biografisches Lexikon digital*. (b. g.). Baltische Historische Kommission. Pieejams https://bbld.de/; skatīts 01.09.2025.

Jansone, I. (2015). Priekšvārdu dinamika Ērģemes evaņģēliski luteriskajā draudzē 18. gadsimtā. *Onomastica Lettica*, *4*, 252–288.

Jansone, I. (2018). Priekšvārdu dinamika Ērģemes evaņģēliski luteriskajā draudzē 19. gadsimtā. *Onomastica Lettica*, *5*, 113–194.

Jansone, I. (2022a). Priekšvārdi Ilzenes muižā 1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiālos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *26*, 68–81. Pieejams https://doi.org/10.37384/VTPA.2022.26.068.

Jansone, I. (2022b). Priekšvārdi Kalnamuižā (*Kalnemoise*) Vidzemes 1826. gada Dvēseļu revīzijas materiālos. *Linguistica Lettica*, *30*, 46–72. Pieejams https://doi.org/10.22364/lingualet.30.

Jansone, I., & Siliņa-Piņķe, R. (2018). Latviešu personvārdi Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcās un 18. gadsimta baznīcas reģistros. In M. Grudule (sast.),

Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā. Kolektīva monogrāfija. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, [181]–199.

Kallmeyer, T. (1890). *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands.* Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

Kohlheim, R., & Kohlheim, V. (2007). *Das große Vornamenlexikon* (3., völlig neu bearb. Aufl.). Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Kunze, K. (2000). *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet* (3. Aufl.). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Napiersky, K. E. (1843). *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland.* (Erstes Heft. Livländische Kirchen- und Prediger-Matrikel). Riga: W. F. Häcker.

Rajandi, E. (1966). *Raamat nimedest*. Tallinn: Eesti raamat.

Seibicke, W. (1996, 1998, 2000, 2003). *Historisches deutsches Vornamenbuch* (Bd. I–IV). Berlin, New York: De Gruyter.

Siliņa-Piņķe, R. (2005). *Jahn, Jane, Jahne:* zemnieku vārdu rakstība 1638. gada zviedru arklu revīzijā Vidzemē. *Baltu filoloģija*, *14*(1), 143–151.

Siliņa-Piņķe, R. (2014). Die vorchristlichen Rufnamen in Lettland (9.–13. Jahrhundert) und ihre Spuren in der heutigen Namengebung. *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. / Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences.* (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística, 11). Barcelona, 907–914. Pieejams https://doi.org/10.2436/15.8040.01.94.

Siliņa-Piņķe, R. (2015). *Antonius – Tenis* un *Antiņš*. Ieskats latviešu personvārdu attīstībā. *Onomastica Lettica*, *4*, 188–219. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/49556.

Siliņa-Piņķe, R. (2023). Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: lettische Rufnamen in der Revision von 1638. *Bewegte Namen im Varietätenspektrum und Sprachkontakt. Linguistik online*, *121*(3), 13–26. Pieejams https://doi.org/10.13092/lo.121.10006.

Siliņš, K. (1990). *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

Stender, G. F. (1789). *Lettisches Lexikon: in zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet*. Mitau: J. F. Steffenhagen.

1. pielikums. Meiteņu vārdi Ērģemes, Priekules un Ugāles draudzē

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
1.	<Agate>	–	*Agathe* 1	–
2.	<Agnese>	–	*Agneſe* 1	–
3.	<Agneta>	–	–	*Agnet* 2
4.	<Anna>	*Ann* 46, *Anna* 21	*Anne* 48	*Ann* 37, *Anna* 11
5.	<Anndorote>	–	*Ann-Dorothe* 1	–
6.	<Annika>	–	–	*Annik* 1
7.	<Annjūle>	–	*Ann-Jule* 1	–
8.	<Annkatrīne>	–	*Ann-Kattrihn* 1	–
9.	<Annlinore>	–	*Ann-Linore* 2	–
10.	<Annlīze>	–	*AnnLieſe* 3, *Ann-Lieſe* 1	–
11.	<Annuže>	–	*Annuſche* 1	–
12.	<Baba>	*Babb* 17, *Babba* 1, *Babbe* 4	–	*Babb* 19, *Babba* 6
13.	<Babiņa>	–	–	*Babbiņ* 3, *Babbiņa* 1
14.	<Baibe>	–	*Baibe* 13	–
15.	<Barbara>	*Barbara* 1	–	–
16.	<Bille>	–	*Bille* 10	–
17.	<Binne>	–	*Binne* 1	–
18.	<Dārtī>	*Dartie* 1	*Dahrte* 1, *Dahrti* 3	–
19.	<Dortī>	–	–	*Dōrtie* 4
20.	<Dortikena>	–	–	*Dōrtiken* 1
21.	<Ede>	*Edd* 4, *Edde* 24	*Edde* 4	*Edd* 2, *Ehda* 1
22.	<Elizabete>	*Eliſab[eth]* 1	–	*Elisabeth* 2
23.	<Elzebete>	–	*Elſebeth* 1	–
24.	<Estere>	*Ester* 4, *Eſter* 3	*Eſter* 3	–
25.	<Eva>	*Ewa* 1	–	*Eva* 1
26.	<Fridrike>	–	*Fridrike* 1 (kā 2. v.)	–
27.	<Frone>	–	*Frohne* 1 (kā 2. v.)	–
28.	<Gatlībe>	–	*Gattlieb* 5	–
29.	<Grēte>	*Gret* 1, *Grete* 3	–	*Gret* 1, *Grēt* 7, *Grēta* 2, *Grete* 1, *Grēte* 9
30.	<Griete>	–	*Greete* 3, *Greethe* 1	*Greet* 5
31.	<Ģērda>	*Gehrd* 4	–	–
32.	<Ģerdrūta>	–	*Gerdruta* 1 (kā 2. v.)	–
33.	<Ģerta>	*Gert* 42	–	–
34.	<Ģertrūda>	*Gertrud* 3	–	–
35.	<Hedviga>	*Hedwig* 1	–	–

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
36.	<Ieve>	–	*Eewe* 20	–
37.	<Ilze>	*Ilſe* 9	*Ilſe* 43	*Illſa* 1, *Illse* 3, *Illſe* 9, *Ilſe* 1, *Iļļſe* 2
38.	<Jēda>	–	–	*Jehd* 5, *Jehda* 1
39.	<Johanna>	*Johanna* 1	–	–
40.	<Jūle>	–	*Jule* 14	–
41.	<Kače>	*Katſch* 18	*Katſche* 1	*Katzcie* 2
42.	<Kadrina>	*Kaddrin* 1	–	–
43.	<Karlīne>	–	*Karline* 4	–
44.	<Kate>	–	*Katte* 9	–
45.	<Katrīna>	*Kattrin* 1	*Kattrihn* 25	*Cathrin* 1, *Catrin* 4, *Catrin* 1, *Cattrin* 7
46.	<Katriņa>	–	–	*Cattriņa* 1
47.	<Klāre>	–	–	*Klāre* 1
48.	<Kristiana>	*Chriſtiana* 1	–	–
49.	<Kristīne>	*Chriſtin* 1, *Chriſtina* 1	*Kriſtine* 1	–
50.	<Ķērste>	–	*Kerſte* 2	*Kērſt* 4
51.	<Late>	–	*Latte* 2	–
52.	<Lavīze>	–	*Lawiſe* 10	–
53.	<Lēne>	*Len* 1, *Lena* 3, *Lene* 3, *Leno* 10	–	–
54.	<Lēniņa>	*Lening* 1	–	–
55.	<Lībe>	–	*Liebe* 3	–
56.	<Liene>	–	*Leene* 5	*Leena* 1
57.	<Linore>	–	*Linnore* 1, *Linore* 1	–
58.	<Līze>	–	*Lieſe* 61	*Lise* 4, *Liſe* 17, *Līſe* 1
59.	<Līže>	*Lieſch* 33, *Lieſche* 32	–	–
60.	<Lote>	–	*Lotte* 1	–
61.	<Luže>	–	–	*Luſch* 4
62.	<Madala>	–	–	*Maddal* 1
63.	<Made>	–	*Madde* 12	*Madd* 2, *Madde* 1
64.	<Madeliene>	–	*Maddeleene* 2	–
65.	<Madeļa>	–	–	*Maddel* 9, *Maddeļ* 2, *Maddeļļ* 2
66.	<Magrete>	–	*Magreth* 33	–
67.	<Magriete>	–	*Magreeth* 17	–
68.	<Maige>	–	*Maige* 15, *Maiġe* 1	–

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
69.	<Maije>	*Maije* 1, *Maja* 3, *Maje* 5, *Maji* 1	–	–
70.	<Mārence>	–	–	*Mārentz* 1, *Marenz* 3, *Mārenz* 3, *Marrenz* 1
71.	<Margrete>	*Margret* 1	–	–
72.	<Margriete>	–	*Margreeth* 1	–
73.	<Marģēte>	–	*Margeht* 22	–
74.	<Marī>	*Maria* 37, *Mari* 12, *Marie* 2, *Marri* 14, *Marrie* 1	*Marie* 36, *Maria* 3, *Marri* 1	*Marie* 19
75.	<Marīkene>	–	*Marihken* 1	–
76.	<Marīķe>	–	*Marihke* 3, *Marihķe* 1	–
77.	<Marīte>[16]	*Mariet* 27, *Marriet* 1	–	–
78.	<Marītiņa>	*Marietin* 1	–	–
79.	<Mārjete>	–	–	*Marjeth* 3, *Mārjeth* 9
80.	<Marne>?	*Marnne*? 1	–	–
81.	<Māže>	–	*Mahſche* 1	–
82.	<Ortī>	–	–	*Ōrte* 1, *Ōrtie* 9, *Ohrtie* 1
83.	<Sape>	–	*Sappe* 5	–
84.	<Sofija>	*Sophi* 3, *Sophia* 9	*Sophie* 1 (kā 2. v.)	–
85.	<Šarlote>	–	*Charlotta* 1, *Charlotte* 3	–
86.	<Šķērsta>	*Schkehrſt* 2	–	–
87.	<Tāle>	–	–	*Thahle* 1
88.	<Tija>	–	*Tije* 3	*Thia* 5
89.	<Trīne>	*Trin* 3, *Trine* 19	*Trihne* 5, *Thrine* 1	*Trīn* 1, *Trine* 1
90.	<Trūte>	*Trute* 2	–	–
91.	<Vilhelmīne>	–	*Wilhelmine* 4	–

[16] Ir šaubas par *Mariet*, *Marriet* atveidi atbilstoši vācu valodas atveidei (*ie* > *ī*), jo pēc 1740. gada, kad 1719.–1728. gadā dzimušās meitenes kļūst par mātēm, šāds personvārda variants kā mātes vārds Ērģemes draudzē neparādās; tā vietā raksturīgs ir *Maret*, *Mareth* (ar citiem rakstības variantiem).

2. pielikums. Zēnu vārdi Ērģemes, Priekules un Ugāles draudzē

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
1.	<Abrahams>	*Abraham* 1	–	–
2.	<Ābrams>	*Abram* 1	–	–
3.	<Ādams>	–	*Adams* 1	–
4.	<Alpa>	–	*Alpa* 1	–
5.	<Andreass>	–	–	*Andreas* 2
6.	<Andrejs>	–	*Andrej* 20, *Andrejs* 3, *Andrejſch* 4	*Andrei* 3, *Andreis* 3
7.	<Andreks>	*Andrek* 1	–	–
8.	<Andress>	*Andres* 24	*Andres* 6, *Andreſch* 8, *Andreſch* 1	*Andres* 1, *Andrēs* 1
9.	<Andris>	*Andr* 1, *Andre* 1	*Andris* 1	–
10.	<Ansis>	*Ans* 10	*Anſe* 5, *Anſis* 5, *Ansſ* 1, *Ansſe* 1, *Anſ* 1	*Ans* 4, *Anſ* 2, *Aņs* 8, *Aņſ* 1
11.	<Anšes>	–	*Anſches* 1	–
12.	<Antons>	*Anton* 3	–	–
13.	<Ats>	–	*Ats* 4, *Atte* 1	–
14.	<Bards>	*Bard* 1	–	–
15.	<Bartolds>	*Barthold* 2	–	–
16.	<Bērends>	–	–	*Berend* 1
17.	<Bērholds>	*Behrhold* 1	–	–
18.	<Bērtels>	*Behrtel* 1	–	–
19.	<Bērtuls>	–	*Berthuls* 1	–
20.	<Bētmejs>	–	–	*Bētmeis* 3
21.	<Bēts>	–	–	*Beht* 1, *Behts* 2, *Bēts* 2
22.	<Borkards>	*Borchard* 2, *Borkard* 5	–	–
23.	<Brēdiks>	–	–	*Brēdick* 1
24.	<Brencs>	–	–	*Brenz* 1
25.	<Bricis>	–	*Britzes* 1, *Britzis* 24, *Briz* 1	*Britz* 3
26.	<Brūns>	–	–	*Brūns* 1
27.	<Burhards>	*Burc[hard]* 1, *Burchard* 29	–	–
28.	<Dāvids>	*David* 5	–	*Dawid* 1
29.	<Detlofs>	*Detlof* 1, *Detloff* 1	–	–
30.	<Didže>	–	*Didſche* 1	–
31.	<Dīriks>	*Dirik* 1	–	–
32.	<Emers>	–	–	*Emmers* 1
33.	<Emors>	–	–	*Emmors* 2

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
34.	<Emriks>	–	–	*Emrick* 1
35.	<Ērihs>	*Erich* 1	–	–
36.	<Ērmanis>	*Ehrm[ann]* 1, *Ehrman* 1, *Ehrmann* 4, *Erman* 2, *Ermann* 6	*Ehrmann* 1, *Ehrmanns* 1, *Ehrmannis* 1	*Ērmans* 2
37.	<Ernsts>	*Ernſt* 1	*Ernſt* 2	*Ērnst* 3, *Ērnſt* 1
38.	<Evalds>	–	*Ewald* 1, *Ewalds* 1	–
39.	<Ēvarts>	–	–	*Ēvarts* 1
40.	<Ēverts>	–	–	*Ēvert* 1, *Everts* 2, *Ēverts* 5
41.	<Filips>	–	–	*Philips* 1
42.	<Francis>	–	–	*Franz* 1
43.	<Fricis>	–	*Fritzis* 1	–
44.	<Frīdrihs>	*Friedrich* 1	*Friedrich* 3	*Friedrich* 1
45.	<Gatards>	–	*Gattards* 3	–
46.	<Gathards>	–	*Gathards* 2, *Gatthard* 1, *Gatthards* 2	–
47.	<Georgs>	–	–	*Georg* 2
48.	<Girgens>	*Gurgen* 3, *Gürgen* 4	–	–
49.	<Gotfrīds>	–	*Gottfried* 2 (kā 2. v.)	–
50.	<Gothards>	*Gotthard* 1	–	–
51.	<Gregers>	–	–	*Gregers* 1
52.	<Gromels>	*Gromel* 7	–	–
53.	<Gustavs>	*Guſtav* 1	–	–
54.	<Gusts>	*Gust* 3, *Guſt* 7	–	–
55.	<Ģierts>	–	–	*Geerts* 1
56.	<Ģirts>	–	*Girthe* 1, *Girths* 1, *Girts* 11	–
57.	<Hanss>	–	*Hans* 1 (kā 2. v.)	–
58.	<Hermanis>	–	*Herrmann* 1	–
59.	<Hindriks>	–	–	*Hindrick* 1
60.	<Hinrihs>	*Hinrich* 4	*Hinrich* 1	–
61.	<Iernsts>	–	*Eernſt* 28, *Eernſts* 1	–
62.	<Ievalds>	–	*Eeewalds* 1, *Eewald* 2, *Eewalds* 6	–
63.	<Indriķis>	*Indrick* 8, *Indrik* 20	*Indrikk* 1, *Indriķķe* 2, *Indriķķis* 5	*Indrick* 4, *Indricks* 2
64.	<Irnsts>	–	*Irnſt* 3, *Irnſte* 1	–
65.	<Jakobs>	*Jacob* 11	*Jacob* 2	*Jacob* 1
66.	<Jānis>	*Jan* 59, *Jane* 1	*Jahne* 17, *Jahnis* 54, *Janne* 2, *Jannis* 24	*Jān* 8, *Janis* 2, *Jānis* 11, *Jann* 2, *Jannis* 17

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
67.	<Japaks>	–	–	*Japack* 1
68.	<Jāzeps>	–	*Jahſep* 1	–
69.	<Jēdarts>	–	–	*Jēdarts* 1, *Jeddarts* 1, *Jehdart* 1
70.	<Jēkabs>	–	*Jehkab* 19, *Jehkaps* 10, *Jehkap* 1	–
71.	<Jirgens>	–	–	*Jürgen* 2
72.	<Johans>	*Joh[ann]* 2	*Johann* 4	*Johann* 10
73.	<Jorens>	–	–	*Jōren* 4, *Joren* 5
74.	<Jucis>	*Jutz*? 1	–	–
75.	<Jukums>	*Juckum* 1	*Jukkum* 1 (kā 2. v.)	*Juckum* 4
76.	<Juris>	*Jurr* 34	*Jurre* 4, *Jurris* 8	*Jurr* 8, *Jurris* 3
77.	<Jusis>	–	*Jusſis* 5	–
78.	<Karls>	*Carl* 3	*Karl* 14, *Karlis* 1, *Karls* 12	*Carl* 1
79.	<Karols>	*Carol* 1	–	–
80.	<Kaspars>	*Caſpar* 11	–	*Caspar* 1
81.	<Kaspers>	*Caſper* 1	–	–
82.	<Kestens>	–	–	*Kēſten* 1, *Keſten* 3, *Keſtens* 2, *Keſtēns* 1
83.	<Klāvs>	–	*Klawe* 4, *Kla[we]* 1	*Clāw* 1
84.	<Kristaps>	–	*Kriſtap* 2, *Kriſtaps* 4	–
85.	<Kristians>	*Chriſtian* 1	–	*Criſtian* 2
86.	<Kristofs>	–	*Chriſtoph* 1 (kā 2. v.)	–
87.	<Krists>	*Chriſt* 1	*Kriſt* 2, *Kriſte* 1, *Kriſts* 6	*Criſts* 1
88.	<Krišjānis>	–	*Kriſchjahn* 34	–
89.	<Krišs>	–	*Kriſch* 1	–
90.	<Lapiņš>	–	*Lappiņs* 1, *Lappiņſch* 3	–
91.	<Leberehts>	–	*Leberecht* 2 (kā 2. un 3. v.)	–
92.	<Limbits>	–	*Limbits* 1, *Limbittis* 1	–
93.	<Macis>	–	*Matzis* 1	–
94.	<Mače>	–	–	*Matzcia* 1, *Matzcie* 2, *Matzie* 3
95.	<Magnuss>	*Magnus* 4	–	–
96.	<Mariņs>?[17]	–	–	*Mariņß*? 1
97.	<Markuss>	–	–	*Marcus* 1

[17] Ļoti iespējams, ka kļūdains vārda *Martiņß* (sal. 2. pielikuma 98. rindu) ieraksts.

Nr.	Rakstā lietotā kopforma	Ērģemes draudze 1719–1728	Priekules draudze 1791–1799	Ugāles draudze 1699–1708
98.	<Mārtiņš>	*Martin* 1	*Martin* 3, *Martiņ* 1, *Martiņſch* 4	*Mārtin* 1, *Mārtins* 1, *Mārtiņ* 2, *Mārtiņs* 5, *Martiņß* 1
99.	<Matīss>	*Matties* 7, *Mattieſ* 2	*Mattihs* 3	*Mathiſ* 1, *Matthis* 10, *Matthis* 1
100.	<Melkers>	*Melker* 1	–	–
101.	<Miķels>	*Michel* 1	*Miķķel* 5	*Micke[l]* 1, *Mickel* 7
102.	<Morics>	–	*Moritz* 1	–
103.	<Niklass>	–	*Niklas* 1	–
104.	<Niklauss>	–	*Niklaus* 4	–
105.	<Niks>	–	–	*Nick* 1
106.	<Ote>	*Otte* 1	*Otto* 1	–
107.	<Pēteris>	*Peter* 23	*Pehter* 10, *Pehteris* 1, *Pehters* 7, *Peter* 1	*Pehter* 1, *Peter* 6, *Pēter* 2, *Pēteris* 5, *Pēters* 2
108.	<Pridriķis>	–	*Pridrikke* 1, *Pridrikkis* 1, *Pridriķķe* 5, *Pridriķķes* 1, *Pridriķķis* 26	–
109.	<Reine>	–	*Reine* 2	–
110.	<Reinholds>	*Reinh[old]* 1, *Reinhold* 10	–	–
111.	<Ruberts>	*Rubbert* 8	–	–
112.	<Rubis>	*Rubb* 2	–	–
113.	<Sanders>	*Sander* 5	–	–
114.	<Sīmans>	–	*Siman* 1, *Simans* 3	–
115.	<Tierks>	–	–	*Teerk* 1
116.	<Tīss>	–	–	*Thies* 1, *Thieſ* 2
117.	<Tomass>	*Tomas* 1	–	–
118.	<Toms>	*Tom* 11, *Toms* 3	–	*Thōm* 3, *Thōms* 3, *Thom* 1
119.	<Tonnis>	*Tonn* 4, *Tonne* 4	–	–
120.	<Ulriks>	–	*Ulrich* 1 (kā 2. v.)	*Ulrich* 1, *Ullrick* 1
121.	<Valters>	–	–	*Walter* 1, *Walters* 4
122.	<Valts>	–	–	*Walts* 15
123.	<Vērners>	–	–	*Werner* 1, *Wērner* 2, *Wērners* 1
124.	<Vērness>?	–	–	*Wērnes*? 2
125.	<Viburs>	*Wibur* 1	–	–
126.	<Vilhelms>	*Wilhelm* 1	*Wilhelm* 1 (kā 3. v.)	–
127.	<Vilips>	–	–	*Wilip* 1
128.	<Viļums>	*Willum* 43, *Willums* 1	*Wiļļum* 1, *Wiļļums* 3	–
129.	<Zīgemunds>	–	*Siegemund* 1 (kā 2. v.)	–

„LATVIEŠU VALODAS VĒSTURISKĀ VĀRDNĪCA (16.–17. GADSIMTS)" CEĻĀ UZ OTRĀS VERSIJAS IZVEIDI[1]

"Historical Dictionary of Latvian (16th–17th Century)": Towards the Second Edition

■ **EVERITA ANDRONOVA**
■ **ANTA TRUMPA**

[1] Raksts izstrādāts Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 2.3.1.1.i. investīcijas „Augsta līmeņa digitālo prasmju apguves nodrošināšana" ar saimniecisko darbību nesaistītā projektā „Valodu tehnoloģiju iniciatīva" (Nr. 2.3.1.1.i.0/1/22/I/CFLA/002, LU reģ. Nr. ESS2023/453) un valsts pētījumu programmas projektā „Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā" (Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002).

ABSTRACT

Keywords: *"Historical Dictionary of Latvian (16th–17th c.)", Corpus of early written Latvian (16th–18th c.), TLex, Unicode, collocations, historical lexicography*

A revised and expanded second edition of the dictionary „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)" ("Historical Dictionary of Latvian (16th–17th centuries)", LVVV) is currently being developed. This new version will involve both formal (technical) and substantive (content-related) changes, reflecting the progress made in the digitalization of early Latvian resources and lexicographic methodology. The LVVV is based on the Corpus of early Latvian texts 'SENIE', which underwent a significant technical transformation in 2017 when its encoding was converted from ASCII to Unicode. This ensures a more accurate and nuanced rendering of historical graphetics in the source texts.

To ensure consistency, a semi-automated conversion of the 2,450 dictionary entries already compiled in the first version of the LVVV is planned. This process will result in improved readability and fidelity to the orthographic conventions of the original sources, benefiting both scholarly users and digital tools that rely on accurate textual representation.

The revised edition will incorporate a number of newly identified or previously undigitalized sources, particularly 17th-century lexicographic works. These include Georg Elger's trilingual "Polish–Latin–Latvian Dictionary" (1683) and the deciphered manuscript of Johann Langius's "Latvian–German Dictionary" (1685). The inclusion of this data is expected to significantly enhance the lexical coverage of the dictionary, providing a broader and more diversified account of early Latvian lexis. Additionally, the new data will refine semantic interpretations in a number of existing dictionary entries.

Another crucial issue is the scope of the dictionary. It is being considered whether the dictionary's coverage should be extended beyond the 17th century to include texts up to and including the second edition of the Latvian Bible (1739). Such an extension would allow the LVVV to encompass both the earliest and the middle period of the history of the written Latvian language.

The treatment of multi-word expressions and collocations is being reassessed in light of contemporary lexicographic practices.

Finally, the LVVV thus serves not only as a crucial source for the historical study of Latvian lexis but also as a valuable resource for training and developing modern language technologies.

Ievads

„Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gadsimts)" (LVVV) izveide aizsākās 2004. gadā, kad tika izstrādāta šķirkļa uzbūve un vārdnīcas struktūra, sarakstīti un apspriesti pirmie šķirkļi (sk., piem., Andronova et al., 2006). Autoru sākotnējais mērķis bija vārdnīcas šķirkļos apvienot visus latviešu valodas 16.–18. gadsimta tekstu korpusā „SENIE"[2] esošos vārdus un to formas un rakstības variantus, tādējādi veidojot LVVV par sava veida tēzauru, un šis mērķis nav mainījies, tiesa, laika gaitā autori izlēma vārdnīcas aptverto laika periodu sašaurināt līdz 16. un 17. gadsimtam.

Kā jau vēsturiskā vārdnīcā, LVVV dominē vēsturiskais princips – ir būtiski fiksēt visas rakstos minētās formas, atrast katra vārda senāko minējumu, hronoloģiski sniegt nozīmes skaidrojumus, dot cilmes skaidrojumu. Tādēļ šķirklī bez šķirkļa vārda, gramatiskā raksturojuma un vārdformām, fonētiskajiem un rakstības variantiem jeb vārdlietojumiem ietilpst arī 17. gadsimta vārdnīcu piemēri, nozīmju skaidrojumi (nozīmes tiek sniegtas, sākot no senākajām korpusā fiksētajām), senākais un jaunākais lietojuma piemērs katrai nozīmei, brīvie un stabilie vārdu savienojumi pie katras nozīmes vai šķirkļa beigās, cilmes skaidrojums, norādes uz citiem šķirkļiem un, ja nepieciešams, arī komentāri (vairāk par šķirkļa uzbūvi sk. https://lvvv.tezaurs.lv/?page=entry).

Ar pārtraukumiem darbs pie vārdnīcas ir turpinājies visus šos gadus, lielāko progresu piedzīvojot Latvijas Zinātnes padomes (LZP) finansēta projekta izpildes laikā (2013–2016)[3], kad tika apgūta vārdnīcu rakstīšanas darba vide *TLex*[4]. LVVV kļuva par elektronisku vārdnīcu ar daudzveidīgām meklēšanas iespējām (https://lvvv.tezaurs.lv/) un tika publicēti pirmie aptuveni 1000 šķirkļi, kā arī tika nodrošināta vārdlietojumu sasaiste ar korpusu „SENIE" (Andronova et al., 2016; Vanags, 2014). Arī pēc LZP finansētā projekta beigām darbs pie vārdnīcas ir turpinājies divās valsts pētījumu programmās[5]. 2025. gada sākumā vārdnīcā bija iekļauts kopā jau 2450 šķirkļu.

---

[2] Korpusam patlaban ir divas versijas: modernizētā, kurā ir iespējama meklēšana mūsdienu rakstībā (https://korpuss.lv/id/Senie), un sākotnējā, kas veic latviešu seno tekstu elektroniskās bibliotēkas funkcijas (https://senie.korpuss.lv/).

[3] LZP fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Korpusā balstīta elektroniska latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca" (Nr. 212/2012).

[4] *TLex* ir profesionāls, daudzfunkcionāls lietojumprogrammu komplekts, kas paredzēts vārdnīcu vai terminoloģijas sarakstu sastādīšanai (de Schryver, 2011, 647).

[5] Valsts pētījumu programma „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) un valsts pētījumu programmas „Letonika" projekts „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

Vārdnīcas autoru kolektīvs vairāk nekā desmit gadus ir nemainīgs: Everita Andronova, Anna Frīdenberga, Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumpa un Pēteris Vanags. Savukārt pati vārdnīca ir mainīga – dažādas formālas un saturiskas izmaiņas šādiem vairākas desmitgades ilgstošiem leksikogrāfijas darbiem nav nekas neparasts. Elektroniskās vārdnīcas formāts ļauj publicēt vēl pilnībā nepabeigtu vārdnīcu, gan pakāpeniski pievienojot jaunos, gan papildinot un labojot jau publicētos šķirkļus[6], gan veicot nelielas izmaiņas šķirkļa struktūrā. Piemēram, LVVV šķirklis tika papildināts ar publicēšanas vai pēdējās labošanas datumu, kas sākotnējā vārdnīcas koncepcijā nebija paredzēts.

Šī raksta mērķis ir raksturot plānotās formālās un saturiskās „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gadsimts)" izmaiņas, to cēloņus un apspriežamos risinājumus, balstoties arī uz salīdzinājumu ar citu valodu elektronisko vēsturisko vārdnīcu uzbūvi un šķirkļu izveides īpatnībām.

1. LVVV formālās izmaiņas – pāreja uz *Unicode* kodējumu

LVVV paredzētās formālās izmaiņas pirmām kārtām izraisa tehnoloģisko iespēju attīstība.

Tā kā LVVV izveide ir cieši saistīta ar korpusu „SENIE" – bez korpusa šāda vārdnīca nebūtu iespējama –, tad pēdējos gados realizētā korpusa modernizācija pieprasa formālas pārmaiņas arī vārdnīcas izveidē. Ir notikusi pāreja uz *NoSketch Engine* platformu https://nosketch.korpuss.lv/#open, kas tiek uzskatīta par „*de facto* standarta programmrīku vārdnīcu izstrādei un korpuslingvistikas pētījumiem" (Rundell, 2015, 460).

Korpusa „SENIE" sākotnējā versijā, kas tika publicēta 2002. gadā, bet kuras vajadzībām latviešu 16.–18. gadsimta avoti tika elektroniski sagatavoti jau kopš 20. gadsimta 90. gadiem, tika lietots ASCII kodējums.

Laikā, kad tika veidots korpuss „SENIE", proti, pirms vairāk nekā 20 gadiem, vieglāk pieejamā iespēja interneta vidē atveidot specifiskās fraktūras zīmes bija minētais starptautiskais ASCII kodējums, daudzos gadījumos arī zīmju kombinācijas, jo veclatviešu drukāto tekstu zīmēs ir novērojama lielāka daudzveidība, salīdzinot ar vācu standarta fraktūru, ir sastopamas dažādas diakritiskās zīmes, piemēram,

[6] Arī citu elektronisko vārdnīcu koncepciju aprakstos nereti ir nošķirti atsevišķi vārdnīcu izveides periodi, piemēram, vidusangļu vārdnīcā (MED) un poļu 17.–18. gadsimta vārdnīcā (ESJP), tiesa, nozīmīgākās pārmaiņas lielajos vārdnīcu projektos parasti ir notikušas, pārejot no drukātās uz elektronisko versiju.

akūts, gravis, tilde, jumtiņš, tāpat dažādi burtu pārsvītrojumi – gan pāri visam burtam, gan burta kājiņai. Korpusā „SENIE" rakstu zīmes sākotnēji tika atveidotas gan ar speciāli pieņemtiem simboliem, piemēram, *§ = ſ*, *ś = ſ*, gan ar simbolu kombinācijām, piemēram, *a` = à*, *o^ = ô*, kam līdzība ar fraktūras burtiem, protams, ir visai nosacīta. Pārskatu par latīņu alfabēta grafēmu un diakritisko zīmju daudzveidību var lasīt, piemēram, Džona Kristofera Velsa (*John Christopher Wells*) rakstā, kur uzmanība pievērsta arī ASCII un *Unicode*[7] kodējuma salīdzinājumam, paužot cerību, ka laiks, kad diakritiskās zīmes valodas apstrādē sagādāja problēmas, ir pagājis (Wells, 2000).

Attīstoties tehnoloģijām un *Unicode* kļūstot par vadošo standartu pasaulē, korpuss „SENIE" pakāpeniski tika pārcelts *Unicode* kodējumā, kas spēj precīzāk atveidot latviešu seno tekstu fraktūras burtus (vairāk par to sk. Andronova et al., 2024, 551). Tiesa, ne visas latviešu senajos tekstos lietotās zīmes ir ietvertas brīvi pieejamās *Unicode* tabulās (https://unicode.org/charts/). Dažus burtus korpusa vajadzībām bija nepieciešams izveidot, kombinējot atsevišķas zīmes, piemēram, *m̃* radīts, kombinējot *m* un tildi.

2025. gada nogalē kodējuma maiņas process noslēdzās un tekstu ASCII kodējumā korpusā „SENIE" vairs nav.

Atšķirību starp tekstiem ASCII kodējumā agrākajā korpusa „SENIE" versijā un *Unicode* kodējumā mūsdienās sk. 1. attēlā.

Teksts ASCII kodējumā	**Teksts *Unicode* kodējumā**
Da§ch śaimneex illghu laiku śawa` Rohka` turr to Kum- moh§śu / wings rahda to Śunniścham / bett Wings tudeļ̦ tam to nhe=dohd / leek tam ghaidiet / und wehl lehkt śmaidiţeeß. Deews rahda töw arrid§an śawa` Wahrda` śawu §chehlighu Śirrdi / und śohla töw / Wings ghribb töw pa=lied§eht:	Daſch ſaimneex illghu laiku ſawà Rohkà turr to Kum- mohſſu / wings rahda to ſunniſcham / bett Wings tudeļ̦ tam to nhe=dohd / leek tam ghaidiet / und wehl lehkt ſmaidiţeeß. Deews rahda töw arridſan ſawà Wahrdà ſawu ſchehlighu ſirrdi / und ſohla töw / Wings ghribb töw pa=lieſeht:

1. ATTĒLS. Georga Manceļa spredi̦ķu grāmatas „Lang=gewünschte Lettische Postill" 1. daļas (Manc1654_LP1[8], 307) fragments korpusā „SENIE"

[7] *Unicode* ir universāls rakstzīmju kodēšanas standarts, kas nodrošina unikālu numuru katrai rakstzīmei neatkarīgi no platformas, ierīces, lietojumprogrammas vai valodas. Šo standartu ir pieņēmuši visi mūsdienu programmatūras nodrošinātāji, un tagad tas ļauj pārraidīt nepārveidotus datus, izmantojot dažādas platformas, ierīces un lietojumprogrammas (https://www.unicode.org/standard/WhatIsUnicode.html).

[8] Rakstā izmantoti korpusā „SENIE" lietotie avotu saīsinājumi.

Līdz 2025. gada sākumam, kad tika publicēti jaunākie šķirkļi, vārdnīca vēl bija sākotnējā formātā. Šos 2450 ASCII kodējumā veidotos un korpusa „SENIE" vecajā versijā balstītos šķirkļus var uzskatīt par LVVV pirmo versiju.

Ir paredzēts, ka līdz ar jaunās – otrās – vārdnīcas versijas izstrādi vispirms vārdnīcas iepriekš radītais saturs tiks pārcelts *Unicode* kodējumā. Tas notiks daļēji automātiski ar pēcrediģēšanu, lietojot iepriekš sagatavotās simbolu tabulas, kuras tika izmantotas paša korpusa avotu pārcelšanai *Unicode* kodējumā, tomēr pēc automātiskās pārcelšanas katrs šķirklis vēl tiks pārlasīts, pārbaudot, vai kāda rakstzīme nav pārveidota nepareizi[9].

Vārdnīcas pārcelšana *Unicode* kodējumā padarīs LVVV lasītājiem draudzīgāku, noslēdzot procesu, kas sākās 2017. gadā, kad vecajā korpusa „SENIE" versijā *Unicode* kodējumā sagatavotie teksti tika pievienoti katram avotam kā papildu sadaļa.

2. LVVV saturiskās izmaiņas

Vārdnīcas otrajā versijā paredzētas vairākas izmaiņas saturā. Kā jau minēts, LVVV pamatā ir korpuss „SENIE", kas pastāvīgi tiek papildināts ar jauniem avotiem. Vārdnīcas izveidē izmantoto seno tekstu avotu loka paplašināšana ir viens no saturisko izmaiņu aspektiem. Cita veida izmaiņas LVVV saturā iespējamas, nedaudz mainot vārdu savienojumu atspoguļošanas koncepciju.

2.1. Papildināšana ar jaunu avotu datiem

Kopš korpusa „SENIE" modernizētās versijas izveides tam ir pievienoti jau 28 jauni avoti (kopumā 102). Kā iepriekš minēts, korpuss aptver 16.–18. gadsimta latviski sarakstītos drukātos un rokraksta avotus, protams, ne visus. Ja no 16. un 17. gadsimta latviešu tekstiem (gan publicētiem, gan manuskriptiem rokrakstā), kas saglabājušies līdz mūsdienām, jaunajā korpusa versijā ir ietverta jau vairāk nekā puse avotu, tad no 18. gadsimta tekstiem korpusam ir pievienota vēl salīdzinoši neliela daļa[10]. LVVV, protams, balstās tikai uz 16. un 17. gadsimta avotiem.

---

[9] Šis darbs tiks veikts Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 2.3.1.1.i. investīcijas „Augsta līmeņa digitālo prasmju apguves nodrošināšana" ar saimniecisko darbību nesaistītā projektā „Valodu tehnoloģiju iniciatīva" (Nr. 2.3.1.1.i.0/1/22/I/CFLA/002, LU reģ. Nr. ESS2023/453).

[10] Seniespiedumu katalogā 1700. gadā izdotajai „Baznīcas un skolas grāmatiņai" piešķirts 102. numurs (Šiško & Apīnis, 1999, 73), bet „Vidzemes un Kurzemes kalenders tā 1800. gada" kataloģizēts ar 671. numuru (Turpat, 225), savukārt korpusā „SENIE" 2025. gada beigās ir tikai divdesmit deviņi 18. gadsimta avoti.

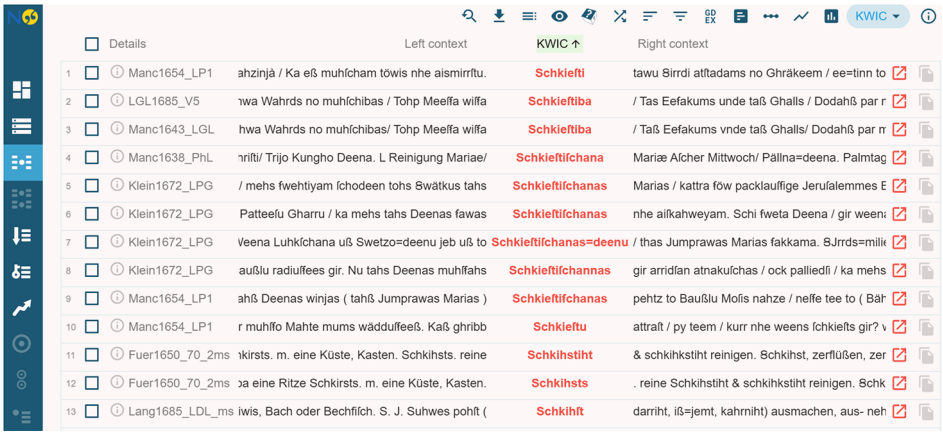
Vecajā korpusa versijā, kas līdz šim bija LVVV pamatā, bija piecdesmit seši 16.–17. gadsimta latviešu rakstu avoti, savukārt atjaunotajā versijā ir nākuši klāt vēl sešpadsmit 17. gadsimta avoti, tādējādi kopumā ir pieejami jau 72 šī perioda avoti.

Līdz ar to vārdnīcas otrajā versijā jau publicētie vārdnīcas šķirkļi būs jāpapildina ar 16 no jauna pievienoto avotu datiem, t. sk. 14 reliģiskajiem tekstiem un divām vārdnīcām. Apjomīgākie no šiem avotiem ir 1689. gadā izdotie Bībeles apokrifi (Apokr1689) un divas 17. gadsimta vārdnīcas – Georga Elgera (*Georg Elger*) 1683. gada poļu-latīņu-latviešu vārdnīca (Elg1683_DictPLL) un Johana Langija (*Johannes Langius*) 1685. gada latviešu-vācu vārdnīcas manuskripts (Lang1685_LDL_ms). LVVV papildināšana ar 17. gadsimta vārdnīcu datiem ir tās saturam jo īpaši nozīmīga, ņemot vērā, ka līdz šim tajā ir iekļauta tikai Georga Manceļa (*Georg Manzel*) vārdnīca „Lettus" (Manc1638_L) un abi Kristofa Fīrekera (*Christoph Fürecker*) vārdnīcas manuskripti (Fuer1650_70_1ms, Fuer1650_70_2ms). Vārdnīcās ir apkopota daudzveidīgāka leksika, ir ietverti ne tikai tā laika rakstu valodas vārdi, bet arī neskaitāmi vārdi, kas mūsdienās tiktu uzskatīti par apvidvārdiem, vai arī reliģiskajos tekstos neminēti vecvārdi, piemēram, G. Elgera vārdnīcā ir lasāmi tādi dialektismi kā *Sæmola* (Elg1683_DictPLL, 181A), sal. *sẽmala* 'ķīvīte' (ME III, 826); *ayzæd[s]* (Elg1683_DictPLL, 293A), sal. *àizẽds* 'azaids' (EH I, 22) vai *Krængælit* (Elg1683_DictPLL, 144A), sal. *krenģelêt* 'riņķot, skriet pa apli' (ME II, 273)[11]. Līdz ar to, protams, paredzama ne tikai jau esošo vārdnīcas šķirkļu papildināšana, bet arī jaunu šķirkļu izveide, apkopojot daudzveidīgus, līdz šim korpusā neietvertus 17. gadsimta valodas datus. Senās vārdnīcas kā vēsturiskās vārdnīcas avots ir nozīmīgas arī ar to, ka tajās sniegtie vārdu tulkojumi un dažkārt arī aprakstošie skaidrojumi var palīdzēt formulēt šķirkļa nozīmes skaidrojumu LVVV autoriem (Trumpa, 2018).

Ņemot vērā šo papildināmo tekstu apjomīgumu un katrā šķirklī paredzēto vietu citējumiem no visām korpusā ietvertajām vārdnīcām, visticamāk, būs jāpārveido un jāpapildina lielākā daļa iepriekš publicēto šķirkļu. Lai arī jau tagad ir skaidrs, ka šķirkļu papildināšanas rezultātā vārdnīcas apjoms ievērojami palielināsies, procentuālo pieaugumu būs iespējams novērtēt tad, kad papildināšana būs jau iesākta. Savukārt jaunie LVVV šķirkļi tiks rakstīti, balstoties uz visiem 72 patlaban jaunajā korpusa versijā esošajiem 16. un 17. gadsimta avotiem.

Vārdnīcas otrajai versijai paredzēts izveidot apakškorpusu, kas tiktu izmantots kā pamats, lai rakstītu jaunus un pamazām pārveidotu jau publicētos šķirkļus, visai vārdnīcai, kā jau minēts, vienlaicīgi pārejot uz vieglāk uztveramo un oriģinālajiem

[11] Tiesa, G. Elgera vārdnīcas datu ieplūdināšana vēsturiskajā vārdnīcā daudzos gadījumos nebūs vienkārša nekonsekventās ortogrāfijas un neskaidrā latviešu vārdu pieraksta dēļ. Vismaz daļēji var piekrist valodniecei Dainai Zemzarei: „Latviešu valoda vārdnīcā, tāpat kā Elgera rakstos, ir ļoti kļūdaina. Rakstībā nav konsekvences" (Zemzare, 1961, 67).

2. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums ar vaicājumu mūsdienu rakstībā *šķīst** korpusā „SENIE"

fraktūras tekstiem vairāk atbilstošo *Unicode* kodējumu. Domājams, ka šķirkļa vārdu meklēšanai varētu palīdzēt arī korpusa jaunās versijas meklētāja sniegtās iespējas veikt meklēšanu mūsdienu rakstībā (sk. 2. attēlu).

Lai arī 16.–17. gadsimta latviešu rakstu avotu skaits ir nosacīti fiksēts, tomēr visi šajā laikposmā latviski sarakstītie teksti korpusam „SENIE" vēl nav pievienoti. 1999. gadā izdotajā latviešu seniespiedumu katalogā (Šiško & Apīnis, 1999) līdz 1700. gadam ieskaitot ir atrodami 106 ieraksti, proti, par 33 avotiem vairāk, nekā līdz šim ir iekļauts korpusā „SENIE". Turklāt jāņem vērā, ka katalogā ir apkopoti tikai drukātie latviešu teksti, bet korpuss aptver arī rokraksta avotus, piemēram, dažādus zvērestus, statūtus, arī vārdnīcu manuskriptus, līdz ar to korpusā līdz šim neiekļauto avotu skaits varētu būt vēl lielāks. Šie neiekļautie avoti pārsvarā ir atkārtoti izdevumi, tomēr ir arī atsevišķas vārdnīcas, kuras, kā jau minēts, ir īpaši svarīgas LVVV izveidē. Korpusam „SENIE" un līdz ar to arī vārdnīcai vēl nav pievienots, piemēram, anonīmās 17. gadsimta vārdnīcas „Manuale Lettico-Germanicum" manuskripts (MLG), kas tiek uzskatīts par kompilatīvu darbu (Fennell, 2001, 3), tomēr satur arī daudz LVVV vērtīgu datu.

Korpusā un vārdnīcā pagaidām nav iekļauti dažādi īsie teksti (Andronova, 2020), piemēram, atsevišķi vārdi vai frāzes no 16. gadsimta raganu prāvām, kur pirmo reizi pierakstīti vārdi *sieva*, *dēls*, *ragana*, *nesist* (sk. Augstkalns, 1938). Tieši šo senāko kādas leksēmas minējumu dēļ varbūt līdz šim nepraktizētā atsevišķo fragmentu iekļaušana korpusā tomēr būtu apsverama.

Vēl viens iespējams korpusa un līdz ar to arī LVVV papildinājums ir pēdējos gados no jauna atklātie attiecīgo gadsimtu avoti, kuru eksemplāri nebija zināmi seniespiedumu kataloga sagatavošanas un izdošanas laikā, piemēram, 1671. gadā izdotais G. Manceļa veiktais Sīraha gudrības grāmatas tulkojums (sk. Kazakėnaitė, 2020).

Tādu pazudušu un no jauna atrastu vienīgo kāda avota eksemplāru nākotnē, cerams, varētu būt vēl vairāk, jo pasaules bibliotēkās notiek vērienīga kolekciju inventarizācija un digitalizācija. Vairāk par latviešu seno tekstu pieejamību citviet var skatīt, piemēram, Lietuvas pētnieces Ernestas Kazakēnaites (*Ernesta Kazakėnaitė*) tīmekļvietnē https://www.kazakenaite.com/old-latvian, kurā apkopota noderīga informācija par veclatviešu un vecleišu avotiem.

Pāreja uz otrās versijas izveidi varbūt ir īstais brīdis, lai īstenotu vēl kādu ideju – vārdnīcā iekļaut datus ne tikai no 16.–17. gadsimta avotiem, bet arī 18. gadsimta sākuma darbus, kas iznākuši līdz Bībeles 2. tulkojumam 1739. gadā, tādējādi pilnībā aptverot agrākā un vidējā rakstu perioda tekstus. Tādā gadījumā vēl vairāk palielinātos to avotu skaits, uz kuru pamata tiek veidota vārdnīca. Tā kā šīs idejas īstenošana prasītu papildu laiku un darbu, tā vēl ir apspriežama.

Līdz šim korpusā „SENIE" neietverto tekstu iekļaušana korpusā un līdz ar to arī vārdnīcā varētu notikt šādā secībā: 1) vārdnīcas, 2) jaunatrastie avoti, 3) īsie teksti un ieraksti latviski svešvalodās izdotās grāmatās, 4) atkārtotie izdevumi.

Jebkurā gadījumā var apgalvot, ka vismaz tuvākajās desmitgadēs LVVV būs atvērta jauniem avotiem un tādējādi šķirkļu papildināšana, tāpat kā līdz šim, būs neatņemama vārdnīcas veidotāju darba sastāvdaļa.

2.2. Izmaiņas vārdu savienojumu atspoguļojumā

Sākot darbu pie vārdnīcas otrās versijas, tiek apsvērta arī iespēja mainīt pieeju stabilo un brīvo vārdu savienojumu atspoguļojumam šķirklī.

Kad vārdnīcas autori šīs tūkstošgades pirmajā desmitgadē veidoja vārdnīcas koncepciju, par paraugu tika ņemtas galvenokārt drukātās vēsturiskās vārdnīcas, piemēram, holandiešu (WNT), vecpoļu valodas vārdnīca (SSP), dažādu gadsimtu krievu valodas vārdnīcas (SDJa, SORJaMR, SRJa), arī „Latviešu literārās valodas vārdnīca" (LLVV), kā arī elektroniskās vārdnīcas, kas veidotas uz jau izdotu drukāto vārdnīcu pamata, piemēram, brāļu Grimmu vācu valodas vārdnīca (DWB).

Kā atzīst vēsturiskās leksikogrāfijas pētnieks Oskars Reihmans (*Oskar Reichmann*), frazēmas (ar šo terminu saprotot gan frazeoloģismus, gan stabilos vārdu savienojumus) vārdnīcu veidošanā ilgstoši ir bijušas „pabērna lomā"; it īpaši laikā, kad vārdnīcas vēl netika veidotas elektroniski un nebalstījās korpusos, frazeoloģismi ne vienmēr tika izšķirti sistemātiski (Reichmann, 2012, 405).

Mūsdienās šī situācija ir uzlabojusies, tomēr frazeoloģismu un citu stabilo vārdu savienojumu atspoguļošanai vārdnīcā un izkārtojuma principiem var būt ļoti

atšķirīga pieeja. Piemēram, frazeoloģismi vārdnīcā var būt izkārtoti pēc gramatiskās struktūras, pēc garuma, pēc diahroniskā vai semantiskā principa (Reichmann, 2012, 409–410). Tāpat frazeoloģisms var būt gan kā atsevišķs vārdnīcas šķirklis vai apakšķirklis, gan arī kā piemērs zem konkrētās nozīmes skaidrojuma. Frazeoloģismi var būt novietoti pašā šķirkļa sākumā, aiz atbilstošajām nozīmēm vai arī pašās šķirkļa beigās (Turpat, 408–412).

Iepazīstoties ar vairākām citu valodu elektroniskajām vēsturiskajām vārdnīcām, jāpiekrīt tam, ka pieeja dažādu stabilo vārdu savienojumu atspoguļošanai vārdnīcās tiešām ir atšķirīga. Ir vārdnīcas, kurās vārdu savienojumi tradicionāli iekļaujas pamatšķirklī, piemēram, vidusangļu vārdnīcā „Middle English Dictionary" šķirklī *kichen(e* uzreiz aiz nozīmes skaidrojuma sniegti arī stabilie vārdu savienojumi un to nozīmes skaidrojumi, piemēram, *kichene(n theininge*, *~ boi (knave, page), child of the ~* (MED). Savukārt ir arī vārdnīcas, kurās šķirkli veido pats vārdu savienojums un tos iespējams meklēt atsevišķi, piemēram, Oksfordas angļu valodas vārdnīcā „Oxford English Dictionary" vārdu savienojums *hell's kitchen* ir atsevišķs šķirklis (OED).

Ir atšķirīgi veidi, kā atspoguļot dažādus vārdu savienojumu leksiskos, fonētiskos un morfoloģiskos variantus. Tomēr dominē pieeja vārdu savienojumu galvas vispārināt, nesniegt katru iespējamo variantu. Piemēram, vidusangļu vārdnīcā stabilie vārdu savienojumi sniegti tūlīt aiz nozīmes skaidrojuma, pievienots vārdu savienojuma vispārinājums, iekavās dodot dažus leksiskos un morfoloģiskos variantus, savukārt rakstības varianti, skaits un citāti atsevišķi nav norādīti. Citāti ir pieejami, pieslēdzoties tekstu korpusam (MED). Poļu 17.–18. gadsimta vārdnīcā „Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku" stabilajiem vārdu savienojumiem ir sniegts vārdu savienojuma vispārinājums, nozīme un lietojuma piemēri, taču nav minēts lietojumu skaits un fonētiskie un rakstības varianti. Lielāks piemēru skaits pieejams, pieslēdzoties korpusam (ESJP).

LVVV veidotāji, līdzīgi kā citās vārdnīcās, tostarp vēsturiskajās, izšķir stabilos, skaidrotos vārdu savienojumus, t. sk. frazeoloģismus.

Stabilie vārdu savienojumi[12], kuru semantika tieši neizriet no šķirkļa vārda semantikas, bet kuriem nepiemīt īpašs nozīmes pārnesums, LVVV ir, piemēram, Δ *Vāczemes āboli* 'citrusaugļi – pomerances, citroni', Δ *ārīgs ģīmis* 'āriene', Δ *astīta zvaigzne* 'komēta'. Savukārt frazeoloģismi jeb stabilie vārdu savienojumi ar ievērojamu

[12] „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" (VPSV) termins *stabilā vārdkopa* skaidrots šādi: „Vārdkopa, kurai ir viena vārda nozīme un funkcijas un kuras nozīme atšķiras no tās komponentu leksisko nozīmju apvienojuma, piemēram, *zili brīnumi* .." (VPSV, 371).

nozīmes pārnesumu[13] LVVV ir, piemēram, ◊ *stiept, ka asaras no aciem lec* 'ļoti stipri piedzerties', ◊ *pēdām vēl nebūt atdzisušām* 'būt nule kā mirušam', ◊ *dzelza pātaga* 'briesmas, apdraudējums'. Stabilajiem vārdu savienojumiem LVVV, tāpat kā vairumā citu vēsturisko vārdnīcu, tiek skaidrotas nozīmes.

Uzskatīdami, ka vārdu nozīmes vislabāk atklājas tieši lietojumā, LVVV autori papildus stabilajiem vārdu savienojumiem izšķir un fiksē arī t. s. brīvos bieži lietotos vārdu savienojumus, kuru nozīmes neatšķiras no šķirkļa vārdu semantikas un tādēļ tās netiek skaidrotas. Vārdnīcas koncepcijas izveides laikā tika izlemts par brīvajiem bieži lietotajiem vārdu savienojumiem uzskatīt tādus, kas korpusā sastopami vismaz trīs reizes. Piemēram, vārdu savienojums *(svēts) evangelists Luka / Lukas* minēts 64 reizes, *mūžīga dzīvošana* – 203 reizes. Pats princips – vārdnīcās atspoguļot arī biežāk sastopamus vārdu savienojumus bez īpaša nozīmes pārnesuma – nav jauns. Arī, piemēram, agrīnās jaunaugšvācu valodas vārdnīcas „Frühneuhochdeutsches Wörterbuch" (FWB) šķirkļos ir sniegtas raksturīgākās sintagmas, kurās nozīmju skaidrojumi atsevišķiem tās vārdiem neatšķiras no šķirkļa galvu nozīmes skaidrojumiem, piemēram, šķirklī *brot* uzreiz aiz nozīmes skaidrojuma sniegtas sintagmas, piemēram, *b. aufheben / backen / beschmieren / borgen / derren / essen / feilhaben / fressen / geben / herfüren / holen ..* (FWB).

Tomēr vārdu savienojumu (gan skaidroto, gan neskaidroto) noformējuma ziņā LVVV atšķiras no vairuma elektronisko vēsturisko vārdnīcu.

Te jāpiemin, ka atšķirības pirmām kārtām vērojamas jau pašā šķirkļa galvas noformējumā. LVVV atšķirībā no citām vēsturiskajām vārdnīcām aiz šķirkļa galvas ir sniegts kopējais vārdlietojumu biežums un arī visi vārdlietojumi un to biežums, piemēram:

> **laimīgs**, **laimīga** (30) *adj.* laimiegs (1), laimiex (1), laimiga (5), laimigs (9), laimigu (4), laimigus (4), laymig (1), laymige (1), laymix (4).

Šāda pieeja attaisnojas, jo, uzklikšķinot uz katra vārdlietojuma, iespējams nonākt konkrētajās seno tekstu korpusa vietās un izlasīt vārdu plašākā kontekstā. Arī citās vārdnīcās aiz šķirkļa vārda ir sniegti rakstības varianti, piemēram, vidusangļu vārdnīcā šķirklī *kichen(e*, kas acīmredzot ir vispārināts variants, ir minēti arī citi attiecīgajā laika periodā fiksētie pieraksta varianti: *kichoun*, *kicchen*, *kitchen(e*, *kuchen(e*, *cuchen(e*, *kochen*, *cochen*, *kechen(e*, (errors) *keching*, *kethene*,

[13] VPSV termins *frazeoloģisms* skaidrots šādi: „Leksiski nedalāms, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnesumu, piemēram, *pa galvu pa kaklu* .." (VPSV, 124).

(early) *kicene*, (early sg. gen.) *cycene*, *kicenan* (MED), tomēr nav minēts vārdlietojumu skaits un nav iespējas, uzklikšķinot uz konkrētiem vārdlietojumiem, nonākt attiecīgajā vietā korpusā.

Pēc tāda paša principa LVVV līdz šim atšķirīgi no citām vārdnīcām tika veidotas arī vārdu savienojumu galvas, sniedzot attiecīgo vārdu savienojumu kopējo skaitu un minot konkrētus vārdlietojumus un to skaitu. Piemēram, sk. brīvo vārdu savienojumu:

> – **acis aizdarīt; aizdarīt acis** (5) ais=darra atzis (1), aisdarri atzis (1), azzis aisdarra (1), azzis aisdarrijs (1), azzis aisdarrijśchi (1).

Stabilajiem vārdu savienojumiem un frazeoloģismiem ir sniegti arī 17. gadsimta vārdnīcu piemēri (ja tādi ir), dots nozīmes skaidrojums un, gluži tāpat kā šķirkļa vārdam, – arī pirmais un pēdējais lietojuma piemērs. Piemēram:

> ◊ **vienu valgu vilkt; vilkt vienu valgu** (4) weenu walgu wilkt (2), welk weenu walgu (2)
>
> *Prov. weenu walgu wilkt. unter einem dache, decke Liegen, an einem seil. Joche zihen*. Fuer1650_70_1ms, 292_{28}.
>
> ‘kopīgi darīt kaut ko’
>
> Prov. weenu walgu wilkt. unter einem dache, decke Liegen, an einem seil. Joche zihen. Fuer1650_70_1ms, 292_{28}.
>
> ka tee welk weenu walgu; Ta dabbu weenu algu. Einerlei Arbeit, hat einerlei lohn. Fuer1650_70_2ms, 511_{18}.

No prakses skaidrot stabilos vārdu savienojumus un frazeoloģismus un sniegt to pirmos un pēdējos lietojuma piemērus vārdnīcas veidotāji neatteiksies, tas tiks darīts arī turpmāk.

Savukārt visu veidu vārdu savienojumu galvas noformēšana ir viena no tām šķirkļa uzbūves daļām, kurā, pārejot uz otro vārdnīcas versiju, varētu ieviest izmaiņas. Līdz šim vārdu savienojumu galvas tika noformētas skrupulozi, tajās atspoguļojot gan vārdu secību, gan dažādus morfoloģiskos un leksiskos variantus, tādējādi tās nereti padarot grūti pārskatāmas. Tāpat tika rūpīgi uzskaitīts katrs rakstības variants, minot lietojumu skaitu ne tikai visam vārdu savienojumam kopumā, bet arī katram variantam. Piemēram:

> – **alā apslēpt; apslēpt(ies) alā(s) / iekš alas** (7) alla^ apślehpis (1), apślehpahs .. alla^s (2), apślehpe .. alla^ (1), apślehpees .. alla^ (1), apślehpuśchees eekśch .. allas (1), apślehpuśchees .. alla^ (1).

Pamazām pašiem vārdnīcas autoriem radās jautājums, vai ir racionāls pamats tik detalizētai vārdu savienojumu sadaļas noformēšanai, it īpaši tādēļ, ka atšķirībā no šķirkļa galvas, kur, kā jau minēts, uzklikšķinot uz katra vārdlietojuma, ir iespējams nonākt attiecīgajā korpusa vietā, vārdu savienojumiem šāda iespēja nav paredzēta. Toties ir iespēja interesentiem pašiem pāriet no vārdnīcas uz korpusu un sameklēt attiecīgo formu konkordancē.

Turpmāk ir apsverama ideja vārdu savienojumus formulēt vispārīgāk, tādējādi iekļaujoties pieejā, kas dominē elektronisku korpusā balstītu vēsturisko vārdnīcu veidošanā (piem., MED, ONP, ESJP), un varbūt ir vērts apsvērt domu par atteikšanos no skaita un rakstības variantu atspoguļošanas visu veidu vārdu savienojumiem vārdnīcā.

3. LVVV turpmākie uzdevumi

Kopš pirmsākumiem vēsturisko vārdnīcu, t. sk. arī LVVV, uzdevums ir bijis atvieglot seno tekstu uztveri, atklājot lasītājiem piemirstas vai vispār nezināmas vārdu un vārdu savienojumu nozīmes, rādot, kā vārdu formas ir attīstījušās gadsimtu gaitā, kā arī skaidrojot etimoloģiju un precizējot laiku, kad kāda leksēma ir fiksēta rakstu avotos.

Vārdnīcas otrās versijas izstrāde 2026. gadā aizsāksies ar jauno korpusam pievienoto 17. gadsimta avotu analīzi, konstatējot jaunas nozīmes, pievienojot jaunus vārdlietojumu piemērus un nozīmju skaidrojumus. Lai atspoguļotu konkrētā vārda „dzīvīgumu", tiek apsvērta iespēja iekļaut informāciju no konkordances platformas *Timeline*, kas rāda leksēmas relatīvo (arī absolūto) biežumu katrā korpusa avotā, kas sakārtots hronoloģiski.

Laika gaitā ir mainījusies ne vien vārdu nozīme, bet arī pašu vārdnīcu struktūra un veidošanas paņēmieni. Mūsdienās tiek izmantoti valodas korpusi un šķirkļa apjoms vairs nav ierobežots. Jaunas perspektīvas paver mākslīgā intelekta (MI) rīku izstrādei nepieciešamie lielie valodas modeļi, un vēsturiskās vārdnīcas un seno tekstu korpusi ir vērtīgi resursi. Izskan dažādas pārdomas par to, kā vārdnīcu izveidi ietekmē MI un mašīntulkošanas rīki (sk. Lew, 2024).

Valodas apstrādes rīkiem attīstoties, tie tiek izmantoti arī LVVV izstrādē. Kopš 2023. gada LVVV autori izmanto meklēšanas iespējas mūsdienu rakstībā. Dažādi

statistikas rīki ļauj ātrāk un precīzāk noteikt stabilus vārdu savienojumus, kas iekļaujami vārdnīcas šķirklī. Kādreiz būs iespējams izmantot mūsdienu latviešu valodas rīkus arī seno tekstu apstrādē (piem., morfoloģijas analizatoru), tas palīdzētu automatizēt šķirkļa vārdu paradigmu pievienošanu.

Precīza statistiskā informācija noderētu turpmāk gan valodas apstrādes rīku tālākai uzlabošanai (piem., kuras no gramatiskajām formām ir bieži sastopamas un iekļaujamas morfoloģiskajā analīzē, bet kuras ir drīzāk nejaušas un tālākai apstrādei nav pakļaujamas), gan MI apmācībai. Katrā ziņā leksikogrāfiem 21. gadsimtā nevajadzētu justies liekiem, jo datiem, kas sagatavoti ar valodas rīkiem, nepieciešama gan pēcapstrāde, gan analīze. Acīmredzami leksikogrāfija kļūst starpdisciplināra, aptverot arī datu zinātni, lielos valodas modeļus u. c. jomas.

LVVV ir nozīmīga datu kopa, kas noder arī latviešu valodas tehnoloģiju attīstībā (piem., papildinot morfoloģisko analizatoru ar neatpazītām formām, uzlabojot vārdšķiru noteicēja kvalitāti). Tā kā vārdnīcā ir iekļauti sugas vārdi un īpašvārdi, to daudzveidīgais klāsts, atspoguļojot īpašvārda attīstību diahroniski, var tikt izmantots dažādos valodas rīkos, t. sk. arī nosaukto entītiju atpazīšanā (angļu val. *named entity recognition*, NER). Tāpēc LVVV ir vērtīgs izziņas līdzeklis gan lasītājiem, kas ieinteresēti valodas vēsturē, gan valodas tehnoloģiju izstrādātājiem, kam jānodrošina latviešu valodas pastāvēšana digitālā vidē.

AVOTI

Apokr1689 – *Apocrypha: Tee irr Grahmatas Kas teem swehteem Deewa Raksteem lihdsi ne turramas un tomehr derrigas un labbi lassamas irraid*. (1689). Riga: Johann Georg Wilcken, Königl. Buchdrucker.

Elg1683_DictPLL – Elger, G. (1683). *Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum* .. Vilnae: Typis Academicis Soc. Jesu.

Fuer1650_70_1ms – Fürecker, C. (1650a). *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit Fleiß gesamelt von Christopher Fürecker*. [1. manuskripts]. LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

Fuer1650_70_2ms – Fürecker, C. (1650b). *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit Fleiß gesamelt von Christopher Fürecker*. [2. manuskripts]. LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

Lang1685_LDL_ms – Langius, J. (1685). *Lettisch-Deutsches Lexicon* .. [Manuskripts]. Heidelbergas universitātes bibliotēka. Pieejams https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/heidhs78/0001/image,info,thumbs.

LVVV – Andronova, E., Frīdenberga, A., Siliņa-Piņķe, R., Trumpa, A., & Vanags, P. (2016–2025). *Latviešu valodas*

vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts). Rīga: LU HZF Latviešu valodas institūts. Pieejams https://lvvv.tezaurs.lv/.

Manc1638_L – Mancelius, G. (1638). *Lettus, Das ist Wortbuch* .. Riga: Gerhard Schröder.

Manc1654_LP1 – Mancelius, G. (1654). *Lang-gewünschte Lettische Postill* .. Riga: Gerhard Schröder.

MLG – Manuale Lettico-Germanicum. [Manuskripts]. LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

LITERATŪRA

Andronova, E. (2020). Short Texts in the Corpus of Early Written Latvian (www.korpuss.lv/senie). *Proceedings of the 5th Conference on Digital Humanities in the Nordic Countries (DHN 2020).* Riga, Latvia, 173–183. Pieejams http://ceur-ws.org/Vol-2612/short1.pdf.

Andronova, E., Frīdenberga, A., Pretkalniņa, L., Siliņa-Piņķe, R., Skrūzmane, E., Trumpa, A., & Vanags, P. (2024). New Possibilities for Exploring Early Latvian Texts: Switching to the *NoSketchEngine*. *Baltic Journal of Modern Computing*, *12*(4), 548–559. Pieejams https://doi.org/10.22364/bjmc.2024.12.4.16.

Andronova, E., Siliņa-Piņķe, R., Trumpa, A., & Vanags, P. (2016). The Electronic Historical Latvian Dictionary Based on the Corpus of Early Written Latvian Texts. *Pogranicze bałtycko-słowiańskie w aspekcie leksykalnym i leksykograficznym*. *Acta Baltico-Slavica*, *40*, 1–37. Pieejams https://doi.org/10.11649/abs.2016.018.

Andronova, E., Trumpa, A., & Vanags, P. (2006). Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–18. gs.) projekts: iestrādes un problēmas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti.* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 9–17.

Augstkalns, A. (1938). Dažas 16. g.s. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem. In B. Ābers, T. Zeids, & T. Zemzaris (red.), *Tautas vēsturei. Veltījums profesoram Arvedam Švābem. 25.V.1888–25.V.1938.* Rīga: A. Gulbis, 167–197.

de Schryver, G.-M. (2011). Why Opting for a Dedicated, Professional, Off-the-shelf Dictionary Writing System Matters. *Lexicography: Theoretical and Practical Perspectives. ASIALEX2011 Proceedings.* Kyoto, Japan, 647–656. Pieejams https://tshwanedje.com/publications/asialex2011.pdf.

DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.* (1854–1961). Digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. Pieejams https://www.dwds.de/d/wb-1dwb; skatīts 11.05.2026.

EH – Endzelīns, J., & Hauzenberga, E. (1934–1938, 1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai"* (I–II sēj.). Rīga: Kultūras fonds, Grāmatu apgāds.

ESJP – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*. (2004–). Institut Języka Polskiego PAN. Pieejams https://sxvii.pl/index.php?jezyk=pl; skatīts 07.01.2026.

Fennell, T. G. (2001). *„Manuale Lettico-Germanicum". The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennell, I: A–O*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

FWB – *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. (b. g.). Niedersächsische Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Pieejams https://fwb-online.de/; skatīts 07.01.2026.

Kazakėnaitė, E. (2020). The discovered book „Das Hauß=ȝucht= und Lehr=Buch Jefu Syrachs" (1671) by Georg Mancelius and relations with its earlier publications. *Baltistica*, *55*(2), 331–354. Pieejams https://doi.org/10.15388/baltistica.55.2.2411.

Lew, R. (2024). Dictionaries and lexicography in the AI era. *Humanities and Social Sciences Communications*, *11*, Article 426. Pieejams https://doi.org/10.1057/s41599-024-02889-7.

LLVV – Ceplītis, L. (atb. red.). (1972–1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (I–VIII sēj.). Rīga: Zinātne.

ME – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I–IV sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.

MED – *Middle English Dictionary*. (2000–2018). Online edition in Middle English Compendium. University of Michigan. Pieejams https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/dictionary; skatīts 07.01.2026.

OED – *Oxford English Dictionary. The historical English dictionary*. (b. g.). Oxford University Press. Pieejams https://www.oed.com/; skatīts 07.01.2026.

ONP – *Dictionary of Old Norse Prose*. (b. g.). University of Copenhagen. Pieejams https://onp.ku.dk/onp/onp.php; skatīts 07.01.2026.

Reichmann, O. (2012). *Historische Lexikographie. Ideen, Verwirklichungen, Reflexionen an Beispielen des Deutschen, Niederländischen und Englischen*. Berlin, Boston: De Gruyter.

Rundell, M. (2015). EURALEX Newsletter. Adam Kilgarriff, 12th February 1960 to 16th May 2015. *International Journal of Lexicography*, *28*(3), 459–461.

SDJa – Avanesov, R. et al. (red.). (1988–2013). *Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)* (T. I–X). Moskva: Russkij jazyk, Azbukovnik.

SORJaMR – Mžel'ska, O. (red.). (2004–). *Slovar' obihodnogo russkogo jazyka Moskovskoj Rusi XVI–XVII vekov*. Sankt-Peterburg: Nauka.

SRJa – Barhudarov, S. et al. (red.). (1975–). *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv*. Moskva: Nauka.

SSP – Urbańczyk, S. (Ed.). (1953–2002). *Słownik staropolski*. (T. I–XI). Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łodź.

Šiško, S. (aut. kol. vad.), & Apīnis, A. (zin. red.). (1999). *Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855. Kopkatalogs.* Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Trumpa, A. (2018). Ar XVII a. latvių kalbos žodynai – patikimi senųjų reikšmių aiškinimo kelrodžiai? In G. Judžentytė-Šinkūnienė, & V. Zubaitienė (sud., moksl. red.), *Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės.* (Vilnius University Open Series). Vilnius: Vilniaus universitetas, 44–60. Pieejams https://doi.org/10.15388/Proceedings.2018.4.

Vanags, P. (2014). Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas projekts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, *9*, 97–109.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Wells, J. C. (2000). Orthographic diacritics and multilingual computing. *Language Problems and Language Planning*, *24*(3), 249–272. Pieejams https://doi.org/10.1075/lplp.24.3.04wel.

WNT – de Vries, M., te Winkel, L. et al. (Red.). (1864–1998). *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (Vol. I–XXIX). 's-Gravenhage, Leiden: Martinus Nijhoff, Brill.

Zemzare, D. (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

34/1
2026
LINGUISTICA LETTICA

LATGALIEŠU SVĒTO RAKSTU VALODA NO „EVANGELIA TOTO ANNO ..” (1753) LĪDZ LIETOTNEI „LATGALIAN BIBLE”

The Latgalian Language of the Scriptures from “Evangelia Toto Anno ...” (1753) to the Application “Latgalian Bible”

NIKOLE NAUA (*NICOLE NAU*)

ABSTRACT

Keywords:
Latgalian written language, Bible translation, history of Latgalian, syntax

This paper studies how the language of Latgalian Gospel translations has changed from its beginnings to today, focusing on selected syntactic features. Parts of the Gospel of Matthew were chosen from four sources, representing different periods in the history of written Latgalian: (1) The oldest extant book in Latgalian "Evangelia Toto Anno ..." (1753) is a collection of texts from the Gospels meant to be read in catholic church services throughout the year (EvaTA 1753); these texts represent a faithful translation of the Latin Vulgata. (2) A new, heavily revised edition of the same texts was published in 1906, which marks the transition period between old and modern written Latgalian (EvaIz 1906). (3) The first complete translation of the New Testament, translated from Greek, was published in 1933, after the codification of modern written Latgalian (EvaBro 1933). (4) Finally, in 2024, the Gospel according to Matthew was published in a mobile application with an audio version (EvaMt 2024).

Two groups of grammatical constructions are distinguished in the study. The first comprises phenomena that were motivated or conserved through the model of another language, either Low Latvian (which in turn may follow a German model) or Latin: passive constructions with an auxiliary *become*, the use of a preposition *inside* instead of the locative, the inconsistent use of the reflexive possessive pronoun with reference to first and second person, and the placement of possessive pronouns, genitives, and adjectives after the head noun. Except for the passive, these phenomena are typical for the oldest source but disappear in the 20th century. The passive with *become* is most frequent in EvaIz 1906 and EvaMt 2024, which show the strongest influence of Standard Latvian. The second group is constructions typical for Latgalian dialects which have no model in the written languages that influenced Old Latgalian: the supine, the genitive for the direct object under negation, and genitive objects governed by certain verbs. These constructions are most regularly used in EvaIz 1906 and EvaBro 1933, less regularly in the oldest source, while they are almost completely absent from EvaMt 2024, whose syntax is very close to modern Standard Latvian.

Ievads

Daudzās Eiropas valodās pirmās grāmatas ir saistītas ar kristietību un tās izplatīšanu (misiju), bet valodās, kurās rakstniecība aizsākās 16. gadsimtā vai vēlāk, svarīga loma rakstu valodas un tekstpratības attīstībā ir noteiktām konfesijām un to konkurencei, sevišķi katoļu un protestantu ticībai. Kā zināms, pirmās saglabājušās latviešu grāmatas ir katoļu un luterāņu katehismi, kuri iznāca ar viena gada starpību – 1585. gadā „Catechismus Catholicorum", bet 1586. gadā luterāņu „Enchiridion". Vissvarīgākā grāmata visā kristietībā ir Bībeles otrā daļa, Jaunā Derība, un šīs grāmatas fragmenti latviešu valodā iznāca jau pēc gada, 1587. gadā, ar nosaukumu „Evangelia und Episteln" (sk. Ozols, 1965, 69–75; Jansone & Stafecka, 2013, 207–210). Tika izvēlēti fragmenti, kurus parasti lasīja dievkalpojumā, tekstu secība sekoja baznīcas gadam, sākot ar pirmo adventes svētdienu. Tā kā šie lasījumi bija neatņemama dievkalpojuma daļa gan luterāņu, gan katoļu baznīcā, šīs tekstu kopas turpmākajos gadsimtos izdeva arvien no jauna. 17. gadsimtā pie luterāņu versijām strādāja Georgs Mancelis (*Georg Mancelius*) un citi, pie katoļu – Georgs Elgers (*Georg Elger*). Šīs grāmatas, kurās parādās pirmie Bībeles fragmentu tulkojumi, ir ļoti svarīga vēsturiskās latviešu rakstu valodas daļa. Luterāņu baznīcā to nozīme mazinājās līdz ar Jaunās Derības (1685) un visas Bībeles (1694) publicēšanu latviešu valodā. Taču katoļu baznīcā ilgu laiku nebija pieņemts, ka katrs ticīgais lasa Svētos Rakstus pats, – tos lasīja pārsvarā garīdznieki nevis vietējā, bet latīņu valodā vai arī senebreju un sengrieķu valodas oriģinālā. Līdz ar to nebija vajadzības pēc katoļu Bībeles latviešu valodā, un iknedēļas lasījumi Svētās Mises laikā arī 18. un 19. gadsimtā varēja būt vienīgā vieta, kur katoļticīgais saskārās ar Bībeles tekstiem savā valodā. Šādā kontekstā 1753. gadā iznāca pirmā grāmata (vai vismaz pirmā prozas grāmata) latviešu valodas paveidā, kas balstījās uz augšzemnieku izloksnēm (turpmāk – latgaliešu valoda[1]), „Evangelia Toto Anno ..", kuras galvenajā daļā apkopoti dievkalpojumā lasāmie evaņģēliju fragmenti baznīcas gada secībā.

Ar „Evangelia Toto Anno .." aizsākās ne tikai latgaliešu rakstu valoda, bet arī Bībeles tekstu (Svēto Rakstu) tulkojumi latgaliešu valodā. Kaut arī grāmatu izdeva tikai 300 eksemplāros (Apīnis, 1993, 69), tā ilgi tika izmantota katoļu baznīcās Latgalē. Seno latgaliešu tekstu rādītājos (jaunākais: Fries, 2023) netika atrasta cita šīs tekstu kopas 18. vai 19. gadsimtā publicēta versija. Tikai 1906. gadā, divus gadus pēc drukas aizlieguma atcelšanas, Kazimira Skrindas (Skrynda) redakcijā Pēterburgā iznāca grāmata „Evangelijuma „izjemumi" ..", kas ir „Evangelia Toto Anno .." pēctece. Latgaliešu valodas vēsturē šī grāmata pārstāv mūsdienu latgaliešu rakstu valodas sākumposmu, vai, varbūt precīzāk, pārejas periodu pirms ortogrāfijas un morfoloģijas normēšanas 20. gadsimta 20. gados. Kad norma 1929. gadā bija kodificēta,

[1] Vārdkopa *latgaliešu valoda* šajā rakstā lietota arī ar nozīmi 'latviešu valodas paveidu kopums, kas iekļauj latgaliešu izloksnes, latgaliešu rakstu valodu un citus paveidus, kas balstās tajās'.

Aloizijs Broks divās daļās latgaliešu valodā izdeva visu Jauno Derību („Jaunais Īstōdejums", 1. daļa – 1933, 2. daļa – 1937), turklāt jaunā tulkojumā no sengrieķu oriģināla. Nozīmīgi, ka 20. gadsimta pirmajā ceturtdaļā ne tikai pilnveidojās latgaliešu rakstu valoda, bet mainījās arī katoļu baznīcas uzskati par Bībeles lasīšanu. „Jaunā Īstōdejuma" ievadā A. Broks atsaucas uz pāvesta Benedikta XV encikliku „Spiritus Paraclitus" (izdota 1920. gadā), kas mudina ikvienu kristīgu cilvēku katru dienu lasīt Jauno Derību, sevišķi evaņģēlijus, kas vēsta par Jēzus Kristus dzīvi un mācībām[2], un A. Broks piebilst, ka arī „Arhiveiskupa Viņa Ekselences Antonija Springovičs [sic!] korstōkō vēlēšonōs ir, lai latvīšu tautai sovā mōtes volūdā byutu pīitami Svātī Roksti" (Broks, 1933, 8). Tomēr tulkotājs arī brīdina, ka Svētajos Rakstos ietvertās patiesības un noslēpumus „mozōk sagatavōts laseitōjs var pōrprast un ļaunprōteigais var napareizi iztulkōt" (Turpat), tātad joprojām Svēto Rakstu izplatīšana sabiedrībā notika piesardzīgi.

Līdz mūsdienām visa Bībele vēl nav iztulkota latgaliešu valodā, pēc A. Broka tulkojuma nav publicēta arī atjaunota Jaunās Derības versija. Taču 21. gadsimtā tika sagatavotas jaunas tekstu kopas, kas paredzētas lasījumiem mises laikā. Tās tika publicētas ar nosaukumu „Lekcionarijs", kas atspoguļo to nolūku, kaut arī tekstu izvēle ir plašāka (Lekcionarijs, 2013). 2024. gadā pēc šī avota tika sagatavota lietotne „Latgalian Bible", kas ļauj visu Mateja evaņģēliju gan lasīt, gan klausīties. Lietotne pieder ASV reģistrētajai organizācijai „Faith comes by hearing", kas kopš 1972. gada dažādās valodās izplata Bībeli vai tās daļas audioierakstos, sākumā magnetofona lentēs, mūsdienās mobilo ierīču lietotnēs, un *YouTube* video (sk. Faith comes by hearing, b. g.). Tātad jaunākais Bībeles daļas tulkojums latgaliešu valodā nonāk pie ticīgajiem laikmetīgā, digitālā formā, taču, tāpat kā 1753. gada „Evangelia Toto Anno .." rakstītais teksts, pirmām kārtām tas paredzēts klausītājiem, nevis lasītājiem.

Jaunā Derība ir visvairāk tulkotā grāmata pasaulē. Pēc organizācijas „Wycliffe Global Alliance" datiem visā pilnībā tā ir pieejama 2842 valodās (756 no tām iztulkota arī visa Bībele), vēl 1274 valodās ir iztulkoti Bībeles fragmenti, parasti no Jaunās Derības (Wycliffe Global Alliance, 2025). Ar šo milzīgo valodu klāstu, kas iekļauj gan maz dokumentētas valodas no visām pasaules malām, gan gadsimtus vecas rakstu valodas, tulkojumi ir vērtīgs materiāls salīdzināmajai un sastatāmajai valodniecībai, valodu tipoloģijai un pētījumiem par valodas vēsturi. Kaut arī valodnieciskiem pētījumiem, sevišķi gramatikas nozarē, oriģināli, brīvi sacerēti teksti ir noderīgāki, tomēr arī tulkojumiem ir savas priekšrocības. Bībele ir strukturēta grāmatās, nodaļās un pantos, tādēļ viegli var sastatīt pantus, kas izsaka to pašu

[2] Sk. enciklikas 43. pantā, angļu tulkojumā: „Hence, as far as in us lies, we, Venerable Brethren, shall, with St. Jerome as our guide, never desist from urging the faithful to read daily the Gospels, the Acts and the Epistles, so as to gather thence food for their souls" (Benedict XV, 1920).

saturu dažādās valodās vai vienas valodas dažādos vēsturiskos paveidos, turklāt teksti ir daudzveidīgi un pārstāv dažādus žanrus. Sevišķi vērtīgi gramatikas pētīšanai ir evaņģēliji, jo tie pārsvarā ietver vēstījumus ar dialogiem – teksta veidu, kas sastopams visās valodās arī pirms rakstības aizsākumiem –, līdz ar to šos tekstus ir vieglāk pārtulkot tautai saprotamā valodā. Dažas evaņģēliju daļas ietver arī abstraktu domu izteikšanu aprakstos vai pārspriedumos, kur rakstu valoda visvairāk atšķiras no mutvārdu tekstveides un jaunas rakstu valodas sintakse un stils bieži veidojas pēc citas valodas parauga. Šādi teksti vairāk sastopami vēstulēs Jaunās Derības otrajā daļā.

Minētā tekstu daudzveidība kopā ar īpašām pūlēm, kādas kristīgo tekstu tulkotāji un redaktori, kas parasti ir augsti izglītoti teologi, velta Svēto Rakstu sagatavošanai kādā valodā, padara šos tekstus par vērtīgu materiālu rakstu valodas vēstures pētījumos. Analizējot, kā pieteikts šā raksta nosaukumā, latgaliešu rakstu valodu Svētajos Rakstos no „Evangelia Toto Anno .." (1753) līdz 2024. gadā izveidotajai lietotnei „Latgalian Bible", var pētīt, kā šī valoda ir mainījusies 270 gadu laikā. Šajā rakstā uzmanība vairāk pievērsta sintakses un morfosintakses parādībām, neaplūkojot rakstību (ortogrāfiju) un formveidošanu, kas līdz šim jau ir pētītas. Pētījumam ir izvirzīti šādi mērķi:

1) noteikt izvēlēto parādību atšķirības minētajās tekstu versijās;

2) analizēt, vai un kā atšķirības dažādu laiku tulkojumos liecina par rakstu valodas attīstību noteiktā virzienā, resp., vai var runāt par progresu;

3) noteikt citu valodu (sevišķi latīņu) un valodas paveidu (senās lejaslatviešu rakstu valodas un mūsdienu latviešu literārās valodas) ietekmi.

Parādības ir iedalītas divās grupās: 1) tādas, kas ienāk vai tiek stiprinātas citu valodu ietekmē, resp., jēdziens *progress* lietots ar nozīmi 'attālināties no svešvalodas parauga un to aizstāt ar latgaliešu valodai vairāk atbilstošām konstrukcijām'; 2) tādas, kas ir raksturīgas latgaliešu valodai, bet ne kontaktvalodām, tātad *progress* nozīmē šo konstrukciju regulāru lietošanu. Pirmajā grupā ietilpst: ciešamās kārtas konstrukcijas ar *tapt* un *tikt*, prievārda *īkš(an)* lietojums lokatīva vietā, vispārīgā piederības vietniekvārda *sovs* nelietošana 1. un 2. personā, dažu apzīmētāju (piederības vietniekvārda, lietvārda ģenitīvā, īpašības vārda) novietošana aiz lietvārda. Šīs parādības analizētas 2.1. apakšsadaļā. Otrajā grupā ir iekļauts supīns, ģenitīva lietojums ar noliegtiem pārejošiem darbības vārdiem un ģenitīvs kā papildinātāja locījums ar noteiktiem darbības vārdiem (sk. 2.2. apakšsadaļu).

Raksta 1. sadaļā ir aprakstīts pētījuma materiāls un vispārīgi raksturota avotu valoda, kam 2. sadaļā seko jau minētā izvēlēto parādību detalizēta analīze.

1. Avotu raksturojums

Šim pētījumam izvēlēti Jaunās Derības fragmenti, kas parādās visos četros ievadā minētajos avotos: „Evangelia Toto Anno .." (EvaTA 1753), K. Skrindas izdotajā grāmatā „Evangelijuma „izjemumi" uz vysa goda Svàtdinom un Svàtku dinom paškerti" (EvaIz 1906), A. Broka tulkotās Jaunās Derības („Jaunais Īstōdejums", 1933) pirmajā daļā (EvaBro 1933) un tekstā no lietotnes „Latgalian Bible" (EvaMt 2024). Kopumā izvēlēti 23 fragmenti ar 216 pantiem; to saraksts ir dots pielikumā raksta beigās. Atsauces uz pantiem norādītas ierastā veidā, piemēram, Mt. 5, 21 nozīmē Mateja evaņģēlija 5. nodaļas 21. pantu.

„Evangelia Toto Anno .." (EvaTA 1753) kā pirmā saglabājusies grāmata latgaliešu valodā ieņem īpašu vietu latgaliešu rakstu valodas vēsturē (par šo grāmatu un tās valodu sk. Bukšs, 1948, 159–168; Stafecka, 2004). Evaņģēliju teksti ir tulkoti no latīņu valodas. Tulkotājs nav zināms, taču tas (vai tie) noteikti piederēja pie aktīviem Latgales garīdzniekiem, varbūt jezuītu misionāriem. Nav arī zināms, vai tika izmantots jau iepriekš sagatavots tekstu kopums / izlase, vai arī fragmenti ņemti tieši no Bībeles. Katrā ziņā grāmata veidota pēc latīņu Vulgātas parauga, kas gadsimtiem ilgi gandrīz nemainītā veidā tika izmantota kā katoļu baznīcas galvenā Bībeles versija (sal. Fries & Hill, 2023, 37).[3] Iespējamu latīņu valodas ietekmi uz EvaTA 1753 sintaksi minējis Miķelis Bukšs (1952, 65–66), taču līdz šim tā nav sistemātiski pētīta. Rakstība balstās tā laika poļu ortogrāfijā, bet intonāciju apzīmēšanai lietoti uzsvari (nekonsekventi). Gan rakstība, gan formveidošana liecina par tulkotāju teicamām latgaliešu izlokšņu zināšanām, taču izteikti jūtama arī tā laika lejaslatviešu Svēto Rakstu valodas ietekme. Turklāt šī „pirmā grāmata" noteikti nebija pirmais rakstītais teksts latgaliešu valodā, bet balstījās jau kādā tradīcijā un tika rūpīgi rediģēta. Šajā pētījumā izmantots EvaTA 1753 teksts *Unicode* formātā, kas ir pieejams vietnē „SENIE" (https://senie.korpuss.lv/). Paralēli izmantota Annas Stafeckas sastādītā grāmata ar EvaTA 1753 faksimilizdevumu un vārdu indeksu. Lai izvērtētu latīņu parauga ietekmi, tika izlasīti arī visi fragmenti no latīņu Vulgātas vietnē bible.com pieejamā variantā.

„Evangelijuma „izjemumi" .." (EvaIz 1906), kā jau minēts ievadā, ir pirmā EvaTA 1753 publicētā (vai vienīgā saglabājusies) pēctece. Redaktors K. Skrinda EvaIz izdošanas laikā bija Pēterburgas Garīgā semināra, kur pats bija studējis, profesors (Kazimirs Skrinda, b. g.). Viņš ir pazīstams kā latgaliešu atmodas aktīvs

[3] Jau minētās enciklikas „Spiritus Paraclitus" 32. pantā (angļu tulkojumā) pāvests Benedikts XV raksta: „... the Vulgate version Jerome made is, in the judgment of all capable men, preferable to any other ancient version, since it appears to give us the sense of the original more accurately and with greater elegance than they. The said Vulgate, „approved by so many centuries of use in the Church" was pronounced by the Council of Trent „authentic," and the same Council insisted that it was to be used in teaching and in the liturgy" (Benedict XV, 1920).

darbinieks un latgaliešu rakstu valodas kopējs. Par grāmatas tapšanu informācija vēl nav atrasta. Iespējams, ka tika izmantota jau gatava tekstu kopa un K. Skrinda tikai rediģēja rakstību vai arī pārbaudīja un laboja tulkojumu, vai pat daļēji tulkoja no jauna. Rakstība atspoguļo situāciju 20. gadsimta sākumā ceļā uz ortogrāfijas normu (lietoti burti *v*, *š*, *č*, *ž*, *ļ*, bet vēl nav ieviestas garumzīmes un *ō*), kā arī eksperimentus – ir lietoti uzsvari intonācijas apzīmēšanai, taču ne vienmēr konsekventi, piemēram, *dàls*, *dals* (vienu reizi arī *dâls*) 'dēls'; *mócekli*, *mocekli* (četras reizes arī *mòcekli*) 'mācekļi'. Lokatīva galotnēs lietots jumtiņš, piemēram, *tresâ dinâ*. Grāmata bija pieejama labi lasāmā fotokopijā PDF formātā, taču atšķirība starp <i> un <ì> vai starp <l> un <ļ> dažreiz bija grūti saskatāma. Turklāt pētījuma vajadzībām teksts tika atšifrēts ar rakstzīmju atpazīšanas programmas starpniecību, un pieļaujams, ka arī pēc rūpīgas pārbaudes ir palikušas vairākas kļūdas.

„Jaunais Īstōdejums" (1933, 1937) ir līdz šim vienīgais publicētais Jaunās Derības tulkojums latgaliešu valodā. Tulkotājs A. Broks pieder pie tās latgaliešu garīdznieku un latgaliešu valodas kopēju paaudzes, kas seko pēc K. Skrindas un viņa laikabiedriem (sk. Aloizijs Broks, b. g.). Ievada beigās A. Broks izsaka īpašu pateicību Pīteram Strodam, kas liecina par A. Broka lietotās rakstības aktualitāti tajā laikā (kā zināms, P. Strods vadīja latgaliešu ortogrāfijas komisiju, kas publicēja pareizrakstības noteikumus 1929. gadā). Par avotiem A. Broks raksta, ka tulkojis no grieķu oriģināla (nav minēta versija), bet iekavās ielicis iztulkoto tekstu, ja tas atšķīries no latīņu Vulgātas (Broks, 1933, 8). Šādu gadījumu rakstā izvēlētajos tekstos ir maz. „Jaunais Īstōdejums" digitalizētā formā ir pieejams jau minētajā vietnē bible.com, no kuras ņemti tekstu fragmenti šim pētījumam. Paralēli lietota drukātā grāmata (pārpublicēta bez izmaiņām 1990. gadā). Avota atsauce tekstā: abreviatūra EvaBro 1933.

Lietotnē „Latgalian Bible" nav informācijas par teksta avotu, taču presē atrodams, ka teksta pamatā ir „Lekcionarija" 2013. gada izdevums (Puzāka, 2024). Šis avots diemžēl nebija pieejams, un pētījumam teksts tika pārrakstīts no lietotnes. „Lekcionarija" teksts nav jauns tulkojums, bet rediģēts teksts, kas balstās gan A. Broka latgaliešu valodas tulkojumā, gan tulkojumos latviešu literārajā valodā. Kaut arī tas izdots pēc 2007. gada, kad tika pieņemti „Latgaliešu pareizrakstības noteikumi", tulkojumā lietota 1929. gada ortogrāfija. Tā kā lietotnē iekļauts tikai Mateja evaņģēlijs, rakstā lietota abreviatūra EvaMt 2024.

Baznīcas lasījumos 21. gadsimtā A. Broka tulkojums netiek lietots, iespējams, tādēļ, ka tā literārais valodas stils ir vairāk piemērots lasīšanai, tas palīdzēja izkopt valodu, kamēr „Lekcionarija" teksts, tāpat kā EvaTA 1753, ir sagatavots klausītājiem, ne lasītājiem. Taču ar to var izskaidrot tikai dažas no daudzajām atšķirībām EvaBro 1933 un EvaMt 2024 sintaksē. Svarīgāka, šķiet, bija vēlme atvieglot teksta uztveri mūsdienu klausītājam, pietuvinot latgaliešu tekstu latviešu literārajai valodai. Tas ir jūtams gan leksikā, gan sintaksē.

Pirms noteiktu parādību analīzes nākamajās raksta sadaļās dots ieskats avotu valodā, par piemēru ņemot Mateja evaņģēlija 4. nodaļas pirmos divus pantus. (1) piemērā vispirms citēta jaunākā versija latviešu literārajā valodā (JTR2024, no vietnes bible.com), pēc tam latgaliešu versijas no vecākās līdz jaunākajai.

(1) Mt. 4, 1–2

JTR2024	*Tad Gars aizveda Jēzu tuksnesī, lai viņš tiktu velna kārdināts. Kad viņš bija gavējis četrdesmit dienas un četrdesmit naktis, viņš izsalka.*
EvaTA 1753	*TU łayku: byja nuwàſts JEZUS tukſzneſi nu Gora, kad toptu kardynots nu wałna. Un kad byja gaweis czetyrdeſmit dinu, un czetyrdeſmit nàkſzu, pec topa oł̃kons.*
EvaIz 1906	*Tù laiku: topa Jezus nu Gora aizvasts uz tùksnesi, lai teik nu valna kàrdynots. Un kad Vinš beja gavèjis četrudesmit dinu un četrudesmit nakšu, golâ Vinš palyka ólkons.*
EvaBro 1933	*Tad Gors Jū nūvede uz tuksnesi, ka toptu valna kārdynōts. Un Jezus, nūgavējis četrudesmit dīnu un četrudesmit nakšu, palyka olkons.*
EvaMt 2024	*Gors Jezu aizvede tuksnesī, lai jys tyktu valna kārdynōts. Un, kod jys četrudesmit dīnas un četrudesmit naktis beja gavējis, jys beigōs sajuta izsolkumu.*

Šajā piemērā visās latgaliešu versijās atšķiras ciešamās kārtas konstrukcijas veidošana un lietošana, kas detalizēti aplūkota 2.1. apakšsadaļā. Vismaz divām versijām citas parādības ir daļēji kopīgas. Lai izteiktu nolūku, EvaIz 1906 un EvaMt 2024 lietots saiklis *lai*, kas liecina par latviešu literārās valodas ietekmi, kamēr EvaTA 1753 lietots *kad* un EvaBro 1933 – *ka*. Otrajā teikumā tikai EvaBro 1933 lietots divdabja teiciens (*nūgavējis*), kamēr citās versijās ir palīgteikums ar salikto pagātni (*kod beja (nū)gavējis*).[4] Pirmajās trīs versijās aiz nelokāmā skaitļa vārda lietots lietvārds ģenitīvā (*četrudesmit dīnu, nakšu*), bet jaunākajā versijā – akuzatīvā (*četrudesmit dīnas, naktis*), kas atbilst lietojumam latviešu literārajā valodā. Arī leksikas ziņā EvaMt 2024 ir tuvāks latviešu literārajai valodai: nozīme 'izsalkt' izteikta ar vārdu savienojumu *sajust izsolkumu*, kamēr citos tulkojumos – *palikt / tapt olkons*. Kā 3. personas vietniekvārds EvaBro 1933 un EvaMt 2024 lietots *jys*, bet EvaIz 1906 šajā piemērā ir (lejaslatviešu) *viņš*. Visā tekstā gan EvaIz 1906, gan EvaTA 1753 sastopami abi vietniekvārdi – *viņš* un *jys*. Nozīmīga ir ne tikai vietniekvārda izvēle, bet arī tā lietojuma biežums. (1) piemērā vietniekvārds *jys* EvaMt 2024 lietots trīs

[4] Citējot vārdus, kas parādās vairākās versijās atšķirīgā rakstībā, šajā rakstā izmantoti vienoti atveides principi, kas balstās 1929. gada ortogrāfijā, jo tā lietota gan EvaBro 1933, gan EvaMt 2024 (piem., rakstā ir *jys*, *jyus*, kas pēc mūsdienu ortogrāfijas atveidojams kā *jis*, *jius*). Tādā veidā mēģināts samazināt rakstības daudzveidību, kas varētu novērst uzmanību no būtiskā.

reizes, tāpat kā latviešu literārās valodas versijā: 'lai **viņš** tiktu kārdināts', 'kad **viņš** bija gavējis', '**viņš** izsalka'. EvaIz 1906 otrajā teikumā vietniekvārda lietojums ir identisks, bet pirmajā teikumā atbilstoša vietniekvārda nav (*lai teik kàrdynots*). EvaTA 1753 un EvaBro 1933 arī otrajā teikumā netiek lietots vietniekvārds. Pēc raksta autores domām, 3. personas vietniekvārda liekais lietojums liecina par lejaslatviešu (latviešu literārās) valodas ietekmi, kur savukārt tas atspoguļo vācu valodas vēsturisko ietekmi rakstu valodā (sal. Nau, 2023, 23–27)[5]. Tostarp par mazāk manāmo latīņu valodas ietekmi varētu liecināt lieks vārds otrā teikuma beigās (EvaTA 1753 *pēc*, EvaIz 1906 *golâ*, EvaMt 2024 *beigōs*), kas veido neparastu saliktā teikuma konstrukciju 'kad .., pēc tam ..'. Šāds vārds EvaBro 1933 netiek lietots, un arī jaunajā latviešu literārās valodas versijā tā nav. Latīņu Vulgātā ir sastopams *postea* 'pēc tam, vēlāk', ko minētās versijas atveido.

Nelielais piemērs atklāj, pirmkārt, ka nav tieša ceļa no pirmās grāmatas līdz mūsdienu latgaliešu rakstu valodai. Katrai versijai ir savas īpatnības, kuras drīzāk nosaka kultūrvēsturiskais konteksts, nevis valodas attīstības virziens. Otrkārt, tas vedina domāt, cik daudz ir vēl neizpētītu un tātad pētāmu jautājumu rakstu valodas sintakses vēsturē un aktuālajā situācijā.

2. Izvēlēto gramatisko parādību salīdzinājums

2.1. Latgaliešu valodai neraksturīgas konstrukcijas

2.1.1. Ciešamā kārta jeb pasīvs ar palīgdarbības vārdiem *tapt* un *tikt*

Iepriekš aplūkotais (1) piemērs ilustrē vairākus ciešamās kārtas konstrukciju aspektus, kas bieži tiek aplūkoti latviešu valodas gramatikās, sinhroniskos un diahroniskos pētījumos (Endzelīns, 1951, 983–984; LVG, 502–596; Veidemane, 2002, 415–422; Nau et al., 2020). Tie ir:

- atšķirība starp pasīvu ar 'būt' un ar citu palīgdarbības vārdu;
- variācija palīgdarbības vārda izvēlē (latviešu lit. val. *tikt*, *tapt*, *kļūt*);
- agensa (darītāja) izteikšana;
- ciešamās vai darāmās kārtas lietojums vispār.

[5] Jānis Endzelīns (1920/1979) kritizēja vietniekvārda *viņš* pārlieku lietojumu, īpaši attiecībā uz priekšmetiem un abstraktiem jēdzieniem (par to sk. arī Barbare, 2002, 318–322), un kā iemeslu minēja vācu valodas ietekmi. J. Endzelīna ieteikums vietniekvārdu *viņš* aizvietot ar *tas* kļuva par latviešu literārās valodas normu. Taču arī attiecībā uz dzīvām būtnēm vārda *viņš* lietojums var būt lieks – dabiskā runā to tik bieži nelieto.

Kamēr pasīvs ar 'būt' ir mantots (to var atrast visās baltu valodās), konstrukcijas ar citu palīgdarbības vārdu latviešu valodā izveidojās vēlāk (nav atrodamas lietuviešu valodā), un ir ļoti ticams, ka to veicināja vācu valodas paraugs (pasīvs ar palīgdarbības vārdu *werden* 'kļūt'); sk. Nau & Holvoet, 2015, 9–11; Nau et al., 2020, 48; Nau, 2023, 52–55. Līdz ar to latviešu valodā izveidojās pretstats starp statisko pasīvu ar *būt* un dinamisko pasīvu ar *tikt* (līdzīga parādība vērojama vācu valodā), kamēr lietuviešu valodā pasīvs ar 'būt' var izteikt abus pasīva tipus.

Latgaliešu valodā pasīvs ar *topt* ir sastopams jau pirmajā grāmatā (EvaTA 1753) un parādās arī citos senajos tekstos, taču kopumā tas lietots daudz retāk nekā lejaslatviešu rakstu valodā; sal. Nau, 2023, 52–61; Nau & Holvoet, 2015, 10–11. Visticamāk, šī konstrukcija latgaliešu rakstu valodā (un vēlāk arī latgaliešu mutvārdu paveidos) ir ienākusi no lejaslatviešu rakstu valodas, vēlāk latviešu literārās valodas (Cibuļs & Leikuma, 2003, 84–85). Arī palīgdarbības vārda izvēli ietekmējusi lejaslatviešu valoda: sākumā tika lietots *topt* (*tapt*), vēlāk *tikt*, bet starpposmā – abi vārdi. Pētītajā materiālā konstatēts šāds lietojums: EvaTA 1753 ir astoņas pasīva konstrukcijas ar *tapt* (sešas ar tagadnes formu *top*, divas ar vēlējuma izteiksmi *toptu*), bet nav nevienas ar *tikt*[6]; EvaIz 1906 ir 20 šādu konstrukciju: 13 ar *topt* (viena ar tag. *top*, piecas ar pag. *topa*, četras ar nāk. *tops*, trīs ar vēl. izt. *toptu*) un septiņas ar *tikt* (piecas ar tag. *teik*, divas ar pag. *tyka*); EvaBro 1933 ir viens piemērs ar *topt* (*toptu*) un septiņi ar *tikt* (viens ar tag. *teik*, seši ar nāk. *tiks*), bet EvaMt 2024 palīgdarbības vārds *topt* vai *tapt* (tagadnes forma *tūp* lietota nozīmē 'kļūst') nav lietots, taču ir 12 piemēri ar *tikt* (pieci ar tag. *teik*, viens ar pag. *tyka*, četri ar nāk. *tiks* un divi ar vēl. izt. *tyktu*). Tātad visbiežāk pasīva konstrukcijas ar palīgdarbības vārdu, izņemot 'būt', lietotas EvaIz 1906, šeit arī sastopamas vislielākās palīgdarbības vārda variācijas. Pēc autores (nelielā) materiāla spriežot, vārda izvēli ietekmē, bet nenosaka darbības vārda laiks: tagadnē vairāk lietots *tikt*, bet pagātnē un nākotnē – *topt*.

Vajadzība pēc otrās pasīva konstrukcijas varētu rasties, ne tikai ietekmējoties no lejaslatviešu vai vācu valodas, bet arī tulkojot no latīņu valodas, jo arī tajā ir divas ciešamās kārtas formas, kas funkcijas ziņā ir līdzīgas. EvaTA 1753 parasti, sekojot latīņu valodas paraugam, tiek lietots pasīvs ar 'būt' tad, kad arī Vulgātā lietota perifrastiskā konstrukcija ar 'būt', bet pasīvs ar *topt*, kad Vulgātā lietots fleksīvais pasīvs. To apliecina (1) piemēra pirmā teikuma salīdzinājums ar Vulgātas versiju; sk. (2) piemēru. Šeit arī redzams, ka EvaTA 1753 izmantota latīņu valodai raksturīgā vārdu secība.

[6] EvaTA 1753 ir atrodama tikai viena ciešamās kārtas konstrukcija ar *tikt* (*tiik ayzdoweyti* 'tiek nomocīti').

(2) Mt. 4, 1 EvaTA 1753 un Vulgāta

EvaTA 1753	*TU łayku:*	***byja nuwàſts*** *JEZUS*	*tukſzneſi*	*nu Gora,*
Vulgāta	*Tunc*	*Jesus* ***ductus est***	*in desertum*	*a Spiritu*
	‘tad’	‘Jēzus ir vests’	‘tuksnesī’	‘no gara’
EvaTA 1753	*kad*	***toptu kardynots***	*nu walna.*	
Vulgāta	*ut*	***tentaretur***	*a diabolo.*	
	‘lai’	‘tiktu kārdināts’	‘no velna’	

Kā redzams (1) piemērā, EvaIz 1906 pirmais pasīvs atveidots ar *topt* (*topa Jezus no Gora aizvasts*) un otrais ar *tikt* (*lai teik nu valna kàrdynots*), un arī vārdu izkārtojums ir brīvāks. EvaBro 1933 un EvaMt 2024 vēl vairāk atšķiras no parauga. Pirmā pasīva vietā ir lietots aktīvs (*Gors Jū nūvede*; *Gors Jezu aizvede*), un līdz ar to šajā versijā nav latviešu valodā neveiklās konstrukcijas ar agensu (*nu valna*). Šāds agenss parādās otrajā daļā, lietojot ģenitīvu (*valna kārdynōts*), kas baltu valodām atbilst vairāk nekā prievārdiska vārdkopa.

Dotais piemērs ilustrē vairākas tendences, kas konstatētas pētītajā materiālā. Laika gaitā mainījušās divu pasīva konstrukciju proporcijas: EvaTA 1753 pārsvarā lietots pasīvs ar ‘būt’ un reti citi palīgdarbības vārdi, kuru lietojums pieaug 20. un 21. gadsimtā. Taču pasīva lietojums neattīstās vienā virzienā, jo EvaIz 1906 pasīvs lietots biežāk nekā EvaTA 1753 un EvaMt 2024 savukārt biežāk nekā EvaBro 1933. Kamēr EvaIz 1906 pasīvs lietots vairāk (ar dažādiem palīgdarbības vārdiem), A. Broks savā tulkojumā (EvaBro 1933) nereti to aizstāj ar darāmo kārtu; līdzīgi arī EvaMt 2024, bet retāk. Agensa izteikšana ar prievārdu *nu* ‘no’ ir izzudusi, taču EvaMt 2024 vēl lietota konstrukcija ar *caur*. Ilustrācijai (3) un (4) piemērs.

(3) Mt. 18, 24

Vulgāta	.. ***oblatus est*** *ei unus, qui debebat ei decem millia talenta ..*
EvaTA 1753	.. ***atwàſts ir*** *jam wins, kotrys byja porodnys jam deſmit tyukſtoſzu talentu ..*
EvaIz 1906	.. *uz viniu* ***tyka atvasts*** *vins, kurs beja viniam poròdâ desmit tyukstušu talantu ..*
EvaBro 1933	.. ***atvede*** *pi jō vīnu (porōdnīku), kurs beja jam desmit tyukstūšu talentu porōdā ..*
EvaMt 2024	.. *pi jō* ***tyka atvasts*** *kaids, kas beja porōdā desmit tyukstūšas talentu ..*

(4) Mt. 24, 15

Vulgāta	*Cum ergo videritis abominationem desolationis, quæ* ***dicta est a Daniele propheta*** *..*
EvaTA 1753	*.. kad redzieſit negantibu iſpuſtieyſzonas, kotra* ***ir ſacyita caur Danielu Profetu*** *..*
EvaIz 1906	*Kad jau jyus redzesit* ***nu profeta Danïeļa izteiktù*** *izpùstišonas nagantibu ..*
EvaBro 1933	*Tai tad, kad īraudzeiset svātūs vītu izpūsteišonas šausmu,* ***par kuru runōja pravīts Danieļs*** *..*
EvaMt 2024	*Bet, kod jyus redzēsit svātā vītā izpūsteišonas nagaņteibu,* ***kai caur pravīti Danielu ir pasludynōts*** *..*

(3) un (4) piemērā EvaTA 1753 ir tikpat kā burtisks latīņu parauga tulkojums. Te arī sakrīt palīgdarbības vārda 'būt' laiks, tikai patstāvīgā darbības vārda un palīgdarbības vārda secība ir mainīga (latīņu *oblatus est, dicta est* – latgaliešu *atwàſts ir*, bet *ir ſacyita*). (1) piemērā gan laiks, gan vārdu secība vārdkopā ir pielāgota latgaliešu valodas sistēmai (*Jezus ductus est – byja nuwàſts JEZUS*). Arī tālāk aplūkotajos piemēros latīņu valodas ietekme ir būtiska, bet ne absolūta.

2.1.2. Prievārdi *īkšan, īkš*

(1) piemērā vietas un virziena nozīme, ko latīņu valodā izsaka prievārds *in*, EvaTA 1753 ir izteikta ar lokatīvu (*in desertum → tukſzneſi* 'tuksnesī'). Tomēr citur latīņu *in* tulkots kā prievārds *ikſzan* vai īsais variants *ikſz*. Šie prievārdi (*iekšan* un *iekš* formā) ir labi pazīstami no senajiem tekstiem lejaslatviešu rakstu valodā (sk. Nītiņa, 2007, 46–48).

Kopumā izvēlētajos fragmentos latīņu Vulgātā *in* lietots 109 reizes, EvaTA tas tulkots 27 reizes ar *ikſzan* un sešas reizes ar *ikſz*, turklāt ar *ikſz* tulkots arī latīņu *intra* (divas reizes). Šie prievārdi lietoti gan vietas (kur?), gan virziena (uz kurieni?) nozīmē, retāk laika nozīmē un citās abstraktās vai pārnestās nozīmēs. Piemēri: *ikſzan Izràela* (Mt. 8, 10), *iis ikſzan Dàbaſſu walstibas* 'ieies debesu valstībā' (Mt. 7, 21), *imetie ju ikſzan cituma* 'iemeta viņu cietumā' (Mt. 18, 30), *ikſzan tom dinom* 'tajās dienās' (Mt. 24, 19), *ikſzan Kunga worda* (Mt. 21, 9), *runowa .. ikſzan liidzibom* 'runāja līdzībās' (Mt. 22, 1); *ikſz Judu źemes* (Mt. 24, 16), *ikſz ciepla byus imaſta* (Mt. 6, 30), *ſacyja poſza ikſz ſiewis* 'sacīja pati pie sevis' (Mt. 9, 21, latīņu valodā *intra se*). Tomēr šīs nozīmes biežāk izteiktas ar lokatīvu, un prievārdu *ikſzan, ikſz* nozīmju diapazons ir mazāks nekā 18. gadsimta lejaslatviešu tekstos, ko fiksējusi Daina Nītiņa (2007, 47).

Var pieņemt, ka prievārdi *īkšan, īkš* latgaliešu rakstu valodā ir ienākuši no lejaslatviešu rakstu tradīcijas (sal. Stafecka, 2004, 231), tāpat kā palīgdarbības vārdi *topt* un *tikt* ciešamās kārtas konstrukcijās. Atšķirībā no tiem prievārdi kā latviešu literārajā valodā, tā arī latgaliešu rakstu valodā izzūd līdz ar rakstu valodas atjaunošanu. K. Skrinda (EvaIz 1906) izvēlētajos fragmentos vēl četras reizes lieto *ikš*, no tiem trīs reizes kopā ar lietvārdu 'vārds': *ikš Kunga vòrda* (Mt. 21, 9 un Mt. 23, 39), *ikš vòrda Tàva un Dála un Svàta Gora* (Mt. 28, 19). Tās ir patstāvīgas rituāla vārdkopas, kurās novecojušā konstrukcija varētu saglabāties ilgāk.

2.1.3. Vispārīgā piederības vietniekvārda nelietošana 1. un 2. personā

Cita parādība, kas ir labi pazīstama no lejaslatviešu senajiem tekstiem un kas pazūd līdz ar rakstu valodas atjaunošanu (lejaslatviešu rakstu valodā jau agrāk), ir 1. un 2. personas piederības vietniekvārda 'mans', 'tavs' un 1. un 2. personas daudzskaitļa vietniekvārda ģenitīvā 'mūsu', 'jūsu' lietojums vispārīgā piederības vietniekvārda 'savs' vietā. Lejaslatviešu rakstu valodā tas ir izplatīts 16.–18. gadsimta tekstos, retāk attiecībā uz 1. un 2. personu tiek lietots vietniekvārds *savs* (Barbare, 2002, 328).

Raksta autores pētītajos fragmentos šī parādība ir sastopama vairākas reizes. Kontekstā, kas (no mūsdienu viedokļa) prasa vispārīgo piederības vietniekvārdu, EvaTA 1753 trīspadsmit reizes lietots *tows* (arī *tóws*) un divreiz *muns* un *jùſſu*. Visos gadījumos tas atbilst latīņu oriģinālam, kur vispārīgais piederības vietniekvārds *suus* lietots tikai attiecībā uz 3. personu. Interesanti, ka poļu valodā vispārīgā vietniekvārda lietojums attiecībā uz 1. un 2. personu mūsdienās vēl svārstās – daudzos gadījumos var lietot gan vispārīgo, gan personas vietniekvārdu (piem., *przepraszam za moje / swoje zachowanie* 'atvainojos par savu uzvedību'). Iespējams, ka arī latviešu valodā 18. gadsimtā vēl bija šāda variācija un tā nav tulkošanas kļūda, kaut arī kontaktvalodas (šeit: latīņu) paraugs noteikti stiprināja personu (piederības) vietniekvārda lietojumu. Šajā kontekstā jāmin, ka vispārīgā piederības vietniekvārda vai personas piederības vietniekvārda lietojums 1. un 2. personā nozīmes ziņā neatšķiras (*mīlu savu = manu brāli*), tāpēc variācija ir iespējama, ja valodas sistēma to atļauj, bet 3. personā nozīmes atšķiras (*viņš mīl savu ≠ viņa brāli*).

EvaIz 1906 ir saglabājušies seši no EvaTA 1753 konstatētajiem 17 piemēriem ar *tovs* (no tiem četri vienā pantā – Mt. 22, 37) un divi ar *muns*, citur regulāri lietots *sovs*. Piemēri:

(5) Mt. 13, 35

EvaTA 1753 *.. atwierſzu ikſzan liidzibom* ***munu muti*** *..*

EvaIz 1906 *Atdarišu* ***munu muti*** *pileidzibôs ..*

EvaBro 1933 *Pīleidzeibōs atdareišu* ***sovu muti*** *..*

(6) Mt. 11, 10

EvaTA 1753 *.. ſze es ſyutu* ***Engieli munu*** *prikſz waygu towu ..*

EvaIz 1906 *Še, es syutu pret tovu vaigu* ***munu engeli*** *..*

EvaBro 1933 *Es syutu Tova vaiga prīškā* ***sovu eņgeli*** *..*

(7) Mt. 4, 7

EvaTA 1753 *.. nabyus tiew kardynot Diwu* ***towu Kungu*** *..*

EvaIz 1906 *.. tev nabyus kàrdynot Kungu* ***tovu Divu*** *..*

EvaBro 1933 *Tev nabyus kārdynōt Dīva* ***sova Kunga*** *..*

(8) Mt. 9, 18

EvaTA 1753 *.. uzlic* ***rùku towu*** *wierſa winias ..*

EvaIz 1906 *.. uzlic uz vinias* ***sovu rùku*** *..*

Tātad vispārīgā piederības vietniekvārda nelietošana 1. un 2. personā vēl bija saglabājusies 20. gadsimta sākumā un pilnībā izzuda tikai līdz ar latgaliešu rakstu valodas normēšanu.

2.1.4. Apzīmētāja vieta lietvārda vārdkopā

(6) un (8) piemērā redzama vēl viena parādība, kas raksturo veclatgaliešu tekstus: piederības vietniekvārds ir novietots aiz galvenā lietvārda (*rùku towu, Engieli munu*). EvaTA 1753 šāds vārdu izkārtojums sastopams bieži, mūsdienām raksturīgā secība (kā (5) un (7) piemērā: *munu muti, towu Diwu*) parādās retāk. Piemēram, vispārīgais piederības vietniekvārds *sovs* izvēlētajos pantos ir lietots 38 reizes, no tiem 32 reizes tas atrodas aiz lietvārda, tikai sešas reizes pirms tā. Iespējams, ka 18. gadsimtā, līdzīgi kā poļu valodā (Berneker, 1900, 140, 143), šī vārda vieta lietvārda vārdkopā bija brīvāka un mūsdienu secība nostiprinājās pakāpeniski. Taču noteikti svarīga loma bija arī latīņu valodas paraugam, kurā piederības vietniekvārdi vienmēr atrodas aiz lietvārda. Sākot ar EvaIz 1906, šāda secība vairs nav sastopama.

Arī citi apzīmētāji, lietvārds ģenitīvā un īpašības vārds, EvaTA 1753 atspoguļo lielāku vārdu izkārtojuma brīvību, taču te ierastā secība „apzīmētājs – galvenais lietvārds" ir daudz biežāka. Ja vārdkopā kā apzīmētājs ir tikai viens lietvārds ģenitīvā, tad tas gandrīz vienmēr atrodas pirms galvenā lietvārda, piemēram: *teyruma lilias* (Mt. 6, 28), *wùſzku drebias* (Mt. 7, 15), *liidź Paſaula gołam* (Mt. 28, 20), *Dabaſſu walſtiba* (vairākas reizes), *Kunga words* (vairākas reizes), *Cyłwaka Dałs* (vairākas reizes). Tātad latīņu valodai raksturīgā vārdu secība, kur lietvārds ģenitīvā atrodas

aiz galvenā vārda, lietota tikai retos gadījumos, piemēram, *dorbus Chriſta* (Mt. 11, 2), *nu iſokuma Paſaula* (Mt. 24, 21). Taču sarežģītākās vārdkopās (kuru tekstos nav daudz) apzīmētājs parasti atrodas aiz galvenā vārda, piemēram, vārdkopās, kurās ir trīs vārdi: *dàły tos walstibas* 'tās valstības dēli' (Mt. 8, 12), *zieyme Ciłwaka Dàła* 'Cilvēka Dēla zīme' (Mt. 24, 30). EvaIz 1906 arī šādos vārdu savienojumos lietota mūsdienu secība (*cylvàka Dàla zeime*). Tikai rituāla vārdkopās vēl dažkārt saglabāts vecais vārdu izkārtojums; sk. (9) piemēru.

(9) Mt. 28, 19

EvaTA 1753	.. *ikſz* ***worda*** *(Diwa) Tàwa, un Dała, un Swàta Gora ..*
EvaIz 1906	.. *ikš* ***vòrda*** *Tàva un Dála un Svàta Gora ..*
EvaBro 1933	.. *Tāva, un Dāla, un Svātō Gora* ***vōrdā****.*

Īpašības vārds parasti atrodas pirms lietvārda, taču var būt novietots arī pēc tā, lai īpaši uzsvērtu lietvārda nozīmi. Šī parādība 18. un 19. gadsimtā sastopama biežāk nekā mūsdienu latgaliešu tekstos. Piemēram, EvaTA 1753 izvēlētajos fragmentos īpašības vārds *leł* 'liels' kā apzīmētājs pamata pakāpē lietots deviņas reizes. Visos gadījumos latīņu valodā īpašības vārds novietots aiz lietvārda, taču EvaTA 1753 tikai divreiz (*topa nukłuſzona leła* (Mt. 8, 26) un *daryis zieymes lełas* (Mt. 24, 4)), kamēr septiņas reizes *leł* atrodas pirms lietvārda (piem., *ar lełu ſpaku*, *ar lełu bołſu*; *uſićeles leła auka* 'izcēlās liela vētra' (Mt. 8, 26)).

Pētītajā materiālā ir piemērs, kur arī skaitļa vārds *vīns* 'viens' ir novietots aiz lietvārda un šādā pozīcijā tiek īpaši uzsvērts (EvaTA 1753). EvaBro 1933 un EvaMt 2024 tas atrodas pirms lietvārda un izcelts, pievienojot partikulu *kaut*; sk. (10) piemēru.

(10) Mt. 6, 27

Vulgāta	*Quis autem vestrum .. potest adjicere ad staturam suam* ***cubitum unum****?*
EvaTA 1753	*Un kas nu jums .. war dalikt augumam sòwam* ***ùlekti winiu***[7]*?*
EvaIz 1906	*Bet kas nu jums .. var dalikt pi sova auguma* ***vinu ulekti****?*
EvaBro 1933	*Un kurs nu jums .. varātu pi sova auguma pīlikt* ***kaut vīnu ūlekti****?*
EvaMt 2024	*Un kas nu jums .. var pīlikt sovam myužam* ***kaut vīnu olekti****?*[8]

[7] Iespējams, drukas kļūda: *winiu* pro: *winu*.

[8] Nav zināms, kāpēc EvaMt 2024 raksta *myužam*, kur citās versijās, arī latīņu un grieķu, ir 'augums, ķermenis'. Forma *olekti* (pro: *ūlekti*) varētu būt drukas kļūda.

Sevišķi interesants ir nākamais fragments, kur īpašības vārdu 'labs' un 'slikts' vieta vārdkopā ir mainīga. Mūsdienu latgaliešu rakstu valodas un latviešu literārās valodas versijās visi īpašības vārdi vienmēr atrodas pirms lietvārda; tas konstatējams jau EvaIz 1906.

(11) Mt. 7, 17–19

EvaBro 1933 17. *Tai tad, ikvīns* ***lobs kūks*** *dūd* ***lobus augļus****, un ikvīns* ***ļauns kūks*** *dūd* ***ļaunus augļus****.* 18. ***Lobs kūks nalobu augļu*** *dūt navar, taipat* ***nalobs kūks lobu augļu*** *dūt navar.* 19. *Ikvīns kūks, kas nadūd* ***lobu augļu****, tiks nūcērsts un gunī īmasts.*

EvaTA 1753 17. .. *tay ik kurs* ***kùks łobs*** (N ADJ)*,* ***auglus łobus*** (N ADJ) *dùd; bet* ***ſłykts kùks*** (ADJ N) ***ſłyktus auglus*** (ADJ N) *dùd.* 18. *Nawar* ***kùks łobs*** (N ADJ)*,* ***ſłyktus auglus*** (ADJ N) *dùt: nedz* ***kùks ſłykts*** (N ADJ)*,* ***łobus auglus*** (ADJ N) *dùt.* 19. *Ik kurs kùks, kotrys na dùd* ***łobu augli*** (ADJ N)*, byus izcierſts, un imaſts gùni.*

Vulgāta 17. *Sic omnis* ***arbor bona*** (N ADJ) ***fructus bonos*** (N ADJ) *facit :* ***mala*** *autem* ***arbor*** (ADJ 'tomēr' N) ***malos fructus*** (ADJ N) *facit.* 18. *Non potest* ***arbor bona*** (N ADJ) ***malos fructus*** (ADJ N) *facere : neque* ***arbor mala*** (N ADJ) ***bonos fructus*** (ADJ N) *facere.* 19. *Omnis arbor, quæ non facit* ***fructum bonum*** (N ADJ)*, excidetur, et in ignem mittetur.*

Salīdzinājums ar latīņu tekstu liecina, ka 17. un 18. pantā EvaTA 1753 vārdu secība tiek tieši atkārtota. Šajos pantos 'labs' (koks, auglis) un 'slikts' tiek pretstatīti. Taču 19. pantā, kur kontrasta nav, EvaTA 1753 vairs netiek sekots latīņu paraugam: šeit īpašības vārds atrodas pirms lietvārda, jo tas atbilst latgaliešu valodas sistēmai neitrālā kontekstā.

Šis nelielais EvaTA 1753 materiāla pētījums ļauj secināt, ka vārdu secība lietvārda vārdkopā nostiprinājās tikai pēc 18. gadsimta, bet valodas sistēma vēl atļāva noteiktu brīvību, kas īpašības (arī skaitļa) vārda gadījumā tika izmantota emfāzes un kontrasta izteikšanai. Arī piederības vietniekvārda novietojumam varētu būt šādas funkcijas, taču tā vieta aiz lietvārda EvaTA 1753 ir tik ierasta, ka nav jūtams īpašs uzsvars. Savukārt vārdkopā ar lietvārdu ģenitīvā apzīmētāja novietojumu vairāk nosaka formālas īpatnības (vārdkopas sastāvs), nevis funkcionālas īpašības. Par lietvārda vārdkopu citā veclatgaliešu avotā un tās salīdzinājumu ar veco lejaslatviešu rakstu valodu sk. Nau, 2023, 31–43. Tur secināts, ka vārdu secības brīvība latgaliešu rakstu valodā saglabājās ilgāk nekā lejaslatviešu tradīcijā. Interesanti, ka K. Skrindas evaņģēliju tulkojumā (EvaIz 1906) vairs nav nekādu liecību par šo brīvību. Tas var norādīt uz lejaslatviešu valodas ietekmi, kura redzama arī pasīva konstrukcijās.

2.1.5. Kopsavilkums

Vairums šajā apakšsadaļā aplūkoto parādību atspoguļo rakstu valodas attīstības virzienu jeb progresu: konstrukcijas, kas ienākušas vai pastiprinātas citu valodu ietekmē, visvairāk sastopamas vecākajā tekstā (EvaTA 1753), kamēr 20. gadsimta versijās tās pazūd vai nav vairs sastopamas. Izņēmums ir ciešamās kārtas konstrukcijas ar palīgdarbības vārdu *topt* (*tapt*) vai *tikt*, kas ir saglabājušās līdz mūsdienām. 1. tabulā dots pārskats par pētījuma rezultātiem.

Latgaliešu rakstu valodas vēsturē izvēlēto parādību attīstības gaita ir līdzīga kā lejaslatviešu rakstu valodas vēsturē. Apzīmētāja novietojums aiz galvenā lietvārda un prievārda *īkš(an)* / *iekš(an)* lietojums ir raksturīgs abām latviešu rakstu valodām, bet izzūd līdz ar rakstu valodas normēšanu 20. gadsimtā, savukārt vispārīgā piederības vietniekvārda lietojums 1. un 2. personā bija nostiprinājies jau pirms minētā laikposma. Dinamiskā pasīva palīgdarbības vārda *tapt* vietā sāk izmantot *tikt*, pārejas periodā tiek lietoti abi vārdi. Taču šādu pasīva konstrukciju ar *tapt* un *tikt* biežums atšķiras abās rakstu tradīcijās: lejaslatviešu rakstu valodā no pirmām rakstu valodas liecībām līdz 19. gadsimta vidum tās sastopamas ļoti bieži, tad (līdz ar latviešu izcelsmes autoru un valodas kopēju ienākšanu) lietojums diezgan strauji samazinās (sk. Veidemane, 2002). 20. gadsimta otrajā pusē minētās pasīva konstrukcijas izmantojums atkal pieaug, kļūstot par mūsdienu latviešu literārās valodas galveno ciešamās kārtas konstrukciju (sal. Nau et al., 2020, 47–52). Latgaliešu rakstu valodā sākotnēji un arī 19. gadsimtā pēc lejaslatviešu rakstu valodas parauga pasīvs ar palīgdarbības vārdu, izņemot *byut*, parādās samērā reti, bet 20. un 21. gadsimtā šāds lietojums pieaug tajos laika posmos un tekstos, kur latviešu literārās valodas ietekme ir ievērojama.

1. TABULA. 2.1. apakšsadaļā aplūkoto parādību skaits vai raksturojums pētītajos teksta fragmentos (N – galvenais lietvārds lietvārda vārdkopā, ADJ – īpašības vārds kā apzīmētājs, ĢEN – kādības ģenitīvs kā apzīmētājs)

	EvaTA 1753	Evalz 1906	EvaBro 1933	EvaMt 2024
Pasīvs (ar *tikt* vai *topt*)	8 *topt*	20 *topt*, *tikt*	7 *tikt*, 1 *topt*	12 *tikt*
īkšan, īkš	33	4	0	0
***sovs* (netiek lietots 1. un 2. personā)**	17	8	0	0
N *sovs*	32 no 38	0	0	0
N ĢEN	reti vienkāršās, bieži kompleksās vārdkopās	tikai formulās	nekad	nekad
N ADJ	bieži kontrasta kontekstā vai uzsverot īpašību	nekad	nekad	nekad

2.2. Parādības, kas raksturīgas latgaliešu valodai un kam nav parauga kontaktvalodās

2.2.1. Supīns

20. gadsimta sākumā supīns kā darbības vārda forma sastopams gan augšzemnieku izloksnēs, gan daļā Vidzemes vidus dialekta izlokšņu (Endzelīns, 1951, 923; sk. arī LVDAms, 90. karte), taču abu rakstu valodu agrākajos periodos tas parādās ļoti reti. Supīns ir darbības vārda nefinīta forma, ko lieto aiz kustības darbības vārdiem, lai apzīmētu kustības nolūku. Tiešais objekts ir nevis akuzatīvā, bet ģenitīvā un parasti atrodas pirms darbības vārda; sk. (12) piemēru.

(12) Mt. 2, 2

EvaBro 1933 *atgōjom Jō gūdynōtu* 'atnācām viņu godināt'

Pētītajos fragmentos šo konstrukciju visai konsekventi lieto tikai A. Broks (EvaBro 1933). Supīns atrodams septiņas reizes, visi gadījumi ietver pārejošu darbības vārdu ar papildinātāju ģenitīvā (Mt. 2, 2; Mt. 11, 7 un 8, Mt. 20, 1; Mt. 22, 11; Mt. 24, 17 un 18). K. Skrindas izdotajā versijā (EvaIz 1906) atrastas piecas konstrukcijas ar supīnu, no tām trīs ar papildinātāju ģenitīvā (Mt. 11, 8 un 9; Mt. 24, 18), bet divas ar papildinātāju akuzatīvā (Mt. 11, 7; Mt. 24, 17). Jaunākajā tulkojumā (EvaMt 2024) visos gadījumos ir lietota nenoteiksme, tiešais objekts ir akuzatīvā. Līdzīgs lietojums A. Broka lietotā supīna vietā (sk. (12) piemēru) konstatēts arī divos no septiņiem EvaIz 1906 piemēriem un sešos no septiņiem EvaTA 1753 piemēriem. Konstrukcija ar nenoteiksmi atbilst latviešu literārajā valodā lietotajai, kā arī tai, kas, izņemot vienu reizi, ir izmantota atbilstošos teikumos latīņu Vulgātā. (13) piemērā redzams, ka EvaIz 1906 lietots supīns ar tiešo objektu akuzatīvā (bet nākamajā pantā, kur šis jautājums tiek atkārtots, lietots ģenitīvs).

(13) Mt. 11, 7

EvaBro 1933 ***Kō vārtūs*** *izgōjat tūksnesī?*

EvaIz 1906 ***Kù radzatu*** *izgòjot tùksnesi?*

EvaTA 1753 ***Ku*** *eſſit jus isgojuſzy tukſzneſi* ***redzet****?*

EvaMt 2024 ***Kū*** *jyus izgōjot tuksnesī* ***skateit****?*

Nenoteiksme nav vienīgā supīna alternatīva. Teikumos, kur EvaBro 1933 lietots supīns, EvaTA 1753 divas reizes lietota konstrukcija *kad* + vēlējuma izteiksme (viena no tām atbilst latīņu tekstā lietotajai konstrukcijai *ut* + vēlējuma izteiksme), bet EvaIz 1906 lietots *ka* + nenoteiksme; sk. (14) piemēru.

(14) Mt. 22, 11

EvaBro 1933	*Īgōjis kēneņš **apsavārtu** tūs, kas beja pi golda ..*
EvaMt 2024	*Kēneņš īgōja **aplyukōt** vīsus ..*
EvaIz 1906	*Un kènínš igòjis, **ka redzet** visus ..*
EvaTA 1753	*Tod igoja Kienienſz **kad apſiwartus** tus kotry ſiedieja, kòzu.*
Vulgāta	*Intravit autem rex **ut videret** discumbentes ..*

Var droši pieņemt, ka latīņu valodas paraugs ir ietekmējis konstrukcijas izvēli EvaTA 1753 (varbūt arī EvaIz 1906). Taču latgaliešu valodā tā nav sveša konstrukcija, un otrreiz (Mt. 24, 17) EvaTA 1753 tā lietota, neietekmējoties no latīņu valodas. Mūsdienu latgaliešu valodā nolūka konstrukcijās saikļa *ka* vietā lieto *lai* atbilstoši latviešu literārajai valodai, sk. (1) piemēru 'Tad Gars aizveda Jēzu tuksnesī, **lai viņš tiktu** velna kārdināts'.

2.2.2. Ģenitīvs aiz nolieguma (tiešais objekts)

Latgaliešu valodā ir vairāki gadījumi, kur tiešais objekts ir ģenitīvā, nevis akuzatīvā, kā tas bija tikko aplūkotajā konstrukcijā ar supīnu (sk. Nau, 2014; Bukšs & Placinskis, 1973, 295–298). Visbiežāk to sastop teikumos ar noliegumu, taču ne tikai mūsdienās, bet arī veclatgaliešu tekstos ir redzamas variācijas. Mūsdienu latviešu literārajā valodā ģenitīvs kā papildinātāja locījums noliegumos faktiski vairs gandrīz netiek lietots, izņemot gadījumus, kad papildinātājs ir vietniekvārds *nekas* vai *neviens* (*neredzu nekā*, *nezinu neviena*, retāk: *nesaka neviena vārda*) vai vairāk vai mazāk leksikalizējušās vārdkopas ar partikulu *ne* (*neteica ne vārda*). Līdzīgi ir jaunākajā latgaliešu evaņģēliju tulkojumā EvaMt 2024. Taču A. Broks (EvaBro 1933) un K. Skrinda (EvaIz 1906) nolieguma konstrukcijās arī lietvārdus pārsvarā lieto ģenitīvā, un arī EvaTA 1753 tas sastopams visai bieži. 2. tabulā dots pārskats par akuzatīva un ģenitīva lietojumu aiz nolieguma. Gadījumu kopskaits visos tekstos nav vienāds, jo autori var izvēlēties dažādas konstrukcijas. Piemēram, Mt. 20, 13 EvaIz 1906 rakstīts *es ar tevi naasmu nataisnigs*, kamēr citos tekstos ir konstrukcija

2. TABULA. Tiešā objekta locījums teikumos ar noliegumu

	AKU	ĢEN (kopējais lietojumu skaits)	ĢEN (lietvārds)	ĢEN (vietniekvārds *nikas*, *nivīns*)	ĢEN (cits vietniekvārds)
EvaTA 1753	5	8	6	1	1
EvaIz 1906	1	11	7	2	2
EvaBro 1933	1	15	9	2	4
EvaMt 2024	12	5	1	4	0

ar tiešo objektu 'nedarīt netaisnību': *nadoru tev nataisneib**u*** (EvaMt 2024), *es nataisneib**as** tev napadareju* (EvaBro 1933), *na doru es tiew natayſnib**as*** (EvaTA 1753); sk. arī Mt. 22, 5: *jī jam napīgrīze vēreib**u*** (EvaMt 2024), *nagrīzdami vēreib**as*** (EvaBro 1933), bet *tim tys naryupèja* (EvaIz 1906) un *wini nicinoja tu* (EvaTA 1753).

Ir tikai viens piemērs, kur visos avotos nolieguma konstrukcijā kā tiešais objekts lietots lietvārds ģenitīvā; sk. (15) piemēru.

(15) Mt. 24, 29

EvaTA 1753 .. *Saûle byus aptymſota, un meneſis **na dùs gayſmes sòwas** ..*

EvaIz 1906 .. *saule aptimss un mènes **nadús sova gaišuma** ..*

EvaBro 1933 .. *aptimss saule, mēness **nadūs vairs gaismas** ..*

EvaMt 2024 .. *saule apsatumšōs un mēness **nadūs sova spūžuma** ..*

Citur EvaMt 2024, kā jau minēts, lietvārdi un arī vietniekvārdi (izņemot *nikas, nivīns*) savienojumā ar noliegto darbības vārdu lietoti akuzatīvā; turpmākajos piemēros šis avots vairs netiks minēts. A. Broks (EvaBro 1933) un K. Skrinda (EvaIz 1906) ģenitīvu lieto konsekventi, ja pats darbības vārds, kas pārvalda tiešo objektu, ir noliegts. Taču gadījumos, kur šis darbības vārds ir nenoteiksmē un to modificē modālais darbības vārds ar noliegumu, locījuma izvēle svārstās. Mt. 7, 18. pantā abi autori lieto ģenitīvu aiz *navar dūt* / *nest*, sk. (16) piemēru, bet Mt. 4, 7. pantā EvaIz 1906 lietots akuzatīvs modālajā konstrukcijā ar *nabyut*, sk. (17) piemēru. EvaTA 1753 abos gadījumos lietots akuzatīvs.

(16) Mt. 7, 18

EvaBro 1933 *Lobs kūks nalob**u** augļ**u** dūt navar ..*

EvaIz 1906 *Lobs kuks navar nest slykt**u** augļ**u**.*

EvaTA 1753 *Nawar kùks łobs, ſłykt**us** augl**us** dùt ..*

(17) Mt. 4, 7

EvaBro 1933 *Tev nabyus kārdynōt Dīv**a** sov**a** Kung**a**.*

EvaIz 1906 .. *tev nabyus kàrdynot Kung**u** tov**u** Div**u** ..*

EvaTA 1753 .. *nabyus tiew kardynot Diw**u** tow**u** Kung**u** ..*

Arī vienīgajā atrastajā piemērā, kur A. Broks (EvaBro 1933) lieto akuzatīvu, noliegums saistās ar darbības vārdu, ko plašākā nozīmē varētu saukt par modālo (*īsadrūšynōt* 'uzdrošināties'); sk. (18) piemēru.

(18) Mt. 22, 46

EvaBro 1933 .. *nivīns vairs naīsadrūšynōja* ***kaut kū nu Jō*** *vaicōt* ..

EvaIz 1906 .. *nu tòs dinas nikas nadreiksteja vairok* ***Vinia*** *vaicot* ..

EvaTA 1753 .. *na dreyſtieja ni wins nu tos dinas* ***winia*** *wayrok waycot* ..

EvaMt 2024 .. *ni ari uzadreikstēja nu šōs dīnas* ***jam kū*** *vaicōt* ..

Kā redzams, EvaTA 1753 un EvaIz 1906 šajā teikumā nav vietniekvārda *kaut kas* ekvivalenta, bet vietniekvārds, kas attiecas uz personu, kurai jautā un kas EvaBro 1933 izteikts ar *nu Jō* 'no viņa', ir ģenitīvā, kamēr EvaMt 2024 lietots datīvs *jam*.

Darbības vārda *vaicōt* rekcija ir mainīga. Mūsdienās persona, pie kuras jautātājs vēršas, gandrīz vienmēr tiek izteikta datīvā. Izpētītajos fragmentos EvaBro 1933 un EvaIz 1906 parasti lietota vārdkopa ar prievārdu *nu*, bet ar priedēkļverbu *pavaicuot* atrodams arī akuzatīvs: Mt. 22, 35: *pawaycowa ju* (EvaTA 1753), *Viniu .. pavaicoja* (EvaIz 1906); Mt. 22, 41: *pawaycowa winius* (EvaTA 1753). Tātad iepriekš minētos piemērus ar *nadreikstēja* 'neuzdrošinājās' varētu pieskaitīt gadījumiem, kur ģenitīvs lietots aiz nolieguma akuzatīva vietā. Taču ir iespējams, ka šeit darbības vārds *vaicuot* saistīts ar nomenu ģenitīvā neatkarīgi no nolieguma un līdz ar to pieder pie darbības vārdu grupas, kura aplūkota nākamajā apakšsadaļā.

2.2.3. Darbības vārda pārvaldītais ģenitīvs

M. Bukšs savā gramatikā diezgan kategoriski raksta: „Genitivu prosa verbi, kas izsoka **vēlēšonūs, vaicōšonu, meklēšonūs, sajyutas**, kaut kō **piļneibu voi tryukumu, sorgōšonūs, paklauseibu** utt." (Bukšs & Placinskis, 1973, 295, izcēlums oriģinālā; piemēros 296. lpp. – *vaicōt tāva, mōtes*). Tātad ir diezgan liels skaits darbības vārdu, kas var saistīties ar papildinātāju ģenitīvā. Taču parasti tā ir tikai viena no iespējām, ar šiem pašiem darbības vārdiem lieto arī citu locījumu (visbiežāk akuzatīvu, retāk datīvu) vai prievārdu (sevišķi *nu*), kā tas jau tika parādīts darbības vārda *vaicōt* gadījumā. Šajā pētījumā aplūkotais materiāls nav pietiekami plašs, lai izdarītu secinājumus par darbības vārdu rekciju gadsimtu gaitā, taču dažas tendences var atklāt.

Jaunākajā avotā, EvaMt 2024, ar ģenitīvu nesaistās neviens no izpētītajiem darbības vārdiem. Tā vietā visbiežāk lietots akuzatīvs (sk. (19) piemēru ar 'uzklausīt'), ar dažiem darbības vārdiem datīvs, piemēram, ar *vaicōt* (18) un *klauseit* (20) piemērā.

(19) Mt. 2, 9

EvaMt 2024 *Uzklausejuši kēneņ****u****, jī aizgōja.*

EvaBro 1933 *Jī, nūsaklausejuši kēneņ**a**, devēs ceļā.*

EvaIz 1906 *Ti kèninі**a** nùsaklausèjuši, aizbrauce.*

EvaTA 1753 *Kotry iſkłauſijuſzy Kieninі**a**, nugoja.*

(20) Mt. 17, 5

EvaMt 2024 *Šys ir muns mīļotais Dāls, kas maņ ļūti pateik. **Jam** klausit!*

EvaBro 1933 *Šytys ir muns nūmīļōtais Dāls, kurs Maņ labpateik; klausit **Jō**!*

EvaIz 1906 *Šis ir muns milajs dals, kurâ es isameilèju: **Jô** klausat.*

EvaTA 1753 *.. tis ir Dałs muns milays, ikſzan kotra wiſzkin mań patiik: **winia** kłauſot.*

Visvairāk ģenitīvu kā darbības vārda pārvaldīto locījumu lieto K. Skrinda (EvaIz 1906); būtiskākie no šiem darbības vārdiem doti 3. tabulā. No tiem *meklēt*, *gaidīt*, *klauseit* un *klauseitīs* arī citos avotos līdz mūsdienām lietoti ar ģenitīvu (sk. Nau, 2014, 239–245), kamēr ar darbības vārdu *lyugt* persona, pie kuras vēršas ar lūgumu, mūsdienās parasti izteikta akuzatīvā. Kā redzams 3. tabulā, ģenitīvs ar šiem darbības vārdiem lietots arī EvaBro 1933 un EvaTA 1753, taču EvaBro 1933 ir arī viens piemērs, kur *meklēt* saistīts ar akuzatīvu, sk. Mt. 6, 33: *Meklejit tad pyrmōk Dīva vaļsteib**u** un jōs taisneib**u***; bet *vaļstib**as**, taisnib**as*** (EvaIz 1906). Mazliet pārsteidzošs ir K. Skrindas (EvaIz 1906) ģenitīva lietojums ar darbības vārdu *saukt* 'dot vārdu'. Konstatēts, ka *saukt* tiek lietots ar ģenitīvu tikai ar nozīmi 'saukt (klāt)', bet ne ar nozīmi 'dot vārdu, nosaukt' (Nau, 2014, 240). EvaIz 1906 ir tieši otrādi: ģenitīvs ar šo nozīmi lietots trīs reizes, kamēr otra nozīme ir izteikta ar vārdu *pasaukt*, kas saistās ar akuzatīvu (piem., Mt. 20, 8: *pasauci strò̀dnikus*). EvaTA 1753 vienu reizi ir lietots *sauktīs* ar ģenitīvu, sk. (21) piemēru, taču konstrukcijā ar *par* lietots akuzatīvs, sk. (22) piemēru.

3. TABULA. Ģenitīva lietojums ar izvēlētiem darbības vārdiem

	EvaBro 1933		Evaiz 1906		EvaTA 1753	
	ĢEN	AKU	ĢEN	AKU	ĢEN	AKU
meklēt	1	1	3	0	2	0
gaideit	0	0	1	0	1	0
lyugt	1	0	3	0	3	0
klauseit	2	0	2	0	1	0
-klauseit(īs)	1	0	1	0	1	0
saukt (par), *sauktīs*	0	4	3	0	1	2
Kopā	**5**	**5**	**13**	**0**	**9**	**2**

(21) Mt. 2, 23

EvaIz 1906 *Un nùgojis dzeivòja pilsàtâ,* ***kuras*** *sauc Nazaretes ..*

EvaTA 1753 *Un atgois dzeywowa ikſzan miſta,* ***kotrys*** *ſaucas Nazareth ..*

EvaBro 1933 *Un īgōjis tur nūsamete dzeivōt vīnā mīstā,* ***kuru*** *sauc Nazarete ..*

(22) Mt. 22, 43

EvaIz 1906 *Kai tad Davids gorâ sauc* ***Vinia*** *par Kungu ..*

EvaTA 1753 *Kay tod Dowids ikſzan gora ſàuc* ***winiu*** *por Kungu ..*

EvaBro 1933 *Kai tad Davids gorā sauc* ***Jū*** *par kungu ..*

Ja arī EvaTA 1753 ģenitīvs netiek lietots tik konsekventi kā EvaIz 1906, tomēr ir iespējams, ka ģenitīvu pārvaldošu darbības vārdu klāsts ir lielāks. Lai pārbaudītu šo tēzi, vajadzētu izpētīt visu EvaTA 1753 tekstu. No ģenitīvu pārvaldošiem darbības vārdiem kā piemēru, kas arī citā ziņā ir interesants, var minēt *dasadūrt* (EvaTA 1753: *daſidurt*) 'pieskarties'. EvaTA 1753 pētītajos fragmentos tas lietots četras reizes (Mt. 8, 3; Mt. 9, 20; Mt. 9, 21; Mt. 17, 7), vienmēr kopā ar papildinātāju ģenitīvā. EvaIz 1906 visos gadījumos lietots tas pats darbības vārds ar prievārdu *pi*, EvaBro 1933 divas reizes tas pats *dasadūrt pi*, vienreiz *pīsadūrt pi* un vienu reizi *aizskōrt* ar akuzatīvu. Latīņu tekstā visos gadījumos atrodams darbības vārds *tangere* ar akuzatīvu, grieķu tekstā – darbības vārds ἅπτομαι ar ģenitīvu (taču maz ticams, ka grieķu versija te ietekmējusi EvaTA 1753, kas vienmēr atbilst latīņu tekstam).

(23) Mt. 9, 21

EvaTA 1753 *.. jo tik win daſidurtum* ***drèblu*** *jo, byuſzu wàſała ..*

EvaIz 1906 *.. jo tik es dasaduršu* ***pi*** *Vinia* ***drèbes****, tikšu vasala ..*

EvaBro 1933 *Jo tik dasadūršu* ***pi*** *Jō* ***svōrkim****, es palikšu vasala.*

EvaMt 2024 *Jo es pīsaskoršu kaut jō* ***drēbem****, es kļyušu vasala.*

Pētītajos fragmentos *dasadūrt* ir vienīgais darbības vārds ar priedēkli *da-* EvaBro 1933, taču EvaIz 1906 un EvaTA 1753 atrodami vēl citi: EvaTA 1753 ir četri darbības vārdi ar priedēkli *da-* (*daīt*, *dalikt*, *dadūt* un *dasidūrt*), kopā tie lietoti astoņas reizes. EvaIz 1906 ir trīs (nav *dadūt*), bet kopumā lietoti 16 reizes. Piemērs ar *dalikt* rakstā minēts iepriekš (10). Tātad priedēklis *da-* ir labi dokumentēts vecākajos tekstos, A. Broks (EvaBro 1933) to vēl lieto, bet retāk, kamēr jaunākajā evaņģēliju tulkojumā tas ir pazudis. Noteikta loma te ir mūsdienu latgaliešu valodas lietotāju priekšstatam par šī priedēkļa cilmi – daudzi pieņem, ka tas ir aizguvums no slāvu valodām, un līdz ar to neiederas koptā rakstu valodā.

4. TABULA. 2.2. apakšsadaļā aplūkoto parādību skaits vai raksturojums pētītajos teksta fragmentos

	EvaTA 1753	EvaIz 1906	EvaBro 1933	EvaMt 2024
Supīns	nav pamanīts	dažas reizes	regulāri	nav pamanīts
Tiešais objekts (lietvārds) ar noliegumu ģenitīvā	lietots, bet ne vienmēr	regulāri	regulāri	tikai vienu reizi
Darbības vārda pārvaldītais ģenitīvs	lietojums ir nekonsekvents (iespējams, darbības vārdu ir vairāk)	pētītajā materiālā visbiežāk	ar dažiem darbības vārdiem regulāri	nav lietots
Priedēklis *da-*	4 darbības vārdi (8 lietojumi)	3 darbības vārdi (16 lietojumi)	1 darbības vārds (1 lietojums)	0

Valodnieki gan uzskata, ka šis priedēklis nav aizguvums (Breidaks, 1972/2007), un to apstiprina arī šeit pētītais materiāls, jo sevišķi K. Skrindas rediģētajā tekstā (EvaIz 1906) slāvu valodu ietekme ir neliela, autors drīzāk orientējas uz lejaslatviešu rakstu valodu jeb latviešu literāro valodu.

2.2.4. Kopsavilkums

Ja pieņem, ka šajā apakšsadaļā aplūkotās parādības ir raksturīgas „īstai" latgaliešu rakstu valodai un atšķir to no valodām, kas dažādos laikos tika izmantotas kā paraugs, tad EvaIz 1906 un EvaBro 1933 ir „vislatgaliskākās" evaņģēliju tekstu versijas. Šajā ziņā no 18. gadsimta vidus līdz 20. gadsimta sākumam novērojams progress, jo raksturīgās konstrukcijas tiek lietotas biežāk un ar lielāku regularitāti. Turpretī mūsdienu versijā tās gandrīz vairs nelieto. Pētījuma rezultāti ir apkopoti 4. tabulā.

Tendences, ko pētījums atklāj šajā apakšsadaļā, daļēji atšķiras no 2.1. apakšsadaļā konstatētajām. Progress ir redzams, salīdzinot pirmo grāmatu ar 20. gadsimta pirmās puses versijām. Īpaši interesanti ir tas, ka šī attīstības tendence ir pretēja tai, kas novērojama latviešu literārajā valodā, kur 19./20. gadsimtā ģenitīvs kā papildinātāja locījums tiek lietots arvien retāk, kamēr supīns un priedēklis *da-* pazūd vidus dialekta izloksnēs. Taču jaunākajā EvaMt 2024 par šo progresu vairs nekas neliecina, te latviešu literārās valodas ietekme ir spēcīgāka.

Secinājumi

Katrs pētītais avots ir radies citā kultūrvēsturiskajā kontekstā, kas ietekmēja valodas izteiksmes līdzekļu lietojumu. EvaTA 1753 radās latgaliešu rakstu valodas pirmsākumā, un kā daudzas rakstu valodas, tā arī latgaliešu rakstu valoda sāka savu ceļu ar tulkojumu. Svarīgi pieminēt, ka rakstu valodas nav „runa uz papīra", bet

tām ir sava sistēma, kas atšķiras no tās pašas valodas mutvārdu lietojuma. Jaunas rakstu valodas veidošanās sākumā rakstītājiem jau ir rakstpratība vienā vai vairākās citās valodās, kas ietekmē jaunās rakstu valodas ortogrāfiju, sintaksi un stilu. Tā arī EvaTA 1753 var atrast gan latīņu valodas, no kuras teksts tulkots, gan lejaslatviešu rakstu valodas ietekmi. Bībeles un tās daļu tulkojumi lejaslatviešu rakstu valodā tika lietoti arī Latgales katoļu baznīcās un EvaTA 1753 tulkotājiem bija labi zināmi. 19. gadsimtā, kas šajā pētījumā nav pārstāvēts, lejaslatviešu valodas ietekme mazinājās, bet pieauga poļu valodas ietekme, kas EvaTA 1753 manāma nedaudz leksikā (kā arī, protams, rakstībā), bet ne gramatikā. 19. gadsimta beigās, kad sākās latgaliešu atmoda, un 20. gadsimta sākumā, kad sākās latgaliešu valodas ceļš uz jaunu ortogrāfiju, valodas kopēji apzināti atteicās no poļu valodas paraugiem un orientējās uz latviešu literāro valodu, kas tajā laikā attīstījās. K. Skrindas rediģētajā EvaIz 1906 tas ir redzams ne tikai ortogrāfijā un gramatikā, bet arī leksikā, visskaidrāk gadījumos, kur viņš blakus labi pazīstamam polonismam ir minējis latviešu vārdu, piemēram, Mt. 22, 7: *vai kreit dùt keizaram* ***činšus (nùdukļus)*** *vai na?*. A. Broka Jaunās Derības tulkojuma fragmenti (EvaBro 1933) liecina par gadsimta sākumā aizsāktā procesa veiksmīgu pabeigšanu, kas izpaužas kā jaunās ortogrāfijas kodifikācija, morfoloģijas lielākās daļas normēšana, slāvisko aizguvumu skaita mazināšana, kā arī norāda uz latgaliešu literārās (literatūras) valodas sintakses un stilistikas attīstību. Kā zināms, turpmākajos vēsturiskajos apstākļos latgaliešu valodas kopšanas process apstājās un varēja atjaunoties tikai 20. gadsimta beigās. 21. gadsimtā ir maz cilvēku ar augsta līmeņa latgaliešu valodas rakstpratību, un viņu vidū ir maz izglītotu teologu, kas mācētu tulkot vai rediģēt Svētos Rakstus kvalitatīvā, mūsdienīgā latgaliešu rakstu valodā. 2013. gadā izdotais „Lekcionarijs", kas ir lietotnes „Latgalian Bible" pamatā, šajā ziņā ir kompromiss: ortogrāfija un morfoloģija atbilst 1929. gada standartam, bet leksika un sintakse lielākoties saskan ar 21. gadsimta sākuma latviešu literārās valodas normām un valodas lietojumu.

Latgaliešu rakstu valodas kopšanā, kā arī latgaliešu valodas attīstības pētīšanā sintakses un stila jautājumiem pievērsts daudz mazāk uzmanības nekā pareizrakstībai un formveidošanai. Varbūt šis nelielais pētījums rosinās aktīvāk darboties šajā jomā un 21. gadsimtā iznāks Jaunās Derības tulkojums latgaliski, kas aizraus lasītājus ne tikai satura, bet arī skaistās valodas dēļ.

SAĪSINĀJUMI

ADJ – īpašības vārds
AKU – akuzatīvs
ĢEN – ģenitīvs
N – lietvārds

AVOTI

Benedict XV. (1920). *Spiritus Paraclitus*. Encyclicals. The Holy See. Pieejams https://www.vatican.va/content/benedict-xv/en/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_15091920_spiritus-paraclitus.html.

EvaBro 1933 – *Jaunais Īstōdejums. Jezus Kristus Evangelijs un Apostolu dorbi*. (1933). (Tulk. un izd. A. Broks). Aglyuna: [b. i.].

EvaIz 1906 – *Evangelijuma „izjemumi" uz vysa goda Svàtdinom un Svàtku dinom paškerti*. (1906). (Izd. K. Skrinda). Piterburga: Kazimirs Skrinda.

EvaMt 2024 – *Latgalian Bible* [lietotne] (1.0 versija). (2024). [Teksta pamatā: Lekcionarijs, 2013].

EvaTA 1753 – Stafecka, A. (atb. red.). (2004). *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Digitālā versija pieejama https://senie.korpuss.lv/books/EvTA1753.

Jaunais Īstōdejums. Apostolu vēstules un apokalipsis. (1937). (Tulk. un izd. A. Broks). Aglyuna: A. Broks.

JTR2024 – *Jauna Pārstrādāta latviešu Bībele 2024.* (2017–2024). Latvijas Bībeles biedrība. Pieejams https://www.bible.com/lv/versions/4115-jtr2024-jauna-pārstrādāta-latviešu-bībele-2024.

Lekcionarijs (I–VI sēj.; 2. izd.). (2013). Rēzekne: Rēzeknes-Aglyunas diecēzes kūrija.

LITERATŪRA

Aloizijs Broks. (b. g.). Latvijas un latviešu literatūras vortāls Literatura.lv. Pieejams https://www.literatura.lv/personas/aloizijs-broks; skatīts 07.05.2025.

Apīnis, A. (1993). Jauni fakti par senāko Latgales grāmatniecību. *Acta Latgalica*, *8*, 68–71.

Barbare, Dz. (2002). Vietniekvārds. In K. Pokrotniece (atb. red.), *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 309–408.

Berneker, E. (1900). *Die Wortfolge in den slawischen Sprachen*. Berlin: B. Behr.

Breidaks, A. (2007). Proishoždenie predloga *da* i pristavki *da-* v baltijskih jazykah. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 216–220. (Pirmizdevums: 1972)

Broks, A. (1933). Īvodam. In *Jaunais īstōdejums. Jezus Kristus Evangelijs un Apostolu dorbi*. (Tulk. un izd. A. Broks). Aglyuna: [b. i.], 5–8.

Bukšs, M. (1948). *Pīzeimes par senejū latgaļu resp. latvīšu volūdu*. Bayern, Traunstein: Vl. Lōcis.

Bukšs, M. (1952). *Vacōkī rakstnīceibas pīminekli*. [Feldafing]: Vl. Lōcis.

Bukšs, M., & Placinskis, J. (1973). *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica*. [München]: P/s Latgaļu izdevnīceiba.

Cibuļs, J., & Leikuma, L. (2003). *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. [Rīga:] N.I.M.S.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Endzelīns, J. (1979). *kurš* un *viņš*. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 72–73. (Pirmizdevums: 1920)

Faith comes by hearing. (b. g.). *About us*. Pieejams https://www.faithcomesbyhearing.com/about; skatīts 03.05.2025.

Fries, S. (2023). *A Chronological Bibliography of Latgalian printed texts. From the 18th to the early 20th century.* Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija. Pieejams https://ebooks.rtu.lv/product/a-chronological-bibliography-of-latgalian-printed-texts-from-the-18th-to-early-20th-centuries/?lang=en.

Fries, S., & Hill, E. (2023). Establishing the Age of the Latvian Debitive Mood: The Evidence of Latgalian. *Baltu filoloģija*, *32*(1/2), 31–60. Pieejams https://doi.org/10.22364/bf.32.03.

Jansone, I., & Stafecka, A. (2013). Latviešu rakstības attīstība: lejzemnieku un augšzemnieku tradīcija. In I. Jansone, & A. Vasks (atb. red.), *Latvieši un Latvija, I: Latvieši*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 204–244.

Kazimirs Skrinda. (b. g.). Latvijas un latviešu literatūras vortāls Literatura.lv. Pieejams https://www.literatura.lv/personas/kazimirs-skrinda; skatīts 07.05.2025.

LVDAms – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., Stafecka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II: Sintakse.* Rīga: Zinātne.

LVG – Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Nau, N. (2014). Differential object marking in Latgalian. In A. Holvoet, & N. Nau (Eds.), *Grammatical Relations and their Non-Canonical Encoding in Baltic*. Amsterdam: Benjamins, 207–255.

Nau, N. (2023). Differential impact of colonial languages on written languages: A case study from Latvia in the early 19th century. In N. Levkovych (Ed.), *Diversity in Contact*. Berlin, Boston: De Gruyter, 3–90.

Nau, N., & Holvoet, A. (2015). Voice in Baltic: An overview. In A. Holvoet, & N. Nau (Eds.), *Voice and Argument Structure in Baltic.* Amsterdam: Benjamins, 1–36.

Nau, N., Spraunienė, B., & Žeimantienė, V. (2020). The Passive Family in Baltic. *Baltic Linguistics*, *11*, 27–128. Pieejams https://doi.org/10.32798/bl.699.

Nītiņa, D. (2007). Prepozīcija (prievārds). In K. Pokrotniece (atb. red.), *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.

Ozols, A. (1965). *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.

Puzāka, M. (27.09.2024.). *Sataiseits Mateja evaņgeleja audiovizuals īroksts latgalīšu volūdā*. Latgalīšu kulturys ziņu portals lakuga.lv. Pieejams https://www.lakuga.lv/2024/09/27/sataiseits-mateja-evangeleja-audiovizuals-iroksts-latgalisu-voluda/; skatīts 07.05.2025.

Stafecka, A. (2004). „Evangelia toto anno .." (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita. In A. Stafecka (atb. red.), *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 224–254.

Veidemane, R. (2002). Darbības vārds. In K. Pokrotniece (Ed.), *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.

Wycliffe Global Alliance. (2025). *2024 Global Scripture Access*. Pieejams https://www.wycliffe.net/resources/statistics/; skatīts 04.05.2025.

Pielikums. Pētīto Jaunās Derības fragmentu saraksts

Nr.	Panti	EvaTA 1753 (lpp.)	Evalz 1906 (lpp.)	Pantu skaits
1.	Mt. 2, 1–12	13.	13.	12
2.	Mt. 2, 19–23	12.	12.	5
3.	Mt. 4, 1–11	24.	26.	11
4.	Mt. 5, 20–24	54.	73.	5
5.	Mt. 6, 24–33	62.	83.	10
6.	Mt. 7, 15–21	55.	75.	7
7.	Mt. 8, 1–13	16.	17.	13
8.	Mt. 8, 23–27	18.	18.	5
9.	Mt. 9, 1–8	66.	87.	8
10.	Mt. 9, 18–26	72.	94.	9
11.	Mt. 11, 2–10	2.	4.	9
12.	Mt. 13, 24–30	18.	19.	7
13.	Mt. 13, 31–35	19.	20.	5
14.	Mt. 17, 1–8	25.	28.	8
15.	Mt. 18, 23–35	70.	91.	13
16.	Mt. 20, 1–16	20.	22.	16
17.	Mt. 21, 1–9	31.	35.	9
18.	Mt. 22, 1–14	67.	88.	14
19.	Mt. 22, 15–21	71.	92.	7
20.	Mt. 22, 34–46	65.	86.	13
21.	Mt. 23, 34–39	8.	10.	6
22.	Mt. 24, 15–35	73.	94.	21
23.	Mt. 28, 18–20	48.	65.	3
Kopā				**216**

IESKATS BĪBELES STĀSTU TULKOJUMĀ LATGALIEŠU RAKSTU VALODĀ „NUTYKSZONAS BIBLIAS ..”[1]

Insight into the Translation of Bible Stories into the Latgalian Written Language: “Nutykszonas Biblias ...”

■ ANNA STAFECKA

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valoda laikā, telpā un sabiedrībā” (Nr. VPP-LETONIKA-2025/1-0012).

ABSTRACT

Keywords:
Gustav Manteuffel, Bible stories, Latgalian written language, historical dialectology

The article is dedicated to a Latgalian written source – a translation of Bible stories into the Latgalian written language, published in the middle of the 19th century. The translation of the Bible has always played a significant role in the development of all written languages. The second form of Latvian written tradition – the Latgalian written language – began with the translation of the Gospels published in 1753. The writing and language expression traditions of this work continued throughout Latgalian literature until the 20th century.

The translation of the Bible stories "Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma ...", published in 1860 (reprinted in 1861), which recount the most important events of the New and Old Testaments in a popular form, is no exception. This translation is attributed to the German-Baltic / Polish publicist, historian, ethnographer, folklorist and publisher Gustav Manteuffel (1832–1916), who was born in Dricāni. However, it is possible that this is a collective work carried out under the leadership of G. Manteuffel, as indicated by both the entry on the title page and linguistic facts. The spelling continues an existing tradition based on the Polish language orthography.

In this article, the language of the Bible stories' translation is analyzed. Until the middle of the 19th century, the Latgalian written language was based on the subdialects of Southern Latgale, but with the work of G. Manteuffel, the linguistic peculiarities of Central Latgale, which also includes the Dricāni subdialect, were introduced. The reflection of possible phonetic phenomena, grammatical form variants, the influence of other languages and subdialects, as well as an insight into the borrowed and inherited vocabulary are provided. Based on linguistic analysis, it is possible not only to put forward a hypothesis about the possible participation of several persons in the translation, but also, by comparing the dialectal features found in the text with modern dialectal data, their preservation or loss, it is also possible to determine the dynamics of subdialects.

Ievads

Rakstu avotu dotumiem ir nozīmīga loma diahroniskajā valodniecībā. Īpaši nozīmīgi tie ir vēsturiskajā dialektoloģijā, jo ļauj skatīt valodas parādību attīstību. Nereti tieši rakstu valodas fakti ir tie, kas precizē noteiktas izlokšņu parādības izplatības areālu, arī to paplašinot, kā arī ļauj izdarīt secinājumus par attiecīgās valodas parādības senumu. Otrais latviešu valodas rakstības paveids – latgaliešu rakstu valoda – ir aizsācies ar 1753. gadā izdotajiem evaņģēliju tulkojumiem. Šī darba rakstības un valodas izteiksmes tradīcija turpinājās visā latgaliešu literatūrā līdz pat 20. gadsimtam. Rakstā aplūkoti 1860. gadā (atkārtots izdevums 1861. gadā) publicētie Bībeles stāsti „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma ..". Šo tulkojumu piedēvē Dricānos dzimušajam vācbaltu / poļu publicistam, vēsturniekam, etnogrāfam, folkloristam un izdevējam Gustavam Manteifelim (*Gustav Manteuffel*, 1832–1916). Viņš ir dzimis Rēzeknes apriņķa Dricānu muižā, līdzās vairākām valodām labi pratis arī latviešu (tostarp latgaliešu) valodu, kurā publicējis folkloras materiālus (Gustavs Manteifelis, b. g.). Taču iespējams, ka Bībeles stāstu tulkojums ir kolektīvs darbs, kas veikts G. Manteifeļa vadībā, uz ko norāda gan ieraksts titullapā, gan arī tekstā sastopamie valodas (galvenokārt gramatisko formu) varianti. Rakstībā ir turpināta jau pastāvošā tradīcija, kas veidota pēc poļu valodas rakstības parauga.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Bībeles stāstu tulkojuma valodā, analizējot tulkojuma valodas faktus salīdzinājumā ar mūsdienu izloksnēm – iespējamo fonētisko parādību atspoguļojumu, gramatisko formu variantus, citu izlokšņu un valodu ietekmi, kā arī aplūkot izlokšņu mantoto un aizgūto leksiku.

Latgaliešu rakstu valoda līdz 19. gadsimta vidum balstīta uz Dienvidlatgales izloksnēm, taču ar G. Manteifeļa darbību tajā ienāk arī Viduslatgales izlokšņu, tostarp Dricānu izloksnes, valodas īpatnības. Balstoties uz valodas analīzi, iespējams ne tikai izvirzīt hipotēzi par vairāku personu dalību tulkojuma tapšanā, bet, salīdzinot tekstā sastopamos izlokšņu faktus ar mūsdienu izlokšņu dotumiem, to saglabāšanos vai zudumu, iespējams konstatēt arī izlokšņu attīstības dinamiku.

1. „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma .."

Pirmā grāmata latgaliešu rakstu valodā, kas saglabājusies līdz mūsdienām, kā jau minēts, ir 1753. gadā publicētais evaņģēliju krājums „Evangelia Toto Anno ..", kas paredzēta garīdzniekiem lasīšanai baznīcās svētdienās un svētku dienās. Taču līdz šim mazāk uzmanības pievērsts 1860. gadā publicētajiem Bībeles stāstiem „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma ..",

ko veido fragmenti no Vecās un Jaunās Derības. Grāmata saprotamā valodā vēstī par svarīgākajiem Bībeles notikumiem, tā domāta vienkāršajai tautai. Izdevums ir bagātīgi ilustrēts, tajā atainoti Vecās Derības nozīmīgākie notikumi – pasaules radīšana, ūdens plūdi un Noas šķirsts, stāsti par Jāzepu, Mozu un ķēniņu Zālamanu. Jaunā Derība savukārt stāsta par Jēzus Kristus dzīvi un mācību.

1861. gada izdevuma titullapā teikts, ka tā „parakstiejta nu Baznickunga K. Schmidta, porłykta iz łatwiszkas meles un utru rejzi por jaunu izdrukowota nu Draugim Łatwiszu-Barnu Inflantu zemes". Iespējams, ka teksts tulkots no vācu valodas, taču ziņas par to neizdevās atrast. Taču nav izslēgts (lai gan mazāk ticams) arī tulkojums no poļu valodas.

2. Bībeles stāstu tulkojuma rakstība

Grāmata iespiesta antīkvā pēc poļu tā laika rakstības parauga. Tekstā lietotas diakritiskās zīmes ˆ (*tâws*) un ` (*tuksnèsim*). Tekstā jumtiņš gandrīz vienmēr likts arī lokatīva galotnē, piemēram, *tam**â** poszâ din**â***, *tam**â** ustab**â***, *tam**ôs** lism**ôs**, ławk**â***. Tomēr diakritiskās zīmes tekstā ne vienmēr lietotas konsekventi.

Ar *ia* atspoguļoti Latgales izloksnēm raksturīgie priekšējās rindas patskaņi [ä] un [ā], piemēram, *zin**ia*** 'ziņa' (izloksnēs izrunā kā *z'in'ä*), *w**iâ**râs* 'skatījās', arī Latgales vidus, austrumu un ziemeļu izloksnēm raksturīgais *k* : *č*, piemēram, *załła* [sic!] *auszkarys ar ryn**cz**em* 'zelta auskarus ar riņķiem', bet: *ar pu**k**iem nu załta* (par *k* : *č* izplatību Latgales izloksnēs sk. LVDAf, 113–114, 91. karte). Vārds *sirds* konsekventi rakstīts kā *sirdz'* (*łoba sirdz'*), arī *laudz'* 'ļaudis', līdzīgi arī *wysajdz* 'dažāds' (*wyssaydz lełums*), tātad fonētiskajā rakstībā. Iespējams, tas ir mēģinājums tuvināt rakstību izrunai izloksnēs. Līdzskanis [j] apzīmēts gan ar *j*, piemēram, ***j**u*, *sacie**j**a*, gan rakstībā atmetot *j* pirms *i*, piemēram, *pa**i**mt*, *ap**i**mta*, *pa**i**mszonu*. Sastopams izloksnēs kā novecojis reģistrētais *j* piespraudums vārdā ***j**yudiens* 'ūdens' un darbības vārda *ēst* pagātnes forma ***j**ēžu* 'ēdu'. Savukārt 3. personas vietniekvārda *jis* daudzskaitļa datīva formā *j* nereti *i* priekšā ir atmests (*kad **im** łabi kłosis*).

Divskaņu rakstībā turpināta jau pastāvošā tradīcija otro komponentu apzīmēt ar *y*, piemēram, *łabi**ey**bas*, *g**ay**szums*, *w**uy**citu* 'mācītu', *p**uy**sis*, taču acīmredzot 19. gadsimta 30. gados notikušās poļu rakstības reformas ietekmē divskaņa otrais komponents atspoguļots ne tikai ar *y*, bet arī ar *j*, piemēram, *izstosti**ej**szona*, *sk**aj**stokas*, *apl**ej**k* 'apkārt', *gr**ej**da*, *r**ej**zi*, *nak**aj***, *zi**ej**mi*, *g**aj**smi*, *zw**aj**gz'ni*, *w**uj**cieklis* 'māceklis'. Rakstībā nav šķirti divskaņi [iu] un [yu], lietots tikai *yu*, piemēram, *jyus*, *jyures*, *myużyga*, *łyudzu*. Divskanis [uo] parasti apzīmēts ar vienu burtu *o*, piemēram, *m**o**cieklis* 'māceklis', *wasał**o**ki*, *pr**o**tig**o**ki*, taču lietots arī *ô*: *k**ô**zas*, *str**ô**pe* 'sods'. Divskanis [ie] atspoguļots ar *ie*, piemēram, *num**ie**rszonu*, *w**ie**rsum wîna kołna*,

*nup**ie**rkt*, *atp**ie**rkszonas*, taču fiksēts arī apzīmējums ar *e* (*c**e**rtumus* 'brūces'), kas varētu būt rakstības nekonsekvence, sal. izlokšņu *c'ìertumus*.

Tekstā šķirts mīkstais [ļ], piemēram, *wal**d**iejszonas*, *da**l**a*, *ci**l**szu*, un cietais [l], piemēram, *łaymie*, *łaykim*, *oł**t**oru*, *stułpu* 'stabu'. Līdzskanis [š] atspoguļots ar burtkopu *sz*, piemēram, *sewi**sz**ki*, *kardino**sz**onu*; [č] – ar *cz*, piemēram, ***cz**yuszkas*. Savukārt līdzskanis [ž] apzīmēts ar polisko *ż*, piemēram, *tayże*, *laużu*, *sirżu*, *myuża*.

Tomēr kopumā Bībeles stāstu rakstība ir visai nekonsekventa un ar diezgan daudzām pareizrakstības kļūdām.

3. Vārddarināšana

Tulkojumā lietotas gan izskaņas *-ība*, *-īca*, *-īgs,* piemēram, *Diwa taysn**ibu***; *words Tows ir patiss**iba***; *towa walst**iba***; *pasaula bogot**ibom***; *bieja łaym**iga***; *mani sauks por swiet**igu***, gan arī izloksnēm raksturīgās *-eiba*, *-eica*, *-eigs*, piemēram, *łyudzie jô gudi**ejgi***; *moci**eyba***; *tici**eygs** draugs*. Sporādiski reģistrēts izloksnēm raksturīgais priedēklis *iz-* (***iz**łyka iz płacu sowa dała Izaaka*; *ikwinu kardinoszonu warym **iz**waret* 'uzvarēt'), kā arī plašā teritorijā Latvijas austrumu daļā sastopamais priedēklis *da-*, piemēram, ***da**braucie pi mista*; *sulieja **da**dzieywot*; ***da**goja pi oltora*; *nowis ne **da**gajdies* (par šī priedēkļa izplatību izloksnēs sk. LVDAm, 121, 93. karte).

3.1. Nomeni

Tekstā lietotas gan tradicionālās latgaliešu rakstu valodas nomenu vienskaitļa ģenitīva, daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva galotnes *-as*, *-es*, piemēram, *dryw**as***, *worp**as***, *ziem**es***, gan arī Latgales izloksnēm (izņemot Ziemeļlatgales izloksnes) raksturīgās galotnes *-is*, *-ys*, piemēram, *uz ziem**is** ciela*; *majz**is** kymyusa*; *iksz nawal**is*** 'nebrīvē'; *ikszan wocel**is***; *uz Debbessim un ziem**is***; *mirs laudim wiers ziem**is***. Dažkārt pat vienā teikumā sastopami abi varianti, piemēram, *iksz sow**as** swât**as** dwiesel**is***; *nu wołgon**as** ziem**is***.

Īpašības vārdu noteiktā galotne tekstos parasti ir *-ais* (*łobays*, *lełays*), taču sporādiski fiksēta arī Latgales austrumu un vidus (tostarp Dricānu apkaimes) izloksnēm raksturīgā galotne *-īs* (par īpašības vārdu galotnes *-īs* izplatību sk. LVDAm, 81, 52. karte): *tyms**is** mieższ bieja jô pasygłoboszona*; *tyms**is** padebbesis apsedzie kołnu*; *gudigs wac**is** ar wordu Simeons*. Plaši sastopamas Latgales izloksnēm raksturīgās 3. personas vietniekvārdu formas *jis*, *jī* (*jei*), *jie* (*jī*), piemēram, *lełoka dala nu **jûs***; *atgoja pi **jûs***; *del **jus** gryutu un lełu grâku*; *litu taydu, kotra bieja paslepszonâ **jôs** sirdis*; *Mocitoys ap **jos** grâkim zyna*; *pałyka pi **jus** por diwi dînas*; *Gors swâts **jus** atdzieywynowa*; *dagois pi **jos***. Daudzskaitļa datīvā sastopams arī

fonētiskais variants *im*, piemēram, *kad* ***im*** *łabi kłosis*; *nikur* ***im*** *szaltiitas* 'brītiņa' *wyssu mozokas nedałaydie*; *essu* ***im*** *apsłudynowis ap Tiewi*. Taču visai bieži atrodams arī iepriekšējos latgaliešu rakstu avotos plaši lietotais un acīmredzot no lejaslatviešu rakstības tradīcijas pārņemtais *viņš*, piemēram, *ajsto* ***winsz*** *ir kungs*; ***win'sz*** *atbildieja*; *taypat ir ticiejuszy iksz* ***Winia***; *wyssi grybieja* ***winiu*** *redziejt*; *goja pakal* ***winia***; *wyssi uz* ***winia*** *wiarias*; *ajstô* ***wini*** *Diwu redzies*; *jyûs* ***Winia*** *ap tu łyudzat*. Dažkārt pat vienā teikumā sastopami abi varianti, piemēram, *nułyka* ***jam*** *diel eszonas, bet* ***Win'sz*** *sacieja*.

Fiksēta arī līdz šim latgaliešu rakstu avotos neminētā Latgales vidus un austrumu izloksnēm raksturīgā vietniekvārda akuzatīva forma *jūsus* (*jyusus*), piemēram, *padareyszu es' jyusus por zwieynikim laużu*; ***jyusus*** *saymôs* 'zaimos' *un wyssu launu pret jums izgodos*; ***jyussus*** *pi sewis es' paimszu*; *dorot łobu tim, kotry* ***jyusus*** *neiredz'*. Sporādiski parādās arī galvenokārt sēliskajām un atsevišķām Latgales dienvidu izloksnēm raksturīgās senā daudzskaitļa datīva formas akuzatīva funkcijā (Endzelīns, 1951, 516), piemēram, *Diws otkon* ***jums*** *apraudzies'*; *kad* ***jums*** *łodiey*; *kad* ***jums*** *tay pasauls neiredz*. Dažkārt pat vienā teikumā sastopami abi minētie varianti: *Swâti essat, kad* ***jums*** *laudz' diel manis łodieys,* ***jyusus*** *saimôs* (par personu vietniekvārdu daudzskaitļa akuzatīva formu izplatību sk. LVDAm, 106–108, 76. karte).

Attieksmes vietniekvārda *kurš* vietā parasti lietots *katrs* (*kotrys*), piemēram, *Taws myusu,* ***kotrys*** *essi debbessis*; *es asmu tys,* ***kotrys*** *ar tiewim runoy*; *dud tam,* ***kotrys*** *tiewis łyudz*; *dorot łobu tim,* ***kotry*** *jyusus neiredz'*; *tus milosit,* ***kotry*** *jyussu miloy*; *uz Europu,* ***kotrâ*** *mes' tagad dzieywojam*. Šajā nozīmē vietniekvārds *katrs* (*katters*) sastopams arī lejaslatviešu senajos rakstos, piemēram, Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) vārdnīcā „Phraseologia Lettica ..": *Muhris, katters apkahrt wissu Pilli eet* (Mancelius, 1638, 390). Lietuviešu valodā vārds *katràs* nozīmē 'kurš no abiem, dažreiz – no daudziem' (LKŽ).

3.2. Darbības vārda formas un to varianti

Tekstā sastopamas darbības vārda nenoteiksmes formas ar *-ti* vārdos *ēsti* un *dzerti*: *kad natyka kô* ***esti***; *es grybu* ***esti***; ***dzierti***; *nu wyssu* [koku] *bieja wala Odumam un Iwaj* ***esti***; *wala mums ir nu wyssu kûku wyssa dorza* ***esti***; *es suleis' siew assmu, ar jums tu lełdinas jâru* ***esti***.

Plaši sastopami darbības vārdu tagadnes *i*-celmi, piemēram, ***warim*** *wyssu saprast*; ***newarim*** *redziet*; ***turym*** *tay łobu Diwu*; *sze jyus* ***turit*** *wyssu gromatiniu*; *Diwa* ***newarym*** *redziet*; *ciniejit un dorgus* ***turit***; *wyss, kô jyus* ***grybit***.

Izplatīti izloksnēm raksturīgie darbības vārdu pagātnes *ē*-celmi, piemēram, *Abrahams* ***paciele*** *sowu ruku*; *sułayns' Diwa* ***łyudzie***; *zwiêrs meža* ***apiede***; ***paiemie*** *diwipacmit*

akminiu; ***nuwedie*** *moju witâ* (par pagātnes *ē*-celmu formām sk. LVDAms, 95–98, 70.–74. karte).

Sastopami darbības vārdu pagātnes *ava*-celmi, piemēram, ***gudinowa*** *Diwu*; ***głobowôs*** *storp kûkim dôrzâ*; *diel tôže* ***pasagłobowis*** *essu*; ***waycowa*** *Diws Iwas*; *kay kas uz jo* ***runowis*** *byutum*; ***prycowos*** *mociekli un* ***breynowos***; ***dzidowa*** *dzismiu pateykszonas*; *siewi wins por utru* ***komowa*** ‘mocīja’. Sporādiski fiksētas Latgales vidus izloksnēm raksturīgās pagātnes *ājā*-celmu formas, piemēram, *Wyssim sowim mocieklim kojus* ***mozgoja***. Šīs formas izplatītas Latgales vidus un austrumu izloksnēs, taču nav raksturīgas latgaliešu rakstu avotiem (par pagātnes formu izplatību sk. LVDAms, 98–99, 75. karte).

Tulkojumā lietotas izloksnēm raksturīgās senākās 1. konjugācijas nākotnes formas tiem darbības vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, piemēram, *kad ju* ***atrasit***; *ajsto* ***izłayszu*** *leļu leytu*; *jo tik wîn diesmit* ***asyrâs'*** ‘atradīsies’ *taysnieygu tamôs diwiejus mîstus*; *es jyussu* ***nepameszu*** *borynius*. Kā redzams, minētajos piemēros līdzskaņa garums nav atspoguļots; sal., piemēram, izlokšņu *atrassit*, *izlaiššu*, *atsarass*, *napameššu*. Atrodamas arī lejzemnieku izloksnēm raksturīgās nākotnes formas ar *-ī-* iespraudumu starp sakni un nākotnes izskaņu, piemēram, ***edieysi*** *mayzi*; ***nuwiedies*** *uz mołu* (par darbības vārdu nākotnes formu izplatību sk. LVDAms, 106–108, 79. karte).

Ar priedēkļiem atvasinātajos atgriezeniskajos darbības vārdos sastop gan formantu *-sa-* resp. *-za-* (*tys iz**sa**pildieys*, *pa**sa**rodiejos*, *na**sa**wiere* ‘neskatījās’, *pa**sa**wierdami*), gan arī *-si-* resp. *-sy-* (*at**si**dziert*; *por**si**miejos* ‘pārvērtās’; *acis jus at**si**dareja*; *pa**sy**rodiejos*; *tyulen' por**sy**miejôs ar winim*; *diebbesis pa**sy**rodis gayszums*). Jāpiebilst, ka formants *-si-* konsekventi lietots pirmajā līdz mūsdienām saglabātajā latgaliešu grāmatā „Evangelia Toto Anno ..", kur to dažkārt mēdz uzskatīt arī par lituānismu, piemēram, Kolbuszewski, 1977, 53 (par *-si-* un *-sa-* cilmi plašāk sk. Breidaks, 1974/2007, 210). Formants *-si-* sastopams arī vēlākajās latgaliešu garīgā satura grāmatās līdz pat 20. gadsimta sākumam. Sporādiski fiksēts *-zi-* (*pa**zi**weres*) un *-za-* (*Ne**za**ryupynojetes* ‘nerūpējieties’ *tayže ap dinu reyta!*). Šāds *-za-* lietojums, izņemot aiz priedēkļiem ar nebalsīgu līdzskani, raksturīgs Latgales vidus, austrumu un ziemeļu izloksnēm (sk. LVDAms, 120–121, 87. karte), taču gandrīz nav sastopams citos latgaliešu rakstu avotos. Visai bieži sastopams dubultais atgriezeniskais formants, kas izplatīts jau 18. gadsimta latgaliešu rakstu avotos. Dažkārt to uzskata par jaunināj umu (Rudzīte, 1964, 178), piemēram, *kieninsz nu**sa**bieyd**os** uz sowa leła krasła un wyssa Jeruzalem nu**sa**bieyd**os** reyzie ar winiu*; *ap kaydu łayku winim tiey zwaygznie pa**sy**rodiej**os***; *at**sa**gryz**ias** atpakal uz skreyni*; *upies at**sy**rodd**os***; *pa**sa**rodiej**os** wiersums kołnu*; *pa**sy**rodiej**os** us Debbessim skaysta gardiedzie (dzalwiâdiâra)* ‘varavīksne’.

Ar slāvu valodu ietekmi acīmredzot skaidrojamas tādas darbības vārda atgriezeniskās formas kā ***atsisados siew*** 'apsēdās' *Jezus pi okas*; ***dzierie siew*** 'padzērās' *nu wina trauka*; *es* ***suleis' siew*** *assmu*; *ko łoboka warym* ***siew suleyt***; ***tureja siew*** *sowu mayzi caur pracu ayzpelnieytu*; *muns dałs,* ***igodoj sew***; ***igodoit siew*** *połu iyudenia lełu*; ***godoit te sew*** 'domājiet' *łabi, mili barni!* Šāda forma minēta arī 19. gadsimtā izdotajā Jana Kurmina vārdnīcā, sal. *Wspominam sobie co. Es piminu sew, atgodoju sew* (Kurmin, 1858, 243).

Pavēles izteiksmes formu lietojums nav konsekvents – sastopamas gan daudzskaitļa 2. personas formas ar *-it* (*Pagod**oit** tie, barni!*), gan arī īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formas, piemēram, *Kłaus**ot** Diwa un bag**at** nu graku!*; *nesibieyst**at**, sacieja Engiels*; *ne ed**at** nu tô kab nenumiertumiet.* Dažkārt šīs abas formas tiek lietotas pat vienā teikumā, piemēram, *.. słudyno**it** wyssim .. dor**ot** słymus wasałus, szkistiej**it** tus szpitaligus, uzmudino**it** numiruszus, izdzen**at** tus wałnus!.*

Visai nekonsekventi lietotas arī senākās vēlējuma izteiksmes formas ar *-tum-* un atšķirīgām galotnēm katrai personai. Formas ar *-tum-*, iespējams, radušās no formām ar **tumb-* asimilācijas vai disimilācijas ceļā (Zinkevičius, 1981, 125–126; par vēlējuma izteiksmes formu izplatību sk. LVDAms, 129–131, 92. un 93. karte). Tulkojuma tekstā sastopamas izloksnēm raksturīgās personu galotnes, piemēram, *kab es byu**tum** nu tiewis apkrystits*; *tu du**tim***; *zyno**tim***; *kab jyus na ikrys**tumet** iksz kardinoszonu*; *byu**tumet** redzieti*; *dielkô jums tu Diws ayzlidzie, kab nu wyssu kûku neas**tumiet***; *kab wyssi jyus stowa**tumet** pa łobay pusiej, biet ni wins pa kraysâj.* Taču galotne *-tum* bieži lietota arī 3. personas formā, piemēram, *zwajgznia byu**tum** grybiejusa winim pasacyt*; *brols na byu**tum** numiris*; *kab jam Diws du**tum***; *kab ti akmini pałyk**tum** par mayzi*; *kab jo dałs .. wara**tum** siew kur dabot gudieygu un romu siwu*; *kad obijas wara**tum** rayzie prycotis*; *kab kas łobu Diwu ne ciere**tum**, un winia kay taysnieyga nasabie**tum***; *kad wyssi laudz' Ryma Kienistis byu**tum** sarakstiejti*; *kab ti, kotrus tu man' essi diewis, taypat tur byu**tum**, kur es' assmu un redzie**tum** munu swietibu un waribu.* Galotne *-tum* sastopama arī daudzskaitļa 1. personā, piemēram, *mes kołpo**tum*** (bet: *itu**mem***). Galotni *-tum* nereti sastop arī vienskaitļa 2. personas formā, piemēram, *kab tu sowu kôju uz akminim nesadauzieytum*; *tu wara**tum***. Iespējams, personu formu sajaukums norāda uz to nestabilu lietojumu Dricānu un apkaimes izloksnēs jau 19. gadsimta vidū.

Tikai sporādiski fiksēta Latgales izloksnēm raksturīgā supīna forma (turklāt ar dubulto atgriezenisko formantu): *atgojom jam pa**sa**kłanie**jtus**.* Supīnu varētu sagaidīt arī teikumā *Mieytas nu mista it pi okas smielt iyudienia*, kur to aizstāj konstrukcija *nenoteiksme + lietvārds ģenitīvā*, tāpat *Dałs cyłwaka ne atgoja laudim dzieywibu atimt.* 20. gadsimta vākumos Latgales izloksnēs supīns ir bijis plaši sastopams, bet mūsdienās tā ir jau zūdoša parādība un sastopama galvenokārt vecākās paaudzes runā (plašāk sk. LVDAms, 123–124, 90. karte).

Tulkotajā tekstā atspoguļoti gan Latgales vidus izloksnēm raksturīgie, gan arī šīm izloksnēm neraksturīgie lokāmie un nelokāmie divdabji vai to nozīmes. Visbiežāk sastopams lokāmais divdabis ar *-ams*, kas formāli atbilst pasīvajam tagadnes divdabim. Tekstā tas lietots:

1) tagadnes pasīvā divdabja funkcijā ar izskaņu *-ams*, kas ir darināts no tagadnes celma ar piedēkli *-mo-* (Endzelīns, 1951, 924) un kam var būt tīri pasīva nozīme (plašāk sk. Endzelīns, 1951, 997–1000), piemēram, *wyssu skajstokas un wyssuwayrok* ***pawuycamas*** *litas*; *ar guni* ***ne apdzasamu***; ***pazieystami*** *ar gudrybu*; *ayzdedzie uz jo uperi* ***dadzamu***; *byutum wyssur* ***redzams***;

2) tagadnes aktīvā divdabja funkcijā, piemēram, *kai ołuts dzieywis, uz toloku myużu* ***takams***; *sadadzinos trepes uz ziemies* ***stowamas***; ***dagams*** *kryums erszkieżu*; *ar* ***trejsamu*** *sirdi*; *ar wysaydom pukiem un* ***zîdamim*** *kûkim*; *wyssaydu zwieru,* ***dzieywojamu*** *uz ziemies*; *wordu,* ***izejamu*** *nu mutis Diwa.* Retumis tekstā sastopams arī aktīvais pagātnes divdabis ar *-is*, piemēram, ***pikususzus*** *uz ciela, nakts ayzgoja* ‘ceļā nogurušus nakts panāca’;

3) nelokāmā divdabja ar *-am* funkcijā, piemēram, *redziedams sowu tâwu taî* ***gulamu***; *dzierdieja gonus* ***stostamus***; *pa winam poram wyssaydu zwieru,* ***dzieywojamu*** *uz ziemies*; *kotrys ir te* ***essams***; ***esamu*** *tamâ pusiê, kur saula łac*; *iraudzieja sowu zwajgzni uz padebbesim* ***stôwamu,*** *skaystu un spudru*; *pasorgowa (aba îraudzieja) ne tol nu siewis treys cyłwakus swieszus* ***atejamus.***

Sastopami arī no *i*-celmu darbības vārdiem darināti nelokāmie divdabji ar *-īt* (*-eit*), kas mūsdienu izloksnēs fiksēti tikai sporādiski, piemēram, *wyssim* ***redzieyt,*** *tiew tû ayzmoksos*; *wyssim* ***dzierdieyt***; ***sèdiit*** *storp Rokstamocitoju*; *kab poszy, wyssim* ***redzieyt,*** *mocitum.* Šis divdabis bieži sastopams 18. un 19. gadsimta latgaliešu rakstu avotos. 20. gadsimta beigās tas retumis konstatēts arī dažās Dricānu apkaimes izloksnēs, piemēram, *maloj, ac'ìm redz'èit'* Nautrēnos; *vys'i palyka gul'èit', ka as izbràuču* Sakstagalā. Tekstā fiksēts arī nelokāmais divdabis no atematiskā verba *būt*: *tu esi Diws, te* ***esus***; *nudżida tys cyłwaks,* ***essus*** *wasałs.*

3.3. Palīgvārdi

Palīgvārdu lietojumā biežāk sastopamas izlokšņu formas, arī tādas, kas nav latgaliešu rakstu valodas tradīcija. Līdzās prievārdam *uz* visai bieži lietots Latgales izloksnēm raksturīgais prievārds *iz*, piemēram, ***iz*** *to Diws sacieja*; ***iz*** *rayzies*; ***iz*** *kotra*; ***iz*** *witas*; ***iz*** *kołna*; ***iz*** *cieli mira*; ***iz*** *pryszku*; *porłykta* ***iz*** *łatwiszkas meles*; ***iz*** *tu mołu.*

Prievārds *dēļ*, tāpat kā Latgales izloksnēs, lietots tā vārda priekšā, uz kuru tas attiecas, piemēram, *cierwis* ***diel*** *pacierszonas saknia kûkâ*; *kas nutyka kieniste Izraela*

diel *jôs graku*; *swâti ir ti, kotry cîsz wojoszonu* ***diel*** *taysnibas.* Šāds prievārda *dẽļ* lietojums raksturīgs arī lejaslatviešu 18.–19. gadsimta tekstiem (plašāk sk. Nītiņa, 1978, 78–80).

Prievārda *iekš*, *iekšan* pamatā ir lokatīva forma *iekšā* vai illatīvs *iekšan* (Endzelīns, 1951, 656); tas ir visai izplatīts Bībeles stāstos, piemēram, ***ikzan*** *Jeruzalem*; ***ikszan*** *cela sowa*; *dube* ***iksz*** *radzis beja jam por ustubu*; ***iksz*** *tôs dubies siedieja gudigs Daniels.* Šis prievārds raksturīgs arī senākajiem lejaslatviešu tekstiem, kur tas ienācis no vācu vai latīņu valodas (Nītiņa, 1978, 84).

Tekstā sastopamie saikļi atbilst pastāvošajai latgaliešu rakstu valodas tradīcijai. Konsekventi lietots saiklis *un*, taču vispār nav sastopams izloksnēm raksturīgais *i.* Saikļa *jo* nozīmē lietots *aizto*, piemēram, *swâti ir nuskumuszy,* ***aystô*** *byus iprycynoti*; ***aysto*** *paziwieres uz pazamoszonu Kołpyunias sowas*; ***ajsto*** *tys muns dałs bieja diel manis numiris un tagad atsadzieywynowa.*

Konstatētas partikulas *kei*, *nakei*, kas raksturīgas Dricānu apkaimes izloksnēm un, iespējams, 19. gadsimta vidū bijušas sastopamas arī Dricānos, piemēram, *pyrmok* ***na kiej***; *wiel lełokas litas tu redziesi* ***na kiey*** *tys*; *pyrmok* ***nakiey*** *tiewi bieja aycynowis*, ***kiey*** *kab byutum pasymudis nu dzila miga.* Sporādiski fiksēts arī vairumam Latgales izlokšņu raksturīgais variants *nakay* (*slimibu nełobu, bayligôku* ***nè kay*** *pokas* 'bakas').

Sastopami arī izsauksmes vārdi, tie ir arī iespējamo tulkotāju komentāros, piemēram, ***Ô*** *Mocitoys!*; ***Ok!*** *Kab wyssi laudz' tai żeligi un milibas pyłni byutum!*; ***Ok*** *biezdiwigs!*; ***Ach*** *barni! Tys words daudz' zieymoj*; ***Raugi!*** *Tagad essi palicis wasałs ..*

4. Savs un svešais leksikā

Bībeles tekstu tulkojumā bagātīgi pārstāvēta Latgales izlokšņu leksika. Tālāk minēti daži raksturīgākie tekstā sastopamie mantotie vārdi. Ar nozīmi 'sātīgs, svētīgs, pietiekams, bagātīgs' lietots īpašības vārds *gauss*, arī apstākļa vārds *gausi* (***gausa*** *zwiejoszona zyuwiu*; *swieteju tiew* ***gausi***); *padebess* 'mākonis' (*dala iyudinia pasaciele uz* ***padebbessim***; *uz* ***padiebbesi*** *małna parkyuna*); *suonkauls* 'riba' (*nu winia ir* ***sônkaula*** *izimta*); *progoreygi* 'alkatīgi' (*izstipusie* ***progoreygi*** *rûku, nurowie augli un edie*); *vysod* 'vienmēr' (*patieyk tys Diwam, kad barni* ***wyssod*** *sowus dzymdynotojus tur cinâ, gudâ*); *tūlaik* 'tad' (***tułayk*** *wyssi laudz' uz opołas ziemies runowa winu wołudu*); *pakrieslis* 'ēna' (*siediedams ap pusdiniu pret durawom sowas ustobas zam* ***pakresli*** *kûka*); *dūbe* 'bedre, šeit: ala' (*tamâ* ***dùbie*** *îgoja un jama por nakti pałyka*); *līkne* 'ieleja' (*uz tus drywu (tieyrumu) un* ***likniu*** *wuszkas bieja ganieis*); *mudri* 'ātri, strauji' (***mudry*** *izleja nu trauku iyudieni silê*); *virsūne* 'galotne, virsotne' (*turni, kotrys ar* ***wiersuni*** *sowu uzsniktum debbessis*); *lizgāt* 'laizīt' (*suni*

tikwin atgojuszy ***lyzgoja*** *jô wotis'*). Latgales izloksnēs ir visai daudz varavīksnes nosaukumu. Arī Bībeles tekstu tulkojumā sastopami vairāki no tiem: *gardedze* un *dzelvēdere* (*pasyrodiejos us Debbessim skaysta* ***gardiedzie (dzalwiâdiâra)***; *cik reyžu* ***gardiedzî (dzalwiâdarî)*** *isywiersi nu sieptieyniu skaystu skroszu sałyktu*), arī *luoks* (*tys* ***lûks*** *muns, nułykts uz padebessim nu manis, byus' por zieymi tôs dereybas*). Minētie vārdi raksturīgi arī Dricānu apkaimes izloksnēm.

No lejzemnieku rakstiem acīmredzot pārņemts 3. personas vietniekvārds *viņš* (arī *viņi*, *viņas*), kas sastopams līdzās izloksnēm raksturīgajam *jis* (arī *jī*, *juos*). Ar lejzemnieku rakstības tradīciju skaidrojami vārdi *garšīgs* (*ołuts* ***garsiks*** (izloksnēs *gards* < *gords*)) un *skatiejos* (izloksnēs *vērēs*), tas sastopams tulkotajā tekstā un dots arī atsevišķi vārdu skaidrojumā ***skatijos*** (***wiâriâs***) *Iwa łabi uz tô kûka.*

Kā iespējamie aizguvumi no lietuviešu valodas minami, piemēram, *pošītuojs* 'zemes apstrādātājs' (sal. liet. *pašytojas*; *palyka par* ***poszytoju*** *z'iemies*); *izpazina* 'atzinās, izsūdzēja (grēkus)' (sal. liet. *išpažinti*); *būds* (sal. liet. *būdas* 'veids, raksturs'; *pasyrodieia słykts winia* ***buds*** *godoszonas* 'domāšanas').

Tekstā izmantots daudz slāvismu, piemēram, *nūceja* (< poļu *nadzieje* 'cerība'; ***nucieju*** *turadams iksz Diwa*); *pakuta* (< poļu *pokuta* 'gandarīšana'); *pūsts* (< krievu *nycmoŭ* 'tukšs'; ***pusti*** *dorbi laužu gayst un iznikst ar łayku*); *obrozs* (< poļu *obraz* 'attēls'; *cyłwaks uz ..* ***obroza*** *Diwa ir radieyts*); *ciotka* (< poļu *ciotka* 'tante'; *pi sowas* ***ciotkas***); *lāskavs* (< poļu *łaskawy*, krievu *ласковый* 'laipns, sirsnīgs'; *łabdareygs un* ***łaskaws*** *ir Diws*); *prāca* (< poļu *praca* 'darbs'; *un uz* ***pracas***); *rajs* (< poļu *raj* 'paradīze'; *dorzâ* ***raja***); *cāls* (< poļu *caly* 'viss, vesels'; *caur sowu* ***cału*** *dzieywi*); *bledns* (< krievu *бледный* 'bāls'; *redziejos pawyssam* ***blednys*** *uz sowa wayga*); *stada* (< krievu *стадо* 'bars'; *upiereja winu jaru nu sowas* ***stadas***); *budavuot* (< poļu *budowac'* 'būvēt'; ***budawowa*** *Noë taydu skrejni*; *dagoja uz tôs godoszonas* ***izbudawot*** *turni*; *por symtu godu* ***budawowa***); *gospods* (< krievu *господь* 'kungs'; *nakts mojus* ***gospodu***); *blūdeišona* (< krievu *заблуждение* 'maldi, apmaldīšanās'; ***błudieyszonas****, un waynias jus pacitieygi nosoy*); *voļns* (< krievu *вольный* 'brīvs'; ***wolnu*** *pakłausieyszonu*). Tie var būt gan tajā laikā izloksnēs sastopamie aizguvumi no poļu un krievu valodas, gan, iespējams, tulkotāja(-u) ieviestie. Pat vienā teikumā mantotais un aizgūtais vārds var tikt lietoti kā sinonīmi, piemēram, ***tukšs*** un ***pūsts*** 'tukšs' (*ziemie wel bieja* ***tuksza*** *un* ***pusta***).

Sastopami arī daži ģermānismi, piemēram, *spryszi* (< vācu *frisch* 'svaigi, spirgti'; ***spryszy*** *iksz byuszonas Diwa*); *luste* (< vācu *Lust* 'prieks, patika'; *tureja lełu prycu un* ***lusti***); *jaktēšana* (sal. vācu *Jagd* 'medības'; *iksz* ***jaktieyszonas*** 'medībās'), *šķiņķis* (sal. vācu *Geschenk* 'dāvana'; *ar wyssaydim* ***szkinkiem***).

Visai bieži tulkojuma tekstā iekavās doti attiecīgā vārda skaidrojumi. Parasti tie ir izloksnes vārdu ekvivalenti, piemēram, ***dyžan (cisz)*** *cerejams*; *Zacharyasz pałyka*

mâms (mâmuls); *uz tus* ***drywu (tieyrumu)***; *te izsiszkierie* ***padebbesis (tyuc's)***; *ataycynowa* ***paslepsz (kłusam)*** *tûs Gudrûs pi sewis*; *tys mani* ***apwyls (aba izdus')***; ***dagutu (dekti)***; *storp* ***brozmu (storp pułka)*** *laužu*; *nu tôs dinas* ***nezamozynowos (ne palyka mozok)***; *tikwin* ***sauje (sauwi)*** *myłtu skrejnî un nadaudz elieja traukâ.*

Dažkārt ar izloksnēs pazīstamo slāvismu skaidrots ģermānisms: *ubogs* ***bumans (stolars)*** 'galdnieks, namdaris' *ar wordu Jezups.* Tekstā doti arī paskaidrojumi vai konkretizēta attiecīgā vārda nozīme, piemēram, *pasarodieys* ***zieymie (krysts)***; *nugoja ar załta kyupielnicu* 'kūpināmo trauku' *aiz* ***apsedzinia (apsadzamu îjszonu noma)***.

Sporādiski sastopami arī citu izlokšņu varianti, piemēram, vietniekvārds *vysaids*, kas raksturīgs lielākajai daļai Latgales izlokšņu, un Latgales ziemeļu un dienvidrietumu izloksnēm raksturīgais *vysuods* (*daudz'* ***wyssodu*** *kùku*, bet: ***wyssaydu*** *zwieru*), arī dažas jau minētās atsevišķām Dienvidlatgales izloksnēm raksturīgās senā daudzskaitļa datīva formas akuzatīva funkcijā, piemēram, ***mums*** *ir radieis win'sz*; arī sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva kopīgās formas ar prievārdiem *ar*, *par*, piemēram, *itumem* ***por wyssas dînas*** *dzieywis myusu.*

5. Izloksne un rakstu valodas tradīcija Bībeles stāstu tulkojumā

Apzināta latgaliešu rakstu valodas normēšana, kā zināms, sākās tikai 20. gadsimta sākumā, kad tika publicētas pirmās gramatikas, vēlāk arī pareizrakstības vārdnīcas. Līdz tam latgaliešu rakstu avotos konstatējamas tikai stihiska normatīvisma pazīmes. Arī senākajās gramatikās nav vērojama rakstu valodas normu attīstība. Līdz ar to vienīgie avoti, pēc kuriem var spriest par latgaliešu rakstu valodas tradīciju, ir rakstu pieminekļi.

Parasti rakstu valoda veidojas kā izlokšņu koinē forma, kam pamatā ir noteikta izlokšņu grupa. Latgaliešu rakstu avotos atspoguļotas tādas izlokšņu īpatnības, kam ir plašs izplatības areāls, piemēram, darbības vārdu *avā*-celmi, vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai. Bībeles stāstu tulkojumā turpināta šī tradīcija, taču, pateicoties G. Manteifeļa darbībai, latgaliešu rakstu valodā ienākušas (kaut retumis) arī Latgales vidus un austrumu izloksnēm raksturīgās parādības, piemēram, *ai* > *ei* (*kai* > *kei*), atsevišķas vietniekvārdu locījumu formas (*mūsim* > *myusim, jūsim* > *jyusim*), taču vairumā gadījumu lietotas latgaliešu rakstu valodā nostiprinājušās normas, kas jau kļuvušas par tradīciju.

Nozīmīgs avots latgaliešu rakstu valodas attīstībā ir bijusi lejaslatviešu rakstības tradīcija. Tajā sastopamās valodas parādības, kas nav raksturīgas izloksnēm, tomēr ir nostiprinājušās latgaliešu rakstu valodā, piemēram, vietniekvārds *viņš,* konstrukcija *iekš + ģenitīvs* lokatīva izteikšanai, darbības vārda nākotnes formas, nenoteiksme supīna vietā, saiklis *un.*

Vērā ņemams arī subjektīvais faktors – tulkotāja(-u) latviešu valodas prasme. Redzams, ka atsevišķu nodaļu tulkojumos tā ir atšķirīga. Tomēr, analizējot Bībeles stāstus, redzams, ka jau līdz 19. gadsimta vidum ir attīstījusies noteikta rakstības tradīcija, kura bija izveidojusies un nostiprinājusies uz Latgales dienvidu izlokšņu pamata.

Secinājumi

Bībeles stāstu tulkojumā „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma .." sastopamie gramatisko formu varianti un atsevišķu leksēmu paralēls lietojums ļauj izvirzīt hipotēzi par vairāku tulkotāju (vai redaktoru) dalību šī darba tulkojumā. Turpmākiem secinājumiem nepieciešami dziļāki un detalizētāki pētījumi.

Salīdzinot tekstā sastopamos izlokšņu faktus ar mūsdienu izlokšņu dotumiem, to saglabāšanos vai zudumu, iespējams konstatēt arī izlokšņu attīstības dinamiku.

Vecās un Jaunās Derības fragmentu tulkojumā ir turpināta 18. un 19. gadsimta latgaliešu rakstu avotos izveidojusies stihiskā normatīvisma tradīcija, kuras pamatā ir Dienvidlatgales izloksnes, taču līdz ar G. Manteifeļa darbību ienāk arī Viduslatgales izlokšņu īpatnības. Nozīmīga loma Bībeles tekstu tulkojuma valodā ir lejaslatviešu rakstības tradīcijai, leksikā arī citu valodu ietekmei.

Aplūkotais latgaliešu rakstu piemineklis ir nozīmīgs vēsturiskās dialektoloģijas avots. G. Manteifeļa citu darbu, it īpaši viņa izdoto kalendāru, kurus izdevās publicēt pat latīņu burtu drukas aizlieguma pirmajos gados, valodas dziļāka izpēte ļautu gūt pilnīgāku priekšstatu par latgaliešu rakstu valodu 19. gadsimta vidū.

AVOTI UN LITERATŪRA

Breidaks, A. (2007). Smjagčenie soglasnyx i nekotorye voprosy istoričeskoj morfologii govorov Latgalii. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 206–210. (Pirmizdevums: 1974)

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Evangelia Toto Anno ſingulis Dominicis & Feſtis diebus juxta antiquam Eccleſiæ conſvetudinem in Livonia Lothavis prælegi Solita, Cum precibus & precatiunculis nonnulis, curâ quorundam ex Clero Livonico recentiſſimè juxta usitatiorem loquendi modum Lothavicum versa & translata, Ac in lucem Edita, Anno, quo æternum Patris Verbum per Angelos in terris evangelizatum eſt 1753. (1753). Vilnæ: Typis S. R. M. Academ. Societ. Jezu.

Gustavs Manteifelis. (b. g.). Latvijas un latviešu literatūras vortāls Literatura.lv. Pieejams https://www.literatura.lv/personas/gustavs-manteifelis; skatīts 15.09.2025.

Kolbuszewski, S. F. (1977). *Jana Karigera Słownik polsko-łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego î dziejów kultury b. Inflant Polskich.* Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.

Kurmin, J. (1858). *Słownik polsko łacinsko łotewski ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina.* Wilno: M. Zymelowicz.

LKŽ – Balčikonis, J., Kruopas, J., Ulvydas, K., & Vitkauskas, V. (vyr. red.). (1941–2002). *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Pieejams http://www.lkz.lt/?zodis=katras&id=17057160000; skatīts 24.04.2026.

LVDAf – Sarkanis, A. (sast.). (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LVDAm – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (sast. un atb. red.). (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, I*. Rīga: Zinātne.

LVDAms – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., Stafecka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II: Sintakse*. Rīga: Zinātne.

Mancelius, G. (1638). *Phraseologia Lettica, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache.* Riga: Gerhard Schröder.

Nītiņa, D. (1978). *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.

Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma parakstiejta nu Baznickunga K. Schmidta, porłykta iz łatwiszkas meles un utru rejzi por jaunu izdrukowota nu Draugim Łatwiszu-Barnu Inflantu zemes (2. lab. izd.). (1861). Dorpata: H. Laakmann. Digitālā versija pieejama https://dom.lndb.lv/data/obj/412929.html.

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Zinkevičius, Z. (1981). *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* (II sėj). Vilnius: Mokslas.

34/1
2026
LINGUISTICA LETTICA

CURATIVE CONSTRUCTIONS IN 17TH-CENTURY LITHUANIAN AND LATVIAN: CHYLIŃSKI'S AND GLÜCK'S BIBLE CASE STUDY

Kuratīvās konstrukcijas 17. gadsimta lietuviešu un latviešu valodā: Hiliņska un Glika Bībeles tulkojuma analīze

PAWEŁ BRUDZYŃSKI (PAVELS BRUDZIŅSKIS)

ABSTRACT

Keywords:
causative, curative, syntax, Bible, Old Lithuanian, Old Latvian

The study explores curative constructions in 17th-century Lithuanian and Latvian Bible translations by Samuel Bogusław Chyliński (1660) and Ernst Glück (1685), which have been selected as two large, parallel texts from the same period. Curative constructions represent indirect causation, where the causer delegates an action to another agent. This grammatical phenomenon is a subtype of causative and plays a notable role in understanding how agency, voice, and syntactic valence were expressed in Old Latvian and Old Lithuanian.

While modern Lithuanian employs both morphological and periphrastic curatives, Latvian primarily uses periphrastic strategies. Chyliński's Lithuanian Bible makes limited use of the morphological suffix *-din-* to indicate curatives. These forms are rare, semantically ambiguous, and inconsistently applied. Glück's Latvian translation, in contrast, frequently employs periphrastic curatives with the verb *likt* 'to allow', showing a regular and more consistent approach.

The analysis focuses on curative constructions in corresponding biblical passages, identifying their form, frequency, and syntactic realization. A corpus of approximately 400,000 words from Chyliński's Bible and 760,000 words from Glück's translation was examined. Curatives were compared not only between the two texts but also against sources in Dutch, Greek, Hebrew, Latin, German, and Polish. In Chyliński's text, sporadic instances of morphological curatives were identified; periphrastic constructions are largely absent or replaced by participial forms, paraphrases, or unmarked syntactic structures. Glück's text contains more systematic, periphrastic curatives with *likt*, many of which closely correspond to causative constructions in the source texts.

The findings demonstrate significant asymmetry in how curatives were expressed in the two translations. While Glück's usage suggests influence from German models and early Latvian vernacular tradition, Chyliński's curatives reflect more idiomatic Lithuanian realization. The differences point to broader typological contrasts between Lithuanian and Latvian, as well as to the translators' linguistic choices and interpretative priorities.

KOPSAVILKUMS

Pētījumā aplūkotas kuratīvās konstrukcijas 17. gadsimta lietuviešu un latviešu Bībeles tulkojumos, ko veikuši Samuels Boguslavs Hiliņskis (*Samuel Bogusław Chyliński*) (1660) un Ernsts Gliks (*Ernst Glück*) (1685). Tulkojumi izvēlēti kā divi apjomīgi paralēlteksti no viena laikposma. Kuratīvās konstrukcijas atspoguļo netiešo cēlonību, kurā darbības veicējs (*causer*) deleģē darbības izpildi citam aģentam. Šī gramatiskā parādība ir kauzatīva apakštips un sniedz būtisku ieskatu darbības virzītāja, kārtas kategorijas un sintaktiskās valences izpausmēs lietuviešu un latviešu seno tekstu valodā.

Mūsdienu lietuviešu valodā sastopamas gan morfoloģiskas, gan perifrastiskas kuratīvās konstrukcijas, savukārt latviešu valodā dominē perifrastiskas konstrukcijas. S. B. Hiliņska tulkojumā kuratīvs reti tiek realizēts ar morfēmu *-din-*; tas parādās sporādiski, ir semantiski neskaidrs un nekonsekventi lietots. Turpretī E. Glika tulkojumā bieži ir izmantotas perifrastiskas konstrukcijas ar darbības vārdu *likt*, kas liecina par sistēmisku un konsekventu pieeju kuratīvās nozīmes izteikšanai.

Analīze balstīta uz aptuveni 400 000 vārdu lielu korpusu no S. B. Hiliņska Bībeles tulkojuma un 760 000 vārdu korpusu no E. Glika tulkojuma. Kuratīvās konstrukcijas salīdzinātas gan abos tulkojumos, gan ar oriģinālajiem tekstiem holandiešu, grieķu, ebreju, latīņu, vācu un poļu valodā. S. B. Hiliņska tulkojumā identificēti atsevišķi morfoloģiski kuratīvi; perifrastiskās konstrukcijas lielākoties nav sastopamas vai arī ir aizstātas ar divdabju formām, parafrāzēm vai nespecifiskām sintaktiskām struktūrām. E. Glika tulkojumā perifrastiskie kuratīvi ar *likt* ir bieži sastopami un strukturāli atbilst pirmtekstu kauzatīvajām konstrukcijām.

Pētījums atklāj būtisku asimetriju kuratīvo konstrukciju lietojumā abos tulkojumos. E. Glika valodas lietojumu, visticamāk, ietekmējuši vācu valodas modeļi un agrīnā latviešu rakstu valoda, savukārt S. B. Hiliņska tulkojumā vairāk vērojama lietuviešu valodai raksturīga realizācija. Šīs atšķirības atspoguļo dziļākus tipoloģiskus pretnostatījumus starp latviešu un lietuviešu valodu, kā arī abu tulkotāju atšķirīgās lingvistiskās izvēles un interpretācijas stratēģijas.

Atslēgvārdi:
kauzatīvs, kuratīvs, sintakse, Bībele, latviešu seno tekstu valoda, lietuviešu seno tekstu valoda

1. Introduction

Causativity expresses the linguistic meaning of causing an action and is an operation belonging to the voice's domain that increases the verb's valence. A special type of causatives are the so-called curatives. They describe a situation of indirect causation, in which the causer is not terminating the action by himself, but rather commissions someone to act on his behalf (Savičiūtė, 1985, 236; Toops, 1989, 249; Arkadiev & Pakerys, 2015, 55–56; 81–82; Brudzyński, 2021, 79). Curatives in Baltic languages can be expressed morphologically and periphrastically, but the range of these strategies for Lithuanian and Latvian differs. Morphological curatives occur only in Lithuanian, while periphrastic ones can be found in both languages.

Alfred Senn (1929, 236–237) noted that in Lithuanian one can find two types of morphological causatives – active, which describes the direct influence of the causer on the termination of the action ('to have someone do'), and passive, in which the causer merely orders someone else to act ('to have something done'). This type of dichotomy in Lithuanian is theoretically realized through the "active suffix" *-in-* and the "passive" *-din-*. Historically, *-d-* was an extension that appeared when the stem ending of the infinitive ended in a vowel (*valgy-ti* 'to eat' ~ **valgy-in-ti* ~ *valgy-din-ti* 'to feed' (i.e., to have [someone] eat)) (Otrębski, 1965, 413; Stang, 1966, 374; Toops, 1989, 252). Over time, however, the allomorph *-din-* began to be ambiguous and started to function not only as an extension of the stem but also took on a specialized meaning for expressing curative constructions (Arkadiev & Pakerys, 2015, 90; Brudzyński, 2021, 88–90).

On the other hand, causative situations can be described by periphrastic constructions. Such construction contains a free verb form, which denotes a causative relation between an agent, a causer, and the caused action expressed by another verb form. Depending on the semantic character of causation, these constructions can be described in two ways. As factitive, otherwise coercive or causative proper, if the action is actively caused, or permissive if the agent (permitter) takes a passive role in causation, such as consent, permission, or other indication of the conditions for the termination of the action (Nedjalkov & Sil'nickij, 1969, 28; Pakerys, 2016, 432; 2018, 111).

From a syntax standpoint, depending on the cohesion of the free verb form, the periphrastic causative construction can function as a mono-clausal or bi-clausal. Mono-clausal constructions can be otherwise called syntactic or same-predicate (Ger. *lassen* + INF, see: 3.2). Constructions of this type are characterized by the fact that the free verb form has no arguments of its own, cannot be passivized or negated. Bi-clausal constructions are characterized by the freedom of the verb form, and therefore they tend to passivize, attach their arguments, or put a negation marker next to any verb (Kulikov, 2001, 886–887; Rackevičienė, 2005; Pakerys, 2016, 430–432).

The following article will focus only on factitive constructions, in particular on their special type, curatives. Constructions of this type in Baltic languages can be realized by various verbs. The oldest constructions of this type are introduced by the verb 'give' (Lith. *duoti*; Lat. *dot*; Old-Prussian *dāt*). In addition, one can encounter such verbs as 'release' (Lith. *leisti*, Lat. *laist*), or 'leave' (Lat. *likt*) (Pakerys, 2016, 446–448; 2017a; 2017b; 2018, 113–126; 2019a, 307–310; 2019b, 162–168). However, in the article discussed, there are fewer verbs on which periphrastic causative constructions can be formed. Constructions of this type appear mainly in Glück's Bible and are based on the verb *likt*, while the constructions in Chyliński's text can hardly be unequivocally considered curative.

The following article is a case study and aims to describe and compare the strategies of expressing curatives in Old Lithuanian and Old Latvian languages based on two Bible translations from the late 17th century – the Lithuanian Chyliński's Bible (1660) and the Latvian Glück's Bible (1685). Both texts are long parallel texts from a similar period. The following study aims to compare the ways of expressing curative situations and the interpretation of such situations by the authors of the translations, as well as to check the extent to which the source texts influenced the adopted interpretation.

2. Methodology

The following paper, as has already been mentioned, is based on two translations of the Bible – into Lithuanian by Samuel Bogusław Chyliński (403,531 words) and Latvian by Ernst Glück (762,790 words). The difference in the number of word forms stems from the fact that Chyliński's translation was never fully completed. The printing of the Old Testament was halted in 1664, and only fragments up to the Book of Job have survived, while the New Testament survived only as a manuscript. Based on both translations, a corpus was created on the Sketch Engine platform, from which data was extracted for the study. Both texts were searched for the presence of both morphological curatives, based on the suffix *-din-*, and periphrastic ones based on such verbs as Lith. *duoti*, Lat. *dot*, Lith. *leisti*, Lat. *laist* and Lat. *likt*. The analysis of the material indicated that the morphological curatives that do not raise any significant doubts occur only in Chyliński's text, while the periphrastic ones occur mostly in Glück's text. Although it was possible to find periphrastic constructions with the above-mentioned verbs, the analysis indicated that only those with the verb *likt* in Glück's Bible can be undoubtedly interpreted as curative. The table 1 below shows the number of forms found:

TABLE 1. Curative constructions in the researched material

	Morphological curative	Periphrastic curative
Chyliński's Bible	7	–
Glück's Bible	–	58

It is worth noting that due to the construction's nature and low grammaticalization level, it can often be challenging to state whether the construction is curative. The excerpted data were compared with each other and with the corresponding fragments, but also with the source text from which the Bible was translated – the Dutch Statenvertaling (Statenbijbel) for Chyliński's translation and Hebrew, Greek, and Latin for Glück's. The Polish Gdańsk Bible and the German Luther Bible were also taken as reference texts, as well as modern translations into both languages. All translations into English are taken from Young's literal translation. Although Chyliński translated from Dutch, the Statenvertaling itself was translated from the original languages, so the connection between the two Baltic texts should be noticeable. These comparisons aimed to investigate the extent to which the curative constructions were spread in the 17th century and were inspired by the influence of the source text. The paper also aims to check how parallel texts in different Baltic languages can express the same situations.

3. Analysis

3.1. Periphrastic curatives

The only strategy used to express curativeness in Glück's text is periphrastic constructions based on the verb *likt* 'leave/allow'. This construction corresponds to the one found in contemporary Latvian, which uses the same verb to express the factive construction, while the verb *ļaut* 'to let' is usually used to express the permissive (Pakerys, 2017b, 87). However, constructions with the verb *likt* can also be interpreted as permissive, and therefore, like Pakerys (2017b, 89), a conservative approach was adopted, where only those examples that cannot be interpreted as factitive can be interpreted as permissive. In Glück's text, 58 constructions with the verb *likt/likties* were found that could be classified as causative. In Chyliński's text, the corresponding fragments are expressed by analytical constructions with the following verbs:

TABLE 2. Periphrastic curatives

Meaning	The total number of constructions used by Glück	Verbs used by Chyliński
Curative	6	*tarti* 'say', *daryti* 'do', *duoti* 'give'
Causative	7	*vadinti* 'call', *kietinti* 'harden', *džiovinti* 'dry', *statyti* 'rise/build'
Imperative	11	*liepti* 'order'
Permissive (prohibition)	4	*(ne)leisti* '(not) allow'
Other	12	–
Not expressed	18	–

As seen in the table 2, only 20 % of examples with *likt* can be interpreted as causative, including curative. The vast majority are expressed using other constructions, such as indicative, paraphrase, or reported speech. The presence of eighteen examples without a counterpart results from two factors. Firstly, some examples are found in the introductions to the chapters. Secondly, Chyliński's text is not complete, and therefore, finding these fragments is not possible. A prototypical example of an analytical curative construction could be:

(1) Matthew 5.45

a. Glück's Bible

[Ka juhs effat Behrni juhſo Tehwa Debbeſis jo]				
wiņņſch	***leek***	*ſawu*	*Sauli*	***uslehkt***
3SG.M.NOM	allow.PRS.3	RPOSS.ACC	sun.ACC	rise.INF
pahr	*Ļauneem*	*un*	*pahr*	*Labbeem …*
over	evil.DAT.PL.M	and	over	good.DAT.PL.M

b. Chyliński's Bible

[Kad butumbite waykeyσ Tewa juſu kurſey ira Dangoſe.]					
Anσ	*neσ*	***daro***	***jog***	***Saule***	
3SG.M.NOM	therefore	do.PRS.3	that	sun.NOM.SG	
jo	***uʒteka***	*and*	*piktuju*	*ir*	*and*
3.SG.GEN.M	rise.PRS.3	on	evil.GEN.PL.DET	and	on
gieruju …					
good.GEN.PL.DET					

'[… that ye may be sons of your Father in the heavens, because] His sun He doth cause to rise on evil and good …'

Glück faithfully reproduces the sentence contained in the Greek original (καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους 'And He causes it to rain on the righteous and the unrighteous'), which is also confirmed by the Luther Bible (*er läßt seine Sonne aufgehen* 'He causes his sun to rise'). A characteristic feature of this type of construction is the expression of the object using the accusative case, which is reflected in both German (*seine Sonne*) and Greek (τὸν ἥλιον). Interestingly, it is interpreted as a causative sentence in both Dutch and Lithuanian. This is one of the few examples of this type of sentence in Chyliński's Bible that so precisely corresponds to Glück's interpretation. It is also worth noting that Chyliński's translation is a slavish translation from Dutch, but it is devoid of the accusative marking one could find in the other translations. A similar situation to the one above is shown below, where the source language was Hebrew:

(2) 2 Kings 17,17

a. Glück's Bible

Tee	***likke***	*arridſan*	*fawus*	*Dehlus*
that.NOM.PL.M	allow.PST.3	also	RPOSS.ACC.PL.M	sons.ACC.PL

un	*fawas*	*Meitas*		*zaur*	*Ugguni*
and	RPOSS.ACC.PL.F	daughters.ACC.PL		through	fire.ACC.SG
eet …					
go.INF					

b. Chyliński's Bible

Dare	*teypag*	*jog*	*ſuney*	*ju,*	*ir*
do.PST.3	thus	that	son.NOM.PL	3.PL.GEN	and
dukteris		*ju*	*ejo*	*per*	*ugni …*
daughter.NOM.PL		3.PL.GEN	go.PST.3	through	fire.ACC.SG

'And cause their sons and their daughters to pass over through fire …'

As in example (1), examples can be interpreted as curative. This time, in the case of Hebrew, the situation is expressed by the causative verb וַיַּעֲבִירוּ (*vayyaʿăḇîrû* and-CAUS-pass-PRS.3PL 'and cause to pass') 'they caused to pass through'. As before, Latvian, German (*und ließen ihre Söhne und Töchter*), and Dutch (*Ook deden zij hun zonen en hun dochteren*) mark the object with the accusative case. At the same time, Lithuanian uses a periphrastic construction with the nominative case. However, examples such as the ones above are not the rule, and Chyliński uses several other constructions to express mirror constructions of Glück's Bible.

The first strategy is to replace the curative construction with an active past participle construction, which is once again most certainly inspired by the Dutch text:

(3) Mark 10,49

a. Glück's Bible

Un	*JEſus*	*paſtahweja*	*un*	*likke*
and	PN.NOM.SG	stand.PST.3	and	allow.PST.3
to	*aizinaht …*			
DET.ACC.SG	call.INF			

b. Chyliński's Bible

Ó	*Jezuσ*	*ſuſtojęσ*	*tare*
and	PN.NOM.SG	stop.APP.NOM.SG.M	say.PST.3
jump:	*kad*	*jo*	*atwadyntu…*
them.3.PL.M.ALL	that	3.SG.M.GEN	bring.IRR.3

'And Jesus having stood, he commanded him to be called …'

In the above example, once again both Glück (*likke to aizinaht)* and Luther (*ließ ihn rufen*) interpreted the Greek verb Φωνήσατε (call.AOR.IMP.2.PL) as curative since it involves instructing someone to take an action that causes another person to approach or come closer. A similar situation is expressed in the following sentence, but this time the simple tense replaces the participle; see example (4).

(4) 1 Kings 2,42

a. Glück's Bible

Tad	*fuhtija*	*tas*	*Ķehniņſch*	*un*	***likke***
then	send.PST.3	DET.NOM.SG.M	king.NOM.SG	and	allow.PST.3
Simeju	*aizinaht …*				
PN.ACC.SG	call.INF				

b. Chyliński's Bible

Nuſiunte	*tada*	*Karalus,*	*ir*	***atwadyno***	*Simei …*
send.PST.3	then	king.NOM.SG	and	bring.PST.3	PN.ACC.SG

'… and the king sendeth and calleth for Shimei …'

As seen in earlier passages, there is a visible dependency between Dutch and Lithuanian texts. One could argue that this example might be interpreted as curative, or at least causative, due to the use of the verb with the suffix *-din-* (3.2). Both Luther (*ließ Simei rufen*) and Glück (*likke Simeju aizinaht*) interpreted form וַיִּשְׁלַח (*wayyišlaḥ* and_call.WAYYIQTOL.3.SG.M) 'he sent' as curative. The verb inherently implies an indirect causative action: the king did not call Shimei himself but caused someone to do so by sending them.

Examples of imperative meaning with the verb *liepti* 'order' in Chyliński's text are interesting. Their use in place of the Latvian curative construction should probably not be surprising, because their ontology is very similar – ordering someone else to act:

(5) Joshua 24,9

a. Glück's Bible

…	*un*	*wiņſch*	*nofuhtija*	*un*	*likke*
	and	3.SG.M.NOM	send.PST.3	and	allow.PST.3
Bileamu	*Beoŗa*	*Dehlu*	*aizinaht …*		
PN.ACC.SG	PN.GEN.SG	SON.ACC.SG	call.INF		

b. Chyliński's Bible

…	*ir*	*{nuſiunte}*	*ir*	*liepe*	*atwadynt*
	and	send.PST.3	and	order.PST.3	bring.INF
Bileamą	*ſunu*	*Beora …*			
PN.ACC.SG	SON.ACC.SG	PN.GEN.SG			

'… and sendeth and calleth for Balaam son of Beor …'

Also worth noting are the constructions with permissive, or rather prohibitive meaning, in Chyliński's text, because they all use the verb *nedalaisti* 'do not allow'. These constructions, being few, probably also could be considered permissive in Glück's translation.

(6) Mark 5.37

a. Glück's Bible

Un	*wiņſch*	*ne*	*likke*	*ne*	*weenu*	*ar*
and	3.SG.M.NOM	NEG	make.PST.3	NEG	DET.ACC.SG.M	with
ſewim	*lihds*	*eet …*				
3.SG.M.INS	along	go.INF				

b. Chyliński's Bible

Jr	*nedałeyde*	*niekam*	*eyt*	*paskuy*	*ſawe …*
and	allow.NEG.PST.3	no_one.DAT.SG	go.INF	after	RPOSS.ACC

'And he suffered no man to follow him …'

Among other constructions, a peculiarity might be the one expressed by Chyliński using the passive participle.

(7) Luke 7,35

a. Glück's Bible

Un	*tai*	*Guddribai*	***jaleekahs***	
and	DET.SG.F.DAT	wisdom.DAT.SG	allow.DEB.REFL	
taiſnohtees	*no*	*wiſſeem*	*ſaweem*	*Behrneem.*
justify.INF.REFL	from	all.DAT.PL.M	RPOSS.DAT.PL.M	children.DAT.PL

b. Chyliński's Bible

Bet	*ißmintis*	***nuteyſinta***	***ira,***	*nog*
but	wisdom.NOM.SG	justify.PPP.NOM.SG.F	be.PRS.3	from
wiſu	*ſawo*	*waÿku.*		
all.GEN.PL	RPOSS	children.GEN.PL		

'… and the wisdom was justified from all her children.'

As in all the examples mentioned earlier, it should come as no surprise that this is due to the influence of the Dutch source (*Doch de wijsheid is gerechtvaardigd geworden*). However, looking more closely at the example, one can see that the Polish Gdańsk Bible also uses a passive construction (*ale usprawiedliwiona jest mądrość*), which is closer to the Greek original interpretation, where there is no explicit causative construction. The verb ἐδικαιώθη (justified.AOR.PASS.3.SG), due to the use of the passive, indicates that 'wisdom' (ἡ σοφία) is the patient, rather than an indirect causee. Therefore, Chyliński's translation is closer to the original concept. On the contrary, the verbs *lassen* and *jaleekahs* create a clear causative marking. This might indicate that either due to the common origin of the authors or by coincidence, both Glück and Luther interpreted the passage in the same way, or Luther might have inspired Glück. Two other linguistic facts are also important. First, one can see that, unlike the previous examples, the indirect causee is marked by the dative case. However, it might be caused by the dative of the debitive *dativus absolutus* construction, so it is ambiguous which one triggered the dative marking. Another interesting fact is the appearance of the reflexive construction,

which, according to Pakerys (2019b, 165), often implies a curative interpretation of the sentence.

Glück's translation also contains two curious examples of twofold dependency. In some parts, the author was unsure how to translate passages precisely.

(8) John 3,36

a. Glück's Bible

...	*kas*	*tam*	*Dehlam*	****ne***	***tizz***
	who.NOM	DET.DAT.SG.M	son.DAT.SG	NEG	believe.PRS.3
tas	*ne*	*redſehs*	*to*	*Dſihwibu*	*bet*
that.NOM.SG.M	NEG	see.FUT.3	DET.ACC.SG	life.ACC.SG	but
Deewa	*Duſmiba*	*paleek*	*uhs*	*ta.*	
God.GEN.SG	wrath.NOM.SG	remain.PRS.3	upon	that.GEN.SG.M	

'... he who is ***not believing** the Son, shall not see life, but the wrath of God doth remain upon him.'

a'.

**Kas*	*no*	*ta*	*Dehla*	*ne*
who.NOM	from	DET.GEN.SG.M	son.GEN.SG	NEG
leekahs	*pahrrunnatees.*			
allow.PRS.3.REFL	convince.INF.REFL			

'*Who does not allow to be convinced by the Son.'

One can notice that in example (8) Luther interprets verb ἀπειθῶν (disobey.PTCP.M.NOM.SG) as simply *nicht glaubt* 'not believe'. Glück translates it with the similar verb *ne tizz* 'not believe', but also adds an additional note (8a'), that, in a theological context, "disobeys" might capture both the rejection of faith and the refusal to submit to the Son's authority. One, however, might argue whether the meaning here is factitive or rather prohibitive.

On the contrary, one can find an opposite example where the curative construction is replaced by the simple verb in the footnote (9a').

(9) Matthew 11,3

a. Glück's Bible

[UN kad Jahnis Zeetumâ tohs Darbus Kriſtus dſirdeja ſuhtija wiņſch diwi no ſaweem Mahzekļeem.]

Un	****likke***	*tam*	*fazziht:*	*Eſſi*	
and	allow.PST.3	DET.DAT.SG.M	say.INF	be.PRS.2.SG	
tu	*tas*	*kam*	*buhs*	*nahkt*	*jeb*
2.SG	DET.NOM.SG.M	who.DAT	be.FUT.3	come.INF	or
buhs	*mums*	*zitta*	*gaidiht?*		
be.FUT.3	1.PL.DAT	other.GEN.SG.M	wait.INF		

a'. *Śazzija us to:*
say.PST.3 to that.ACC
'[And John having heard in the prison the works of the Christ, having sent two of his disciples,] said to him, "Art thou He who is coming, or for another do we look?"'

In this example, Luther decided that it makes more sense to interpret the passage in the way that John the Baptist ordered his disciples to ask Jesus. Glück came to similar conclusions but was earnest enough to add the note that in the original, the phrase εἶπεν αὐτῷ (say.AOR.3SG 3SG.DAT) was used.

These two examples may show how capable a man Glück was. However, striking similarities between Glück's and Luther's translations might be puzzling. They may suggest that either both authors' native language – German – led them to similar conclusions, or that Glück used the Luther Bible as an auxiliary translation in his work, as postulated by Ābrams Feldhūns (1970). Glück most probably also used existing translations of Bible fragments into Latvian by Georg Manzel and Christoph Fürecker – the author of the hymnals "Lettische Christliche Lieder und Psalmen" (1685) and "Vermehrtes Lettisches HandBuch" (1685). Although the author of the translation was certainly Glück, it is assumed that he was assisted in the work on the translation by Christian Bartholomäus Witten and Michael Klembchen. Glück's authority in theological matters was too small to entrust the translation of the Bible to him alone, so the translation was edited by an entire commission of Protestant pastors – experts headed by the translator's friend, Johann Fischer (1636–1705) (Bērziņš, 1935, 31). However, the fact that Glück included in his translation pericopes that do not belong to the traditional canon may strengthen the belief that the author made this choice independently.

3.2. Morphological curatives

Morphological curatives can be found only in Chyliński's Bible. They are formed using the suffix *-din-*, which is very similar to the causative suffix *-in-* occurring in all three known Baltic languages, mainly because its allomorph is the form *-d-in-*, in which *-d-* is interpreted as an extension of the stem. In connection with the above, the interpretation of some examples may be problematic or even impossible. Another difficulty may be the fact that, similarly to morphological causatives, it should be recognized that curatives are no longer productive from the point of view of word formation, and most verbs that can be interpreted as curatives are already lexicalized (cf. *nukirsdinti* 'behead', discussed further).

Taking into account the following introduction, in Chyliński's text, it was possible to find 7 examples that raise more or less doubts about interpretation. The following sentence seems to be a model example:

(10) Genesis 37.32

a. Chyliński's Bible

Ir	*nusiunte*	*aną*	*jupą*	*tułu-forbu,*
i	send.PST.3	this.ACC.SG.F	coat.ACC.SG	many-colored.GEN.PL
ir	***nuneźdyno***	*ją*	*tewop*	*ſawo …*
i	bring.CAUS.PST.3	3SG.F.ACC	father.ILL	RPOSS

b. Glück's Bible

Un	*tee*	*nofuhtija*	*tohs*	*raibus*
and	they.NOM.PL.M	send.PST.3	DAT.ACC.PL.M	variegated.ACC.PL
Swahrkus	*un*	***likke***	*tohs*	*ſawam*
coat.ACC	and	allow.PST.3	that.ACC.PL.M	RPOSS.DAT.SG.M
Tehwam	*noneſt …*			
father.DAT.SG	bring.INF			

'And they sent the coat of many colors, and they brought it to their father …'

In example (10), there are two verbs, of which the verb *nusiunte* indicates that the agent performed the action personally. However, the form *nuneźdyno* implies that the robe was brought only on his orders and that the actual performer is someone else. This is reflected in the source text, which can be translated literally as 'make them bring it'. This situation is interpreted in the same way by Luther (*ließen ihn ihrem Vater bringen*), and thus by Glück (*likke tohs śawam Tehwam noneſt)*. In the German text, there is a construction with the verb *lassen* and a corresponding construction with *likt*, which was described in the previous subsection. Therefore, based on the above examples, this situation can be considered a prototypical curative situation. From the point of view of syntax, curative constructions are derived from a transitive base, and usually have three arguments: a newly introduced causer and two accompanying the original predicate, whose realization may be different (Comrie, 1976; Dixon, 2000, 48–56). Curatives use a special model, conventionally called the *Causee Suppressing Pattern* (CSP), in which the causee is omitted, and the original patient-like argument retains its position (Dixon, 2000, 48; Brudzyński, 2021, 81). Therefore, curatives, unlike canonical causatives, do not increase the valence of the verb but reorganize the sentence structure (Kittilä, 2009). An external causer is introduced to the curative sentence, performing the syntactic function of the subject. The original argument P retains the function of a direct object, while the original argument A is omitted and can be interpreted as the proper causee of the curative sentence because its behavior is directly influenced by the causer.

$$V_{TR} < A_i\text{:Sbj:}P_j\text{:DO} > \rightarrow V_{CAUS} < \text{causer:Sbj:}P_j\text{:DO; causee}_i\text{:}\varnothing >$$

Unfortunately, the above example is the only one that does not pose much doubt that could be found in the translations examined. In subsequent constructions, the authors adopted different strategies. An unusual example is:

(11) 1 Samuel 20,36

a. Chyliński's Bible

nutekiejo	*ansjen*	*waykas,*	*ir*	*ſzowe*
run.PST.3	that.NOM.SG.M	child.NOM.SG	and	shoot.PST.3
ſtrełą,	*kurą*	***prałękdyno***	*pro*	*ghi.*
arrow.ACC.SG	which.ACC.SG.F	turn.CAUS.PST.3	beyond	3SG.M.ACC

b. Glück's Bible

Tad	*tezzeja*	*tas*	*Puifis*	*un*		
then	run.PST.3	DET.NOM.SG.M	boy.NOM.SG	and		
tas		***ſchahwe***	*weenu*	*Bultu*	***pahri***	***pahr***
that.NOM.SG.M		shoot.PST.3	DET.ACC.SG	arrow.ACC.SG	beyond	over

wiņņu.
3.SG.M.ACC
'And as the lad ran, he shot an arrow beyond him.'

All sentences indicate that the arrow was shot so that it missed the boy. However, the tools used to express this are different. In the case of Luther's translation (*schoß er einen Pfeil über ihn hin.*), a prepositional construction was used, which was used in the same way in Glück's text (*ſchahwe weenu Bultu pahri pahr wiņņu*). This means the agent shot the arrow, giving it the appropriate trajectory. In the Dutch text (*dien hij deed over hem vliegen.*), the situation is identical. However, the translator decided on a periphrastic construction, which can be interpreted as a factitive, introduced by the verb *doen* 'do'. Probably for this reason, Chyliński decided to use a curative-like construction.

In sentence (11), the person shooting the arrow (causer) is hidden, and the argument A is the 'arrow' itself. In the case of this sentence, we can speak of a rare type, which can be conventionally called the *Causer Suppressing Pattern* (Brudzyński, 2021, 88–89). In the case of this sentence, the syntactic structure is not reorganized at all, and the causer can only be indicated by an ellipsis to the previous sentence.

$$V_{TR} \langle A_i\text{:Sbj};\ P_j\text{:DO}\rangle \rightarrow V_{CAUS} \langle \text{causer: Ø};\ \text{causee}_i\text{:Sbj};\ P_j\text{:DO}\rangle$$

The difference between sentences (10) and (11) lies in the degree of control of the agent over the situation being described. In sentence (10), the causer is Joseph's brothers, who probably ordered 'to carry the robe' to their 'servants' (causee), who are not expressed in the sentence's syntactic structure. Sentence (11) presents the opposite situation. The person shooting the arrow (causer) is hidden, and the argument A is the 'arrow' itself. Therefore, the curative verb used implies that the primary actor of the action must have been some external causer.

The following examples prove how little grammaticalized the construction is and how difficult it can be to interpret individual examples unambiguously.

(12) Luke 9,9

a. Chyliński's Bible

Jona	*nukirſdÿnau,*	*o*	*tas*	*kas*	*ira*
PN.ACC.SG	cut.CAUS.PST.	but	that.NOM.SG.M	who	is.PRS.3
ape	*kuri*	*girdziu*	*tokius*	*dajktus?*	
about	which.ACC.SG.M	hear.PRS.3	such.ACC.SG.M	thing.ACC.PL	

b. Glück's Bible

Es	*Jahņam*	*eſmu*	*to*	*Galwu*		
1SG	PN.DAT.SG	be.PRS.1.PL	DET.ACC.SG	head.ACC.SG		
nozirtis	*bet*	*kahds*	*irr*	*ſchis*		*no*
cut.APP.3.SG.M	but	who.NOM.SG.M	be.PRS.3	this.NOM.SG.M		from
ka	*es*	*tahdas*	*leetas*	*dſirſchu …*		
who.GEN.SG.M	1.SG	such.ACC.PL.F	thing.ACC.PL	hear.PRS.1.SG		

'John have I beheaded: but who is this, of whom I hear such things?'

The above example may be problematic in that it seems to have been interpreted as curative independently by Chyliński. All other translations have the perfective construction, which conventionally might be translated as: *John have I beheaded*. However, it cannot be ruled out that by using the synthetic form, Chyliński wanted to emphasize that John's beheading was on Herod's orders. Additionally, such an interpretation may be supported by the fact that the author, similarly to Glück, could have decided to translate it literally using the perfective form, but, for some reason, he did not do so. The verb itself, on the other hand, is an interesting example of the previously mentioned lexicalization of curatives (Brudzyński, 2021, 90). As noted by Arkadiev and Pakerys (2015, 90), the semantic change may be caused by the fact that the base verb may be polysemous, and therefore, adding a causative suffix may lead to the creation of a specialized meaning. The following example may be a similar case:

(13) Luke 15,27

a. Chyliński's Bible

Tewas	*tawo*	***pamuzdyno***	*penetą*	*tela.*
father.NOM.SG	2SG.POSS	kill.CAUS.PST.3	fatted.ACC.SG.M	calf.ACC.SG

b. Glück's Bible

Tas	*Tehws*	*irr*	*treknu*	*Teļļu*
that.NOM.SG.M	father.NOM.SG	be.PRS.3	fatted.ACC.SG.M	calf.ACC.SG
nokawis				
kill.APP.M.SG				

'… thy father hath killed the fatted calf …'

Similar to example (12), all translations except Chyliński's use the perfective construction. It can be cautiously assumed that Chyliński again assumed that the father did not kill

the calf himself but merely ordered his servants to do it. Modern translations can serve as a justification for such an interpretation:

(14) Luke 15,27

a. Modern Lithuanian

tėvas	*liepė*	*papjauti*	*nupenėtą*	*veršį …*
father.NOM.SG	order.PST.3	cut.INF	fatted.ACC.SG.M	calf.ACC.SG

b. Modern Latvian

tavs	*tēvs*	*ir*	*licis*	
2SG.POSS	father.NOM.SG	be.PRS.3	allow.APP.NOM.SG.M	
nokaut	*baroto*	*teļu …*		
kill.INF	fatted.DEF.ACC.SG.M	calf.ACC.SG		

Both of the above examples can be interpreted as orders, meaning that the father did not perform the action. The Latvian translation is particularly interesting because the perfect tense has been preserved in the sentence, but, at the same time, the construction with the verb *likt* has been used, so the interpretation of this sentence can also be curative. Therefore, the interpretation of this sentence in Chyliński can also be interpreted as curative.

4. Conclusions

This comparative investigation of curative constructions in two 17th-century Baltic Bible translations – Samuel Bogusław Chyliński's (1660) and Ernst Glück's (1685) – has illuminated critical divergences in the morphosyntactic encoding of special indirect causation across Old Lithuanian and Old Latvian. By analyzing a corpus of over one million words, the study has established both the typological asymmetries and translation strategies that shaped these texts' respective grammatical profiles.

The results demonstrate that Chyliński's translation sporadically employs morphological curatives with the suffix *-din-*, a strategy that, while morphologically marked, exhibits semantic ambiguity and inconsistent deployment. These forms suggest a transitional or marginal role for the morphological curative in the 17th-century Lithuanian grammatical system – possibly a vestige of earlier productivity or the result of lexicalization. In contrast, Glück's Latvian translation exhibits a remarkably consistent and structurally transparent use of periphrastic curatives, predominantly utilizing the verb *likt* 'to let, permit'. This regularized pattern corresponds closely with contemporary Latvian, suggesting a higher degree of grammaticalization and typological stabilization.

The discrepancy in curative strategies reveals distinct stages of development in the syntactic expression of indirect causation in the two Baltic languages and highlights

translator agency in mediating linguistic structures from source to target language. While Chyliński's Lithuanian Bible adheres more rigidly to the syntactic templates of the Dutch Statenvertaling, often sacrificing idiomaticity and curative transparency, Glück's translation – possibly influenced by German theological models and existing vernacular texts – integrates curatives more idiomatically and functionally within the Latvian grammatical system.

Furthermore, the analysis indicates that the presence or absence of curative constructions was not merely a matter of linguistic availability but a reflection of broader interpretive frameworks. These included theological priorities, source-language fidelity, and the syntactic affordances of the target language. Such findings underscore the complex interplay between grammar, translation strategy, and linguistic tradition in shaping early Baltic textual production.

In sum, this study contributes to the typological and diachronic understanding of causativity in Baltic languages by documenting curative constructions, elucidating their varying degrees of grammaticalization, and situating them within the broader context of early modern translation practices. It lays the groundwork for future comparative inquiries into causative typology.

ABBREVIATIONS

1 – first person
2 – second person
3 – third person
ACC – accusative
ALL – allative
AOR – aorist
APP – active past participle
AUX – auxiliary
CAUS – causative
DAT – dative
DEB – debitive
DET – determined form
F – feminine
FUT – future
GEN – genitive
IMP – imperative
INF – infinitive
INS – instrumental
IRR – irrealis
LOC – locative
M – masculine
NEG – negation
NOM – nominative
PL – plural
PN – personal name
POSS – possessive pronoun
PPP – passive past participle
PRS – present
PST – past
PTCP – participle
REFL – reflexive
RPOSS – reflexive possessive pronoun
SG – singular
SUP – superlative
VOC – vocative
WAYYIQTOL – a preterite or narrative past tense, mainly used to tell stories in sequence

SOURCES

Chyliński's Bible:

Kavaliūnaitė, G. (Ed.). (2008). *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija, I: Senasis Testamentas. Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kavaliūnaitė, G. (Ed.). (2015a). *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija, II: Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kavaliūnaitė, G. (Ed.). (2015b). *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija, III: Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija. NOVM TESTAMENTUM Domini Nostri Jeſu Christi Lithvanicâ Lingvâ donatum. https://www.chylinskibible.flf.vu.lt/

Glück's Bible:

Ta Swehta Grahmata … (1689–1694). (E. Glück, Transl.) https://senie.korpuss.lv/books/VD1689_94%3A%3AProlog

Other:

Greek text of the New Testament, based on the edition of Robert Estienne (1550), with variants of Frederick Henry Ambrose Scrivener. (1894). https://unbound.biola.edu

Latin Vulgata Clementina, based on the edition of Alberto Colunga and Laurentio Turrado. (1946). https://unbound.biola.edu

Luther's Bible translation. (1545). https://unbound.biola.edu

Statenvertaling – Dutch translation. (1637). https://www.statenvertaling.net/

Young's Literal Translation. (1864). https://www.biblegateway.com

REFERENCES

Arkadiev, P., & Pakerys, J. (2015). Lithuanian morphological causatives: A corpus-based study. In A. Holvoet, & N. Nau (Eds.), *Voice and Argument Structure in Baltic*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 39–98. https://doi.org/10.1075/vargreb.2.01ark

Bērziņš, L. (1935). *Ernsts Gliks. Darba mūžs un mūža darbs*. Rīga: Latvijas ev.-lut. baznīcas virsvalde.

Brudzyński, P. (2021). Curatives in the Old-Lithuanian Bible translations. In P. Arkadiev, J. Pakerys, I. Šeškauskienė, & V. Žeimantienė (Eds.), *Studies in Baltic and other languages*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 78–96. https://doi.org/10.15388/SBOL.2021.4

Comrie, B. (1976). The Syntax of Causative Constructions: Cross-Language Similarities and Divergences. In M. Shibatani (Ed.), *Syntax and Semantics, VI: The grammar of Causative Constructions*. New York: Academic Press, 261–312. https://doi.org/10.1163/9789004368842_011

Dixon, R. M. W. (2000). A typology of causatives: form, syntax and meaning. In R. M. W. Dixon, & A. Y. Aikhenvald (Eds.), *Changing Valency: Case studies in transitivity.* Cambridge: Cambridge University Press, 30–83.

Feldhūns, Ā. (1970). Absolūtā datīva konstrukcija Jaunās Derības tulkojuma pirmizdevumā. In *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne, 143–151.

Kittilä, S. (2009). Causative morphemes as non-valency increasing devices. *Folia Linguistica*, *43*(1), 67–94. https://doi.org/10.1515/FLIN.2009.002

Kulikov, L. (2001). Causatives. In M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, & W. Raible (Eds.), *Language Typology and Language Universals: An International Handbook* (Vol. II) (HSK 20/2). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 886–898. https://doi.org/10.1515/9783110194265-003

Nedjalkov, V., & Sil'nickij, G. (1969). Tipologija morfologičeskogo i leksičeskogo kauzativov. In A. Xolodovič (Ed.), *Tipologija kauzativnyx konstrukcij. Morfologičeskij kauzativ*. Leningrad: Nauka, 20–50.

Otrębski, J. (1965). *Gramatyka języka litewskiego, II: Nauka o budowie wyrazów.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pakerys, J. (2016). On periphrastic causative constructions in Lithuanian and Latvian. In A. Holvoet, & N. Nau (Eds.), *Argument Realization in Baltic.* (Valency, argument realization and grammatical relations in Baltic, 3). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 427–458. https://doi.org/10.1075/vargreb.3.10pak

Pakerys, J. (2017a). Old Prussian *dāt* 'give' in causative and hortative constructions. *Baltic Linguistics*, *8*, 115–141. https://doi.org/10.32798/bl.379

Pakerys, J. (2017b). Periphrastic causative constructions in 16th century Latvian. *Baltu filoloģija*, *26*(1), 87–106. https://doi.org/10.22364/bf.26.05

Pakerys, J. (2018). Periphrastic causative constructions in Baltic. *Baltic Linguistics*, *9*, 111–139. https://doi.org/10.32798/bl.371

Pakerys, J. (2019a). Periphrastic causative constructions in 16th–17th century Lithuanian. *Baltistica*, *54*(2), 287–315. https://doi.org/10.15388/baltistica.54.2.2342

Pakerys, J. (2019b). Periphrastic causative constructions in 17th century Latvian. *Baltu filoloģija*, *28*(2), 143–172. https://doi.org/10.22364/bf.28.2.05

Rackevičienė, S. (2005). Sintaksinės kauzacinės konstrukcijos lietuvių, norvegų ir suomių kalbose. *Baltu filoloģija*, *14*(1), 125–142.

Savičiūtė, G. (1985). Parūpinamųjų veiksmažodžių semantika. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, *24*, 236–251.

Senn, A. (1929). *Kleine litauische Sprachlehre*. Heidelberg: Julius Groos.

Stang, C. S. (1966). *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.

Toops, G. H. (1989). The syntax and semantics of Lithuanian curative constructions. In H. Aronson (Ed.), *The Non-Slavic Languages of the USSR: Linguistic Studies.* Chicago: Chicago Linguistic Society, University of Chicago, 249–282.

ŽURNĀLU IENĀKŠANA LATVIJAS PRESES KLĀSTĀ 19. GADSIMTA 80. GADOS UN TĀS IETEKME UZ TERMINRADI[1]

Entry of Magazines into the Latvian Press in the 1880s and Its Impact on Term Creation

MĀRIS BALTIŅŠ

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valoda laikā, telpā un sabiedrībā" (Nr. VPP-IZM-Letonika-2025/1-0012).

ABSTRACT

Keywords:
Latvian language, history of periodic press, magazines, science popularization, terminology

The year 2025 marks the 500th anniversary of the first Latvian book. For more than 200 years, since the beginning of "Latviešu Avīzes" (1822–1915), periodicals in the Latvian language have developed in parallel with book printing. Only from 1856, when "Mājas Viesis" (1856–1910) was launched, did two stable weekly newspapers appear. In the 1860s, the newspaper "Pēterburgas Avīzes" (1862–1865), aimed at the modernization of society, appeared, as well as the third long-lived newspaper "Baltijas Vēstnesis" (1868–1906). In the 1870s, publications aimed at a specific audience appeared, as well as the first daily newspaper (initially from 1877 to 1880, "Rīgas Lapa"; from 1880 – "Baltijas Vēstnesis").

The increase in the number of newspapers made it possible to examine a wider range of topics and to address certain interest groups. However, the limited size of each newspaper issue still did not allow the publication of longer articles without division. Therefore, a logical step was to attempt to start establishing magazine-type publications, although the two first magazines in Latvian: "Pagalms" (1881–1882, [1884]) edited by Jēkabs Lautenbahs and "Rota" (1884–1888) edited by Jānis Klāviņš, despite many valuable articles, existed only for a few years due to organizational and financial difficulties. In contrast, the monthly magazine "Austrums" (1885–1906), founded and edited by Jēkabs Velme, became the leading social and literary magazine for two decades with large articles regarding law, history, linguistics, medicine, and natural sciences.

In this case, the subscription-based continuing publication allowed it to reach a wider and more diverse readership than would have been possible with publications in the form of separate brochures or collections of articles. The importance of journals in the formation of terminology was increased not only by the larger volume of articles and the diversity of topics, but also by the possibility of continuing and developing the already established system of terms from the articles published earlier. Without a systematic analysis of magazine publications, it is impossible to gain a comprehensive picture of the development of Latvian terminology since the 1880s.

Ievads

Pārdomājot un cenšoties aptvert, ko nozīmē latviešu grāmatas piecsimtgades jubileja nācijas tapšanā, liekas pamatoti meklēt būtiskos pavērsiena punktus, kas iezīmēja kvalitatīvi jaunu attīstības līmeni. Var minēt, piemēram, pirmo vārdnīcu 1638. gadā (Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) „Lettus"), senāko pilnīgāko gramatiku 1685. gadā (Heinriha Ādolfija (*Heinrich Adolphi*) „Erster Versuch"), 1694. gadā pabeigto Bībeles tulkojumu Ernsta Glika (*Ernst Glück*) vadībā vai enciklopēdiska rakstura grāmatas pirmizdevumu 1774. gadā (Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) „Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas"). Nozīmīgu impulsu latviešu valodas resursu bagātināšanai deva laicīgās literatūras ienākšana 18. gadsimta pēdējā trešdaļā (Baltiņš, 2013) un jo īpaši pirmā laikraksta „Latviešu Avīzes" tapšana (Baltiņš, 2023). Jau vairāk nekā 200 gadus līdztekus latviešu grāmatniecības attīstībai noris arī periodiskās preses saturiska un žanriska bagātināšanās. Šie procesi, savijoties cieši kopā, nav nošķirami, un 19. gadsimta pēdējā trešdaļā tie kopīgi noveda pie „drukātā vārda sprādziena" (Ķencis, 2025, 13). Šī raksta mērķis ir aplūkot žurnālu parādīšanos 19. gadsimta 80. gados kā loģisku attīstības pakāpi notikumu virknē, ko raksturo laikrakstu skaita, izdošanas biežuma un kopapjoma secīgs pieaugums.

1. Grāmatu lasītājs un preses lasītājs

Saistībā ar atšķirībām starp 19. gadsimta pirmās puses latviešu grāmatu un avīžu lasītājiem var apgalvot, ka tiem bija daudz kopīga, vai arī tie bija vieni un tie paši cilvēki, proti, tie, kam šai ziņā jau bija izveidojušies stabili paradumi un kam „lasīšana bija vairāk nekā ceremoniāls vien" (Apīnis, 1991, 111). Jāatceras, ka 19. gadsimta sākumā grāmatu izplatīšanas kanāli vēl nebija nostabilizējušies, līdztekus grāmatu pārdošanai veikalos un gadatirgos pastāvēja dāvinājumi un mecenātisms, it īpaši saistībā ar reliģiskiem izdevumiem un skolas grāmatām (Turpat, 114–115). Alekseja Apīņa pētījumi apliecina, ka grāmatnieki visbiežāk bija turīgākie saimnieki, krodzinieki, dzirnavnieki un muižas kalpotāji, kuru galvenā lasīšanas motivācija bija saistīta gan ar individuālā pasaules uzskata veidošanu, gan emocionāli komunikatīvo funkciju īstenošanu, gan dzīves kārtības racionalizāciju (Turpat, 134–135). Tomēr personai, kura šai laikā iegādājās grāmatas, lielākoties pirms pirkuma bija iespējams tās aplūkot un vismaz pirmšķietami izvērtēt, vai konkrētais izdevums ir viņam vēlamais. Šādos apstākļos varēja pastāvēt kā konservatīvāku lasītāju slānis, kas vairāk cienīja garīgo literatūru, tā arīdzan tādu lasītāju loks, kurus interesēja kalendāri un nedaudzās padomgrāmatas.

Turpretim sabiedrībā, kurā laikrakstu lasīšanas paradumi vēl nebija izveidojušies, motivācija maksāt par abonementu (tātad izdot naudu avansā), skaidri nezinot

piedāvātā preses izdevuma saturu, liecina par atvērtību daudzveidīgas informācijas saņemšanai gan par tālām zemēm, gan par norisēm savā un kaimiņu guberņā. Šie cilvēki garīgi vairs nepiederēja dzimtļaužu paaudzei, jo vēlējās saņemt regulāras ziņas par pasauli (Zelče, 2009, 190). Var pieņemt, ka pirmie regulārie laikrakstu lasītāji bija aktīvi iesaistīti saimnieciskajos procesos, ienesa zināšanas savā apkaimē un līdztekus pašiem faktiem un notikumiem popularizēja līdz tam nedzirdētos vārdus jaunu jēdzienu apzīmēšanai. Tas, savukārt, jaunajā paaudzē radīja interesi par pasauli un palīdzēja palēnām veidot laikrakstu korespondentu un autoru slāni no pašu latviešu vidus (Frīde, 2011).

2. No viena numura nedēļā līdz dienas laikrakstiem

Kaut gan atzīmēšanas vērts ir Matiasa Štobes (*Matthias Stobbe*) mēģinājums veidot pirmo žurnāla tipa latviešu preses izdevumu „Latviska Gada Grāmata" (1797–1798), kas savulaik Āronu Matīsam (Ārons, 1922) ļāva izvirzīt pieņēmumu, ka reizē ar latviešu preses simtgadi 1922. gadā pamatoti varētu svinēt arī 125 gadus, tomēr preses izdevumi kā noturīga sociāla parādība sāka veidoties ar „Latviešu Avīžu" iznākšanu 1822. gada 3. janvārī. Šis iknedēļas izdevums katru gadu līdz lasītājiem sākotnēji aiznesa 104 (vēlāk – 208) neliela formāta lappuses.

19. gadsimta 30. gados bija vairāki mēģinājumi arī Vidzemes guberņā izveidot nedēļas laikrakstus, ilgstošākais no tiem bija „Tas Latviešu [Ļaužu] Draugs" (1832–1846), kuru cara valdība slēdza par pareizticības propagandas kritiku (Zelče, 2009, 156). Nākamais nozīmīgākais nedēļas laikraksts parādījās tikai 1856. gada vasarā, kad sāka iznākt „Mājas Viesis" (1856–1910), kuru uzskata par jauna tipa izdevumu saistībā ar orientēšanos uz latviešu etnisko pašnoteikšanos (Turpat, 281) vai par merkantilās žurnālistikas iedibinātāju (Grigulis & Treijs, 1992, 30–31).

Līdz 60. gadu beigām latviski iznākošo laikrakstu klāstu vairākkārt mēģināja papildināt ar citām nedēļas avīzēm, bet nevienu no tām neizdeva ilgāk par pāris gadiem. Visplašāk pētītas ir „Pēterburgas Avīzes" (1862–1865), kuru veidotāji centās iedibināt laikrakstu, „kas būtu līdzvērtīgs pasaules attīstītāko valstu preses izdevumiem" (Zelče, 2009, 386). Šī laikraksta virsmērķis, pēc vēsturnieka Ginta Apala domām, bija „Baltijas sabiedrības modernizācija, kuras pamatā būtu zemnieku kārtas emancipācija un latviešu tautas pārtapšana pašpietiekamā nācijā" (Apals, 2025, 162). „Pēterburgas Avīžu" loma valodas modernizēšanā un leksikas bagātināšanā plaši aplūkota daudzos īpašos pētījumos (sk. plašāk Goba, 1929; Bendiks, 1952; Roze, 1962). Ilgs mūžs nebija arī tādām avīzēm kā Jura Neikena „Ceļa Biedris" (1863, 1865–1867) un Hermaņa Braunšveiga „Draugs un Biedris" (1866–1869). Stabils ilgstoši iznākošu un uz atšķirīgu lasītāju loku orientētu triju nedēļas laikrakstu klāsts (kopā ar „Latviešu Avīzēm" un „Mājas Viesi") nostiprinājās tikai 1869. gada

sākumā, kad Bernhards Dīriķis Rīgā sāka izdot nākamo ilgstoši iznākošo latviešu laikrakstu „Baltijas Vēstnesis" (1869–1906). Latviešu leksikas un terminoloģijas vēstures pētniekiem būtisks, bet līdz šim pārāk maz izmantots ir „Baltijas Vēstneša" piecu pastāvēšanas gadu jubilejas izdevums (Dīriķis, 1875), kā arī skolotāja Pētera Zēvalda (*Peter Seewald*) šai avīzē atrasto jaunvārdu apkopojums (Seewald, 1874).

Laikrakstu skaits un to ievirzes dažādība būtiski pieauga 19. gadsimta 70. gadu vidū, kad sāka iznākt gan visai ietekmīgais Jura Mātera rediģētais „Baltijas Zemkopis" (1875–1885), gan vairāki pāris gadus pastāvoši izdevumi: „Darbs" (1875–1876), „Pasaule un Daba" (1875–1876), „Latviešu Tautas Biedris" (1877–1881), gan pirmais ārpus Rīgas un Jelgavas iznākošais laikraksts „Liepājas Pastnieks" (1877–1882). Atsacīšanos no valdošā nedēļas laikraksta modeļa, kāds tas bija līdz tam, iezīmēja „Baltijas Vēstneša" izdevēja B. Dīriķa lēmums 1877. gada vasarā izdot pirmo latviešu dienas avīzi „Rīgas Lapa" (Grigulis & Treijs, 1992, 60–61). Savukārt Aleksandra Vēbera avīze „Balsis", kas dibināta 1878. gadā, iznāca divreiz nedēļā, apliecinādama uzskatu, ka nedēļas avīzes vairs nespēja apmierināt vajadzību pēc aktuālās informācijas. Kad 1880. gadā a/s „B. Dīriķis un biedri" kontrolē nonāca arī laikraksts „Balss", tika pieņemts lēmums atteikties no „Rīgas Lapas" izdošanas, „Baltijas Vēstnesi" pārvērst par dienas laikrakstu, bet „Balsi" turpmāk izdot reizi nedēļā.

Tātad laikā, kad sāka iznākt pirmie žurnāli, latviešu periodisko presi veidoja viens dienas laikraksts un vismaz pieci ilgstoši iznākoši nedēļas laikraksti, kas bija orientēti uz dažādām auditorijām. Šāda izdevumu daudzveidība skaidri apliecina pietiekami plaša regulāru laikrakstu lasītāju slāņa izveidi, kas radīja priekšnosacījumus žurnālu iznākšanai. Turklāt 1886. gadā tika dibināta „Dienas Lapa", kas jau sākotnēji tika iecerēta un arī izdota kā dienas avīze, tādējādi iedibinot konkurenci arī šajā preses segmentā.

3. Laikraksts un žurnāls: kopīgais un atšķirīgais

Ziņas par formāliem katra izdevuma raksturlielumiem (izdevējiem, redakcijas locekļiem, periodiskumu, numuru skaitu un apjomu, pielikumiem, atkāpēm no ierastā iznākšanas ritma, cenzūras sodiem u. c.) ērti atrodamas bibliogrāfiskā rādītāja „Latviešu periodika" 1. sējumā (Egle et al., 1977). Tomēr būtiski izdibināt, ar ko laikraksti atšķiras no žurnāliem, lai labāk saprastu, kas patiesi jauns ienāca preses klāstā līdz ar šāda veida izdevumu parādīšanos. Ja relatīvi vieglāk ir identificēt atšķirības starp dienas avīzi un reizi mēnesī vai vēl retāk iznākošu žurnālu (turpinājumizdevumu), tad starpība starp nedēļas laikrakstu un iknedēļas (reizi divās nedēļās iznākošu) žurnālu kļūst visai nosacīta, turklāt ne periodiskums, ne nosaukumā izmantotais vārds neļauj nošķirt abus galvenos periodisko izdevumu veidus (Grigulis & Treijs, 1992, 77). Kaut gan laikrakstos saturiski lielāka vērība

allaž tiek veltīta aktuālajai informācijai (jaunākajām ziņām, notikumiem un to izvērtējumam), tomēr atšķirības starp minētajiem izdevumiem nosaka, autoraprāt, arī:

- mērķauditorija (plašs lasītāju loks vai konkrēti interesenti);
- izdevuma formāts un veidols (atsevišķas salocītas lielizmēra lapas vai standartizmēra brošēts izdevums);
- teksta izkārtojums (daudzas slejas ar rubriku virsrakstiem laikrakstos vai tematiski nodalītas nodaļas žurnālos);
- rakstu apjoms (parasti žurnālos iespējams bez dalīšanas turpinājumos publicēt garākas apceres vai daiļliteratūras darbus);
- attieksme pret aktuālo informāciju (žurnālos biežāk tiek publicēts hronikas veida atskats uz norisēm pēdējo nedēļu laikā);
- atšķirīgas ilustrāciju izmantošanas tradīcijas;
- atšķirīgas ievirzes reklāmas materiāli un sludinājumi (žurnālos tie biežāk ir ar ilgtermiņa lietojumu, piemēram, preču piedāvājumi, komercuzņēmumu pakalpojumi, turpretim avīzēs pārsvarā tiek reklamētas norises konkrētos datumos).

No šāda viedokļa interesanti aplūkot abu preses izdevumu veidu definīcijas, kas atrodamas „Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīcā" (1942), apzinoties, ka tās atspoguļo 20. gadsimta 30. gadu beigu izpratni. Šajā vārdnīcā termins *laikraksts* lietots kā virsklases jēdziens – 'katrs periodisks rakstu krājums, kurā ietilpst vairāki raksti' (Auziņš, 1942, 223). Savukārt *avīzes* definīcijā uzsvērts iznākšanas biežums un informācijas aktualitāte, norādot, ka tas ir apzīmējums 'atklātam, periodiskam, pa lielākai daļai ik dienas iznākošam publikācijas orgānam, kas sniedz jaunākās politiskās, saimnieciskās, vietējās un komunālās ziņas un sludinājumus' (Turpat, 33), bet *žurnāls* raksturots kā 'periodisks laikraksts' (Turpat, 413), plašāku žurnālu tipa izdevumu īpatnības skaidrojot šķirklī *mēnešraksts* – 'laikraksts, kas iznāk reizi mēnesī atpūtai, zinātnei, arodam, mākslai, kritikai, literatūrai u. c. ar vai bez ilustrācijām' (Turpat, 251). Jākonstatē, ka Anša Auziņa formulējumi ir precīzāki par vietnē „Tēzaurs.lv" atrodamajiem *avīzes* ('periodisks izdevums (vairāku lielu lapu veidā) ar aktuālu saturu; laikraksts') un *žurnāla* ('periodisks izdevums (brošūras vai grāmatas veidā), kuram parasti ir noteikta, kādam lasītāju lokam paredzēta tematika') skaidrojumiem (Tēzaurs).

Kaut gan latviešu preses izdevumu tipoloģija nav līdz galam izstrādāta, tomēr pētnieki ir vienisprātis, ka pēc savas koncepcijas pirmie žurnāli latviešu valodā mūsdienu izpratnē bija *literāri sabiedriski mēnešraksti* (Grigulis & Treijs, 1992, 77) vai *literāri žurnāli ar publicistikas daļu* (Dimants, 2022, 73). Pirmie mēģinājumi – „Pagalms"

(1881–1882 [1884]) un „Rota" (1884–1888) – bija visai īslaicīgi, tomēr stabilu vietu kultūras vēsturē ieņem žurnāla „Austrums" divdesmit gadi (1885–1906). Šo izdevumu nozīme līdz šim vairāk skatīta latviešu literatūras vēstures kontekstā, taču gandrīz visos numuros bez oriģinālliteratūras un tulkojumiem atrodami apcerējumi par zinātnes atziņām, veselības kopšanu, apskati par pasaules notikumiem un praktiski padomi, kas neapšaubāmi bagātināja terminu klāstu.

4. Žurnālu apskats

4.1. „Pagalms"

Par žurnāla redaktoru kļuva Tērbatas Universitātes latviešu valodas lektors Jēkabs Lautenbahs (1847–1928). Pastāv uzskats, ka satura un iekārtojuma paraugam viņš ņēmis vācu pilsonisko žurnālu „Die Gartenlaube – Illustriertes Familienblatt" (1853–1937) (Grigulis & Treijs, 1992, 78).

Pirmajā numurā redaktors plaši pamatoja nosaukuma „Pagalms" izvēli: „.. ja to filoloģiski aplūkojam, sastāv, kā redz, no divām daļām pa-galms. „Pa" ir satiksmas vārds jeb prepozīcija; gal-m(a)-s sastāv no saknes gal un galotnes -m(a)s. [..] Lai ar' tagad zem vārda pagalms visvairāk *Forum*, *Arcaden*, *Halle* (zem pēdējā nojēguma tas ar svētos rakstos atrodams) saprot, tad tomēr no paša iesākuma viņš laikam apzīmēja tik kaut ko padziļu. Vecajos Latviešu pilskalnos aiz zemes vaļņiem un koka stādagiem bija padziļi ierakta vieta, kur priekš staltām ēkām atradās gan „ozolītis zemzarītis", gan „svētā liepa deviņiem žuburiem", gan „rožu dārziņš". Šo jauko patīkamo vietu, ēku priekšā, sauca brīvie Latvieši par pagalmu"[2] (Prospekts, 1881, 1). Šādam etimoloģiskajam skaidrojumam piekrīt Konstantīns Karulis, kurš secina: „.. ja mājas cēla uzkalnē vai piekalnē (*galmā), tad iežogotais laukums lejpus dzīvojamai mājai bija pagalms" (Karulis, 1992, 7).

Minēta arī motivācija, kādēļ nepieciešams jauna tipa preses izdevums, kas principiāli atšķirtos no dienas un nedēļas avīzēm saturiskā ziņā: „Politisku, gan dienas gan nedēļas, avīžu Latviešiem jau it labs pulks. Tās māca tautai savā tēvijā dzīvot un sadzīvot, kā arī nes ziņas gan pār pašu, gan pār visas pasaules tautu dzīvi. Tās top pa lielākai daļai prieš tādiem rakstītas, kas politiku kopj un mīļo. Bet jauki stāstītāju laika lapu (t. i. zinātniski un aistētiski rakstītu) ar glītiem tēliem Latviešiem vēl trūka. Daile, māksla un zinātnība varēja tik maz vien kļūt ievērotas. Šīm debess meitām nu būs ar šo jauno avīzi savs pagalms. Ar to cerēdami sen jau no visiem manīto robu Latviešu gara dzīvē izpildīt, centīsimies pasniegt savai tautai īstenu famīlijas lapu, kas varēs katras mājas galdu godam pušķot" (Prospekts, 1881, 2).

[2] Citātos valoda pielāgota mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības normām.

Pēc redaktora ieceres katrā numurā (1881. gadā tas iznāca reizi divās nedēļās, bet apjoms svārstījās no 8 līdz 12 lappusēm) līdztekus daiļliteratūrai tika ievietoti vismaz divi raksti ar populārzinātnisku ievirzi (par ģeogrāfiju, vēsturi, mitoloģiju, medicīnu, dabaszinātnēm u. c.), kā arī dažādi sīkumi un atjautības uzdevumi. Politisko notikumu hronika žurnālā netika ievietota, konceptuāli uzskatot, ka tā atrodama laikrakstos. Tematikas daudzpusība redzama jau pirmajos „Pagalma" numuros, kur atrodams gan Kārļa Mīlenbaha apcerējums „Latviešu valoda" (Līgciemnieks, 1881), gan Sīpolnieka raksti „Par miegu un sapni" (Sīpolnieks, 1881a) un „Par zibeni un pērkonu" (Sīpolnieks, 1881b). No folkloristikas viedokļa būtisks ir Friča Brīvzemnieka raksts par tautas gara mantām (Brīvzemnieks, 1881) un J. Lautenbaha ievads mitoloģijā (Lautenbahs, 1882).

Mazāk veiksmīga bija autoru piesaiste rakstiem par jaunākajiem zinātnes sasniegumiem un veselību. Objektīvi lūkojoties, tolaik bija maz to, kas spētu aizraujoši un informatīvi rakstīt par šādām tēmām, un esošie autori jau bija ciešāk saistīti ar kāda konkrēta laikraksta redakciju. Grūtības, ar kādām saskārās autori, kas mēģināja rakstīt kā informatīvi, tā saistoši, parāda vairākos turpinājumos publicētais raksts „Tautas barība" (Viesulis, 1881). Mēģinot reizē raksturot gremošanas principus un racionālu uzturu, pirmajos laidienos atrodami tādi termini kā *barības tēriņš*; *sagremošana*, *sagremošanas rīki*, *gremotāja slapjums* [māgā]; [augu] *pauta baltums*, *tauku viela*, *stērķele* un izklāstīti principi, kā veikt *aprēķinumus* ikdienā vajadzīgajām uzturvielām. Taču turpmākajās raksta daļās gandrīz visa vērība veltīta kafijas jeb tējas vielai un dzeršanas kaitīgumam (stipro dzērienu apzīmēšanai lietojot vārdus *snapsis*, *brandvīns*, *vīnagars*, *alkohols*), baidot lasītāju ar visādām kaitēm, kas raksturo *žūpas gremekli*. Šim rakstam ir būtiska nozīme latviešu populārmedicīniskās literatūras attīstībā, taču kritiski jāatzīst, ka autors (ar pseidonīmu Viesulis publicējās Kārlis Stālberģis) ar savu uzdevumu īsti nav ticis galā.

Nozīmīgs valodas vēsturē ir J. Lautenbaha apcerējums „Latviešu gramatikas vēsture" (Lautenbahs, 1881), kura pamatā ir viņa 1878. gada 25. augustā nolasītā iestāju lekcija (kā toreiz rakstīja – „iestāšanās runa", vācu val. *Antrittsrede*), uzsākot darbu Tērbatas Universitātes latviešu valodas lektora amatā. Konspektīvi aplūkojot agrākajos gadsimtos rakstīto, viņš galveno vērību veltīja 19. gadsimtā publicētajiem darbiem, proti, laikam, kad jau bija iedibinājusies „īstena valodas zinātnība" (Turpat, Nr. 12, 123).

Var daļēji piekrist spriedumam (Grigulis & Treijs, 1992, 80), ka žurnālam neizdevās iegūt pietiekamu lasītāju skaitu, taču tas būtu varējis pastāvēt, ja vien nebūtu pieņemts lēmums ar 1882. gadu to izdot reizi nedēļā. Iknedēļas žurnālam trūka gan autoru, gan organizatoriskas prasmes, tādēļ numuru iznākšana sāka kavēties, un, lai abonentiem nebūtu jāatmaksā nauda, 1882. gada numuri tika iespiesti līdz 1884. gadam.

4.2. „Rota"

Nākamais mēģinājums izdot žurnālu saistīts ar advokātu Jāni Klāviņu (1843–1902), kura apgādā un redakcijā 1884. gada 11. septembrī klajā nāca „Rotas" pirmais („proves") numurs. Šai gadījumā paraugs vairs nebija „Die Gartenlaube – Illustriertes Familienblatt", turklāt izdevuma noformējums drīzāk atgādina laikrakstu nekā žurnālu (Grigulis & Treijs, 1992, 80).

Izdevējs lēmumu pamatoja šādi: „Latviešiem šim brīžam jau diezgan politisku avīžu, arī netrūkst zemkopības laikrakstu: tomēr vēl nav spējis nodibināties laikraksts, žurnāls, kas, ar mākslu un zinātni izrotātus gara augļus iz rakstniecības lauka pasniegdams, būtu jo derīgs prāta cilvēkam un jo patīkams izglītotam sirds prātam" (Klāviņš, 1884, 1). Tādējādi tika solīts visai plašs saturs, jo „„Rota" savā rakstu somā ieliks visvisādus rakstus, gan ziniskus un vēsturīgus, gan mākslīgus un dzejiskus; daždažādus apcerējumus iz Valsts un ļaužu sadzīves; ievērojamus oriģinālus ražojumus no pašu rakstniekiem: padomus un piedzīvojumus saimniecības un veselības ziņā; drusciņas gara jautrībai u. t. pr." (Turpat). Redaktors, izprotot, ka ne visus lasītājus interesēs nopietnas publikācijas, skaidri pasaka, ka „raksti nošķirsies divās vispārīgās daļās: rakstos, kas sacerēti derīgam laika kavēkļam, un rakstos, kas vajadzīgi prāta izglītībai un gara attīstībai" (Turpat).

Jāatzīst, ka jau no pirmajiem numuriem žurnālam izdevās piesaistīt veiksmīgus populārzinātnisko rakstu autorus, piemēram, Indriķi Laubi rakstu sērijai „Dabas mūžīgie spēki un mirstīgā cilvēka prāts" vai Juri Kalniņu (ar pseidonīmu Skolotājs) publikācijai „Temperaments un audzināšana", kurā raksturoti klasiskie personības tipi. 19. gadsimtam raksturīgā pozitīvisma garā I. Laube skaidro cilvēka iegūto varu pār dabu: „Dabas spēkus sapratis un šiem likumus atradis, cilvēks ticis varens, spēcīgs, apbrīnojams savos darbos. Dabas likumus zinādams un pēc tiem turēdamies, viņš pārvalda pašu dabu, viņš kalpina dabas milzīgos spēkus sev par labu" (Laubes Indriķis, 1884, Nr. 4, 6).

Par vienu no visplašākajām apcerēm, kas žurnālā „Rota" veltīta dabaszinātnēm, uzskatāma 1885. gadā publicētā rakstu sērija „Drusciņas iz dabas valsts" (pavisam 29 numuros), kurā sistemātiski aplūkotas visas trīspadsmit tolaik zināmās zīdītājdzīvnieku kārtas, minot un raksturojot to tipiskākos pārstāvjus. Interesi pelna kaut daži kārtu apzīmējumi: *pērtiķi jeb četrroči*; *rokspārņi* (= sikspārņi); *knislīšu jeb kustonīšu ēdāji* (= kukaiņēdāji); *gaļas ēdāji* (= plēsēji); *jūras dzīvnieki jeb spurkāji* (= airkāji); *mazzobji* (= nepilnzobji); *grauzēji jeb grauzuļi*; *maciņu dzīvnieki* (= somaiņi); *putniem līdzīgi četrkāji* (= oldējēji zīdītāji jeb kloākaiņi) (Drusciņas iz dabas valsts, 1885).

Būtisks prioritāro rakstniecības attīstības virzienu definēšanā ir Puriņu Klāva (īstajā vārdā Nikolajs Roberts Puriņš, 1858–1935) raksts „Mūsu rakstniecība un

avīžniecība", kas publicēts ar pseidonīmu Lietuvietis. Noraidīdams iespējas tiešā veidā salīdzināt latviešu un lielo, vareno tautu rakstniecību, viņš atzina, ka tādēļ vien „nav ne mazākā iemesla, savu rakstniecību tik pārlieku nonievāt un apķengāt, kā to dara daži kritiķi .." (Lietuvietis, 1886, Nr. 17, 171). Grāmatu vērtēšana būtu jāuzņemas Rīgas Latviešu biedrībai, jo šāds darbs dotu „daudz, daudz vairāk svētības ne kā daži tīri ziniski valodas jautājumu izspriedumi" un skaidri parādītu, „kas mums jau ir un cik daudz, daudz mums vēl trūkst" (Turpat, 172). Īpaša vērība veltāma grāmatām par praktiskiem dzīves jautājumiem, jo „tādu mums sevišķi maz", bet raksti „iz dabas valsts, saimniecības, rūpniecības, tehnikas – ļoti vajadzīgi mūsu laikos, sevišķi jaunai Latvju tautai, kurai visiem spēkiem jācīnās pēc gara gaismas un laicīgas mantas" (Turpat, 172). Viņš ironizēja, ka visiem laikrakstiem piemītot „ērmota, pārliecīga taupība" – ne mantas ziņā, „bet pārliecīga taupība ar krietniem, kodolīgiem rakstiem" (Turpat, Nr. 18, 180).

„Rota" regulāri (ik nedēļas) iznāca 1885. un 1886. gadā, sasniedzot solītos 52 numurus gadā, taču citu, ar šo izdevumu nesaistītu, neveiksmīgu darījumu dēļ izdevējam 1887. gada pavasarī radās finansiālas grūtības un žurnālu pārtrauca izdot. Vienīgais ar 1888. gadu datētais numurs iznāca formālu iemeslu dēļ, lai saglabātu izdošanas tiesības (Egle et al., 1977, 286). „Rotai" visumā izdevās izvairīties no vairākām „Pagalma" kļūdām un pulcēt plašāku un daudzveidīgāku līdzstrādnieku loku.

4.3. „Austruma" pirmie darbības gadi

Īsteni žurnāli kā stabili klātesošs preses izdevumu paveids latviešu periodisko izdevumu klāstā ienāca tikai ar „Austrumu", kas divdesmit gadus bija ietekmīgākais sabiedriski literārais žurnāls latviešu valodā. 18 gadus ilgais pašaizliedzīgais darbs, rediģējot šo izdevumu, uzskatāms par nozīmīgāko Jēkaba Velmes (1855–1928) ieguldījumu latviešu kultūras attīstībā. Tieši redaktora darba lielās slodzes dēļ J. Velme sava mūža aktīvākajos gados publicēja samērā maz rakstu par valodniecību.

Redakcijas skaidrojumā par lēmumu izdot jaunu žurnālu piesaukti līdzīgi argumenti tiem, kurus jau bija minējuši „Pagalma" un „Rotas" veidotāji: „Mums ir politiskas dienas un nedēļas avīzes, mums ir literārisks nedēļas raksts ar bildēm, bet mums trūkst vēl mēnešraksta, kur varētu atrast garākus un vispusīgākus rakstus nesaraustītus, kā tas mēdz būt dienas un nedēļas laikrakstos. kuriem nav tik daudz telpas, kā mēnešrakstam, kas iznāk vairāk loksnēs uz reizu [..] [Žurnāls] pūlēsies skaidrā tekošā valodā pasniegt ziņas par dabu un sadzīvi, par saimniecības un skolas vajadzībām, par tirdzniecību un jūrniecību, tiesu būšanām un tautas saimniecību, par cilvēku un kustoņu veselības kopšanu, par vēsturi un valodniecību, par mūsu un citu tautu ierašām un mantām, ievērodams sevišķi mūsu tautu un viņas radinieces" (Redakcija, 1885, 1–2).

J. Velme kopš 1882. gada dzīvoja Maskavā, strādādams par vācu valodas skolotāju, tādēļ „Austruma" līdzstrādnieku vidū bija daudzi Krievijā studējoši vai strādājoši latvieši pretstatā „Pagalmam" un „Rotai", kuru autori lielākoties dzīvoja Baltijas guberņās. Jau pirmajos numuros publicēts nesen mirušā Maskavas Universitātes tieslietu studenta Jāņa Reinberga (1859–1884) apcerējums divās daļās par tādu lietu un saistību tiesībās nozīmīgu jautājumu kā *noilgums* (krieviski *давность*, vāciski *Verjährung*), autors rakstā piedāvā jēdziena latvisko apzīmējumu (Reinbergs, 1885).

Kā nozīmīgu darbu var minēt arī pirmā akadēmiski izglītotā vēsturnieka Jāņa Krīgera (Krodznieka) (1851–1924) plašo apcerējumu „Kā muižnieku kārta Baltijā cēlusies un attīstījusies" (Krodznieks, 1885), pēc kura publicēšanas klajā nāca Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) papildinājumi un precizējumi (Valdemārs, 1885). Savukārt ar pseidonīmu Tālumnieks publicēti mācīta dārzkopja plašie padomi par augļu koku kopšanu (Tālumnieks, 1885), kuros atrodami augu slimību apzīmējumi *karsonis* (krieviski *огневица*), [augļukoku] *vēzis* (krieviski *ракъ*), *aukstuma ievainojumi* un *koku neauglība*, kā arī pirmo reizi skaidrots jēdziens *pomoloģija*.

Liela vērība žurnālā veltīta dažādām izglītības iestādēm, popularizējot iespējas kļūt par mācītu speciālistu līdz tam apgūtās profesijās. Ansis Bandrevičs (1850–1935) ar pseidonīmu Bandenu Pastarītis izvērsti aprakstīja specifiskos mācību priekšmetus, kas jāapgūst dārzkopības skolās, piemēram, *dārzkopība ar zemes-zinību*; *augkopība*; *sakņu-dārzkopība*; *dendroloģija jeb kokzinība*; *ārzemes stādu (eksotu) kopšana*; *daiļdārzniecība*; *dārzu arhitektūra un hidraulika*; *dārzkukaiņu zinība* (Bandenu Pastarītis, 1886). Būtiski uzsvērt, ka gan apjoma, gan arī tēmas iztirzājuma dēļ šīm publikācijām būtu grūti atrast vietu laikrakstos, savukārt žurnālu izveide pavēra iespējas jauniem publikāciju veidiem.

Īpaša vieta latviešu valodniecības vēsturē ir J. Velmes 12 rakstu sērijai „Vēstules par valodu un valodniecību", kas publicēta žurnālā „Austrums" no 1885. gada 3. numura līdz 1888. gada 12. numuram. Rodas iespaids, ka šīs vēstules bijušas jau iepriekš sagatavotas, bet autors ar redaktora skatu tās mērķtiecīgi ievietojis konkrētos žurnāla numuros, lai līdzsvarotu to saturu vai aizpildītu vietu kāda nesaņemta raksta vietā.

Rakstu sērija uzskatāma par pirmo sistemātisko vispārējās valodniecības atziņu izklāstu latviešu valodā, kur problēmas skaidrotas vienkārši – tā, lai iederētos literāri sabiedriskā žurnālā, bet arī neatkāpjoties no akadēmiskā populārzinātnisko publikāciju stila un iekļaujoties 4–7 lappusēs. Noslēgumā J. Velme atturīgi norāda, ka viņš „tikai gribējis aizrādīt uz svarīgākām lietām un caur tam daudz maz izskaidrot, kas valoda ir un kāds tai svars cilvēku starpā," un „dot tikai to, par ko lielākā daļa valodnieku vienis prātis" (Velme, 1888).

Atšķirā no „Pagalma" un „Rotas", kas iznāca vien pāris gadus, „Austrums", būdams vienīgais žurnāls latviešu valodā, ieguva stabilu vietu latviešu preses izdevumu klāstā līdz 1895. gadam, kad sāka iznākt „Mājas Viesa Mēnešraksts" (Egle et al., 1977, 228). „Austruma" daudzpusīgais iespaids gan uz latviešu daiļliteratūras, gan populārzinātniskās literatūras un terminoloģijas attīstību vēl prasa izvērstus pētījumus.

Secinājumi

Žurnālu ienākšana 19. gadsimta 80. gados būtiski bagātināja latviski iznākošo preses izdevumu spektru un periodikā publicēto darbu kopapjomu. Tas pavēra iespējas gan vienā numurā (rakstu nedalot), gan vairākos turpinājumos publicēt krietni apjomīgākus un detalizētākus populārzinātniskus apcerējumus un daiļliteratūras darbus, nekā tas iespējams avīzēs. Turklāt lielāks lappušu skaits ļāva katrā numurā iztirzāt vairākas tēmas, un tas pakāpeniski nodrošināja aplūkoto jautājumu loka paplašināšanos.

Līdz ar žurnālu ienākšanu pieauga šī veida periodisko izdevumu loma terminradē, jo, salīdzinot ar laikrakstiem, žurnālos bija iespējams publicēt plašākus apcerējumus, savukārt abonēta turpinājumizdevuma statuss bieži vien ļāva sasniegt plašāku un daudzveidīgāku lasītāju loku, nekā tas būtu panākams ar publikācijām atsevišķu brošūru veidā vai rakstu krājumos. Secīga līdzīgas tematikas rakstu publicēšana ļāva konsekventāk vismaz vienā izdevumā censties ievērot jau lietotos terminus un veidot noteiktu jēdzienu sistēmu, ko bija grūti īstenot, ja kāda tēma retumis tika skarta dažādos preses izdevumos. Lai gūtu vispusīgu priekšstatu par latviešu terminoloģijas attīstību kopš 19. gadsimta 80. gadiem, nepieciešams turpināt sistemātisku žurnālu publikāciju analīzi.

LITERATŪRA

Apals, G. (2025). Laikraksts un topošā nācija: „Pēterburgas Avīzes". In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918.* Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 162–165.

Apīnis, A. (1991). *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma.

Ārons, M. (1922). Latviešu laikrakstniecība. (Vēsturisks apskats). I. Vācu avīžniecības laikmets. 1797.–1856. g. In *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latv. Preses 100 g. jubilejas izstādes komisija, 1–7.

Auziņš, A. (sast.). (1942). *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*. Rīga: Latvju grāmata.

Baltiņš, M. (2013). Terminrades process un principi. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 415–433.

Baltiņš, M. (2023). „Latviešu Avīzes" un terminoloģijas attīstība līdz 19. gadsimta vidum. In *Latviešu kultūra rokrakstos un laikrakstos. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, *11 (XXXI)*, 252–267.

Bandenu Pastarītis. (1886). Dārzkopības skolas un institūts. *Austrums*, *2*, 91–94.

Bendiks, H. (1952). „Pēterburgas Avīžu" cīņa par latviešu valodas vārdu krājuma izveidi. *Karogs*, *10*, 1132–1145; *11*, 1284–1295.

Brīvzemnieks (1881). Latviešu tautas gara mantas. *Pagalms*, *20*, 203–204; *21*, 210–211; *22*, 219; *23*, 227–228.

Dimants, A. (2022). *Latvijas prese 200 gados: no „Latviešu Avīzēm" līdz digitālo mediju laikmetam*. Rīga: Latvijas Mediji.

Dīriķis, B. (sast.). (1875). *Par piemiņu! Rakstu krājums, salasīts iz „Baltijas Vēstneša" pirmiem gada gājumiem (1869–1874), no B. Dīriķa, Balt. vēstn. redaktora*. Rīga: brāļi Buši.

Drusciņas iz dabas valsts. (1885). *Rota*, *11–28*.

Egle, K., Lūkina, V., Brempele, Ā., & Jauģiets, V. (1977). *Latviešu periodika, I: 1768–1919* (2., papild. izd.). Rīga: Zinātne.

Frīde, Z. (2011). *Ienest sveci istabā. Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē.* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Goba, A. (1929). *Pirmās „Pēterburgas Avīzes" un viņu nozīme tautas atmodas gaitā*. Rīga: Olava fonda sabiedrība.

Grigulis, A., & Treijs, R. (1992). *Latviešu žurnālistikas vēsture: no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne.

Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca, II: P–Ž*. Rīga: Avots.

Klāviņš, J. (1884). Kāpēc „Rota" tautās gājuse? *Rota*, *1*, 1.

Krodznieks, J. (1885). Kā muižnieku kārta Baltijā cēlusies un attīstījusies. *Austrums*, *5*, 287–293; *6*, 350–360; *8*, 492–518; *9*, 604–618.

Ķencis, T. (2025). No katehisma līdz Neatkarības deklarācijai. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā*. *1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 10–14.

Laubes Indriķis. (1884). Dabas mūžīgie spēki un mirstīgā cilvēka prāts. *Rota*, *1*; *4*; *6*; *7*; *10*.

Lautenbahs, J. (1881). Latviešu gramatikas vēsture. *Pagalms*, *11*, 116–118; *12*, 123–124; *13*, 135–138; *15*, 160–162.

Lautenbahs, J. (1882). Latviešu mitoloģija. *Pagalms*, *1*, 6–7; *2*, 18–20; *3*, 23–24; *4*, 32–34; *5*, 40.

Lietuvietis. (1886). Mūsu rakstniecība un avīžniecība. *Rota*, *17,* 171–173; *18*, 180–181; *19*, 189–190.

Līgciemnieks. (1881). Latviešu valoda. *Pagalms*, *2*, 15–16.

Prospekts. (1881). *Pagalms*, *1*, 1–2.

Redakcija. (1885). Ievedējs. *Austrums*, *1*, 1–2.

Reinbergs, J. (1885). Par noilgumu (*Давность, Verjärung*). *Austrum*s, *1*, 9–19; *2*, 68–78.

Roze, L. (1962). *Latviešu valoda pirms simt gadiem. „Pēterburgas Avīžu" sabiedriski politiskā leksika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Seewald, P. (1874). Neubildungen und wenig bekannten Wörter aus dem „Baltijas Vēstnesis". In *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft*, *15*(3), 58–72.

Sīpolnieks. (1881a). Par miegu un sapni. *Pagalms*, *6*, 66–68; *7*, 76–77.

Sīpolnieks. (1881b). Par zibeni un pērkonu. *Pagalms*, *10*, 103–105; *11*, 115.

Tālumnieks. (1885). Par augļu koku kopšanu. *Austrums*, *2*, 92–97; *3*, 149–155; *4*, 255–261; *6*, 395–403; *7*, 462–466; *10*, 530–635.

Tēzaurs – Spektors, A. et al. (2009–2025). *Tēzaurs.lv, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/119. Pieejams https://tezaurs.lv/; skatīts 18.06.2025.

Valdemārs, K. (1885). Kāds vārds par J. Krodznieka k. rakstu Austrumā Nr. 5, 6, 8 un 9: Kā muižnieku kārta Baltijā cēlusies un attīstījusies. *Austrums*, *12*, 809–814.

Velme, J. (1888). Vēstules par valodu un valodniecību, XII. *Austrums*, *12*, 143–144.

Viesulis. (1881). Tautas barība. *Pagalms*, *1*, 7–8; *2*, 17–19; *3*, 27; *4*, 41–42; *5*, 53–56; *7*, 77–79.

Zelče, V. (2009). *Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865.* Rīga: Zinātne.

34/1
2026
LINGUISTICA LETTICA

JURIDISKĀS SPECIĀLĀS LEKSIKAS IEZĪMES 1850.–1899. GADA VIDZEMES ZEMNIEKU LIKUMU TULKOJUMOS LATVIEŠU VALODĀ

Features of Specialized Legal Lexis in Latvian Translations of the Laws on the Peasants of Livonia of 1850–1899

JĀNIS VECKRĀCIS

ABSTRACT

Keywords:
specialized lexis, law, Latvian legal terminology, Latvian legal translation, loanwords

The aim of this study is to examine and analyze the specific vocabulary used in Latvian legal translations in the second half of the 19th century, which increasingly represented features of specialized legal language and lexis. For context, the first part of the article is dedicated to the discourse on Latvian legal texts and legal lexis.

The primary research material for this analysis included three essential legal translations in Latvian: the Laws on the Possession and Habitation of Land by Livonian Peasants, translated by August Döbner and Johann Theodor Berent (1850); the Laws on the Peasants of Livonia (the translator is unknown) (1862); and the Laws on the Peasants of Livonia, translated by Tenis Ore (1899).

To analyze the specific nomination features, a description and analysis of the linguistic facts found in the translations and their German and Russian source texts is presented using the extracted lexical items. Some additional contextually relevant units were also extracted from other sources. The use of informal vocabulary and extensive descriptive lexical units is gradually reduced throughout the period.

The analysis of legal specialized lexis shows both the inertia of usage and the gradual inclusion of more appropriate terminological designations. The translations illustrated endeavored to use single-word terms (including derivatives), compounds and multi-word units that possessed terminological potential. The quality of the 1899 translation was significantly higher than that of the two mid-19th century translations under review. The 1899 translation featured many terminological units still used in modern Latvian legalese.

The translations of legal texts under review in this study represent valuable historical monuments that illustrate both the general features of the development of the Latvian language and the main trends in the development of the legal specialized lexis in the 19th century.

Ievads

Vēsturiskā un lingvistiskā nozīmība, kas piemīt trim t. s. Vidzemes zemnieku likumu tekstiem latviešu valodā, publicētiem 1850. gadā („Likumi par Vidzemes zemnieku zemes turēšanu un dzīvošanu"; Augusta Dēbnera (*August Döbner*) un Johana Teodora Bērenta (*Johann Theodor Berent*) tulkojums;[1] VZL 1850a), 1862. gadā („Likumi Vidzemes zemniekiem"; tulkojuma autors nav zināms; VZL 1862a)[2] un 1899. gadā („Vidzemes zemnieku likumi"; Teņa Ores tulkojums; VZL 1899),[3] ir saistīta gan ar faktu, ka tie ir nākamie pēc 19. gadsimta pirmajā pusē sagatavotajiem apjomīgajiem Kurzemes un Vidzemes zemnieku likumu tulkojumiem (Veckrācis, 2025), gan ar to būtiskām konteksta pārmaiņām 19. gadsimta otrajā pusē. Piemēram, līdzās daudzām jaunām norisēm pakāpeniski iezīmējas mērķtiecīgs terminrades darbs, lai gan vēl ne gluži zinātniski sistematizētā veidā. Juridiskās leksikas attīstībā par nozīmīgiem atzīts Jura Mātera 1877. gadā sagatavotais pagasta likumu un nosacījumu tulkojums (LuN) un viņa 1885. gadā pārtulkotā Vidzemes un Kurzemes privāttiesību likumu grāmata (VKPLG), kā arī 1893. gadā publicētais t. s. tiesu ustavu tulkojums Andreja Stērstes veikumā. Šajā kontekstā ir būtiski detalizēti pētīt šī nozīmīgā laikposma svarīgākos un apjomīgākos tulkojumus, kā arī izzināt un analizēt juridiskās leksikas attīstības tendences un likumsakarības, kas, kā apliecina raksta pirmā sadaļa, ir pētītas fragmentāri un nepietiekami. Latviešu juridisko tekstu tulkojumu un juridiskās leksikas diskursa uzmanības centrā ir bijuši galvenokārt juridiskās vēstures un konteksta pārmaiņu aspekti, nevis sistemātiska tulkojumu un speciālās leksikas pārmaiņu analīze. Ņemot vērā laikmeta nosacījumus, iespējams izvirzīt hipotēzi, ka juridiskās speciālās leksikas lietojumam 19. gadsimta beigās vajadzētu būt ievērojami augstākā līmenī salīdzinājumā ar vācbaltiešu mācītāju tulkojumiem gadsimta pirmajā pusē un vidū.

Raksta mērķis ir, pirmkārt, kontekstualizācijas nolūkā sniegt ieskatu latviešu juridisko tekstu tulkojumu un leksikas pētījumos, īpašu uzmanību pievēršot speciālās leksikas, tostarp terminoloģiskajam, diskursam[4], un, otrkārt, noskaidrot un analizēt juridiskās speciālās leksikas lietojuma iezīmes minētajos trīs juridisko tekstu tulkojumos latviešu valodā. Izmantotas 287 ekscerpētas leksiskās vienības (kopā ar mikrokontekstu vai bez tā), kas sastatītas ar vienībām vācu un krievu valodas tekstos; sniegts tulkojumos konstatējamo valodas faktu raksturojums un analīze, īpaši pievēršoties lietotās leksikas izmaiņām. Nominācijas tendenču plašākas analīzes

[1] Izmantots arī dokumenta teksts krievu (VZL 1850c) un vācu valodā (VZL 1850b).

[2] Izmantots arī dokumenta teksts krievu (VZL 1862b) un vācu valodā (VZL 1861).

[3] Izmantots arī dokumenta teksts krievu valodā (VZL 1897).

[4] Raksta 1. sadaļā tulkojumu un speciālās leksikas (arī terminoloģiskais) diskurss mērķtiecīgi pētīts šaurā nozīmē, t. i., aplūkotas tikai publikācijas, kas tiešā veidā pievēršas tulkojumu analīzei un leksikas terminoloģiskajiem un jēdzieniskās nozīmes aspektiem.

nolūkā izmantotas arī leksikas vienības no citiem periodiskajiem izdevumiem un leksikogrāfiskiem avotiem, lai iegūtu aktualizējamo mikrokontekstu kopumu un tādējādi – precīzāku analīzes materiālu.

1. Ieskats latviešu seno juridisko tekstu un leksikas lingvistiskajos pētījumos

Nozīmīgākā personība Latvijas tiesību normu un jēdzienu vēstures izpētes kontekstā ir Arveds Švābe (sk. Švābe, 1926; 1931; 1932a; 1932b; 1935a; 1938). Tomēr valodnieciskie, piemēram, terminoloģiskie, kontrastīvie un tulkojuma zinātniskie, aspekti reti nonāk A. Švābes uzmanības centrā; daudzās publikācijās viņš galvenokārt pievēršas jēdzienu juridiskās nozīmes un vēstures skaidrojumam. Viņš analizējis aizguvumus no krievu valodas (Švābe, 1932a, 31), aplūkojis latīņu valodas vārdus *dominus terrae* (Turpat, 130–131) un *tributum* ‘mesli, pagasta nodevas, pagasts’ (Švābe, 1933, 7), latviešu valodas leksiskās vienības *kunga tiesa*[5], *amtmanis* (*muižkungs* jeb *junkuris*), *tulks* (*tolk*), *rātūze*[6], *tiesas nams*, *fogts* jeb *soģis* (vācu val. *Richter*), *tiesnesis* (arī: *tiesnieks* jeb *spriedējs*), kā arī vācu valodas vārda *Gebiet* latviešu ekvivalentus *valda*, *valsts* un *tiesa*, *valsts*. Viņš uzsvēris, piemēram, to, ka jēdzieniskā izpratnē vārdu *pagasts* un *vaka* (vācu val. *Wacke*) nozīme ir vienāda[7] (Švābe, 1926, 24, 39, 43, 55, 84, 101, 146, 148, 152).

A. Švābe analizējis arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) lietoto vārdkopu *ļaudis sagrumādāt* (vācu val. *wacke halden*), saskatot tajā aizguvumu no ukraiņu valodas vārda *grumada* ‘pagasta ļaužu sanāksme’. Viņš aplūkojis arī vārda *iebūvietis* ‘lauku apgabalā dzīvojoša nabadzīga persona’ etimoloģiju. Šo vārdu veido prefikss *ie-* un lejasvācu valodas vārds *buwen* ‘celt ēku, kopt zemi, apmesties uz dzīvi’ (Švābe, 1926, 131, 140).

Trīssējumu izdevumā „Straumes un avoti” (1938–1965) A. Švābe pievēršas tiesību vēsturei un tiesību folkloristiskajiem pamatiem, kur norāda uz to, ka vārds *tiesa* gan tiesību, gan tiesas kā institūcijas nozīmē lietots no 18. gadsimta sākuma līdz 19. gadsimta otrajai pusei, kad tika darināts un pieņemts latviešu juridiskais termins *tiesība* (iepriekš lietots nozīmē ‘taisnīgums, patiesība’) (Švābe, 1938, 20–21). Šos novērojumus apstiprina lietojuma dati rakstiskajos avotos: *vienādas tiesības*, *valsts tiesības* (BV, 1871, Nr. 40, 314, 315); *īpašuma tiesības* (Kundziņš, 1873, 13).

---

[5] Avottekstu vienības attēlotas mūsdienu rakstībā ar latīņu burtiem; saglabāts oriģinālais pieturzīmju un garumzīmju lietojums. Ja avottekstu vienības lietotas šajā rakstā minētajos pētījumos, tās norādītas pētījumos izmantotajā rakstībā.

[6] Jāpiebilst, ka izmantota arī forma: *Rahtuh**ſis*** (LA, 1829, Nr. 40, 1).

[7] Sk. arī *pagasts jeb vakas tiesība* (Ābers, 1939, 17–18, 81–82).

A. Švābe norāda, ka latīņu termina *iurisdictio plena* latviešu ekvivalents ir *tiesu vara*, un noraida Jāņa Krodznieka ierosināto variantu *tīra vara* (Švābe, 1965, 70).

Vairāki pētnieki analizējuši 19. gadsimta sākuma pagasta tiesu protokolus (Ābers, 1938; Niedre, 2006; Švābe, 1927). Protokolus uzskata par nozīmīgu resursu, kas sniedz informāciju par latviešu zemnieku sadzīvi, bet plašākā izpratnē tas izmantojams arī letonikas pētniecībā (Cimermanis, 2005). Benno Ābers norāda, ka līdz 1823. gadam Rundāles pagasta tiesas protokoli rakstīti vācu valodā (Ābers, 1938, 333). Viņš analizē dažu gan vispārējai, gan speciālajai leksikai piederīgu vārdu nozīmi, piemēram, norāda, ka vārds *paliekams* lietots nozīmē 'pastāvīgs' (plašāk sk. Ābers, 1938, 332).

Daži jēdzieni izmantoti nozīmē, kas atšķiras no attiecīgajā laikā spēkā esošajos galvenajos juridiskajos dokumentos noteiktās nozīmes. Piemēram, *desmitnieks* nozīmē personu, kas pastāvīgi pilda tiesneša pienākumus (arī: *paliekamais polices loceklis*). Tomēr Rundāles pagasta tiesas protokolos par *desmitnieku* sauc vienu no zemnieku pārstāvjiem, kas ievēlēti proporcionāli pagasta iedzīvotāju skaitam[8], savukārt zemnieku likumos šī persona dēvēta par *priekšnieku* jeb *pagasta vietnieku* (vācu val. *Vorsteher oder Repräsentanten*). Tātad 19. gadsimta sākuma zemnieku likumos *priekšnieki* ir pagastu kopienu īpašas uzticības personas, bet Rundālē viņu pienākumi ir saistīti tikai ar rīkojumu izziņošanu un zemnieku uzraudzību (Turpat, 334).

Jāpiebilst, ka salīdzinājumā ar 19. gadsimta sākumā rakstīto zemnieku likumu tulkojumiem Drustu pagasta tiesas spriedumu (1830–1833) tekstu kvalitāte ir būtiski zemāka. Iespējams konstatēt daudzas pareizrakstības kļūdas (*liķkufigaidiht* (DPTS, 15)), mainīgu lielo burtu lietojumu pat vienā teikumā (*no Teefas **p**ufes .. no Teefas **P**ufes* (Turpat, 25)) vai mainīgu atvasinājumu rakstību (***no** fpreefch* un ***no**dewis* (Turpat, 3); ***ne** warreja* un ***ne**warrejs* (Turpat, 5, 14); ***ais** fteleht* un ***ais**gahja* (Turpat, 14, 7)), kā arī bezgalotnes formu lietojumu, lai gan attiecīgie vārdi jau tolaik tiek lietoti locījumos, piemēram, ***Termin** preekfch fpreedum* (Turpat, 3), pretstatā tā lokāmajai formai *termins*: *fuhta weenu teefas=lohzekli no muifchneeku kahrtas, tannî **Terminâ*** (KZL, 22).

Līdzīgas iezīmes konstatētas igauņu tā paša laika protokolos, piemēram, tiek norādīts, ka daudzās rakstības kļūdas un varianti rodas gan vietējo dialektu atšķirību, gan protokolu veidotāju dažādā izglītības līmeņa dēļ (Orasmaa et al., 2022, 5306).

A. Švābe (1931) pētījis arī t. s. muižu likumus. Šo tekstu un to tulkojumu nozīmi izcēlis Andrejs Johansons, rakstīdams par Aizkraukles muižnieka Karla Frīdriha

[8] Skaidrojumu sk. arī VTVJT, 150.

Šulca (*Karl Friedrich Schoultz*) 1764. gadā izdoto zemnieku tiesu likumu, kas noteica papildu tiesības dzimtļaudīm. A. Johansons uzsver, ka Dzērbenes mācītāja Karla Johana Grasa (*Karl Johann Grass*) sagatavotā latviešu tulkojuma[9] psiholoģiskā ietekme sniedzās tālāk par muižas robežām. Tekstu lasīja Vidzemes un Kurzemes latvieši, bet daļa eksemplāru nonāca tagadējās Lietuvas teritorijā, un nākamajā gadā landtāgs ieteica tulkojuma eksemplārus iznīcināt (Johansons, 1975, 86).

Kā muižu likumu būtisku iezīmi A. Švābe norāda tiem raksturīgās krimināltiesību normas. Piemēram, t. s. Struteles valsts (resp., muižas) likumos bija iekļauts nošķirums starp pirmreizēju noziegumu un recidīvu, tīšu un netīšu nodarījumu (Švābe, 1931, 45). Jāpiebilst, ka likumos bija iekļautas arī citas mūsdienu tiesībām atbilstošas normas; piemēram, 9. pantā (SVL, 9) noteiktas normas saistībā ar mūsdienu tiesībās pazīstamo alimentu jeb uzturlīdzekļu jēdzienu.

B. Ābers (1936) analizējis 1819. gada „Likumus Vidzemes zemniekiem dotus" (VZL 1820[10]). Kopumā 19. gadsimta pirmās puses zemnieku likumus viņš dēvēja par zemnieku emancipācijas likumiem, jo tie zemniekiem piešķīra ierobežotu brīvību (vācu val. *Freilassung*) (plašāk sk. Zelče, 2007, 10–11). Ilgtermiņā tie vedināja latviešus apņēmīgāk aizstāvēt savas tiesības, kas savukārt sekmēja to, ka augstskolās izglītību ieguva pirmie latviešu juristi (Zile, 1989, 3, 7).

Lai gan B. Ābers pievēršas galvenokārt juridiskiem aspektiem, viņš ir izteicis komentārus arī par tulkojumu kvalitāti un izmantotajiem terminiem. Kopumā viņa vērtējums ir līdzīgs A. Švābes secinājumiem, ka juridiskajai valodai jābūt vienkāršai, skaidrai un lakoniskai (Švābe, 1935b, 592), turpretī likumu tulkojums būtībā ir „atstāstījums kroplainā, ģermānismiem piemēslotā valodā" (LKV, 75. burtn., 19200). Šo apgalvojumu A. Švābe ilustrē ar vairākiem piemēriem: vācu *Privatrecht* tulkota kā *īpaša tiesa*, *Allgemeine Bestimmungen - grunta likumi*, *Eigentumrecht - mantas tiesa*. Savukārt B. Ābers norāda, ka 1820. gada tulkojumā izmantotas aprakstošas vienības, lai gan avottekstā lietoti termini, piemēram, *persönliche Freiheit* tulkota kā *brīvļaudis*, *īpaša brīvība* un *īpašīga brīvība* (Ābers, 1936, 27-28). Viņš piemin arī vairākas pēc vācu valodas parauga darinātas vienības: *iekš pagastiem*, *apakš pagasta tiesām stāv*, *nāburgu muižas*, *uz tādu vīzi*. Savukārt termina *neierašanās tiesā* vietā lietots tulkojums *nepaklausīga nostpalikšana priekš tiesas* (Turpat, 103-104).

Salīdzinot tulkojumus, B. Ābers vispirms norāda uz būtiskām nepilnībām speciālās leksikas lietojumā, piemēram, *Privatrecht - īpaši tiesas likumi* (KZL) un *likumi par tādu brīvību un vaļu iztiesāšanu, kas zemniekiem ir savā starpā, tas ir, kas viņiem ir*

[9] Tulkojuma datu avots: Švābe, 1934, 48.

[10] B. Ābers izmantojis 1820. gadā publicēto tulkojumu.

vienam pret otru (VZL 1820); *Eherecht - laulības tiesa* un *brīvība iedoties laulībā*; *Vormund - vērminderis* un *pērminderis*; *Eigenthumsrecht - mantas tiesa* un *vaļa, kas ikkatram ir par savām īpašām mantām*; *Erbe – mantnieks* un *mantinieks*; *Pächter - nomātājs* un *rentnieks*; *Verpächter - iznomātājs* un *rentes devējs* (Ābers, 1936, 104-106).

Senāko latviešu valodā pieejamo juridisko tekstu analīzei pievērsušies arī vairāki 20. gadsimta beigu un mūsdienu pētnieki (piem., Birziņa, 1991; Gailīte, 2023). Detalizētu ieskatu 17. gadsimta juridisko tekstu latviešu valodas tulkojumos sniegusi Konstance Kļava. Viņa norāda gan uz dažādiem prefiksiem, kas joprojām ir svarīgi vārda nozīmes diferenciācijā (piem., *noteefaht* un *teefaht* (Kļava, 1989, 49–52, 56–61)), gan uz t. s. gotisko un latiņu (antīkvas) burtu izmantošanu un salīdzina ortogrāfiskās atšķirības divos 1696. gada īpašo militāro tiesību noteikumu (*Besonderes Kriegsgesetz*) tulkojumos, tostarp atšķirības lietvārdu lielo sākumburtu lietojumā (***L**eelumā – **l**eelumā*) un garo patskaņu atveidē ar *h* (*D**a**lderus – D**ah**lderus*). K. Kļava analizē arī atšķirīgas darbības vārdu izskaņas (*nokauj – nokau*) un variatīvo salikteņu rakstību, kurā komponentu marķēšanai izmantota arī biedruzīme (*Krohņ**a**=Darbu – Krohņ**u**=Darbu*) (Turpat, 27).

Vārddarināšanas un leksikas bagātināšanas resursu un paņēmienu klāstā K. Kļava konstatējusi atvasināšanu, salikteņu darināšanu, aizgūšanu un vārdus ar jaunu vai mainītu nozīmi. Kā redzams, neoloģismi nav minēti kā šajā laikposmā raksturīga tekstu iezīme. K. Kļava sniedz arī 17. gadsimtā izmantotās juridiskās leksikas derivatīvo iezīmju analīzi (Turpat, 49–52).

Savukārt Solvita Štekerhofa nošķir vienvārda terminoloģiskos apzīmējumus (*Slepkawiba*, *Leeziba*), vienvārda terminoloģiskos apzīmējumus senākā formā, t. sk. vārdu koprakstījumus (*Sohdu=Likkums*, *Nahwes=Sohdiba* un *Nahwes=Sodiba*) un aprakstošas vārdkopas (*tohp saņemtas*). Daudzas no šīm leksiskajām vienībām ir termini mūsdienu juridiskajā valodā vai veido neformālo leksikas daļu (Štekerhofa, 2019, 42). Gan K. Kļava, gan S. Štekerhofa norāda, ka šajā laikposmā ortogrāfijas dēļ salikteņus ir grūti nošķirt no vārdkopām (Kļava, 1989, 44–48; Štekerhofa, 2019, 43); vienības ar biedruzīmi S. Štekerhofa dēvē par „salikteņu veidojumiem" (Štekerhofa, 2019, 43). Šajā rakstā tie uzskatīti par salikteņiem.

S. Štekerhofa ir analizējusi arī terminu *nāvessods* (Štekerhofa, 2018), *noziegums* un *noziedzīgs nodarījums* (šis termins darināts ievērojami vēlāk – 20. gadsimta 20. gados) cilmi un lietojuma vēsturi (Štekerhofa, 2014). Pētniece norāda, ka A. Stērste vispirms aizstāja novecojušo apzīmējumu *grēka darbs* un terminoloģiskā lietojumā atgriezās pie vārda *noziegums*, kas iekļauts jau pirmajā latviešu valodas vārdnīcā 1638. gadā, kā arī Augusta Bīlenšteina (*August Bielenstein*)

darināto vārdkopu *noziedzīgs darbs* aizstāja ar vienvārda terminu *nodarījums* (Štekerhofa, 2014, 250).

Tiesisko darījumu nominācijas vēsturi latviešu valodā ir analizējušas Silga Sviķe un S. Štekerhofa (2019). Viņu datus apliecina arī šajā rakstā analizētie trīs galvenie tulkojumi: 1850. un 1862. gada tulkojumā internacionālisms *kuntrakts*[11] lietots rakstībā ar *-u-*, bet 1899. gada tulkojumā lietoti termini *kontrakts* un *lihgums*. Līdztekus iespējams norādīt papildu vai precizētus vēsturiskos lietojuma datus.

Rakstība ***ku**ntrakts* dominē aptuveni pusgadsimtu, sākot no 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu tulkojuma (VZL 1804, 71. lik., 19). Savukārt 19. gadsimta vidū arvien vairāk izmanto rakstību ar *-o-*:

(1) *winſch to meera=k**o**ntraktu tà gudri norakſtija* (Šmids, 1846, 68);

(2) *weens pirkſchanas k**o**ntrakts norakſtits* (VLA[12], 1850, Nr. 6, 25);

(3) *drihkſt wiſſadus pałautus k**o**ntraktus flehgt* (Alunāns, 1860, 34).

Termins *līgums* izmantots jau pirms abu pētnieču rakstā norādītajām 19. gadsimta 70. gadu beigām (Sviķe & Štekerhofa, 2019, 118):

(4) *tahdu **lihgumu** ar Franʒuſcheem flehguſe* (PA, 1864, Nr. 38, 298);

(5) *kaulejahs kamehr tahdâ wihſê **lihgumu** noſlehdſa* (PA, 1865, Nr. 9, 87).

Savukārt atvasinājums *nolīgums* latviešu valodā ienāk ne vēlāk kā 19. gadsimta 50. gadu beigās:

(6) *Draugeem [..] buhs pee laika **nolihgumu** (testamentum), dariht, pehʒ nahwes, kam tahs wiņu mantas peederehs* (Asīzietis, 1857, 26);

(7) *konwenʒija jeb **nolihgums**, ko Franʒuſchu un Italijas waldiſchanas [..] noſlehguſchas* (PA, 1864, Nr. 39, 305).

---

[11] Jau 1822. gadā vārds lietots formā *kuntrakte* (*arri tahs zittas **kuntraktes** ſiņņas* (LA, Nr. 21, 4)), taču tā nav izmantota ne gadsimta sākuma, ne otrās puses nozīmīgajos juridiskajos tulkojumos.

[12] Ekscerpētajās vienībās lietoto periodisko izdevumu nosaukumu saīsinājumu sarakstu sk. raksta beigās.

Arī 1899. gada tulkojumā izmantots gan *nolīgums* (*pagaſta ſkrihweri, kas kalpo pehz* ***nolihguma*** (VZL 1899, 73[13])), gan *līgums*, turklāt abos mūsdienās raksturīgajos sintaktiskajos variantos: nominālajā vārdkopā ar lietvārda ģenitīvu atkarīgajā komponentā (*laulibas lihgums* (Turpat, 154)) un pārvaldījuma pakārtojuma prievārdiskā savienojumā (*lihgumi par ſemmes leetoſchanu* (Turpat, 27)).

Inese Treimane sniedz papildu ieskatu 18. gadsimta muižu noteikumos (likumos) un norāda, ka tiem trūkst daudzu juridiskiem tekstiem svarīgu iezīmju. Strukturālajā ziņā tekstos nav kohezīvo elementu, piemēram, savienotājvārdu. Muižu likumos nav atsauču uz citiem likumiem vai citiem to pašu noteikumu pantiem (Treimane, 2021, 36). Jāpiebilst, ka 19. gadsimta sākuma tekstos dažas atsauces ir iekļautas. Piemēram, 1802. gada Kurzemes ceļu likumos[14] (KCL) (tulkojumu sagatavojis Frīdrihs Vilhelms Reinholds Bergezons (*Friedrich Wilhelm Reinhold Bergesonn*)) iekļautas šādas atsauces: *wiſſu to paturredami, kas eekſch teem ʒeļļulikkumiem no ta 1736, kà labs un derrigs atraſts tappis* (KCL, 9) un *kà tas §12 minnehts tappis* (KCL, 30). Savukārt 1805. gada likumu tulkojumā iekļauta norāde: *kà 9tâ weetâ 2trâ nodaļâ pawehlehts ir* (KMZ, 27). 1809. gada „Pieliktajos likumos", kas izdoti kā 1804. gada likumu (VZL 1804) papildinājums, ir izmantota atsauce *64. Likkumâ no 1804. Gadda I Nummerî* (PJL, 15), bet 1818. gada likumu tulkojumā ir atsauce *skatees* (KZL, 15).

Īsais ieskats pētījumos, kas veltīti senajiem latviešu valodā rakstītajiem (tulkotajiem) juridiskajiem tekstiem, liecina par galvenokārt fragmentāriem komentāriem un pievēršanos atsevišķām iezīmēm, dažām leksiskajām vienībām vai leksikas lietojuma kritikai. Tomēr piedāvātais kopsakarību analīzes un secinājumu ilustratīvais materiāls bieži sniedz nepietiekamu priekšstatu par pirmajiem apjomīgajiem juridiskajiem tekstiem latviešu valodā, par tulkotāju paveikto un nepaveikto, kā arī par leksisko meklējumu un atradumu nozīmi juridiskā diskursa, arī terminoloģijas, attīstībā. Kritikas pamatā jābūt pietiekami detalizētai tulkojumu un tajos lietotās leksikas analīzei, un kritiski komentāri jāsamēro ar laikmeta kontekstu un resursiem, kas bija pieejami tulkotājiem.

---

[13] 1899. gada tulkojumā norādīts lappuses numurs atbilstoši šajā tulkojumā iekļautajā alfabētiskajā rādītājā izmantotajai pieejai.

[14] Tulkotājs ir iekļāvis ievadu, kas rakstīts vācu valodā. Tajā V. R. Bergezons norāda, ka valodas nabadzības dēļ „tulkot latviski [..] ir nožēlojams pasākums" (KCL, 3) un ka ar jaunvārdu darināšanu un latviešu valodas bagātināšanu būtu jānodarbojas cilvēkiem ar labākām latviešu valodas zināšanām. Ievadu detalizēti ir aplūkojusi Dina Gailīte (2023, 383).

2. Juridiskā speciālā leksika Vidzemes zemnieku likumu tulkojumos 1850.–1899. gadā

Lai gan, kā norādīts, šī pētījuma centrā esošo galveno trīs tulkojumu laikā konteksts salīdzinājumā ar 19. gadsimta sākumu būtiski mainās, tomēr joprojām ir spēkā gan visas latviešu valodas, gan nozaru terminoloģijas attīstību un tulkojumu kvalitāti ierobežojošie faktori. 1850. gadā publicēto tulkojumu sagatavo konservatīvi noskaņotais vācbaltiešu mācītājs A. Dēbners un latviešu kultūrvēsturē nozīmīgais vācbaltiešu mācītājs J. T. Bērents.[15] Šī tulkojuma tapšanas laikā faktiski nepastāv latviešu juridiskais diskurss, nav juridiski izglītotu latviešu. Tas nozīmē arī to, ka nav vajadzības veidot precīzu un detalizētu juridisko valodu. Izglītības nepieejamība un augstākā izglītība kā nosacījums darbam juridiskajā profesijā būtiski kavē latviešu iesaisti; 1850.–1860. gadā tikai divi latvieši studē jurisprudenci universitātes līmenī (Zile, 1989, 6, 11). Tas ir viens no izskaidrojumiem, kāpēc 19. gadsimta 50. gados, ko uzskata par jauna latviešu valodas attīstības perioda sākumu (Baldunčiks, 2024d, 91), juridiskajā diskursā un leksikā, kā arī juridisko tekstu tulkošanas kompetencē nav pietiekamu pārmaiņu, lai 1862. gadā publicētais tulkojums būtu daudz kvalitatīvāks.

Turpmākajā laikposmā gan latviešu profesionālo juristu skaitā, gan juridiskām tēmām veltīto publikāciju kvantitatīvajā un kvalitatīvajā raksturā (sk. Ģinters, 1928; 1929) vērojama nozīmīga izaugsme (piem., 1861.–1870. gadā jurisprudenci studē vismaz 16 latvieši, 1871.–1880. gadā – 21 latvietis (Zile, 1989, 12, 17)). Tiek izdotas būtiskas leksikogrāfiskas grāmatas, tostarp pirmās pilntiesīgās svešvārdu vārdnīcas, kas gan apliecina, gan sekmē nozaru speciālās leksikas attīstību. Tiek publicēti arī pirmie pārspriedumi par latviešu juridisko valodu un juridisko tekstu tulkojumiem (sk., piem., Rolands[16], 1878, 160–161; Vēbers, 1883, 1–4). Likumsakarīgi 1899. gadā izdotais latviešu jurista T. Ores tulkojums ilustrē ievērojami augstāku juridiskās speciālās leksikas izstrādātības līmeni.

Laikrakstā „Mājas Viesis" publicētajā 1899. gadā izdotā tulkojuma recenzijā raksturota paša dokumenta priekšvēsture un sagatavošana, piemēram, uzsvērts, ka dokumenta sastādītājs Jegors Jakobi (*Egor Jakobi*) tajā iekļāvis 1860. gadā izdoto likumu papildinājumus un izskaidrojumus, kas izriet no 1888. gada policijas reformas, 1889. gada tiesu reformas un no vispārējās jaunās kārtības, „kura dibinata uſ paſchwaldibas un perſoniſkas atbildibas pamateem" (MV, 1900, Nr. 3, 2–3). Tulkojuma valoda raksturota kā veikla un viegli saprotama, tomēr negatīvi novērtēts tas, ka A. Stērstes darināto terminu *aiſgadniba* (krievu val. *опека*) un *aiſbildniba*

[15] Jāpiebilst, ka 2025. gadā aprit 200 gadu J. T. Bērenta nozīmīgajam darbam pie „Vidzemes kalendāra" pielikumiem.

[16] Teodors Rolands ir J. Mātera pseidonīms.

(krievu val. *попечительство*) vietā izmantoti nozīmes ziņā pārprotami vārdi *apgahdiba* un *aiſbildiba*. Vēl recenzents pārmet *ustavu* nomaiņu pret *likumiem*, lai gan saglabāts svešvārds *obligatorisks*, ko autors iesaka aizstāt ar *piespiests* (MV, 1900, Nr. 3, 3).

Pētījumā aplūkoto tulkojumu kontekstā jānorāda uz krievu valodas lietojumu 18. un 19. gadsimta Vidzemē, kas izriet no Krievijas impērijas pārvaldības specifikas šajā reģionā. Tā kā 18. gadsimtā Krievijai pievienotajā Livonijā vara ilgu laiku lielākoties ir baltvāciešu pārziņā, gadsimta izskaņā krievu klātbūtne un līdz ar to arī krievu valodas izmantošana šajā teritorijā drīzāk ir izņēmums (Straube, 2024, 103). Situācija pakāpeniski mainās 19. gadsimtā, kad „tikai pareizticīgs un krieviski runājošs bija normāls impērijas pavalstnieks" (Turpat, 112). Tomēr krieviskuma dimensijai Baltijas teritorijā ir būtiska papildu šķautne – pēc pirmā poļu dumpja 19. gadsimta 30. gados līdz ar lielāku uzsvaru uz nacionālismu rodas precizēta Krievijas imperiālās identitātes formula: „.. patvaldība, pareizticība, tautiskums" (Mintaurs, 2024, 266). Vācbaltiešu vara un ietekme nosaka arī vācu valodas dominējošo statusu.[17] Šis konteksts ietekmē vācu, krievu un latviešu valodas tekstu saikni. 1850. gada Vidzemes zemnieku likumu vācu valodas tekstā uzsvērts, ka tie sākotnēji publicēti krievu valodā un vācu valodas teksts ir tulkojums. Tomēr zīmīgi, ka krievu valodas tekstā iekavās bieži ir norādītas terminu atbilsmes vācu valodā (piem., *О взыска, или взыскномъ производства. Объ ареста и секверстаціи (Executions-Prozeess. Arrest=Prozess)* (VZL 1850c, 512); *требования вочинника по неисполненнымъ оброчнымъ обязанностямъ и невознагражденнымъ поврежденіямъ (Pachtleistungs und Deteriorations-Forderungen)* (Turpat, 510)). Tas pieļāvuma formā raisa jautājumu par krievu valodas teksta saistību ar atsauces tekstu(-iem) vācu valodā. Arī 1897. gadā publicētajā krievu valodas tekstā terminiem iekavās reizēm norādīta atbilsme vācu valodā: *арендаторъ (Pächter)*, *отдачик (Verpächter)* (VZL 1897, 10). Savukārt 1850. gada un 1862. gada tulkojums latviešu valodā, visticamāk, tapis, atsaucei izmantojot tekstu gan vācu, gan krievu valodā.

Īpaši būtisks 1899. gada tulkojuma teksta papildinājums ir alfabētiskais rādītājs, kas pretēji krievu valodas izdevumam atrodas tulkojuma sākumā. Tajā iekļauti vairāki mūsdienu leksikogrāfijā izmantoti un funkcionāli noderīgi elementi, piemēram, mijnorādes; vairākas saraksta vienības veidotas kā šķirklis ar iekšķšķirkļa vārdiem[18]. Tiesa gan, rādītāja satura veidošanas un leksikas atlases principi ir neskaidri. Piemēram, iekļauta vārdkopa *rakt mahlus* (VZL 1899, XIX); norādīta

[17] Tas attiecas ne tikai uz lietišķās un normatīvās saziņas jomu. Kristiāna Ābele norāda, ka arī mākslā kā *lingua franca* Krievijas impērijas Baltijas provincēs tiek izmantota vācu valoda. Profesionāla tautiešu grupa, kurā par mākslu var runāt arī latviski, Pēterburgas Mākslas augstskolā sāk veidoties tikai 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē (Ābele, 2019, 19–20).

[18] Iekšķšķirkļa vārdi – vārdnīcas ligzdā iekļautie ar šķirkļa vārdu saistītie vārdi vai vārdkopas (Sviķe, 2016, 116).

gan juridiskā speciālā leksika, kas ir izmantota pašā tulkojuma tekstā, gan termini (piem., *weenoſchanàs* (VZL 1899, XXIII)), kuru tekstā nav, bet kuri raksturo attiecīgajā lappusē lasāmā teksta saturu. Alfabētiskajā rādītājā nav iekļauti būtiski tulkojumā izmantoti termini, piemēram, *atſwefchinat* [‘atsavināt’] *ſemi* (Turpat, 3). Sarakstā konstatējamas arī neprecizitātes un pretrunas, piemēram, norādīta vārdkopa *flimibas leezibas* (Turpat, XV) ar atsauci uz teksta 67. lappusi, taču tajā faktiski izmantots termins *flimibas apleezibas*.

2.1. Izmantotās leksikas kvalitāti ierobežojošās iezīmes

1850. un 1862. gada tulkojumā joprojām izmantota leksika, kas nav emocionāli neitrāla: ***labbi un lahdſigi*** *turams* (VZL 1862a, 146. §[19]). Mūsdienu izpratnē to klasificētu kā neformālo leksiku. Tomēr šādu apzīmējumu uz norādīto laikposmu faktiski nevar attiecināt – tulkotāji rīkojās ar pieejamiem resursiem un, ņemot vērā arī komunikatīvo mērķi, nereti izmantoja aprakstošus apzīmējumus un perifrastisku izteiksmi (Baldunčiks, 2016/2024a, 303).

Konstatējami arī apjomīgi, aprakstoši tulkojumi:

(8) *объ участіи при производстве публичныхъ построекъ – Theilnahme an den öffentlichen*[20] *Bauten* ‘iesaiste sabiedrisko ēku [būvniecībā]’ – *par to dałłu, kas katram ja=peeleek pee poſtu=, kohrtehłu=, un zittu tahdu nammu buhweſchanas, kas no walſts puffes buhwejami* (VZL 1850a, 599. §; VZL 1862a, 550. §);

(9) *вознагражденіе убытковъ и издержекъ – Zuerkennung des Schadenersatzes* ‘zaudējumu atlīdzība’ – *zik wiņņam nahkahs lihdſibas par to ſkahdi* (VZL 1850a, 984. §; VZL 1862a, 927. §);

(10) *тайна, касающаяся до его должности – Geheimniß seines Amtes – to, kas tam ſawa ammata dehł ja=turr pee ſewis apflehptu* (VZL 1850a, 912. §); *ſiņņas, kas no ammata puffes flehpjamas* (VZL 1862a, 855. §);

(11) *правила общія – Allgemeine Grundsätze* ‘vispārīgie noteikumi’ – *kas wiſſu papreekſch par to jaunu ſemneeku=buhſchanu noſakkams* (VZL 1850a, 1. §; VZL 1862a, 1. §).

[19] Latviešu 1850. gada un 1862. gada tekstā norādīti zemnieku likumu pantu numuri, izņemot teksta sadaļas, kurās izmantoti citi strukturālie elementi.

[20] Vienībām vācu un/vai krievu valodā atsauce nav norādīta, ja panta numurs atbilst numuram latviešu valodas tulkojumā. Atsauces ir iekļautas krievu un/vai vācu valodas vienībās, ja atsauce neattiecas (tikai) uz pantiem, bet (arī) uz lappuses numuru.

Arī 1899. gada tulkojumā reizēm ir izmantota mūsdienu izpratnē nejuridiska izteiksme, piemēram, *naw ne no kahda ſwara ari tas apſtaklis* (VZL 1899, 33); mūsdienu juridiskajā valodā: *nav būtisks arī apstāklis*.

Dažas tulkojumos izmantotās leksiskās vienības ilustrē novērojumu, ka jaunāks tulkojums ne vienmēr ir veiksmīgāks. Piemēram, lai gan jau 19. gadsimta sākumā kā vācu valodas vārda *zweideutig* atbilsme izmantots vienvārda puskalks *diwprahtigs* (Veckrācis, 2025, 19), 1850. un 1862. gada tulkojumā izmantota plaša, aprakstoša vārdkopa *kà ar diwi mehlehm runnajoht* (VZL 1850a, 892. §; VZL 1862a, 835. §).

Līdzīgi kā 19. gadsimta sākumā tapušajos zemnieku likumos (Veckrācis, 2025, 5–6), arī gadsimta vidus un otrās puses zemnieku likumos ir konstatējami leksiski (un sintaktiski) aizguvumi no vācu un krievu valodas:

(12) *крепостные судебные пошлины* (VZL 1850c, Пунктъ 78, 396) – *Krepoſt=Poſchlin* ‘zemnieku tiesas nodevas’ (VZL 1850b, Pct. 78, 23) – *poſcliņi un krepoſti* (VZL 1850a, 78. spried., 23); *poſchliņi woi krepoſti* (VZL 1862a, 238. §); *krepoſtpoſchlinas* (VZL 1899, 39); *krepoſtgrahmatas* (Turpat, 12);

(13) *гербовая бумага* (VZL 1850c, Пунктъ 78, 396) – *Stempelpapier* ‘zīmogpapīrs’ (VZL 1850b, Pct. 78, 23) – *ſtempel=papihrs*[21] (VZL 1850a, 78. spried., 23);

(14) *оклад* – *oklads* (VZL 1850a, 310. §; VZL 1862a, 626. §); *оклад* ‘alga’ (VZL 1897, 46) – *oklads* (VZL 1899, 46);

(15) *печать* (VZL 1850c, Пунктъ 78, 396) – *Siegel* ‘zīmogs’ (VZL 1850b, Pct. 78, 23) – *ſtempelis jeb ſehģelis* (VZL 1850a, 78. spried., 23); *ſehģelis* (VZL 1862a, 347. §); *amata ſehģele*[22] (VZL 1899, 142);

(16) *бланк* ‘veidlapa’ (VZL 1897, 40) – *blanka* (VZL 1899, 32);

(17) *такса* ‘maksa’ (VZL 1897, 27) – *takſa* (VZL 1899, 19);

(18) *прапорщики* (VZL 1897, 114) – *praportſchiki* (VZL 1899, 105);

(19) *раскольники* ‘vecticībnieki’, ‘šķeltnieki’ (VZL 1897, 78) – *raſkoļniki* (VZL 1899, 69);

(20) *справка* ‘izziņa’ (VZL 1897, 265) – *ſprawka* (VZL 1899, 255);

---

21 Arī: *zīmēts papīrs* (Baltiņš, 2023, 257).

22 Vārds *zīmogs* latviešu valodā ienāk ne vēlāk kā 19. gadsimta 80. gados: *waldnieka waras **ſihmogi*** (B, 1883, Nr. 22, 2).

(21) *in der Bauergemeinde* ‘zemnieku pagasta tiesa’ – *eekſch walſts* (VZL 1850a, V) (sal. ar lokatīva lietojumu latviešu valodas tekstā *innerhalb der Gränzen – rohbeſchòs* (Turpat, 14. §));

(22) *Gemeinde, unter welchen* ‘pagasta tiesa, kurā’ – *appakſch tahm teeſahm* (VZL 1850a, 299. §); *die Vormünder unter der ihnen – appakſch pehrminderu zinnas* (VZL 1862a, 21. §);

(23) *состоитъ подъ слѣдствіемъ или судомъ* ‘ir izmeklēšanā vai tiesā’ (VZL 1897, 65) – *ſtahw iſmeklefchanâ waj ſem teeſas* (VZL 1899, 57); *подъ надзоромъ* ‘uzraudzībā’ (VZL 1897, 165) – *ſem uſrauſdibas* (VZL 1899, 155).

Daži latviešu valodas tekstos ilgstoši izmantotie aizguvumi 1899. gada tulkojumā nav lietoti, piemēram, *nahburgu draudſes* (VZL 1850a, 48. spried., 18) un *nahburgu=muiſchas* (VZL 1862a, 546. §), bet *kaimiņu muiſchas* (VZL 1899, 124) un *kaimiņu ſabeedribas* (Turpat, 165). 1850. un 1862. gada tulkojumā lietots no krievu valodas aizgūtais vārds *ſalogs* (*par ſaloggeem (jeb par drohſchibas=naudu)* (VZL 1850a, 75. spried., 23; VZL 1862a, 74. spried., 270)), bet 1899. gadā tam atbilst termini *iekihlats* (VZL 1899, 72) un *galwoſchana* (Turpat, 52).

Saistībā ar (21) piemēru ilustratīvi ir arī attiecīgie šķirkļi leksikogrāfiskos avotos: *innerhalb – eekſch, eekſchâ, eekſchpuſê* (KLVV, 48); *eekſch; eekſchpuſs – innerhalb* (Ulmann, 1872, 64); *innerhalb eines Jahres – gada laikâ* (LW, 425). Jāpiebilst, ka lokatīva formā lietotais *rohbeſchòs* (sal. *robežu ietvaros*) zināmā mērā apliecina pilnvērtīgāku izpratni par latviešu valodā vēlamu izteiksmi nekā nereti varam novērot mūsdienu saziņā, kurā ir raksturīga, piemēram, liekvārdīgā konstrukcija *lietvārds + ietvaros*.

2.2. Soli pa solim – terminoloģisku lietojumu virzienā

Pētījuma trīs tulkojumi uzskatāmi ilustrē juridiskās speciālās leksikas un tās lietojuma attīstību. Tiesa gan, parasti šo tulkojumu tekstos konstatējami leksisko meklējumu rezultāti, nevis pirmie speciālās leksikas lietojumi.

Zināmu ieskatu leksikas lietojuma tendencēs un kvalitātes kāpumā var sniegt kvantitatīvi dati. Piemēram, jau kopš 18. gadsimta lietotais vārds *īpašums* 1850. gada tulkojumā izmantots tikai vienu reizi, bet 1862. gada tekstā – jau 10 reizes; savukārt termins *noziegums* abos tulkojumos lietots maz – attiecīgi vienu un divas reizes, bet 1899. gada tulkojumā – vairāk nekā 30 reizes.

Taču novērojamas arī citas būtiskas izmaiņas leksikas lietojumā, kas apliecina arvien specifiskākas speciālās leksikas izvēli.

2.2.1. Centieni izmantot leksiku ar terminoloģisku potenciālu

Pakāpenisko ceļu uz terminoloģiskiem apzīmējumiem ilustrē vāciskais *palſch's* (*dokuments effoht* ***palſch's*** (VZL 1850a, 899. §)), kas nākamajā tulkojumā papildināts ar sinonīmu (*dokuments effoht* ***palſch's*** *(nepateefigs)* (VZL 1862a, 842. §)) (1850. un 1861. gada vācu tekstos izmantotas terminoloģiskas vārdkopas *die Echtheit einer Urkunde* 'dokumenta autentiskums'[23]), līdz 1899. gada tulkojumā lietots lietvārds *wiltofchana*. Jāpiebilst, ka tobrīd latviešu valodā jau vismaz vairākus gadus izmanto gan baltu cilmes atvasināto verbu *viltot* (no *vilt*), gan īpašības vārdu *viltots*:

(24) *tirgotajs ſaņem* ***wiltoto*** *preẓi un nofuhta nepahrlabotu fabrikanteem* (B, 1883, Nr. 32, 3);

(25) *waldibas palihdſibas un lihdſdarbibas, kà nowehrſt* ***wiltojumus*** (B, 1883, Nr. 32, 3);

(26) ***wiltot*** *mehdſ [..] raſchojumus* (BV, 1890, Nr. 200, 3);

(27) *winſch gribeja* ***wiltot*** *ſcho rakſtu* (Deglavs, 1891, 391).

Vērtīgus papildu datus sniedz leksikogrāfiskie avoti, piemēram: *falsch – melu-, nepateesigs, neriktihgs* (KLVV, 230); *falsches Zeugnis – wiltiga leeẓiba* (Turpat, 226); *falsch – wiltigs, walſchkigs, palſchkigs, netaiſns*; *ohne Falsch – bez wiltus* (LW, 272). 1890. gada vārdnīcā: *неподдельный – ihſts, ne pakaļtaifits* (KLV, 182); *фальшивить – falſchinat, falſchot*; *фальшивость – falſchiba, wiltiba* (Turpat, 410). Varam secināt, ka latviešu valodā īpašības vārds *viltīgs* izmantots arī nozīmē 'viltots' un 'viltus', savukārt ciešamās kārtas divdabis īpašības vārda funkcijā *viltots* lietojumā, visticamāk, ienāk sasaistē ar darbības vārdu *viltot*.

Turpmākajā raksta daļā attiecīgā klasifikācijā iekļautas gan terminoloģisku problemātiku raksturojošas vienības (piem., aprakstošas vārdkopas, kas kā noturīga pieeja izmantota visos trīs tulkojumos, kuri veido šī pētījuma pamatmateriālu), gan speciālās leksikas lietojuma pakāpeniskumu ilustrējošas vienības, kas liecina par centieniem veidot gan vienvārda apzīmējumus (tostarp dažādos atvasinājumos), gan salikteņus, gan vārdkopas ar terminoloģisku potenciālu. Šie meklējumi un lietojumi juridisko tekstu tulkošanā veido daļu no plašāka tulkojumu radīšanas procesa, kurā kopumā tiek veidota **19. gadsimtam atbilstoša** (uzsvērums mans – aut.) valoda (Mintaurs, 2024, 280).

[23] Latviešu valodā aizgūtais svešvārds *autentisks* elektroniskajās datubāzēs konstatējams ne vēlāk kā 1892. gadā: ***autentiſki*** *awoti* (Ārons, 1892, 35); *weetigà gubernas awiſe iſ* ***autentiſka*** *awota fakas dabujuſi ſinat* (BV, 1898, Nr. 84, 2).

2.2.1.1. No aprakstošas vārdkopas uz citu aprakstošu vārdkopu

(28) 'Atkārtots noziegums' / 'recidīvs': *въ случае повторенія сего нарушенія* 'ja pārkāpums tiek izdarīts atkārtoti' – ***ohtru reiſi tahdâ paſchâ wainâ kriht*** (VZL 1850a, 173. §; VZL 1862a, 147. §); ***(pahrkahpſchana) atkahrtojas*** (VZL 1899, 27).

2.2.1.2. No vārdkopas vai aprakstoša tulkojuma uz terminoloģisku vienvārda apzīmējumu

(29) 'Mutisks' / 'rakstisks': *словесно* 'vārdiski, mutvārdos' – ***ar wahrdeem*** (VZL 1850a, 230. §; VZL 1862a, 198. §);
заключены словесно 'noslēgti mutvārdu formā' (VZL 1897, 38) – ***wahrdos*** *noſlehgti kontrakti* (VZL 1899, 30);
письменно 'rakstveidā' – *waijaga buht* ***rakſtiteem*** (VZL 1850a, 229. §; VZL 1862a, 197. §); ***ar rakſtu*** (VZL 1899, 19);
письменное удостовереніе 'rakstveida apliecinājums' (VZL 1897, 42) – ***rakſtita*** *apleezîba* (VZL 1899, 33).

(30) '(Ne)pamatots(-i)' / '(ne)taisnīgs(-i)': *Klage gegründet befunden* 'prasība atzīta par pamatotu' – *ſuhdſetajs* ***naw welti*** *ſuhdſejis* (VZL 1850a, 984. §); ***welti un netaiſni*** (VZL 1862a, 391. §); ***tihri par weltu*** (Turpat, 855. §);
признано основательнымъ 'atzīts par pamatotu' (VZL 1897, 55) – *atſinis par* ***dibinātu*** (VZL 1899, 47).

(31) 'Patvaļa' / 'patvaļīgi': *самовольно – eigenmächtig* 'patvaļīgi' – ***ar warru*** (VZL 1850a, 984. §); ***ar patwarru*** (Turpat, 1145. §); ***patwarra*** (VZL 1862a, 1047. §); ***patwaļigi*** (VZL 1899, 8); ***patwarigi*** (Turpat, 159).

(32) '(Tiesvedības) puses' / 'prāvnieki': *тяжущіеся – Rechtsuchenden; die rechtsuchenden Parten* 'prāvnieki', 'sūdzētāji' – ***tee, kas teefu mekle*** (VZL 1850a, 823., 824. §; VZL 1862a, 765. §); ***tee, kas teefajahs*** (VZL 1862a, 783. §);
высылать тяжущемуся 'izsūtīt prāvniekiem' (VZL 1897, 265) – *iſſuhtit* ***prahwneekeem*** (VZL 1899, 255).

Jāpiebilst, ka saskaņā ar elektroniskās datubāzes „Periodika.lv" un „Grāmatas.lv" datiem vārds *prāvnieks* latviešu valodā ienāk ne vēlāk kā 19. gadsimta 70. gados, piemēram: *prahwneeki* (Tūtelis, 1874, 288).

(33) 'Spēkā neesamība' / 'nederība': *о недействительности – Nullität* 'spēkā neesamība' – *par* ***neleetigeem*** *teefas ſpreedumeem un par* ***neleetigahm*** *meklefchanahm pee teefas* (VZL 1850a, 941. §; VZL 1862a, 884. §); *признается недействительнымъ* (VZL 1897, 9) – *(rihkofchanàs) atſihſtama par tahdu, kurai* ***naw ſpehka*** (VZL 1899, VIII, 3);
негодность 'nederīgums' (VZL 1897, 169) – *(leetas*[24]*)* ***nederigums*** (VZL 1899, 158).

[24] Šeit: *leeta* 'priekšmets'.

2.2.1.3. Virzība uz terminoloģisku vienvārda apzīmējumu

(34) 'Notārs': *нотаріус* 'notārs' – ***ſkrihweris jeb notehrs*** (VZL 1850a, 707. §); ***ſkrihwera (jeb notehra)*** *ſiņņâ* (VZL 1862a, 30. spried., 288); ***notarijs*** (VZL 1899, 148).

(35) 'Beigu' / 'galīgs' / 'nepārsūdzams' / 'pastāvīgs': *окончательное устройство* 'galīgais regulējums' – ***paleekama*** *buhſchana* (VZL 1850a, 219. §);
vor erfolgter definitiver Umschreibung 'pirms galīgās pārreģistrācijas' – *preekſch* ***nobeigtas*** *pahrrakſtiſchanas* (VZL 1862a, 281. §);
окончательное решеніе – definitiver Aburtheilung 'galīgais lēmums' – ***pehdigs*** *ſpreedums* (VZL 1850a, 865. §; VZL 1862a, 808. §);
окончательно разрешается (VZL 1897, 55) – ***galigi*** *iſſpreeſch* (VZL 1899, 47);
окончательно отменены 'galīgi atcelti' (VZL 1897, 151) – ***galigi*** *atzelti* (VZL 1899, 140).

(36) 'Apcietinātais': *арестанты* 'apcietinātie' – ***raſtanti jeb zeetumneeki*** (VZL 1850a, 388. §; VZL 1862a, 346. §); ***areſtanti*** (VZL 1899, 56).

(37) 'Izbeigts' / 'izbeigšana': *der Kauf rückgängig* 'pirkuma atcelšana' – *kuntrakts [..]* ***isnihzinahts*** (VZL 1850a, 23. spried., 14; VZL 1862a, 163. §);
прекращеніе 'izbeigšana', 'pārtraukšana' (VZL 1897, 13) – ***nobeigſchana*** (VZL 1899, 7);
безусловно прекращается 'bez ierunām izbeidz' (VZL 1897, 24) – *pilnigi* ***jabeidſ*** (VZL 1899, 17);
прекращенный контрактъ 'izbeigtais līgums', 'pārtrauktais līgums' (VZL 1897, 26) – ***nobeigtais*** *kontrakts* (VZL 1899, 19).

Jāpiebilst, ka, lai gan 1899. gada tulkojumā mūsdienās lietotā atvasinājuma *(līguma) izbeigšana* vietā izmantots vārds *nobeigšana*, tomēr tekstā ir šādi būtiski mikrokonteksti, kuros lietots mūsdienu lietojumam radniecīgs lietvārds atgriezeniskajā formā, kā arī ir izmantota divdabja forma:

(38) *pehz to apſtaklu* ***iſbeigſchanàs****, kuru pehz ſihme iſdota* (VZL 1899, 254);

(39) *pahrkahpumu leetas [..] naw* ***iſbeidſamas*** (VZL 1899, 78).

2.2.1.4. Virzība uz terminoloģisku vārdkopu

(40) 'Radniecības pakāpe': *Ascendenten und Descendenten* 'asins radinieki' – ***tuwi raddi***[25] (VZL 1850a, 585. §; VZL 1862a, 536. §);
кровные родственники 'asins radinieki' (VZL 1897, 163) – ***afins radneeki***[26] (VZL 1899, 153).

---

[25] Sal. *tuwa radneeziba*, *tuws rads* (KLVV, 135); *klahtejs*, *tuwejs radineeks*, *zeets, tuws radineeks*; *pee afins radeem peeſkaitams*, *afins radineeks* (LW, 148).

[26] Viens lietojums rakstībā *radineeki* (VZL 1899, 91).

(41) ‘Maksātnespējīgs’:[27] *несостоятельные должники – insolventen Schuldners* ‘maksātnespējīgi parādnieki’ – *parahdneeki, kas* ***neſpehj makſaht*** (VZL 1850a, 249. §; VZL 1862a, 217. §); ***makſat neſpehjigi paradneeki*** (VZL 1899, 34);
insolvent geworden ‘kļuvuši maksātnespējīgi’ – ***pawiffam irr isputtejis*** (VZL 1850a, 555. §); ***pawiffam bes mantas paliʒʒis*** (VZL 1862a, 506. §);
Insolvenz ‘maksātnespēja’ – *tahds, kas* ***neſpehj makſaht wiffus ſawus parahdus*** (VZL 1850a, 945. §); ***neſpehj makſaht*** *wiffeem, kas tam aisdewuſchi* (VZL 1862a, 887. §);
по несостоятельности ‘maksātnespējas dēļ’ (VZL 1897, 112) – *palikuſchi par* ***makſat neſpehjigeem*** (VZL 1899, 102).

(42) ‘Tīšs(-i)’ / ‘ļaunprātīgs(-i)’: *умышленный – böslich* ‘ļaunprātīgs’, ‘tīšs’ – ***ar ļaunu ſirdi*** (VZL 1850a, 435. §; VZL 1862a, 386. §);
bösliche falsche Denunciation ‘ļaunprātīga, nepamatota apsūdzība’ – ***us ʒittu mellodams to apſuhdſ*** (VZL 1850a, 1168. §);
злонамеренные ‘ļaunprātīgi’ (VZL 1897, 110) – ***ar ļaunu nodomu*** (VZL 1899, 100); ***ar ļaunu noluhku*** (Turpat, 77).

2.2.1.5. Vienvārda apzīmējuma, salikteņa un vārdkopas konkurence

(43) ‘Šķīrējtiesa’ / ‘šķīrējtiesnesis’ / ‘miertiesnesis’: *Третейскій судъ – Schiedsrichter* ‘šķīrējtiesa’, ‘šķīrējtiesnesis’ – ***iſfchkihrejs*** (VZL 1850a, 880. §; VZL 1862a, 823. §);
третейское решеніе ‘šķīrējtiesas lēmums’ (VZL 1897, 13) – ***ſfchkihreju teeſa*** (VZL 1899, 6);[28] *мировые судьи* ‘miertiesneši’ (VZL 1897, 48) – ***meerteefnesis*** (VZL 1899, 61); ***meera teefneſchi*** (Turpat, 64).

2.2.1.6. No vārdkopas ar prievārdisku savienojumu uz salikteni

Kā zināms, vārdkopas ar prievārdisku savienojumu saskaņā ar termina teikumspējas kritēriju sintaktiskā ziņā nav ērti iesaistāmas teikumā (Lauzis, 2009, 20–21).

(44) ‘Azartspēles’: *азартныя игры – Hazardspiele* ‘azartspēles’ – ***ſfpehles us laimi*** (VZL 1850a, 1150. §); ***laimes=ſfpehles*** (VZL 1862a, 1079. §).

Šajā sadaļā aplūkotās leksiskās vienības liecina ne tikai par tulkotāju diezgan rūpīgo darbu pie juridiskās jēgas izteikšanas, bet arī par tā laika jaunāko latviešu leksisko resursu mērķtiecīgu apguvi, lai izteiksmi padarītu jēdzieniski un komunikatīvi precīzāku, tostarp arī atbilstošāku juridiskajam diskursam jau pietiekami mūsdienīgā

---

[27] Saistībā ar turpmākajiem piemēriem jāpiebilst, ka dažkārt vienība ar terminoloģisku potenciālu (sk. pasvītroto) ir daļa no plašākas tulkojumā izmantotas aprakstošas vārdkopas.

[28] Sal. *Schiedsmann – islihdsinatajs-teesnesis, spreedejs* (KLVV, 118); *Schiedsrichter – isspreedejs* (Turpat, 544); *Schiedsgericht – iffchkihreju teeſa*; *Schiedsmann, Schiedsrichter – iffchkihrejs* (LW, 620).

izpratnē. Tas netieši norāda uz augstāku vispārējo lingvistisko kompetenci, ko raksturo arī tādi neakadēmiski kritēriji kā valodas izjūta un valodas, iespējams, intuitīvs, taču efektīvs lietojums.

2.2.2. Leksikas lietojuma izmaiņas, kas novedušas pie mūsdienu terminiem

No 1850. gada līdz 1899. gadam publicētajos tulkojumos bieži izmantoti juridiskajā diskursā joprojām aktuāli termini; līdztekus dažas ekscerpētās vienības ilustrē arī svārstīgu vai nekonsekventu lietojumu.

2.2.2.1. No vārdkopas vai aprakstoša tulkojuma uz terminoloģisku vienvārda apzīmējumu

(45) 'Labprātīgs(-i)': ***labprahtiga*** *nowehlefchana* (VZL 1850a, 137. §); ***ar labbu prahtu*** (Turpat, 944. §; VZL 1862a, 504. §); ***labprahtiga*** *wehlefchana* (VZL 1862a, 112. §); ***labprahtiga*** *iflihgfchana* (VZL 1899, 7).

2.2.2.2. Virzība uz terminoloģisku vienvārda apzīmējumu

(46) 'Galvojums' / 'nodrošinājums': *поручительство – Sicherheitsbestellung / Sicherheit / Caution* 'nodrošinājums', 'galvojums' – ***galwofchana*** (VZL 1850a, 837. §); ***apgalwofchana*** (Turpat, 991. §); ***kauʒions un apgalwofchana*** (Turpat, D pielikums); ***galwofchana*** (VZL 1862a, 778. §); ***drohfchiba*** (Turpat, 214. §); ***galwofchanas=nauda jeb kauʒions*** (Turpat, 89. §);
обезпеченіе (VZL 1897, 26) – ***nodrofchinajums*** (VZL 1899, 19).

(47) 'Testaments': *завещанія – Testamenten* 'testamenti' – ***pehdigu mantas=nowehlefanu jeb teſtamenti*** (VZL 1850a, 805. §; VZL 1862a, 746. §);
оказанное по завещанію 'novēlēts saskaņā ar testamentu' (VZL 1897, 130) – ***nowehlejis uſ teſtamenta pamata*** (VZL 1899, 120); ***nowehlejums, ſk. teſtaments***[29] (Turpat, XVII).

Vārds *testaments* nomirušā pēdējās gribas nozīmē pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 1824. gadā t. s. tiesas sludināšanās: *nomirruſcha pehdigu manu, nowehlefchanu jeb teſtamenti* (VLA, 1824, Nr. 1, 2).

(48) 'Mantojums': *наследства – Nachlaß* 'mantojums' – ***mantahm, ko irr atſtahjis*** (VZL 1850a, 805. §; VZL 1862a, 746. §); ***mantojums***[30] (VZL 1899, 23).

---

[29] Šādi norādīts alfabētiskajā rādītājā; tulkojuma tekstā lietvārds *novēlējums* nav izmantots.

[30] Sal. *Nachlaß – atlikuſi manta, mantiba* (LW, 530).

(49) ‘Paraksts’ / ‘parakstīšana’: *Unterschriften* ‘paraksti’ – ***wahrdu=rakſti*** (VZL 1850a, 2. §); ***ſawu wahrdu leek appakſchâ*** (Turpat, 690. §); ***parakſtiti wahrdi*** (VZL 1862a, 60. §); ***wahrdi peelikti appakſchâ*** (Turpat, 62. §); ***parakſti (appakſch rakſtiti wahrdi)*** (Turpat, 842. §);
дастъ въ томъ расписку ‘tam sniegt apstiprinājumu’ (VZL 1897, 75) – *dotu par to* ***parakſtu*** (VZL 1899, 66).

Jāpiebilst, ka laikā, kad tika sagatavots 1850. gada tulkojums, vārds *paraksts* latviešu valodā vairs nebija svešs: *weens* ***parakſts*** *no ta Jaun=Addaleenes meldera [..], ar kurru winſch apleeʒina* (VLA, 1832, Nr. 16, 55).

(50) ‘Pilngadība’ / ‘pilngadīgs’: *совершеннолетіе – Volljährigkeit* ‘pilngadība’ – ***pilniga muhſcha gaddi*** (VZL 1850a, 907. §); ***pilna muhſcha gaddi*** (Turpat, 949. §); ***peeaugufchi*** (Turpat, 941. §);[31] ***pilngadiba***[32] (VZL 1899, 155);
лицъ [..] совершеннолетнихъ ‘pilngadīgas [..] personas’ (VZL 1897, 64) – ***pilngadigas*** *perſonas* (VZL 1899, 56).

(51) ‘Pilsonis’: *подданные Россійской Имперіи* ‘Krievijas impērijas pavalstnieki’ – *Unterthanen des Staats – Kreewu-walſts* ***appakſchneeki*** (VZL 1850a, 291. §); *Kreewu walſts* ***ļaudis*** (Turpat, 1036. §);[33]
почетныхъ гражданъ ‘goda pilsoņi’ (VZL 1897, 93) – *goda* ***pilsoņi*** (VZL 1899, 84).

Vārds *pilsonis* publicētos tekstos pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 1870. gadā: *proklamaʒijas [..], kas Liones pilsoņus, ſaldatus un offiʒeerus uſaiʒina* (BV, 1870, Nr. 51, 402); lietots arī 1872. gada vārdnīcā (KLVV, 105). Jāpiebilst, ka gan šim vārdam, gan abstraktajam lietvārdam *pilsonība* līdztekus ierastajai nozīmei piemīt par novecojušu kļuvusī nozīme ‘mantīgā šķira, parasti buržuāzija’ (LLVV VI$_2$, 194); šīs nozīmes aktualitāti noteica vēsturiskais konteksts. Tāpēc šajā nozīmē laikmetisku atsauču kontekstā šos vārdus mēdz izmantot arī visjaunākā laika tekstos, piemēram, *bizmanis, kas netieši pārstāvēja konservatīvo muižniecību un* ***pilsonību*** (Kļaviņš, 2019, 135).

(52) ‘Atcelt’ / ‘atcelšana’: *darbu=klauſiſchanas [..]* ***noʒeltas*** (VZL 1850a, 6. §); *klauſiſchanas* ***noʒelſchana*** (Turpat, 10. spried., 11); ***noʒelſchanas*** *likkumi* (VZL 1862a, 11. §); *dſimtbuhſchanas* ***atʒelſchana*** (VZL 1899, 3).

---

31 Tādas pašas vienības konstatējamas 1862. gada tulkojumā.

32 Vārds iekļauts jau 1872. gada vārdnīcā; līdzās gan norādīts arī vārds *peeaugums* (KLVV, 572), kam mūsdienu latviešu valodā ir cita nozīme. Sal. *mündig* (uz šo vārdu dota mijnorāde šķirklī *volljährig*) – *pee pilneem gadeem tiʒis*; *Mündigkeit – pilnee gadi* (LW, 524).

33 Tādas pašas vienības konstatējamas 1862. gada tulkojumā.

(53) 'Kreditori': *кредиторы* 'kreditori' – ***parahdudewehji*** (VZL 1850a, 946. §); ***parahdu=deweji*** (VZL 1862a, 65. §); ***kreditori*** (VZL 1899, 12).

(54) 'Apsūdzētais' / 'atbildētājs': *ответчикъ – Beklagter* 'apsūdzētais' – ***apfuhdſets*** (VZL 1850a, 828. §; VZL 1862a, 724. §); ***atbildetajs*** (VZL 1899, 66).

2.2.2.3. Virzība uz terminoloģisku vārdkopu

(55) 'Ārlaulības bērni': *на законнорожденныхъ детяхъ – außerehelichen Kindern* 'ārlaulības bērni' – ***nelaulātu ļaufchu behrni*** (VZL 1850a, 996. §; VZL 1862a, 939. §); *вне брака рожденное дитя* 'ārlaulības bērni' – ***ahrlaulibâ dſimmufchi behrni*** (VZL 1899, IX).

(56) 'Balsu vairākums': *большинство голосовъ – Stimmenmehrheit* 'balsu vairākums' – ***leelaka puſſe peekriht*** (VZL 1850a, 338. §; VZL 1862a, 296. §); ***balfu wairakums***[34] (VZL 1899, 58).

(57) Vārdkopas, kas raksturo spēkā esamību / likumīgu spēku: *faderrefchanai* ***irr ſpehks*** (VZL 1850a, 418. §;[35] VZL 1862a, 369. §), ***paleek ſawâ ſpehkâ*** (VZL 1850a, 644. §), ***ſawâ ſpehkâ nahkufchi*** (Turpat, 732. §); *iſdarriſchanas* ***ſpehku*** *us kahdu laiku apturreht* (Turpat, 1211. §), ***warr paſtahweht nepahrtaifiti*** (VZL 1862a, 121. §); ***paleek ſawâ ſpehkâ*** (Turpat, III, 2); *(lihgumu)* ***likumigs ſpehks*** (VZL 1899, 2); ***paleek ſpehkâ*** (Turpat, 2); ***naw ſpehka*** (Turpat, 30); ***naw peeſpeefchanas ſpehka*** (Turpat, 30); *noteikumi atzeļ [..]* ***ſpehkâ eſofchus*** *teefâs leetojamus nofazijumus* (Turpat, 10).

Jāpiebilst, ka 1872. gada vārdnīcā (KLVV) šī leksika nav iekļauta, savukārt 1880. gada vārdnīcas šķirklī *Giltigkeit* (uz to ir mijnorāde šķirklī *Gültigkeit*) sniegtas vairākas atbilsmes, piemēram, *derefchana*, *paſtawefchana*, *geldefchana*; *dieser Schein hat keine Giltigkeit mehr – naw wairs ſpehkâ* (LW, 346). Savukārt 1890. gada vārdnīcā šķirkļos *дѣйствительность* un *дѣйствительный* norādītas tikai šādas atbilsmes latviešu valodā: *pateefiba*, *ihſteniba*; *pateefigs*, *ihſts*, *ihſtens* (KLV, 82), un ir pamats uzskatīt, ka specifiskā juridiskā nozīme atbilsmju lokā nav iekļauta. Vispārlietojamās leksikas vārdnīcā šāda izvēle daļēji ir attaisnojama, tomēr pieejas būtisko kvalitatīvo atšķirību ilustrē, piemēram, Jēkaba Dravnieka sastādītā 1910. gada vācu-latviešu vārdnīca: *Gültigkeit – derīgums*, *likumigums*, *ſpehks* (VLV, 520).

---

[34] Šī vārdkopa pirmo reizi lietota ne vēlāk kā 1877. gadā: *Pruhſijas pehtineekeem peekriht balfu wairakums* (BV, 1877, Nr. 9, 71).

[35] Savukārt latviešu valodā vispār nav tulkota, piemēram, šī vācu valodas teksta 229. panta daļa: *verbindende Kraft zu erlangen* 'iegūt juridiski saistošu spēku'.

2.2.2.4. (Pašcilmes, aizgūta) vienvārda apzīmējuma, salikteņa un vārdkopas konkurence

(58) ‘Pārstāvis’ / ‘pilnvarotājs’ / ‘pilnvaras devējs’ / ‘pilnvarnieks’: *ходатаи – Rechtsvertreter* ‘pilnvarnieks’, ‘juridiskais pārstāvis’ – ***pahrſtahwetaji un palihgi*** (VZL 1850a, 838. §); *опекуны и попечители, также и поверенные – Vormünder und Curatoren, so wie Bevollmächtigte* ‘aizbildņi un aizgādņi, kā arī pilnvarotie’ – ***pehrminderi, pahrſtahweji, weetneeki*** (VZL 1850a, 893. §); ***pahrſtahweji*** (VZL 1862a, 836. §); *поверенные* ‘pilnvarnieki’ (VZL 1897, 70) – ***pilnwarneeki*** (VZL 1899, 61); ***pilnwaras dewejs*** (Turpat, 66);
представителемъ общества ‘sabiedrības pārstāvis’ (VZL 1897, 66) – *pagaſta* ***repreſentants***[36] (VZL 1899, 58).

Leksisko meklējumu līkločus un konkurējošu, tostarp plašu un aprakstošu, apzīmējumu līdzāspastāvēšanu ilustrē šie leksikogrāfiskie dati: *опека* ‘aizbildniecība’ – *pehrminderiba*, *galwneeziba* (KLVV, 325); *уполномочить* ‘pilnvarot’ – *sawu waru wai teesu preeksch isdarischanas kahdam uswehleht* (Turpat, 623); *bevollmächtigen* ‘pilnvarot’ – *otram pilnu wału / waru doht (muhſu weetâ kaut ko iſdariht)*, *otru fewim par weetneeku zelt / likt* (LW, 132); *Vormund* ‘aizbildnis’ – *wehrminders*, *pehrminders*, *parhrſtawejs* (Turpat, 748); *попечитель* ‘aizgādnis’ – *gahdneeks*, *kopejs*, *kurators* (KLV, 275); *опека – formuntiba*, *aiſbildneeżiba*, *aiſbildniba* (Turpat, 204).

Reizēm plašāka vārdkopa liecina par konkurējošu sinonīmu lietošanu vai to izmantošanas svārstīgumu, kā arī par vēlmi paskaidrot aizgūtu vārdu vai precizēt tā nozīmi:

(59) *aukżionê jeb uhtrupê teek pahrdohtas* (VZL 1850a, 576. §); *uhtrupâ (jeb aukżionâ) pahrdohdama* (VZL 1862a, 527. §);

(60) *дѣятельность* (VZL 1897, 75) – *darbiba (rihkoſchanàs)* (VZL 1899, 66);

(61) *irr brihw pee augſtakas teefas eet apelleereht (jeb ſawu teefu mekleht)* (VZL 1862a, 708. §);

(62) *ees ſchehlotees par to (jeb apelleereht)* (VZL 1862a, 918. §);

(63) *ekſpropriażija (atſwefchinaſchana)* (VZL 1899, XIV);

(64) *iſtruhkums, fk. paradi* (VZL 1899, XIV).

---

[36] Juris Baldunčiks šī aizguvuma lietojuma vēsturi analizējis parlamentārisma leksikas kontekstā: *repreſentantu nams* (*parlamenta apakšpalāta*, mūsdienās - *pārstāvju palāta*) (Baldunčiks, 2016/2024c, 285). Tomēr šaubas raisa apgalvojums, ka pats vārds *reprezentants* ārpus norādītās vārdkopas tikpat kā nav ticis izmantots, jo līdztekus J. Baldunčika norādītajiem trīs lietojumiem ir konstatējami arī citi, piemēram, „Pēterburgas Avīžu" svešvārdu sarakstā (PA, 1862, Nr. 1, VIII); sk. arī BV, 1876, Nr. 1, 6; VKPLG, 754. Turpmāk vārds bieži iekļauts leksikogrāfiskajos avotos, arī mūsdienu juridisko terminu vārdnīcās, lai gan kopš 21. gadsimta sākuma tas galvenokārt konstatējams trimdas latviešu izdevumos.

Arī šajā sadaļā iekļautās ilustratīvās vienības uzskatāmi liecina gan par procesa ziņā gluži neizbēgamu leksisko risinājumu attīstību, gan par sarežģītu mijiedarbi ar kontekstu (līdzīgas norises vērojamas arī citās ar speciālo leksikas lietojumu saistītās nozarēs) un par 19. gadsimtā vēl salīdzinoši jaunām, taču, kā tagad zināms, noturīgām tendencēm, piemēram, vajadzību speciālās leksikas lietojumā nereti izmantot sinonīmus vai aprakstošas vārdkopas.

2.2.3. Izskaņu *-šana*, *-ums* un *-ība* lietojums speciālajā juridiskajā leksikā

Lai gan 1899. gada tulkojumā mūsdienu latviešu valodā abstraktiem jēdzieniem raksturīgās izskaņas *-ums* vietā joprojām bieži izmantota iepriekšējā laikposmā īpaši raksturīgā un dažādi vērtētā izskaņa *-šana*[37] (*kihlu waldi**fchana**(-as)*[38] (VZL 1899, 12, 13); *pirk**fchanas** kontrakti*[39] (Turpat, 10), *atpirk**fchanas** teefiba*[40] (Turpat, 34)), vērojams plašāks izskaņu *-ums* un *-ība* lietojums:

(65) *usraudſi**fchana*** (KZL, 60; VZL 1850a, 158. §; VZL 1862a, 8. §); *pahrraudſ**iba*** (VZL 1899, 68) un *uſraudſ**iba***[41] (Turpat, 91);

(66) (*доказательства*; *Beweismittel* ‘pierādījumi’) *parahdi**fchana**(-as)* (VZL 1850a, 890. §; VZL 1862a, 833. §); *tizami peerahdi**jumi*** (VZL 1899, 25);

(67) *atbilde**fchana*** (VZL 1850a, 68. §; VZL 1862a, 21. §); *atbild**iba*** (VZL 1899, 38);

(68) *par poliz̦eijes darri**fchanahm*** (VZL 1850a, 658. §); *par poliz̦eijas darri**fchanahm*** (VZL 1862a, 601. §); *poliz̦ijas pahrwald**iba*** (VZL 1899, IX);

(69) *appelleere**fchana*** (KZL[42], 122; VZL 1850a, 833. §; VZL 1862a, 708. §); *pahrſuhdſ**iba*** (VZL 1899, 61);

(70) *вознаграждение – Vergütung* ‘atlīdzība’ – *atlihdſina**fchanas**=makſa* (VZL 1850a, 161. §; VZL 1862a, 136. §); *atlihdſina**fchana*** (VZL 1850a, 162. §; VZL 1862a, 116. §); *atlihdſ**iba*** (VZL 1899, 16).

---

[37] Dažkārt norādīts, ka seno tekstu radītāji cittautieši to lietojuši pārāk bieži; Kārlis Mīlenbahs šo izskaņu dēvējis gan par varmāku, gan par īstu latviešu piederumu (plašāk sk. Frīdenberga, 2016, 84).

[38] Sal. *ķīlas valdījums* (JTV, 66).

[39] Sal. *pirk**ums*** (L, 235); *pirk**uma** kontrakts* (MV, 1884, Nr. 8, 61); *pirk**uma** kontrakti* (VKPLG, 3575. §).

[40] Sal. *iſ dſimtnomas tikuſchi pahrgroſiti atpirkuma makſajumos* (LA, 1888, Nr. 40, 2); *iſpirkſchana, iſpirkums* (KLV, 47); *atpirk**uma** fuma* (VLV, 15); *atpirk**ums**, iſpirk**ums*** (Turpat, 734).

[41] Jau 1832. gadā: *appakſch Kreewu **uſraudſibas*** (Šulcs, 1832, 118).

[42] Arī: *appellazione* (KZL, 123).

Dažkārt 1899. gada tulkojumā vērojams semantisks nošķirums: *dahwinaſchana* (VZL 1899, 165) darbības jeb procesa nozīmē, bet abstraktā nozīmē lietojums ar izskaņu *-ums*, piemēram, vārdkopā: *dahwinaj**umu** norakſti* (Turpat, 165). Līdztekus verbam daudzveidīgos atvasinājumos lietota arī, piemēram, leksēma *mantojums* un *mantoſchana* (Turpat, 29).

2.2.4. Citas speciālās leksikas iezīmes 1899. gada tulkojumā

1899. gada tulkojumā bieži ir lietoti mūsdienu juridiskajai terminoloģijai atbilstoši vai tai tuvi vienvārda termini:

(71) *aiſleegums* (VZL 1899, 31); *atļauja* (Turpat, 61); *beſſtrihdigi (patur teefibu)*[43] (Turpat, 7); *peefavinaſchana* (Turpat, 100); *kaiteht* [stāvoklim] (Turpat, 253); *pawehſte* (Turpat, 66); *pilnwara*[44] (Turpat, 63); *praſihjumi* (Turpat, 34); *pretlikumigs* un *nelikumigs* (Turpat, 18, 65); *ſuhdſetaji* (Turpat, 144); *widutajs*[45] (Turpat, 17); *pahrſkats* (Turpat, 147)[46]

vai vārdkoptermini:

(72) *atpirkſchanas teefiba* (VZL 1899, 34); *darba nefpehjigi ļaudis* un *darba nefpehjiba*[47] (Turpat, 62); *kontraktu ſlehdſeji* (Turpat, 31); *nodot kontrakta teefibas*[48] (Turpat, 25); *notarialâ kahrtibâ* (Turpat, 40); *noſeeguma pehdas* (Turpat, 67); *perſonas apleeẓibas* (Turpat, 84); *teeſas ſedes* (Turpat, 56); *treſcha perſona* (Turpat, 25); *kadaſtra grahmatas* (Turpat, 11); *ſemes grahmatas* (Turpat, 178).

Tekstā konstatējams plašs tādas speciālās leksikas lietojums, kas apraksta juridiskas darbības

(73) līgumtiesību jomā: *rentes atjaunoſchana* (VZL 1899, 18); *atteikſchanàs no lihguma* (Turpat, 99); *ſtrihdi [..] iſſchkirami* (Turpat, 2); *kontrakta peenahkumu*[49]

---

[43] Jau 1877. gadā: ***beſſtrihdigas*** *praſiſchanas* (JPL, 55).

[44] Termina *pilnvara* lietojuma vēsturi sk. Baldunčiks, 2014/2024b, 208.

[45] Sal. *starpneeks*, *starpa=wihrs* (Depkin, [17..]/2008, 1663); *ſtarpneeks* (L, 324).

[46] Termins *pārskats* saskaņā ar „Periodika.lv" un „Grāmatas.lv" datiem lietots kopš 19. gadsimta 60. gadiem – periodikā pirmo reizi minēts 1862. gadā (PA, 1862, Nr. 1, 2), bet grāmatās – 1865. gadā (Kupče, 1865, 3). Šī termina vietā mūsdienās joprojām bieži lieto no krievu valodas kalkoto vārdu *atskaite*, lai gan tas daudzkārt atzīts par nevēlamu (Profesora J. Endzelīna atbildes, 2002, 199; Ceplītis, 1978, 20; Freimane, 1993, 359).

[47] Salikteņtermins *darbnespēja* pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 1941. gadā: *darbnespējā (atrodošies strādnieki)* (D, 1941, Nr. 152, 3).

[48] Saskaņā ar „Periodika.lv" datiem salikteņtermins *līgumtiesības* latviešu valodā ienāk 20. gadsimta 20. gados, piemēram: *peemehrotees jaunàm* ***lihgumteefibam*** (MĪ, 1928, Nr. 18, 3).

[49] Nav lietots termins *saistības*; iepriekš: *долговые обязательства – parahdu=praſſiſchanas* (VZL 1850a, 795. §).

neiſpildiſchana (VZL 1899, 22); *kontraktu pagarinaſchana* (Turpat, 255); *pahrgroſit kahrtibu* (Turpat, 16); *turet ſlepenibâ* (Turpat, 164); *uſteikt renti* (Turpat, 23);

(74) darba tiesību jomā: *atteikſchanàs no amata* (VZL 1899, 77);

(75) parādsaistību jomā: *apgruhtinaſchana (ar paradeem)* (VZL 1899, 1); *eekihlaſchana* (Turpat, 1); *paradu peedſiſchana*[50] (Turpat, 38; iepriekšējos tulkojumos tikai formā *peedſennami* (VZL 1850a, 550. §; VZL 1862a, 501. §));

(76) izmeklēšanas darbību jomā: *предварительное дознаіе – eepreekſcheja nopratinaſchana* (VZL 1899, 67); *предварительное слѣдствіе – eepreekſcheja iſmekleſchana* (Turpat, 78);

(77) tiesvedības jomā: *iſteeſaſchanâ*[51] *bija wairak par 400 leetam* (VZL 1899, 74); *nolehmumu iſpildiſchana* (Turpat, 69); *nolehmumu paſludinaſchana* (Turpat, 80); *ſpreeduma iſpildiſchanas*[52] *apturefchana* (Turpat, 150); *iſſaukſchana uſ teefu* (Turpat, 66); *prahwu wefchana* (Turpat, 1);

(78) mantojuma tiesību jomā: *atteikſchanàs no mantojuma* (VZL 1899, 29); *ſludinaſchana par mantojumu* (Turpat, 162);

(79) sabiedrību tiesību jomā: *dibinaſchana*[53] (VZL 1899, 167); *iſſtaſchanàs iſ pagaſta ſabeedribas* (Turpat, 44);

(80) notariālo darbību jomā: *(tulkojumu) apleezinaſchana* (VZL 1899, 73); *(parakſtu) apleezinaſchana* (Turpat, 66); *norakſtu iſdoſchana* (Turpat, 40);

(81) laulību / ģimenes tiesību jomā: *dotees laulibâ* (VZL 1899, 154); *laulat*; *ſalaulaſchana*; *laulibas lihgums* (Turpat).

Jāpiebilst, ka šajā tulkojumā ir izmantota vārdkopa *pilnigs un ſihks ſarakſts* (VZL 1899, 70), kas sasaucas ar mūsdienu juridiskajā valodā izmantotajiem terminiem, piemēram, *sīki izstrādāta kārtība* (angļu val. *detailed procedure*)[54].

---

[50] Sal. *peeſpeeſt pee derribas peepildiſchanas* (KZL, 84).

[51] Termins *iztiesāšana* lietots arī iepriekšējos tulkojumos (VZL 1850a, 994. §; VZL 1862a, 887. §).

[52] Sal. *kuntrakts japeepilda / kuntrakta peepildiſchana* (VZL 1850a, 243., 246. §; VZL 1862a, 211., 64. §).

[53] Saskaņā ar „Periodika.lv" un „Grāmatas.lv" datiem vārds pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 1872. gadā, kad tas konstatējams vairākos laikrakstos, kā arī 1872. gada vārdnīcā: *основаніе – dibinaschana* (KLVV, 332).

[54] Avots: https://termini.gov.lv/atrast/detailed%20procedure.

Līdzās jēdzieniem, kas latviešu valodā lietoti jau ilgi un pakāpeniski ieguvuši arī juridisku terminu statusu (piem., vārds *strīds* tiesu kontekstā pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 19. gadsimta 20. gadu sākumā), dažkārt ir konstatējami arī mūsdienu latviešu valodas vārdi, kas 19. gadsimta beigās izmantoti citā nozīmē: *pret pahrdofchanu naw ʒeltas* ***pretrunas*** [‘iebildumi’] *waj ſtrihdi* (VZL 1899, 12). Savukārt vārds *peeturefchana* (Turpat, 140) izmantots nozīmē ‘(personas) aizturēšana’.

Jau iepriekš minētā alfabētiskā rādītāja vienība *iſtruhkums, ſk. paradi* (VZL 1899, XIV) liecina, ka vārds *iztrūkums* uzskatīts par mūsdienu termina *parāds* sinonīmu.

1899. gada tulkojumā izmantotā atvasinājuma *nolehmums* (VZL 1899, 243) pirmais lietojums saskaņā ar „Periodika.lv” datiem ir nejuridiskā nozīmē: *to likteni* ***(nolehmumu)****, kurꝛu laimes mahte [..] noſpreeduſe* (BV, 1869, Nr. 60, 472); *likteꝛa* ***nolehmums***[55] (M, 1874, 15/3, 72). Pirmie lietojumi juridiskā kontekstā: *pagaſta weetneeku* ***nolehmums*** (LA, 1875, Nr. 35, 279); *pagaſta poliʒejas jeb pagaſta weʒaka* ***nolehmumi*** (LuN, 11).

Reizēm izmantoti substantivējumi: *fewiſchki* ***eewehletee*** *(delegati)* (VZL 1899, 60); *iſſauʒamais* (Turpat, 66).

1899. gada tulkojuma speciālajā leksikā konstatējams ievērojams salikteņu apjoms, kas ir būtisks kvalitatīvs solis 19. gadsimta juridiskās speciālās leksikas attīstībā: *luhgumrakſts* (VZL 1899, 52), *kreditbeedriba* (Turpat, 4), *kreditparahds*, *krediteeſtahde* (Turpat, 12), *kopmanta* (Turpat, 154), *preekſchteeſiba uſ pirkſchanu* (Turpat, 20), *apakſchrente* (Turpat, 30), *agrarlikumi* (Turpat, 175), *priwatteeſibas* (Turpat, 153), *priwatperſona* (Turpat, 154), *priwatwalditajs=ihpaſchneeks* (Turpat, 33).

Jāpiebilst, ka jau 19. gadsimta 60.–70. gados latviešu valodā ir daudz salikteņu ar *privat-*:

(82) *priwat=ławdis* (PA, 1864, Nr. 35, 274);

(83) *priwat=ʒilweks* (PA, 1864, Nr. 36, 283);

---

[55] Jānorāda arī tas, ka daži latviešu vārdi, kas uzskatāmi par juridiskiem prototerminiem vai pirmsterminiem (plašāk par prototerminiem un pirmsterminiem sk. Baltiņš, 2024, 355), reģistrēti jau pirmajos latviešu valodā pieejamajos leksikogrāfiskajos avotos un izmantoti mūsdienu latviešu valodā raksturīgajā nozīmē, piemēram, *Schuld – Parrads*, *Schüldner – Parradneex* (Mancelius, 1638, 162) un *schuldig sein – Paradâ buht*; *Parradneeks buht*; *abrechnen – Parradu islihdsinaht*, *bezahlen – parahdu nomaksaht* (Depkin, [17..]/2007, 1027–1028). Turpretī mūsdienu termins *pabalsts* sākotnēji lietots citā nozīmē, piemēram, *Schämel – paballſts* (Mancelius, 1638, 152). Jānorāda, ka *Schamel* ir vācu valodas vārda *Schemel* ‘sols’ vidusaugšvācu variants (Kluge, 2011, 800). Arī mūsdienu juridiskā termina *vaina* viena no sākotnējām nozīmēm ir ‘slimība’ (Depkin, [17..]/2008, 1736).

(84) *priwat=ihpaſchums* (BV, 1874, Nr. 50, 391);

(85) *priwat=adwokatura* (BV, 1874, Nr. 27, 206);

(86) *priwat=teeſu likumi* (BZ, 1876, Nr. 47, 374);

(87) *priwat=manta* (BV, 1877, Nr. 46, 363);

(88) *priwat=teeſibas* (BZ, 1877, Nr. 50, 403);

(89) *priwat=perſona* (RL, 1878, Nr. 43, 2);

(90) *priwat=lihdſekļi* (RL, 1878, Nr. 194, 2);

(91) *priwat=wihrs [..] priwat=domas* (RL, 1878, Nr. 28, 2).

Turklāt 1899. gada tulkojumā vērojami centieni nodrošināt vārdu *privāts* un *personīgs* jēdzieniski semantisku nošķīrumu atbilstoši līdzīgai situācijai arī, piemēram, krievu valodā: *частное право* – ***priwat****teeſibas* (VZL 1899, 153) un *личные обязанности* – ***perſonigi*** *peenakumi* (Turpat, 36); sk. arī *teeſiba* ***perſonigi*** *noſlehgt kontraktus* (Turpat, 32) un ***perſonigs*** *nodoklis* (Turpat, 9).

Secinājumi

Detalizētu komentāru par 19. gadsimta juridisko tekstu tulkojumiem un speciālo leksiku nav daudz. Tomēr autori, kas pievērsušies šai nozarei, līdztekus juridiskiem un lingvistiskiem komentāriem uzsver tulkojumu būtisko lomu latviešu emancipācijā. Turklāt nozīmīgu pavērsienu iezīmē fakts, ka gadsimta otrajā pusē tekstu, arī tulkojumu, radītāji vairs nav tikai baltvācieši; arvien biežāk raksta, tulko un latviešu valodas jauno leksiku rada pietiekamu izglītību ieguvušie latvieši.

Konteksta izmaiņu ietekmē 19. gadsimta otrajā pusē sagatavoto juridisko tekstu tulkojumu kvalitāte speciālās leksikas lietojuma jomā būtiski paaugstinās. To sekmē gan juridiskās kompetences pieaugums, gan mērķtiecīgs darbs pie terminoloģiskiem nozares jēdzienu apzīmējumiem.

Tulkojumos pakāpeniski samazinās plašu, aprakstošu leksisko vienību apjoms. Tomēr dažkārt tulkojuma vienības, kas 19. gadsimta vidū atbilst mūsdienu terminoloģijā svarīgajam leksiskās ekonomijas principam, 1899. gada tulkojumā kļuvušas par aprakstošām vārdkopām (*diwprahtigs – kà ar diwi mehlehm runnajoht*).

Gadsimta vidū un tā otrajā pusē sagatavotajos zemnieku likumu tulkojumos ir izmantoti leksiski (un sintaktiski) aizguvumi no vācu un krievu valodas, tomēr 1899. gada tulkojumā šajā ziņā konstatējamas labvēlīgas pārmaiņas; kopumā šī tulkojuma kvalitāte ir būtiski augstāka nekā aplūkotajos divos 19. gadsimta vidusposma tulkojumos.

Juridiskās nozares speciālās leksikas analīze apliecina gan lietojuma inerci, gan terminoloģiska apzīmējuma meklējumu pakāpeniskumu. Šie teksti iemieso centienus veidot gan vienvārda apzīmējumus (tostarp dažādos atvasinājumos), gan salikteņus, gan vārdkopas ar terminoloģisku potenciālu. Līdztekus jānorāda, ka tulkojumos lielākoties izmantoti latviešu valodā jau iepriekš izmantoti leksiskie atradumi.

Laikā no 1850. gada līdz 1899. gadam tapušajos juridiskajos tulkojumos bieži izmantoti mūsdienu juridiskajā valodā joprojām aktuāli termini, lai gan dažkārt nemainīgas atbilsmes situācijā konstatējams arī svārstīgs vai nekonsekvents lietojums (piem., *galwofchana*, *apgalwofchana*, *kauʒions un apgalwofchana*, *drohfchiba*, *galwofchanas=nauda jeb kauʒions*).

Reizēm konstatējama gan pašcilmes, gan aizgūta vienvārda apzīmējuma, salikteņa un vārdkopas konkurence vai konkurējošu sinonīmu lietojums, kā arī to izmantošanas svārstīgums vai vēlme paskaidrot aizgūtu vārdu vai precizēt tā nozīmi (*pahrſtahwetaji un palihgi*; *pehrminderi*, *pahrſtahweji*, *weetneeki*; *uhtrupâ (jeb aukʒionâ)*; *ekſpropriaʒija (atſwefchinaſchana)* (VZL 1899, XIV)).

Lai gan 1899. gadā sagatavotajā tulkojumā mūsdienu latviešu valodā abstraktiem jēdzieniem raksturīgās izskaņas *-ums* vietā nereti joprojām izmantota izskaņa *-šana*, vērojams plašāks izskaņu *-ums* un *-ība* lietojums (*usraudſifchana – pahrraudſiba*; *atbildeſchana – atbildiba*). Reizēm 1899. gada tulkojumā vērojams semantisks nošķīrums starp darbības jeb procesa nozīmi ar izskaņu *-šana* un abstrakto nozīmi ar izskaņu *-ums* (*dahwinaſchana – dahwinajumu norakſti*).

Līdzās jēdzieniem, kas latviešu valodā lietoti jau ilgi un pakāpeniski ieguvuši arī juridisku terminu statusu (piem., vārds *strīds* tiesu kontekstā pirmo reizi lietots ne vēlāk kā 19. gadsimta 20. gadu sākumā), dažkārt ir konstatējami arī mūsdienu latviešu valodas vārdi, kas 19. gadsimta beigās izmantoti citā nozīmē (piem., *pretrunas*, *iſtruhkums*, *nolehmums*).

1899. gada tulkojumā reizēm izmantoti substantivējumi (*eewehletee*, *iſſauʒamais*) un ievērojams salikteņu daudzums.

Šajā pētījumā analizētie juridisko tekstu tulkojumi ir vērtīgi vēstures pieminekļi, kas ilustrē gan latviešu valodas attīstības vispārējās iezīmes, gan galvenās tendences un likumsakarības juridiskās nozares speciālās leksikas pilnveidē 19. gadsimtā.

EKSCERPĒTAJĀS VIENĪBĀS IZMANTOTO PERIODISKO IZDEVUMU NOSAUKUMU SAĪSINĀJUMI

B – Balss
BV – Baltijas Vēstnesis
BZ – Baltijas Zemkopis
D – Darbs
LA – Latviešu Avīzes
M – Magazin
MĪ – Mūsu Īpašums
MV – Mājas Viesis
PA – Pēterburgas Avīzes
RL – Rīgas Lapa
VLA – Vidzemes Latviešu Avīzes

AVOTI

Ābele, K. (2019). Ievads un kopaina. In E. Kļaviņš (sast.), *Latvijas mākslas vēsture, III/2: 1780–1890*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 17–28.

Alunāns, J. (sast.). (1860). *Sehta, dabba un pasaule. Ohtra grahmata. Statistika no Kreewu semmes*. Tērbata: H. Lākmanis.

Ārons, M. (1892). *Krischjahnis Waldemars savâ dsihwê un darbâ*. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks.

Asīzietis, Francisks. (1857). *Sokana grahmata*. Viļņa: A. Dvorcs.

Deglavs, A. (1891). *Starp diwam ugunim* (2. daļa). Rīga: F. Gēliņš.

Depkin, L. (2007). *Lettisches Wörterbuch* (Vol. III). Transcribed and annotated by T. G. Fennell. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. (Pirmizdevums: [17..])

Depkin, L. (2008). *Lettisches Wörterbuch* (Vol. IV). Transcribed and annotated by T. G. Fennell. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. (Pirmizdevums: [17..])

DPTS – Švābe, A. (sast.). (1927). *Drustu pagasta tiesas spriedumi 1830.–35. g*. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība.

JPL – *Jaunee pilsehtu-likumi*. (1877). Rīga: B. Dīriķis.

KCL – *Kursemes Zeļļu-Likkumi no ta Gadda 1801*. (1802). (Tulk. F. V. R. Bergezons). Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

Kluge, F. (2011). *Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (25. Aufl.; Bearb. von E. Seebold). Berlin, Boston: De Gruyter.

KLV – Valdemārs, K. (1890). *Kreewu-Latweeschu wahrdnize*. Jelgava: H. Alunāns.

KLVV – *Kreewu-Latweeschu-Wahzu wardnize.* (1872). Maskava: Tautas apgaismošanas ministerija.

KMZ – *Kursemmes Mescha-Likkumi, zik Latweescheem no teem sinnaht waijaga.* (1805). (Tulk. M. Štobe). Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

Kupče, [..]. (1865). *Geografija. Preeksch draudsu- un pagastuskohlahm apgahdata*. Rīga: E. Plate.

KZL – *Likkumu-Grahmata par Kursemmes Semneekeem, us pawehleschanu tahs wissaugstaki eezeltas Kommissiones par eeweschanu scho likkumu Latweeschu wallodâ pahrtulkota*. (1818). (Tulk.: K. F. Vatsons, J. K. Kēlers, & J. F. Fogts). Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

L – Lange, J. (1773). *Lettisch Deütscher Theil des volständigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stamwörter dieser Sprache samt ihren Abstämlingen, sondern auch die seltene, nur in gewißen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeiget werden.* Schloß Oberpahlen.

LKV – Švābe, A., Dišlers, K., & Būmanis, A. (red.). (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca* (XXI sēj., 168 burtnīcas). Rīga: A. Gulbis.

LLVV – Ceplītis, L. (atb. red.). (1972–1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (I–VIII sēj.). Rīga: Zinātne.

LuN – *Likumi un nosazijumi par pagastu waldischanu un polizeju Kursemes guberņâ*. (1877). (Tulk. J. Māters). Jelgava: E. Zīslaks.

LW – Ulmann, C. C., & Brasche, G. (1880). *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch.* Riga, Leipzig: H. Brutzer & Co.

Mancelius, G. (1638). *Lettus, das ist Wortbuch, Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache* .. Riga: G. Schröder.

PJL – *Peelikti jauni Likkumi par Isskaidroschanu un plaschaku Isstahstischanu teem Likkumeem no 1804. Gadda.* (1809). (Tulk. K. Harders). [Rīga] : [J. K. D. Millers].

SVL – *Strutteles walstas likkumi*. (1793). [Jelgava]: [J. F. Štefenhāgens].

Šmids, K. (1846). *Karra leelskungs Eistakius. Stahsts, kas parahda, kà pirmôs laikôs kristiteem zilwekeem klahjees* .. (Tulk. A. Leitāns). Rīga: [b. i.].

Šulcs, K. (1832). *Kursemmes Stahstu-grahmata jeb tahdu leetu isteikschana, kas wehrâ leekamas, un Kursemmê notikkuschas, no wezzeem laikeem lihds muhsu deenahm* .. Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

Tūtelis, [..].[56] (11.09.1874.). Par skrihweru darischanahm. *Baltijas Wehstnesis*, *37*, 288–289.

Ulmann, C. C. (1872). *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch*. Riga: H. Brutzer & Co.

VKPLG – Māters, J. (sast.). (1885). *Widsemes un Kursemes Priwatteesibu Likumu-Grahmata*. Liepāja: G. L. Cimmermans.

VLV – Dravnieks, J. (sast.). (1910). *Wahzu-latweeschu wahrdniza*. Rīga: R. J. Sīmanis.

VTVJT – Valters, P. (sast.). (2001). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos* (2. papildin. izd.). Rīga: Divergens.

VZL 1804 – *Likkumi preeksch Widsemmes Semneekeem*. (1804). (Tulk. K. Harders). Rīga: [b. i.].

[56] Vārds nav zināms. J. Māters 1877. gadā atsaucas kā uz „kancelistu" (Māters, 1924, 277).

VZL 1820 – *Likkumi Widsemmes Semneekeem dohti*. (1820). (Tulk.: K. V. Brokhūzens, & P. Tīdemanis). Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

VZL 1850a – *Likkumi par Widsemmes semneeku semmes-turreschanu un dsihwoschanu*. (1850). (Tulk.: A. Dēbners, & J. T. Bērents). Rīga: V. F. Hekers.

VZL 1850b – *Livländische Agrar- und Bauern-Verordnung. In Übereinstimmung mit der vom dirigirenden Senat im Jahre 1849 erlassenen Original-Druckschrift in russischer Sprache*. (1850). Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker.

VZL 1850c – Vysočajše utverždennoe Liflandskoe Krest'janskoe Pozemel'noe Uloženie. (1850). In *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie vtoroe* (T. XXIV, otdelenie I, 1849). Sanktpeterburg: Tipografija II Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 380–537.

VZL 1861 – *Livländische Bauer-Verordnung am 13. November 1860.* (1861). Riga: Livländischen Gouvernements Typographie.

VZL 1862a – *Likkumi Widsemmes semneekeem*. (1862). Rīga: V. F. Hekers.

VZL 1862b – Vysočajše utverždennoe Položenie o krest'janah Liflandskoj gubernii. (1862). In *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie vtoroe* (T. XXXV, otdelenie II, 1860). Sanktpeterburg: Tipografija II Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 240–380.

VZL 1897 – Jakobi, E. V. (sast). (1897). *Položenie Liflandskih krest'janah. Po vysočajše utverždennomu 13 nojabrja 1860 g. položeniju i posledovavšim v izmenenie i dopolnenie ego zakonopoloženijam i rasporjaženijam.* Riga: Liflandskaja Gubernskaja Tipografija.

VZL 1899 – *Widsemes semneeku likumi*. (1899). (Tulk. T. Ore). Rīga: E. Plate.

LITERATŪRA

Ābers, B. (1936). *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. g. s. pirmā pusē*. Rīga: A. Gulbis.

Ābers, B. (1938). Rundāles pagasta tiesas protokoli 1819.–28. g. In B. Ābers, T. Zeids, & T. Zemzaris (sast.), *Tautas vēsturei*. Rīga: A. Gulbis, 331–340.

Ābers, B. (1939). *Latvijas tiesību vēsture. Pēc B. Ābera 1938/39. g. lekcijām.* [Rīga]: [b. i.].

Baldunčiks, J. (2024a). Ieskats latviešu astronomijas terminoloģijas vēsturē. In S. Sviķe, & J. Veckrācis (sakārt.), *Juris Baldunčiks. Zinātniskie raksti. Viedokļraksti. Intervijas*. Rīga: Zinātne, 300–313. (Pirmizdevums: 2016)

Baldunčiks, J. (2024b). Kalki un puskalki latviešu valodā: interpretācijas un inventarizācijas jautājums. In S. Sviķe, & J. Veckrācis (sakārt.), *Juris Baldunčiks. Zinātniskie raksti. Viedokļraksti. Intervijas*. Rīga: Zinātne, 198–223. (Pirmizdevums: 2014)

Baldunčiks, J. (2024c). Parlamentārisma terminoloģijas attīstības sākumposms latviešu valodā: 19. gs. 50.–70. gadi. In S. Sviķe, & J. Veckrācis (sakārt.), *Juris Baldunčiks. Zinātniskie raksti. Viedokļraksti. Intervijas*. Rīga: Zinātne, 276–288. (Pirmizdevums: 2016)

Baldunčiks, J. (2024d). Raksturīgākās latviešu terminoloģijas attīstības tendences līdz 1918. gadam. In M. Baltiņš (zin. red.), *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 88–94.

Baltiņš, M. (2023). „Latviešu Avīzes" un terminoloģijas attīstība līdz 19. gadsimta vidum. In *Latviešu kultūra rokrakstos un laikrakstos. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, *11 (XXXI)*, 252–267.

Baltiņš, M. (2024). Terminrades norise un ar to saistītie jēdzieni. In M. Baltiņš (sast. un zin. red.), *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 352–361.

Birziņa, L. (1991). *Latviešu juridiskās terminoloģijas attīstība XIX–XX gs*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Ceplītis, L. (1978). Latviešu valodas stāvoklis un attīstība mūsdienās. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *14*, 16–27.

Cimermanis, S. (21.10.2005.). Ceļā uz Letonikas pamatiem. *Latvijas Vēstnesis*, *168*. Pieejams https://www.vestnesis.lv/ta/id/119521.

Freimane, I. (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.

Frīdenberga, A. (2016). *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.

Gailīte, D. (2023). Juridisko tekstu seniespiedumi latviešu valodā: Latvijas juridiskās kultūras daļa. *Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojamība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 378–387. Pieejams https://doi.org/10.22364/juzk.81.40.

Ģinters, A. (sast.). (1928). *Latviešu zinātne un literatūra. 1856.–1875. gadi*. Rīga: Kultūras fonds.

Ģinters, A. (sast.). (1929). *Latviešu zinātne un literatūra. 1876.–1885. gadi*. Rīga: Kultūras fonds.

Johansons, A. (1975). *Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800*. Stokholma: Daugava.

JTV – Lauva, J., & Blese, H. (sast.). (1942). *Juridiskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Latvju grāmata.

Kļava, K. (1989). *Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur lettischen Sprachgeschichte.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Kļaviņš, E. (2019). Tēlotāja māksla 1840–1890. In E. Kļaviņš (sast.), *Latvijas mākslas vēsture, III/2: 1780–1890*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 83–150.

Kundziņš, K. (1873). Ernsta Glüka nopelni .. In *Sehta, daba, pasaule. Zeturta grahmata*. Rīga: K. un M. Buši, 9–34.

Lauzis, A. (2009). Termina teikumspēja. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 20–21.

Māters, J. (1924). Materu Juŗa trihs wehstules Sariņu Kahrlim (1877). In J. Māters, *Materu Juŗa Kopoti raksti* (I sēj.). (Sast. Līgotņu Jēkabs). Rīga: A. Gulbis, 277–297.

Mintaurs, M. (2024). Kā Krievijas impērijā palikt par latviešiem. In A. Gusačenko, M. Mintaurs, N. Pazuhina, G. Straube, A. Šnē, & M. Zanders, *Krievi Latvijas vēsturē. Kad, kā un kāpēc?* Rīga: Aminori, 263–333.

Niedre, U. (2006). Zemnieku darba un sadzīves atspoguļojums Vidzemes pagastu tiesu protokolos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *60*(3/4), 6–26.

Orasmaa, S., Muischnek, K., Poska, K., & Edela, A. (2022). Named Entity Recognition in Estonian 19th Century Parish Court Records. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*, 5304–5313. Pieejams https://aclanthology.org/2022.lrec-1.568.pdf.

Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933–1942. (2002). (2. izd.; P. Kļaviņa priekšvārdi un rādītāji). ASV: Ramave.

Rolands, T. (17.05.1878.). Latweeschu waloda daschos mahju-pirkschanas kontraktos un daschi kontrakti Latw. walodâ. *Baltijas Semkopis*, *20*, 160–161.

Straube, G. (2024). No viltīgas neiejaukšanās līdz rusifikācijai. 17.–19. gadsimts. In A. Gusačenko, M. Mintaurs, N. Pazuhina, G. Straube, A. Šnē, & M. Zanders, *Krievi Latvijas vēsturē. Kad, kā un kāpēc?* Rīga: Aminori, 67–135.

Sviķe, S. (2016). Vispārlietojamā un speciālā leksika vispārīgajās vārdnīcās. *Latviešu valodas vārdnīca*. *Valsts valodas komisijas raksti*, *8*, 110–126.

Sviķe, S., & Štekerhofa, S. (2019). Denominations of Lawful Transactions in the Latvian Language and Their Comparison in Lexicographic Sources and Practical Language Usage. In G. Dreijers, A. Dubova, & J. Veckrācis (Eds.), *Bridging Languages and Cultures*. *Linguistics, Translation Studies and Intercultural Communication.* Berlin: Frank & Timme, 113–131.

Štekerhofa, S. (2014). Materiālo krimināltiesību centrālā termina *noziedzīgs nodarījums* izcelsme un attīstība. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *18*(2), 246–253.

Štekerhofa, S. (2018). Nāvessoda juridiskais un lingvistiskais aspekts: valodas materiāla liecības. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *22*(1/2), 272–282.

Štekerhofa, S. (2019). 17. un 18. gadsimta plakāti un patentes kā krimināltiesību terminu avoti. In A. Veckalne, A. Viļums, R. Martins Kalvo, & E. Proveja (red.), *Via scientiarum. Starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums, IV*. Liepāja: Liepājas Universitāte; Ventspils: Ventspils Augstskola, 37–48.

Švābe, A. (1926). *Pagasta vēsture*. Rīga: J. Roze.

Švābe, A. (1927). *Vecākās zemnieku tiesības*. Rīga: Latvijas Skolotāju savienība.

Švābe, A. (1931). *Kurzemes muižas tiesības*. Rīga: A. Gulbis.

Švābe, A. (1932a). *Latvijas tiesību vēsture* (I daļa). Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes grāmatnīca.

Švābe, A. (1932b). *Livonijas senākās bruņnieku tiesības. Teksts un avotu kritika*. Rīga: A. Gulbis.

Švābe, A. (1933). *Latvijas tiesību vēsture* (II daļa). Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes grāmatnīca.

Švābe, A. (1934). *Latvijas tiesību vēsture* (III daļa). Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes grāmatnīca.

Švābe, A. (01.01.1935a). Kārļa XI kara sodu likums. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, *1*, 44–76.

Švābe, A. (01.03.1935b). Mūsu sodu likumu valoda. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 3*, 585–594.

Švābe, A. (1938). *Straumes un avoti* (I sēj.). Rīga: A. Gulbis.

Švābe, A. (1965). Sigismunda Augusta Livonijas politika. In A. Švābe, *Straumes un avoti* (III sēj.). Linkolna: Pilskalns, 65–107.

Treimane, I. (2021). *Juridiskie teksti latviešu valodā. Tradīcijas sākotne un rediģēšanas principi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Vēbers, A. (7.(19.).12.1883.). „Likums pahr sodeem, kas usleekami no meera teesnescheem" Latweeschu uswalkâ. *Balss*, *49*, 1–4.

Veckrācis, J. (2025). Features of specialized legal lexis in Latvian translations of legal texts from the early nineteenth century. *Journal of Baltic Studies*, 1–30 (publicēts tiešsaistē). Pieejams https://doi.org/10.1080/01629778.2025.2550032.

Zelče, V. (2007). Deviņpadsmitais gadsimts. In V. Zelče (zin. red.), *Krišjānis Valdemārs. Lietišķā sarakste un privātā sarakste, II: Vēstules Krišjānim Valdemāram*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 9–29.

Zile, Z. L. (1989). Origin and development of the Latvian legal profession: The century before independence. *Journal of Baltic Studies*, *20*(1), *Special Issue*, 3–64. Pieejams https://doi.org/10.1080/01629778800000281.

34/1
2026
LINGUISTICA LETTICA

„VIĻĶENIEŠU IZLOKSNE. NO K. D." (1893): PIRMAIS VIDZEMES LĪBISKĀS IZLOKSNES APRAKSTS

"Viļķene Subdialect. From K. D." (1893): The First Vidzeme Livonic Subdialect Description

IEVA OZOLA

ABSTRACT

Keywords:
Livonic dialect, Vidzeme Livonic subdialect, Kārlis Dēķens, newspaper "Dienas Lapa", geolinguistics

The first description of the Vidzeme Livonic area subdialect can be found in the article "Viļķeniešu izloksne" ("Viļķene Subdialect"), which was published in the newspaper "Dienas Lapa" addition "Etnografiskas ziņas par latviešiem" ("Ethnographic information about Latvians"; 1893). The author of the article is Kārlis Dēķens.

The aim of the research is to describe the findings of the Viļķene subdialect, published at the end of the 19th century, and to point out the author's findings at that time concerning the collection of subdialects, creation of descriptions and publication. The aim is also to compare description findings with later collections and research of the Viļķene subdialect till the middle of the 20th century, which will be used in the survey for the "Latviešu valodas dialektu atlants" ("Atlas of Latvian Dialects").

Descriptive analysis of the description findings is related to the sociocultural context, including the experience of the late 19th century and guidelines in describing subdialects. Comparative and critical analysis has been carried out based on the Viļķene subdialect features found in the description and findings from the early-20th-century sources.

At the end of the 19th century, an understanding began to develop of what subdialect features we should pay attention to and how to show them in the texts. Therefore, Dēķens's description objectively cannot cover all the known features of the Livonic dialect in the 21st century. However, it can be considered quite trustworthy evidence of typical dialect features in the late 19th century. For example, it includes the decrease of feminine grammatical gender, disappearance or changes of vowels in final syllables, generalization of the third person in the verb system. The typical features of the Viļķene subdialect are isolated word forms, collocations or short phrases, as well as comparatively rich use of riddles in explanation of declension features. 17 texts of folk riddles reveal typical Vidzeme Livonic subdialect declension features.

The contribution to dialectology by Kārlis Dēķens, who was a social democratic teacher and politician, hasn't been mentioned until now, although the description of the Viļķene subdialect, which was created in his youth, is an essential contribution in the context of early Latvian dialectology.

Ievads

21. gadsimtā gan latviešu, gan lietuviešu ģeolingvistikā vērojama atgriešanās pie izlokšņu vākšanas, aprakstīšanas un izpētes sākotnes (piem., Mikulėnienė, 2018; Trumpa, 2012). Monogrāfijā par lietuviešu izlokšņu izpētes pirmsākumiem Dangole Mikulēniene (*Danguolė Mikulėnienė*) uzsver, ka par 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta pirmās puses lietuviešu izlokšņu pētniekiem zināms samērā maz un lielāka uzmanība veltīta tikai nedaudziem pētniekiem (Mikulėnienė, 2018, 10). Tas pats sakāms par latviešu dialektoloģijas pirmsākumiem, tāpēc pilnvērtīgai nozares vēstures izziņai nepieciešams pievērsties faktiem un personībām, kas līdzšinējos pētījumos un uzziņu izdevumos nav iekļauti (ietilpst norādē „u. c.") vai tiek nosaukti bez plašākas analīzes un vērtējuma.

Elga Kagaine pārskata „Vidzemes lībiskās izloksnes – pētījumi, problēmas, perspektīvas" (2000) ievadā raksta: „Arī Vidzemes lībisko izlokšņu materiālu vākšana un izpēte vēsturiski iekļaujas kopējā latviešu izlokšņu pētniecības procesā. Tā jau 1901. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas (RLB ZK) rakstu krājumā pēc vasaras ekspedīcijām J. Endzelīns un K. Mīlenbahs publicē visai plašu aprakstu tieši par Rietumvidzemes lībiskajām izloksnēm .." (Kagaine, 2000, 11). Minētais secinājums rosina domāt, ka 19. gadsimtā īpašu pētījumu par šo izlokšņu grupu nav. Tomēr jau 1893. gadā laikraksta „Dienas Lapa" pielikumā „Etnografiskas ziņas par latviešiem" ievietota publikācija „Viļķeniešu izloksne", kas ir pirmais vienai Vidzemes lībiskā apgabala izloksnei veltītais apraksts. To 1957. gadā, kad Limbažu rajonā, arī Viļķenē, notiek „Latviešu valodas dialektu atlanta" (turpmāk – LVDA) aptaujas ekspedīcija, norādījusi valodnieku grupas vadītāja Daina Zemzare[1]: „Pirmais izloksnes apraksts no Limbažu rajona ir par Viļķeni, tas publicēts 1893. gadā „Dienas Lapas" etnografiskajā pielikumā" (Zemzare, 1957d).

Šī raksta mērķis ir raksturot 19. gadsimta nogalē publicēto Viļķenes izloksnes aprakstu un aktualizēt autora ieguldījumu izlokšņu aprakstu veidošanas un publicēšanas kontekstā, kā arī salīdzināt apraksta dotumus ar turpmākajiem vākumiem un pētījumiem Viļķenes izloksnē līdz 20. gadsimta vidum – LVDA aptaujai.

Par Viļķenes izloksni publicētu pētījumu ir maz, tomēr dotumu salīdzināšanai pieejami vairāki avoti. 20. gadsimta sākumā Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs pēc Rīgas Latviešu biedrības rosinātās ekspedīcijas publicē aprakstu par iepazītajām areāla

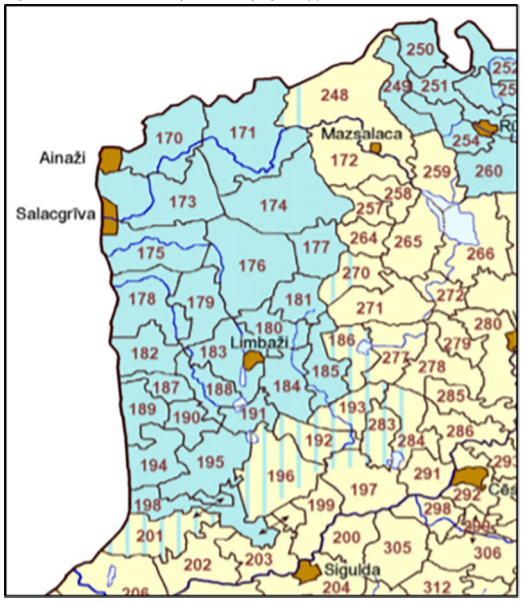
[1] Par ekspedīciju un tās norisi D. Zemzare vairākkārt informē Limbažu rajona laikrakstā „Padomju Zeme" (1957a; 1957b; 1957c; 1957d), izceldama tās zinātnisko nozīmi: „... šī gada plašā Valodas un literaturas institūta rīkotā ekspedicija, kas vēl turpinās, dos par Limbažu rajonu pirmoreiz sistematiski vāktus izlokšņu un vietvārdu materialus" (Zemzare, 1957d). Aptaujas materiālus Viļķenē vākusi Dace Henilane (arī Henilāne), tolaik Latvijas Universitātes filoloģijas studente. D. Henilane ir novada izloksnes zinātāja, mācījusies Viļķenes septiņgadīgajā skolā (beigusi 1949. gadā), pēc tam – Limbažu 1. vidusskolā (beigusi 1953. gadā).

izloksnēm, tostarp arī par Viļķenes[2] izloksni (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971). 20. gadsimta 30. gados Latvijas Universitātē diplomdarbu par Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksni izstrādā Marta Baumane, šis pētījums publicēts „Filologu biedrības rakstu" (turpmāk – FBR) 14. laidienā (Baumane, 1934). Joprojām pēdējais zinātniski strukturētais Viļķenes izloksnes vākums ir iegūts LVDA aptaujas ekspedīcijā (sk. 1. vēri), kuras dotumi iestrādāti publicētajos LVDA izdevumos (1999–2022).

„Viļķeniešu izloksnes" deskriptīvā analīze pētījumā saistīta ar 19. gadsimta nogales pieredzi un nostādnēm izlokšņu aprakstīšanā. Veikta aprakstā konstatēto Viļķenes izloksnes iezīmju un 20. gadsimta pirmās puses avotos fiksēto atbilstīgo dotumu salīdzināmā analīze.

20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimtā administratīvi teritoriālo reformu rezultātā pagastu (ciemu) teritorija vairākkārt mainīta: pārmaiņu sekas ir Viļķenes pagasta palielinājums (tajā iekļauta lielākā daļa bijušā Vitrupes pagasta / ciema), kas neatbilst Viļķenes (un tradicionālās izloksnes) teritorijai 20. gadsimta 30. gados (sk. 1. attēlu). Jaunu izpēti plānojot, jāapzinās, kura Viļķenes teritorija tiks pētīta: tradicionālās izlokšņu klasifikācijas apgabals vai mūsdienu pagasta teritorija.

Vidzemes lībiskā apgabala Rietumvidzemes izloksnes (Rudzīte, 2005, 1. priekšlapa). Viļķenes izloksne – 179

Limbažu novada pagasti 21. gadsimtā (Limbažu novads 2021)

1. ATTĒLS. 20.–21. gadsimta Viļķenes izloksnes un pagasta teritorijas sastatījums

[2] J. Endzelīns un K. Mīlenbahs aprakstā izmanto divus vietas nosaukumus. Vietas norādei izlokšņu piemēros galvenokārt lietots pagasta centra nosaukums *Katrina* (vietējo iedzīvotāju ikdienas runā – *Katriņa*), apraksta saīsinājumā – *Kt.* Daudzskaitļa formas *no Viļķeniem*, *Viļķenos* aprakstā lietotas retāk (sk. Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 155, 161).

1. Apraksta autorība

„Dienas Lapas" pielikumā „Etnografiskas ziņas par latviešiem" uz publikācijas autoru norāda tikai iniciāļi – K. D. Vidzemes lībisko izlokšņu turpmākajos pētījumos apraksts ir izmantots, citēts, taču nevienā 20. gadsimta pirmās puses publikācijā, cik līdz šim izdevies izpētīt, apraksta autors nav atšifrēts. Tomēr tas neapliecina, ka autors nav bijis zināms, jo pētījumi atsaucas uz oficiālajiem drukātās informācijas datiem par avotu un autoru, kā arī pētniecības objekts ir pats izloksnes fakts, nevis tā vācējs un aprakstītājs.

J. Endzelīna „Lettische Grammatik" ievada īsajā literatūras pārskatā par izlokšņu aprakstiem doti tikai autora iniciāļi: „K. D., Die Mundart von Wilkenhof (lett.) Etn. III, 37 ff." (Endzelin, 1922, 6). M. Baumane FBR apraksta „Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksne" ievadā norāda, ka pašas vākumu salīdzinājusi ar J. Endzelīna un K. Mīlenbaha Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas publicētajiem materiāliem un „K. D. rakstu „Viļķeniešu izloksne" Dienas lapas pielikumā „Etnografiskas ziņas par latviešiem"" (Baumane, 1934, 56). Velta Rūķe FBR 20. laidienā publicētajā pētījumā „Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals" izoglosu izstrādei izmantojusi arī aprakstu „Viļķeniešu izloksne": atsauce uz „Etn III" dotumiem ir sešās (4., 5., 6., 7., 8., 11.) Vidzemes lībiskā apgabala izoglosās (Rūķe, 1940).

20. gadsimta vidū – J. Endzelīna gramatikas latviešu izdevumā – ievada pārskatā par izlokšņu pētījumiem un aprakstiem autora uzvārds – Dēķens – jau norādīts: „K. D[ēķens] Viļķeniešu izloksne III[3] skk." (Endzelīns, 1951, 14). Pēc tam uz apraksta autoru – Kārli Dēķenu – norādījusi arī Marta Rudzīte. Studentiem paredzētā izdevuma „Latviešu izlokšņu teksti" atjaunotajā publicējumā pēc Viļķenes izloksnes teksta parauga doti avoti papildu ziņām par šo izloksni (sk. 2. attēlu).

Par Viļķenes izloksni
Marta Baumane. Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksne // FBR XIV. R., 1934. — 56.–69. lpp.
K[ārlis] D[ēķens]. Viļķeniešu izloksne. Etnografiskas ziņas par latviešiem. III. „Dienas Lapas" pielikums. R., 1893. — 37.–39. lpp.

2. ATTĒLS. Apraksta „Viļķeniešu izloksne" autora norāde M. Rudzītes darbā „Latviešu izlokšņu teksti" (Rudzīte, 2005, 207)

[3] Bibliogrāfiskajā aprakstā saīsinājums Etn. pirms III nav lietots, jo literatūras pārskatā tas dots jau pie iepriekšējā darba.

3. ATTĒLS. Kārlis Dēķens (avots: vietne „Literatūra.lv")

„Latviešu izlokšņu tekstu" pirmizdevumā redzami tikai iniciāļi: „D. K. Viļķeniešu izloksne. Etnografiskas ziņas par latviešiem. III. „Dienas Lapas" pielikums. R. 1893, 37.–39. lpp."[4] (Rudzīte, 1963[1964], 47). M. Rudzīte par apraksta autoru noteikti zinājusi jau pirmizdevuma tapšanas laikā: tas publiskots viņas profesora J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā" (sk. iepriekš); arī, konsultējot studentus, kas profesores vadībā izstrādāja studiju darbus par Vidzemes lībisko apgabalu, tika skaidrots, kāpēc apraksta autors ir Kārlis Dēķens.

K. Dēķena (1866–1942) biogrāfijas aprakstos (Jēkabsons et al., 2024, 98–100; Kārlis Dēķens, b. g.; LKV III, 4989–4991; LRB, 142–143; Švābe, 1950–1951, 472; Tomāss, 1940 u. c.) darbs dialektoloģijā līdz šim nav pieminēts, kaut humanitāro zinātņu uzziņu izdevumos viņš ir iekļauts. Enciklopēdijā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas" K. Dēķens raksturots kā *letonists* un *pedagogs*, pieminēta viņa darbība izglītībā, tostarp mācību un metodisku grāmatu izdošanā, kā arī politikā (Bankavs & Jansone, 2010, 120). Literatūras vortālā „Literatūra.lv" K. Dēķena darbības aprakstā ir atslēgvārdi *pedagogs*, *publicists* un *dzejnieks*, pieminēts arī darbs Satversmes sapulcē un Saeimā (Kārlis Dēķens, b. g.).

[4] Katrā izdevumā literatūras apraksta noformējumu noteicis laikposma bibliogrāfijas standarts.

Tā kā darbs „Viļķeniešu izloksne" tapis 19. gadsimta nogalē, kad vēl nav izveidojušies principi, kā pierakstīt un sagatavot publicēšanai runāto valodu, apraksta autora dzimtā vieta, izglītība un pieredze nenoliedzami ietekmē to, kas un kā aprakstā tiek vai netiek iekļauts.

K. Dēķens nav dzimis Vidzemes lībiskajā apgabalā – bērnība pavadīta Jaungulbenes pagastā, tautskolotāja izglītība sākta Valkā, Vidzemes draudžu skolu (t. s. Cimzes) skolotāju seminārā (1884–1887), pēc tā reorganizācijas pabeigta Baltijas (t. s. Kuldīgas) skolotāju seminārā (1889). Par latviešu valodas mācībām Valkā K. Dēķens atceras: „Latviski mēs dabūjām dzirdēt tikai latviešu valodas stundās: pirmajā gadā 2, citos pa 1 stundai nedēļā. Pirmajos 2 gados šinīs stundās runājām tikai latviski, izņemdami Stērstes gramatiku[5] un lasīdami „Mērnieku laikus". [..] Bez tam mums deva lasīt „Latviešu Avīzes", „Arāju", „Rotu", „Pagalmu". Bet „Austrumu", kurā tolaik sāka parādīties Apsīšu Jēkaba pirmie stāsti, kā arī „Balsi" un „Balt. Vēstnesi" mēs nedabūjām ne redzēt" (Dēķens, 1930, 462–463). Centienus pēc latviskas izglītības un aktīvas dalības laikmeta jaunajos strāvojumos Kuldīgas semināra posmā labi raksturo Indriķa Rītiņa, semināra audzēkņa (1889–1893), atmiņas: „.. kad par latv. val. skolotāju nāca Līcītis, audzēkņiem radās vairāk iespējas lasīt latviešu literatūru (piem., „Austrumu") [..] nodibinājās arī [..] sakari ar laikrakstiem: „Austrumu", „Dienas Lapu", „Baltijas Vēstnesi": sākās korespondēšana, tulkošana, dzejošana" (Tomāss, 1940, 517). Pēc Kuldīgas skolotāju semināra beigšanas K. Dēķens neilgu laiku (1889/1890) ir Lejas (Lejasciema) draudzes skolas skolotāja palīgs, pēc tam sešus gadus – skolotājs Viļķenes pagastskolā. „Visās šais darba vietās ņēmis dalību arī sabiedr. dzīvē (jautājumu izskaidr. vakaros, koncertos un teātra izrādēs)" (Turpat, 249).

Jaunajam tautskolotājam tuvas ir jaunstrāvnieku idejas, viņš sadarbojas ar laikrakstu „Dienas Lapa", kur ar pseidonīmu *-ķ-* publicēti arī daži satīriski literāri darbi. Tāpēc „Dienas Lapas" pielikuma aicinājums iesūtīt izlokšņu materiālus (Kauliņš, 1891) varēja būt rosinošs arī K. Dēķenam, dzīvojot un strādājot tādas izloksnes vidē, kas nav ne skolā mācāmā latviešu valoda, ne dzimtās puses valoda (Jaungulbenes izloksne pieder augšzemnieku dialekta nedziļo latgalisko izlokšņu grupai, kas robežojas ar Vidzemes sēliskajām izloksnēm).

Var pieņemt, ka Viļķenes izloksne iepazīta pagastskolas vidē, klausoties bērnu, viņu vecāku un tuvākās apkaimes runā. Aprakstā izloksnes teicēji un dotumu ieguves veids nav fiksēts[6].

---

[5] Domājams, tikusi apgūta Andreja Stērstes (Stērstu Andreja) sarakstītā „Latviešu valodas mācība, sistemātisks kurss, I: Etimoloģija, II–III: Sintaksa un ortogrāfija" (1879–1880).

[6] Arī D. Mikulēniene pētījumā par lietuviešu dialektoloģijas sākotni secina, ka 19. gadsimta pirmo pētnieku pārskatos un publikācijās teicēji parasti nav minēti, norādīta tikai vieta, jo pētījuma objekts ir vietējā valoda, nevis informants (Mikulėnienė, 2018, 270).

Apraksts nav vienīgais K. Dēķena Viļķenes izloksnes materiāls, kas bez iesūtītāja vārda publicēts 1891.–1894. gada „Dienas Lapas" pielikumos. No Viļķenes iesūtīti arī leksikas materiāli (sk. arī Zemzare, 1961, 406): iesūtītājs nav minēts, pagaidām tikai hipotētiski tie varētu tikt saistīti ar K. Dēķenu. Visai droši K. Dēķenam var piedēvēt sarakstu „Kustoņu vārdi" (1891), ko Daina Zemzare raksturo šādi: „.. vērtīgs dokuments ir 1891. gadā „Dienas Lapas" pielikumā ar J. Kauliņa gādību ievietotais Viļķenes pagasta govju vārdu saraksts" (Zemzare, 1971/2011, 214).

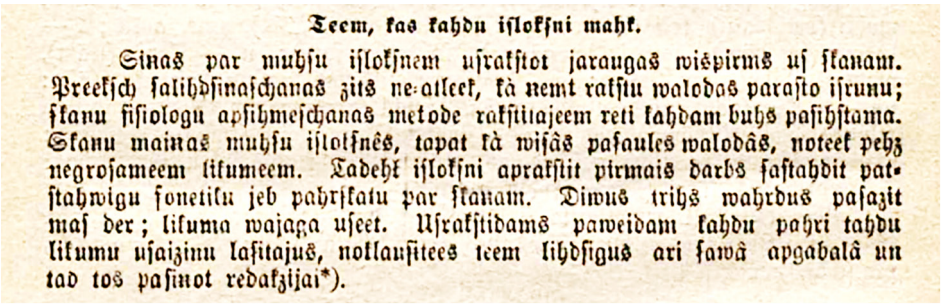
Norāde uz vārdā nenosauktu saraksta (bez govju vārdiem tajā iekļauti arī vēršu, zirgu, suņu un kaķu vārdi) autoru – vietējo skolotāju – lasāma Jāņa Kauliņa ievadā pirms saraksta: „Šoreiz pasniegšu Viļķenu pagasta kustoņu nosaukumus, par kuriem pateicos vietējam skolotāja kungam, kuŗš uz manu lūgumu to man pasniedzis. Vārdi uzzīmēti dialektā" (Kustoņu vārdi, 1891).

2. Apraksts „Viļķeniešu izloksne"

2.1. Apraksta struktūra

19. gadsimta otrajā pusē, kad izlokšņu materiālu vākšanai un izpētei sāk pievērsties paši latvieši (Rudzīte, 1964, 44–45), vēl nav izveidojies šādu aprakstu standarts, tāpēc ir svarīgi noskaidrot, kuras vadlīnijas vai paraugus katrs autors ir izmantojis. Arī laikraksta „Dienas Lapa" pielikumā ievietots aicinājums „Tiem, kas kādu izloksni māk" (4. attēls), kurā norādīts, ka izlokšņu pierakstītājiem „jāraugās vispirms uz skaņām", īsi pastāstot, kā tas vislabāk darāms, kā arī dodot dažus Dzelzavas, Sausnējas un Bārtavas-Priekules izlokšņu aprakstu īsus paraugus (Kauliņš, 1891).

Vēl nav izstrādāta terminoloģija, kā izrunas atšķirības nosaucamas un aprakstāmas, tāpēc katra apraksta autors to dara citādi, piemēram, Mārtiņš Spriņģis Nīcas-Lejnieku izloksnes skaņu aprakstu sāk šādi: „Skaņas ir skaidras un glītas; tikai dažos vārdos lejnieki lieto citu patskani, nekā tas pieņemts vispāri" (Spriņģis, 1892, 153).

Teem, kas kahdu iſlokſni mahk.

Sinas par muhſu iſlokſnem uſrakſtot jaraugas wiſpirms uſ ſkanam. Preekſch ſalihdſinaſchanas zits ne-atleek, kà nemt ratſtu walodas paraſto iſrunu; ſkanu fiſiologu apſihmeſchanas metode rakſtitajeem reti kahdam buhs paſihſtama. Skanu mainas muhſu iſlokſnês, tapat kà wiſâs paſaules walodâs, noteek pehz negroſameem likumeem. Tadehk iſlokſni aprakſtit pirmais darbs faſtahdit patſtahwigu fonetiku jeb pahrſkatu par ſkanam. Diwus trihs wahrdus paſazit maſ der; likuma wajaga uſeet. Uſrakſtidams paweidam kahdu pahri tahdu likumu uſaizinu laſitajus, noklauſitees teem lihdſigus ari ſawâ apgabalâ un tad tos paſinot redakzijai*).

4. ATTĒLS. Publikācijas „Tiem, kas kādu izloksni māk" ievads (Kauliņš, 1891, 81; avots: vietne „Periodika.lv")

Atšķirīga ir arī „Dienas Lapas" pielikumā publicēto aprakstu struktūra un apjoms. Blīdenes izloksnē atspoguļotas tikai septiņas izrunas atšķirības (Saržants, 1894), kas atbilst aicinājuma norādei: lai izveidotu izloksnes aprakstu, „pirmais darbs sastādīt patstāvīgu fonetiku jeb pārskatu par skaņām" (Kauliņš, 1891, 81). Nīcas-Lejnieku izloksnes aprakstā ietvertas skaņas, vārdi (ietverot morfoloģiskās iezīmes) un teikumi (Spriņģis, 1892). Salīdzinot ar pārējiem, daudz apjomīgāka un jau tuvāka 20. gadsimta pirmās puses izlokšņu aprakstu struktūrai ir publikācija par dzirciemiešu izloksni, kurā dotas arī deklināciju un konjugāciju paradigmas, bet nobeigumā – teksta paraugs (Birznieks, 1894). Šo aprakstu autori – Birznieku Ernests, Saržantu Krišus, M. Spriņģis – ir tie, „kas kādu izloksni māk", bet K. Dēķens viļķeniešu izloksni vēro ar ienācēja skatu. Izloksnes pierakstīšanai lietota 19. gadsimta nogalei atbilstīga ortogrāfija[7].

Viļķeniešu izloksnes apraksta apjoms nav liels: tikai 2,5 lappuses. Struktūras pamats ir vārdšķiras, atbilstoši tām nosauktas apraksta sešas daļas: „Substantivs", „Adjektivs", „Skaita vārds", „Pronoms", „Verbs", „Prepozicijas".

Plašākais, ar trim apakšnodaļām, ir substantīvu apraksts (KD, 37–38): „Kārta un skaits", „Locijumi", „Atvasinašana". Kaut tajā fiksētas svarīgas Vidzemes lībisko izlokšņu deklinācijas iezīmes (sk. raksta 2.3. apakšsadaļu), nevienam substantīvam nav dota pilna locījumu paradigma, kas apgrūtina vai padara neiespējamu pamatformas identificēšanu, ja substantīvs dots locījumā, piemēram, teikums ar lokatīvu *Ait's saskrēj kūtâ* (KD, 37) nedod nekādas norādes par substantīva *kūts* pamatformu Viļķenes izloksnē 19. gadsimta nogalē. Toties substantīvu nodaļā ir visvairāk izloksnes tekstu paraugu.

Verba aprakstā dota verba *jemt* 'ņemt' konjugācijas paradigma, taču nav neviena teksta parauga, kas apliecinātu 3. personas vispārinājumu. Tie rodami substantīvu apraksta piemēru tekstos.

Pārējās četras apraksta nodaļas ir lakoniskas piezīmes par dažām no rakstu valodas atšķirīgām Viļķenes izloksnes iezīmēm. Ne vienmēr autora apgalvojumus pamato izloksnes forma vai teksts.

---

[7] Latviešu izlokšņu pierakstam un dialektoloģijas materiāliem lietojamā transkripcija top pamazām. Īsāks vai izvērstāks skaidrojums, kādas grafiskās zīmes lietotas skaņu apzīmēšanai, parasti ievietotas aprakstu sākumā; arī J. Endzelīns un K. Mīlenbahs 1901. gadā publicētajā darbā „Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti" devuši burtu un diakritisko zīmju skaidrojumus (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 152). Izšķirīga nozīme transkripcijas vienādošanā 20. gadsimta pirmajā pusē ir baltu filoloģijas studijām Latvijas Universitātē un „Filologu biedrības rakstiem", kas veicina dažādu izlokšņu aprakstu un tekstu paraugu publicēšanu. 1935. gadā (FBR 15. laidienā) Anna Ābele informē par 1934. gada 20. decembrī pieņemtajiem lēmumiem saistībā ar fonētisko transkripciju, kā arī izklāsta tās galvenos principus (Ābele, 1935).

„Viļķeniešu izloksnes" ievadteikumā īsi raksturota izloksnes piederība *lībiešu-latviešu* izloksnēm: „Viļķenē jeb Viļķinā, kā iemītnieki paši savu pagastu sauc, runā lībiešu= latviešu izloksni" (KD, 37)[8]. Tāds izloksnes raksturojums atbilst 19. gadsimta nogales klasifikācijai un terminoloģijai. Edmunds Trumpa pēc Augusta Bīlenšteina (*August Bielenstein*) pētījumu un izoglosu kartējuma padziļinātas izpētes secinājis, ka Jūliusa Dēringa (*Julius Döring*) 1881. gada rakstā „Par Kurzemes latviešu izcelsmi" un tam pievienotajā kartē „[p]irmoreiz latviešu dialektoloģijas vēsturē izdalīta arī lībiešu-latviešu ziemeļu izloksne [..], kas vēlāk nosaukta par lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēm" (Trumpa, 2012, 33).

2.2. Viļķenes izloksnes fonētisko iezīmju fiksējums

Saklausītās izrunas atšķirības K. Dēķens skaidrojis, balstoties uz norādi, kas ietverta aicinājumā: „Priekš salīdzināšanas cits neatliek, kā ņemt rakstu valodas parasto izrunu" (Kauliņš, 1891, 81).

Kaut K. Dēķens nav veidojis fonētikai veltītu apraksta daļu, pārskats par viļķeniešu izloksnes vārdšķirām, to formām un vārddarināšanas piedēkļiem ietver vairākas Vidzemes līdzskaņu apgabalam tipiskas fonētiskās iezīmes, kas ir pamats deklinācijas un konjugācijas, kā arī vārddarināšanas atšķirību aprakstam.

Galazilbes vokāļu fonētiskajos pārveidojumos (zudums vai īsinājums) balstās daļa morfoloģijas apraksta. K. Dēķens šo areāla izlokšņu iezīmi fiksējis vērīgi, piemēram, ir atzīmēts, ka pārākās pakāpes galazilbi izrunā īsi – *lielaks*, *mazaks* (KD, 38). Tāpēc pārdomas rada substantīvu vienskaitļa lokatīva galotnes fiksējums – garais *ā*, kas drukātajā tekstā apzīmēts ar jumtiņu vai gravi (KD, 37), piemēram, *Ait's sakrēj* (< saskrēja) *kūtâ*; *Vecs tup kaktà*; *Mežâ dzims* (< dzimis), *mežâ audzs* (< audzis). Iespējams, substantīviem saglabāts rakstu valodai atbilstīgs lokatīvs, jo pēc norādes, ka nenoteiktās galotnes adjektīvus loka tāpat kā substantīvus, lokatīva paraugā ir īss vokālis: *laba* < *labā* (KD, 38). Vietumis teksts liecina par uzmanīgu izloksnes vērošanu, piemēram, datīva galotnes apraksta parindē ir papildu piezīme, ka *-am* vienskaitlī un *-im* daudzskaitlī izrunājami „ar īso *i* un *a*" (KD, 37), kaut rakstu valodā datīva galotnēs garu patskaņu nav.

Jautājumā par „galotņu strupināšanu" Vidzemes ziemeļrietumu izloksnēs jau J. Endzelīns un K. Mīlenbahs novērojuši: „Gaŗie vokāļi *ā*, *ī*, *ū* te viscauri bez izņēmuma pārvēršas par īsiem *a*, *i*, *u* .." (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 162). Arī M. Baumane norāda, ka galazilbēs garie patskaņi kļūst par atbilstīgiem īsajiem

[8] „Dienas Lapas" pielikuma teksti, arī izloksnes piemēri, atveidoti mūsdienu rakstībā ar latiņu burtiem, saglabājot oriģināla pieturzīmju un garumzīmju lietojumu. Apraksta citējumos saglabāti K. Dēķena lietotie termini.

patskaņiem (Baumane, 1934, 57). Tikai uz īsu *-a* vienskaitļa lokatīvā Viļķenes izloksnē norāda arī LVDA morfoloģijas sējuma 7., 14. un 23. karte (LVDAm, 194, 201, 210).

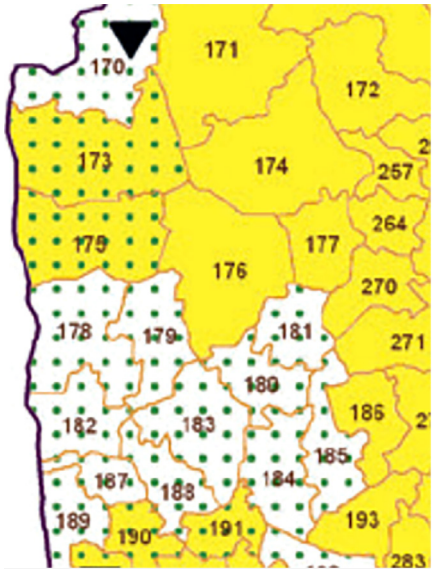
Minēts **„paklusa a" iespraudums**, kas novērš zilbiska skaneņa rašanos, kad zudis galazilbes īsais vokālis, piemēram, *put^{a}ns*, *bied^{a}rs*, *krek^{a}ls*, *grez^{a}ns*, *čet^{a}r* (KD, 38). 1900. gadā J. Endzelīns un K. Mīlenbahs novērojuši: „No sonantiska nāsāļa jeb likvidas dažkārt ir attīstījies (neskanīgs un dažādas nokrāsas) vokālis pēc iepriekšējā konsonanta .. *uog^{a}l* Kt. Viļķenos .." (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 166). Šādu izrunu Viļķenē (arī Ķirbižos, Pālē) 20. gadsimta 30. gadu sākumā M. Baumane vairs nav dzirdējusi, bet apkaimē – Liepupes draudzes, Lādes, Nabes un Limbažu izloksnē – „starp troksneni un sekojošo nāseni jeb plūdeni iesprauž patskani" (sk. Baumane, 1934, 58).

K. Dēķens novērojis, ka substantīvu piedēklī, kā arī refleksīvo verbu galotnē viļķenieši **diftonga *ie* vietā izrunā *a***, piemēram, *sitans* < *sitiens*, *grūdans* < *grūdiens*, *viļķenats* < *viļķenietis*, *limmažnaks* < *limbažnieks*, *podnaks* < *puodnieks*, *dārznaks* < *dārznieks* (KD, 38), *ģērbtas* < *ģērbties* (KD, 39). J. Endzelīna un K. Mīlenbaha 1900. gada ekspedīcijas vērojumi areālā atklāj vairākus izrunas variantus: Katrinā[9] minēti visi trīs iespējamie pārveides varianti – *ę*, *e*, *a* (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 162). Savukārt M. Baumane 20. gadsimta 30. gados fiksē tikai vienu pārveides variantu: *ie* > *e*, piemēram, Viļķenē *sâktes* < *sākties*, bet norāde uz *ie* > *a* aprakstā „Viļķeniešu izloksne" dota kā papildu informācija bez komentāra par lietojumu (Baumane, 1934, 57). M. Rudzīte secina, ka „Vidzemes lībiskajās izloksnēs *ie* vietā piedēkļos parasti runā *e* vai *a*" (Rudzīte, 1964, 171). Izrunas varianti var būt arī vienā izloksnē, ko apliecina LVDA dotumi, piemēram, refleksīvo verbu pamatformas (*celties* 78. kartē) izruna Viļķenē un kaimiņizloksnēs: *-tas* // *-tes* (LVDAf, 103).

Daļā Vidzemes lībisko izlokšņu arī **diftonga *uo* vietā izrunā *a***, ko K. Dēķens novērojis verbu sistēmā: 2. konjugācijas verbi ar izskaņu *-uot* „pieņem galotni *at* (*lūkat*, *vērat*)" (KD, 39), arī verba *jemt* 'ņemt' „konjunktiva" paradigmā *jemat* < *jemuot*, *esat jēms* < *esuot jēmis*, *būšat jēms* < *būšuot jēmis* (KD, 39).

To, ka Vidzemes rietumos „viscauri saīsina diftongu *uo*", ievērojuši arī J. Endzelīns un K. Mīlenbahs, norādīdami pārveides rezultātu *a* „citur visur", izņemot Aloju (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 162). Kā regulāru pārveidi *uo* > *a* pētītajās izloksnēs, arī Viļķenē, minējusi M. Baumane (1934, 57). Arī LVDA verbu *-uot* un *-āt* infinitīva formu kartē (89. karte) Viļķenes izloksnē šķīruma nav (LVDAms, 123) (sk. 5. attēlu), taču tagadnes 3. personas formas kartējumā (69. karte) – šķīrums ir norādīts (Turpat, 278).

[9] Par pagasta nosaukumu *Katrina* un *Viļķeni* lietojumu šai avotā sk. 2. vēri.

5. ATTĒLS. Nenoteiksmes ar *-uot* un *-āt* šķirums: 89. kartes fragments[10] (LVDAms, 299)

Novērots, ka ***i̯o*-celma** („substantivi uz *is*") **vienskaitļa datīvu** viļķenieši runā gan ar miju (*nažam*), gan bez mijas (*brālam*, *dadzitam*), taču daudzskaitlī mija ir vienmēr (KD, 37). Arī 20. gadsimta 30. gados „vienskaitļa datīvā bieži atstāj nemīkstinātu līdzskani", turklāt deminutīviem šīs formas gandrīz vienmēr ir bez mijas, piemēram, *kuŕvitam* 'kurvītim' (Baumane, 1934, 63). Abus formas variantus Viļķenē (179. izloksne) atklāj arī LVDA morfoloģijas sējuma 16. karte (LVDAm, 203).

Latviešu valodai raksturīgo **asimilāciju balsīguma ziņā** galazilbē K. Dēķens rakstos neatspoguļo, piemēram, vienskaitļa nominatīva formas rakstītas šādi: *galds*, *zirgs*, *labs*, *balts* u. c. Ja deklinācijas apraksta sākumā minēts, ka sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva formai „piebiedrojas pie celma *s*, kurš ar priekšējo līdzskani pilnīgi nesakūst", piemēram, *ait's* < *aitas*, *meln's* < *melnas*, *māsiņ's* < *māsiņas* (KD, 37), tad var pieņemt, ka pārējos gadījumos skaņas „sakūst", t. i., asimilējas, bet asimilācijas rezultāts izloksnes piemēros nav fiksēts. Uz asimilācijas fiksēšanas nekonsekvenci vēl 20. gadsimta 20. gadu FBR aprakstos norādījis Alvils Augstkalns: „Novārtā pamesta līdzskaņu asimilācija (balsīguma ziņā). Līdz šim tiek lietota etimoloģiska ortografija vai atkal etimoloģiskas un fōnētiskas ortografijas mistrus. Asimilācijas esot „tādas pašas kā rakstu valodā". Jā – bet kur tad ir pilnīgi aprakstīts, kādas ir asimilācijas „rakstu valodā"?" (Augstkalns, 1930/2009, 57)[11].

[10] Viļķenes izloksne – 179. Kartes apzīmējuma atšifrējums: *męlāt*, *runāt* un *var*.

[11] Galazilbes rakstījums pēc morfoloģiskā principa, ja izloksnes piemērs ir izolēta forma, atbalstīts arī 20. gadsimta 30. gados: „... atsevišķos, ārpus konteksta dotos vārdos resp. izlokšņu formās saknes beigas rakstāmas etimoloģiski: *kâds*, *labs*, *dràugs*" (Ābele, 1935, 80).

Arī „Dienas Lapas" aicinājuma „Tiem, kas kādu izloksni māk" izlokšņu piemēros asimilācija balsīguma ziņā grafiski nav atveidota (sk. Kauliņš, 1891). Princips ortogrāfiski atveidot dzirdēto galazilbi ļauj izprast sākotnēji grūti izprotamu konstatējumu: adjektīvi, „kas nobeidzas uz *lns*, pieņem *lts* (*pilts*, *melts*)", bet tikai vienskaitļa nominatīvā (KD, 38). 20. gadsimta 30. gados M. Baumane pamatoti norāda, ka šādas formas nav dzirdējusi (Baumane, 1934, 61), taču K. Dēķena rakstījums *pilts*, *melts* atspoguļo nevis izrunu, kā tas būtu fonētiskās transkripcijas lietojumā, bet gan mēģinājumu pēc morfoloģiskā principa atveidot Vidzemes lībiskajā apgabalā raksturīgo *-ns* izrunu (> *melnc*, *pilnc*)[12]: ja raksta *balts*, *audzets* [*-ts* > *-c*], tad arī *melts*, *pilts* (nav zināms, cik skaidri bijis sadzirdams *n* komponents).

Galazilbi *-aš* viļķeniešu runā K. Dēķens fiksē vairāku vārdšķiru (vārdformu) pamatformās. To, ka „konsonants *s* pēc *j* daudz izloksnēs kļūst par *š*, pie kam *j* bieži (īpaši ziemeļos) pavisam izzūd", 1900. gada ekspedīcijā novērojuši arī J. Endzelīns un K. Mīlenbahs (1901/1971, 170). M. Baumane *js* > *š* izrunas gadījumus konkretizē: šāda izruna dzirdama darītājvārdu nosaukumos, kas darināti ar piedēkļiem *-ēj-*, *-āj-*, *-tāj-*, noteiktās galotnes adjektīvos, kā arī verbu *būt*, *iet* un atvasināto verbu pagātnes aktīvo divdabju pamatformās (Baumane, 1934, 59–60). Deklinējamām vārdšķirām tas fiksēts arī 19. gadsimta 90. gados: *-ājs*, *-ējs* > *-āš* > *-aš* (*dziedataš*, *mācitaš*, *dzēraš*, *lūdzaš* 'lūdzējs'), adjektīvu (arī kārtas skaitļa vārdu) „pilnā galotne" pamatformā *-aš* (sk. KD, 38). Izrunas daļēju stabilitāti 20. gadsimta vidū apliecina LVDA dotumi atlanta fonētikas kartēs: sk. *-aš* 97. kartē (*arājs*), *-taš* 98. kartē (*skolotājs*), *-eš* 99. kartē (*sējējs*)[13] (LVDAf, 287–289). Turpretim pagātnes aktīvo divdabju un adjektīvu noteiktās galotnes izruna jau variējas: sk. 100. un 101. karti (LVDAf, 290–291).

K. Dēķens, iespējams, nav saklausījis (vai arī nav grafiski fiksējis) lībiskajām izloksnēm raksturīgo **diftonga *au* izrunu > *ou***: visos apraksta vārdos rakstīts *au*: *audzets*, *naud*, *lauk*, *sauj*, *bļau* 'bļauj', *rau* 'rauj'. Izruna *au* > *ou* // *åu* areāla izloksnēs regulāri fiksēta līdz 20. gadsimta vidum, kā arī vēlāk (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 167; Baumane, 1934, 56–57; Rudzīte, 1964, 160). Arī LVDA fonētikas sējuma 51. karte Viļķenē (179. izloksne) uzrāda gan *ou*, gan *åu* (LVDAf, 241).

Aprakstā nav fiksētas lībiskajām izloksnēm raksturīgās atšķirības vokāļu *e* un *ē* izrunā.

---

[12] Par šādas izrunas cēloņiem sk. Endzelīns, 1951, 242–243; Rudzīte, 1993, 359–360; 1964, 100 u. c.

[13] K. Dēķena aprakstā arī šiem darītājvārdiem norādīta izskaņa ar vokāli *ā* > *a*.

Novērtējot Viļķenes izloksnes fonētisko iezīmju fiksējumu, redzams, ka pamanītas un atbilstīgi laikmeta grafiskajām iespējām atveidotas vairākas tipiskas areāla izrunas īpatnības, kas konstatētas arī vēlākos pētījumos.

2.3. Viļķenes izloksnes aprakstā fiksētās morfoloģiskās iezīmes

Substantīvu apskatu K. Dēķens sāk ar vienu no būtiskajām lībiskā dialekta gramatiskās sistēmas iezīmēm: „Viļķeniešu izloksnē pazīst vienu vienīgu kārtu – vīriešu. Visas substantivu nominativa galotnes vienskaitā ir: *s* un *š*" (KD, 37).

Apgalvojumam, ka viļķeniešu izloksnē pazīst tikai **vīriešu dzimtes gramatiskās formas**, seko vairāki novērojumi par dzimšu gramatisko formu atšķirībām, lietojot apzīmējumu *sieviešu kārta*, piemēram, „Sieviešu kārtas substantivus lieto bieži ari bez šās fleksijas, seviški, ja priekš tiem stāv demonstrativais pronoms *tas*, vaj adjektivs vaj atributivs substantivs" (KD, 37). Arī daudzskaitļa nominatīvā vīriešu dzimtes substantīviem ir bezgalotnes forma, bet sieviešu dzimtē *s*: *Piec māsiņ's cit cit dzena* u. c. piemēri, kur apostrofs apzīmē zudušo vokāli (sk. KD, 37).

J. Endzelīns un K. Mīlenbahs „sieviešu kārtas zušanu" plašākā Vidzemes ziemeļrietumu areālā raksturojuši kā procesu, kas nav vienveidīgs, bet atkarīgs no deklinējamo vārdšķiru (ne tikai substantīvu) sintaktiskās funkcijas, kā arī pašas izloksnes: „... ziemeļu rietumos sieviešu kārta ir zudusi, jo tālāk uz to pusi, jo pilnīgāki" (plašāk sk. Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 171–173). Sieviešu dzimtes gramatisko formu sarukumu saistībā ar vārdšķiru un tās sintaktisko pozīciju izklāsta arī M. Baumane (1934, 61–62).

Gramatiskās formas bez dzimtes rādītāja lībiskajās izloksnēs rodas arī galazilbju īso vokāļu zuduma dēļ: fonētiski sakrīt abu dzimšu akuzatīvs. K. Dēķena piemēri gan ir tikai ar vīriešu dzimtes substantīviem: „Akuzativam vienskaitā nav fleksijas (*Mežā dzims, mežā audzs – nāk uz lauk grozitas. Uzrok mūr, atrod sudrab; uzrok sudrab, atrod zelt.*) Daudzskaitā akuzativs pieņem fleksiju *s*. (*Sauj izmet, čakarņ's samet* [..])" (KD, 37).

Vidzemes lībiskā apgabala deklinācijas atšķirību izpētei svarīgi, ka K. Dēķens viļķeniešu izloksnes substantīvu daudzskaitļa nominatīvā norāda tikai iepriekš minētās bezgalotnes formas vai galotni *-s*: „Vispārim vīriešu kārtā lietojamiem vārdiem daudzskaitā nav nekādas fleksijas .." (KD, 37). Savukārt Viļķenes ziemeļu kaimiņizloksnēm – Pālei un Svētciemam – raksturīga galotne *-i*, ko 1900. gadā pēc Vidzemes rietumu izlokšņu apceļošanas konstatē J. Endzelīns un K. Mīlenbahs: „Stingrajās ziemeļu izloksnēs īsais beigu vokālis palaikam pilnīgi izzūd sadzīves valodā, bet Lielsalacas Sveiciemā un // Katrinas Pālē", kā kaimiņpagastu iedzīvotāji ievērojuši, „Sveiciemieši un pālieši runā visu ar *-i*" (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 165).

Arī M. Baumane Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksnes aprakstā norāda šo areāla deklinācijas atšķirību: „Kā izņēmums še minams Pāles pagasts (agrākās robežās), kur patur *i*-skaņu vārda beigās" (Baumane, 1934, 58). Galotni *-i* kā raksturīgu Svētciema izloksnes atšķirību salīdzinājumā ar kaimiņizloksnēm min Eduards Putniņš: „Galvenā īpatnība, kas Svētciema izloksni šķir no citām lībiskajām izloksnēm, ir galotne *i* tiklab vīriešu, kā sieviešu dzimtes substantīviem daudzskaitlī. Tas katram svešniekam duras ausīs, un to izjūt arī paši svētciemieši .." (Putniņš, 1985, 18).

Izloksnes **deklinācijas sistēmas** pazīšanu apliecina secinājums, ka visiem substantīviem ir viena deklinācija un morfoloģiski skaidri parādās tikai trīs locījumi – *nominativs*, *dativs* (viensk. *-am*, daudzsk. *-im*) un *lokativs* (viensk. *-à*, daudzsk. *-as*)[14] (KD, 37). Var piekrist, ka datīvs un lokatīvs ir locījumi, kas „skaidri parādās", jo abos skaitļos šiem locījumiem tiešām ir ar citiem locījumiem nesajaucama galotne, taču abu skaitļu nominatīva forma (gan bezgalotnes, gan *-s*) sakrīt ar akuzatīvu, tāpēc locījumu rāda tikai sintaktiskā funkcija, nevis pati forma.

Areālam atbilstīgs ir vērojums par datīva lietojumu vairākās ģenitīva funkcijās: „Posesivā, partitivā un cēloņa ģenitiva vietā lieto viscaur dativu. (*Es pajēm brālam naz. Kur palik galdam kāj? Pašam audzets zirgs*)" (KD, 37). Piederības ģenitīva zudums uzsvērts arī pronomenu aprakstā: „Ari pronomos ģenitiva nav. *Manis* vietā lieto *man*, *tevis – tev*, *viņa – viņ*, *mūsu – mūs*, *jūsu – jūs*, *viņu – viņ* [..] Posesivo pronomu ari nav. Viņu vietā lieto personisko pronomu dativu. (*Tas ir viņam galds. Mēs brauc ar sev zirg. Tev siev es nav redzaš. Viņim meit's bij pie mūmsim*)" (KD, 38). Piederības ģenitīva pilnīgu zudumu 20. gadsimta pirmajā pusē apliecina arī M. Baumane (1934, 67).

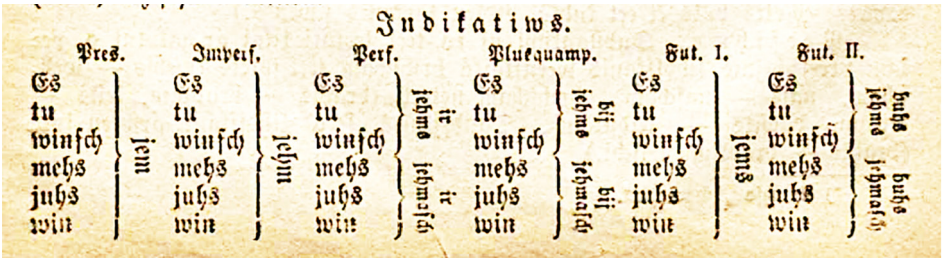
Tomēr izloksnes piemēros (mīklās) redzams arī pa kādai ģenitīva formai, piemēram, vielas ģenitīvs: *Dzelzs cūk, lin ast*; piederības ģenitīvs: *Tēv kažaks rog pilts* (KD, 37). Pēc 1900. gada ekspedīcijas secinājuma, ka „piederuma ģenitīva vietā stāv visās ziemeļu un apkārtējās dienvidu izloksnēs datīvs", K. Mīlenbahs devis papildu komentāru: „Piederuma ģen. šinīs izloksnēs ļoti reti sastopams" (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 180). Retus gadījumus, kad ģenitīva formas areāla izloksnēs tomēr dzirdamas, 20. gadsimta 30. gados aprakstījusi M. Baumane (1934, 67).

Alberts Rosins (*Albertas Rosinas*) monogrāfijā par latviešu valodas deklinācijas sistēmu un tās attīstību analizējis divas lībiskā dialekta izloksnes – Stendes (Kurzemes lībiskā izloksne) un Svētciema (Vidzemes lībiskā izloksne). Viņa secinājumu, ka Svētciema (un citu lībisko izlokšņu) deklinācijas sistēmu veido viena

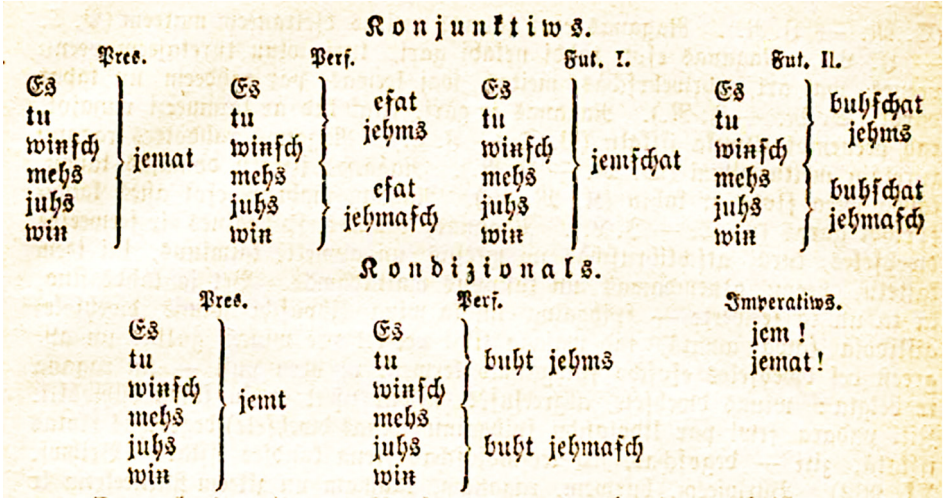
[14] Par vienskaitļa lokatīva galotnes garo patskani sk. iepriekš.

„superstabila" *a* klase (latviešu valodniecībā: *o*-celms), bet visas pārējās ir relatīvi stabilas – tās pāriet „superstabilajā" *a* klasē[15] (Rosinas, 2005, 83), apliecina arī K. Dēķena novērojumi Viļķenē 19. gadsimta 90. gados.

Salīdzinot ar deklināciju, **verbu formu** apraksts ir lakonisks: „Viļķenieši pie verbiem personala galotņu nemaz nelieto, tadēļ konjugacija ir ļoti vienkārša" (KD, 38). Paraugam dota verba *jemt* paradigma trijās izteiksmēs tikai aktīvā: *indikativs*, *kondicionals*, *konjunktivs* (6. un 7. attēls).

6. ATTĒLS. Verba *jemt* konjugācija indikatīvā (īstenības izteiksmē) (KD, 38; avots: vietne „Periodika.lv")

7. ATTĒLS. Verba *jemt* konjugācija: kondicionālis (vēlējuma izteiksme) un *konjunktīvs*[16] (KD, 39; avots: vietne „Periodika.lv")

---

[15] „... Svetciemo (ir kitų lyviškųjų šnektų) susidaro viena superstabilioji *a* klasė, o visos kitos (*ja*$_1$, *ja*$_2$, *i*, *u*, *ā*, *ē*) klasės yra reliatyviai stabilios – jos pereina į superstabiliąją *a* klasę" (Rosinas, 2005, 83).

[16] K. Dēķens terminu *konjunktīvs* lietojis, lai nosauktu atstāstījuma izteiksmi (relatīvo modu). Terminu izvēli ietekmējušas 19. gadsimta nogales latviešu valodas mācību grāmatas, t. sk. A. Stērstes „Latviešu valodas mācība ..", ko K. Dēķens apguvis Kuldīgas skolotāju seminārā (sk. 5. vēri). A. Stērste konjunktīvu raksturojis šādi: „... konjunktivs jeb nenoteikta izteikšanas

Paradigma apliecina lībiskā dialekta raksturīgu iezīmi: trešās personas vispārinājumu. Analītiskajās formās fiksētas skaitļa atšķirības – to norāda pagātnes aktīvā divdabja formas *jēms* < *jēmis* vienskaitlī un *jēmaš* < *jēmuši* daudzskaitlī. Izņēmums ir imperatīvs: *jem!* vienskaitlī, *jemat!* daudzskaitlī. Tomēr tendence imperatīvā šķirt 2. personas formas lībiskajā dialektā ir novērota arī vēlāk, piemēram, Pālē, Ķirbižos un Viļķenē 20. gadsimta 30. gados „personu galotnes šķir tikai imperātīvā" (Baumane, 1934, 65) un „personu formu atšķirība šai izteiksmē visumā saglabājusies labāk nekā indikatīvā" (Rudzīte, 1964, 240).

Par citiem verbu celmiem (konjugācijām) ziņu nav gandrīz nemaz: analītiskajās formās lasāmas verba *būt* 3. personas laiku formas īstenības (*ir*, *bij*, *būs*), vēlējuma (*būt* < *būtu*) un atstāstījuma (*esat* < *esot*, *būšat* < *būšot*) izteiksmē, īsi aprakstītas verbu ar izskaņu *-uot* un refleksīvo verbu fonētiskās atšķirības (sk. raksta 2.2. apakšsadaļu).

Prepozīciju aprakstā iekļauti tikai divi vērojumi. Izrunas atšķirības norādītas divām prepozīcijām: *beš* 'bez' un *apuž* 'zem' (KD, 39). K. Dēķena fiksētā prepozīciju izruna ir raksturīga visam areālam: Vidzemes lībiskajā apgabalā „*zem* vietā parasti lieto *apakš* // *apaž* // *apuž*" (Rudzīte, 1964, 251), tekstu paraugos *beš* redzams gan J. Endzelīna un K. Mīlenbaha (1901/1971, 181–182), gan M. Baumanes (1934, 67) publikācijā.

Ar vairākiem piemēriem papildināts prepozīcijas *pēc* lietojums ar verbiem *ņemt*, *ķert*, *raut*, *plūkt* un „visos tos atgadijumos, kuros citur parasti lieto *aiz*, *pie*. (*Jemt pēc matim, grābt pēc apakl*; *es viņ saķēr pēc rok. Vērss bļau, pēc ast rau*)" (KD, 39).

Lībiskajām izloksnēm raksturīgais akuzatīva formu lietojums ar prepozīcijām, kas rakstu valodā pārvalda ģenitīvu, K. Dēķena aprakstā skaidri formulēts tikai pronomenu raksturojumā: „Citās pronomu šķirās ir pazīstama akuzativa forma, kuru lieto pie prepozicijam ģenitiva vietā" (KD, 38). Šis apgalvojums palicis bez izloksnes piemēriem.

K. Dēķena darbā **adverbi** nav nošķirti, tomēr pronomenu aprakstā (kā pronomenu locījumi) bez lietojuma konteksta minētas formas ar *-an*: „Pronominalās formas uz *iene* pieņem galotni *an* (*kuran*, *tejan*, *cituran*)" (KD, 38). Gan J. Endzelīns un K. Mīlenbahs, gan M. Baumane adverbu aprakstā bez plašākas analīzes dod rakstu valodai neparastu adverbu sarakstu, kurā iekļauti arī adverbi ar *-an*, piemēram, *klâtan* (Endzelīns & Mīlenbahs, 1901/1971, 177), *tū ̆litan* (Baumane, 1934, 67).

kārta, kuŗa rāda, ka darišana varbūt notiekās, varbūt ari ne; viņa tikaj domajama, bet vēl nav apliecinajusies par patiesu. P. p. *viņš rakstot*, *viņš esot rakstijis*" (Stērste, 1879, 39).

M. Rudzīte atzinusi, ka adverbi ar *-an* „lībiskajās izloksnēs diezgan bieži sastopami" un formants saistīts ar senām illatīva formām (Rudzīte, 1964, 253).

2.4. Izloksnes tekstu iekļāvums Viļķenes izloksnes aprakstā

„Dienas Lapas" pielikumā „Etnografiskas ziņas par latviešiem" publicētajos izlokšņu aprakstos teksta paraugu ir maz, to izvēle izriet no apraksta tematikas un apjoma. Lakoniskajā Blīdenes skaņu aprakstā izloksnes iezīmes atklāj tikai izolētas vārdformas (Saržants, 1894), Nīcas-Lejnieku izloksni raksturo gan vārdformas un vārdu savienojumi, gan īsi sarunvalodas teikumi, gan trīs tautasdziesmu divrindes (Spriņģis, 1892). Visplašākajā – Dzirciema izloksnes – aprakstā ikdienas runai raksturīgu vārdu savienojumu un teikumu ir daudz vairāk, nobeigumā izloksnes iezīmes apliecina garāks pasakas teksts (Birznieks, 1894).

Viļķeniešu izloksnes apraksts no pārējiem atšķiras ar bagātīgu mīklu izmantojumu substantīvu nodaļā: iekļauti 17 tautas mīklu teksti bez atminējuma: *Saim ēd, galds runā*; *Dzelzs cūk, lin ast*; *Četar zirg stallā, piektaš danca*; *Balts pļav, meln's gos – vajag lab ganitaj*; *Piec māsiņ's cit cit dzena*; *Tēvam zaļš kažaks ar zaļim siksnim*; *Ar piecim baļķim uzbūva nam, vis piec atlak*; *Vecam mātam vaļā, vecam tēvam karajas*; *Vecs tup kaktā, pīps zobas*; *Tiev gar jumprav – ut pilts galv*; *Mež kāj – tīrum bārd*; *Lācs tup uz tīrum*; *Tēv kažaks rog pilts*; *Mežā dzims, mežā audzs – nāk uz lauk grozitas*; *Uzrok mūr, atrod sudrab, uzrok sudrab, atrod zelt*; *Sauj izsmeļ, čakarņ's samet*; *Melts buls ie=iet kūtā, izdzen sarkan's siven's* (KD, 37).

Mīklu izvēli balsta vairāki faktori. Pirmkārt, tie ir lakoniski folkloras teksti, kas ietver autoram vajadzīgās formas un īsā aprakstā neaizņem daudz vietas. Folkloras teksti kā vislabākie izloksnes iezīmju apliecinātāji ir 19. gadsimta tradīcija, kas vērojama arī lietuviešu dialektoloģijas pirmsākumos: pētnieku ceļojumos pa Lietuvu lielākoties pierakstīta vēstītājfolklora, dziedamā vai īsā folklora, kur, pēc pētnieku pārliecības, slēpjas lietuviešu valodas senatnīgums un skaistums (Mikulėnienė, 2018, 101). Otrkārt, mīklu minēšana tautas pedagoģijā ir svarīga mācīšanas un mācīšanās daļa: rosina iztēli un iepazīstina ar apkārtējo pasauli. Treškārt, pētītajā areālā mīklu minēšana ir dzīva tradīcija. Parasti kā mīklu minēšanas laiks un vide tradicionālajā kultūrā tiek minēts tumšākais gada laiks – vēls rudens un ziemas pirmā puse (no Mārtiņiem līdz Lieldienām) – un vakarēšana – saimes, arī kaimiņu pulcēšanās rudens un ziemas vakaros, kad iekštelpā darāmos darbus papildina stāstīšana, dziedāšana, arī mīklu minēšana. Pagastskolās, kur tālāk dzīvojošie bērni paliek visu nedēļu, bez skolas uzdevumu pildīšanas vakari piepildīti arī ar saimes vakarēšanai raksturīgo: dziesmām, pasakām, mīklu minēšanu. Piemēram, par mīklu lielo īpatsvaru gandrīz pusgadsimtu vēlāk Viļķenes un Ķirbižu pamatskolu vākumos liecina divas Latviešu folkloras krātuves 1939. gada kolekcijas: Viļķenes pamatskolas vākumā „pavisam kopā 7657 folkloras vienības. Jo sevišķi kuplā

skaitā mīklas, sakāmvārdi un ticējumi, arī pasakas, teikas, nostāsti un anekdotes" (LFK 1766).

Secinājumi

Apraksts „Viļķeniešu izloksne" izstrādāts 19. gadsimta nogalē: laikā, kad vēl nav stabilu zināšanu par to, kurām izloksnes savdabībām jāpievērš uzmanība un kā tās atveidojamas rakstos. Tāpēc K. Dēķena izstrādātais apraksts objektīvi nevar aptvert visas lībiskā dialekta iezīmes, tomēr uzskatāms par visai drošu liecību, kas atklāj izloksnei raksturīgo 19. gadsimta beigās: fonētikā – galazilbes vokāļu pārveidojumi (zudums vai īsinājums) un pārīsa vokāļa iespraudums, kas novērš zilbiska skaneņa rašanos (*put^{a}ns*); īsais vokālis *a* diftongu *ie* un *uo* vietā piedēklī (*sitiens* > *sitans*, *lūkuot* > *lūkat*) un refleksīvo verbu galotnē (*ģērbties* > *ģērbtas*); *i̯i̯o*-celma vienskaitļa datīvs gan ar miju (*nažam*), gan bez tās (*brālam*) u. c.; morfoloģijā – sieviešu dzimtes gramatisko formu sarukums un gadījumi, kad dzimšu formu atšķirības parādās (daudzskaitļa nominatīvs *māsiņ's*); piederības ģenitīva sarukums un datīva lietojuma paplašinājums (*galdam kāj* 'galda kāja', *viņam galds* 'viņa galds'); verba 3. personas formas vispārinājums; prepozīciju formu (*beš* 'bez', *apuž* 'apakš') un lietojuma (*es viņ saķēr pēc* 'aiz' *rok*) atšķirības.

Apraksts izstrādāts atbilstoši „Dienas Lapas" pielikuma „Etnografiskas ziņas par latviešiem" aicinājuma „Tiem, kas kādu izloksni māk" norādei – kā pamatu salīdzināšanai izmantot rakstu valodu. Izloksnes pierakstam vēl nav izstrādāti fonētiskās transkripcijas principi, tiek izmantota sava laika ortogrāfija, tāpēc grafiski nav fiksētas vairākas izrunai svarīgas iezīmes: asimilācija balsīguma ziņā un vokāļu *e*, *ē* izruna.

Viļķeniešu izloksnes iezīmes ilustrē izolētas vārdformas, vārdkopas vai īsas frāzes, kā arī salīdzinoši bagātīgs mīklu izmantojums deklinācijas iezīmju skaidrošanai: 17 tautas mīklu teksti atklāj tipiskas Vidzemes lībisko izlokšņu iezīmes.

Līdz šim sociāldemokrātiski orientētā pedagoga un politiķa Kārļa Dēķena biogrāfijā darbs dialektoloģijā nav pieminēts, tomēr jaunībā izstrādātais Viļķenes izloksnes apraksts ir būtisks latviešu dialektoloģijas sākumposma kontekstā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Ābele, A. (1935). Dažas piezīmes par mūsu dialektoloģiskajos rakstos lietājamo fonētisko transkripciju. *Filologu biedrības raksti*, *15*, 80–85.

Augstkalns, A. (2009). Novērojumi par izlokšņu aprakstiem. Filologu biedrības rakstu desmit sējumi 1921–1930. In A. Augstkalns, *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 53–70. (Pirmizdevums: 1930)

Bankavs, A., & Jansone, I. (2010). *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Baumane, M. (1934). Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksne. *Filologu biedrības raksti*, *14*, 56–69.

Birznieks, E. (1894). Dzirciemiešu izloksne. *Etnografiskas ziņas par latviešiem, IV*. *„Dienas Lapas" pielikums*, *3*, 35–40; *4*, 56–60; *5*, 72–73.

Dēķens, K. (1930). Valkas draudzes skolotāju seminārs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, *11*, 458–466.

Endzelin, J. (1922). *Lettische Grammatik*. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Endzelīns, J., & Mīlenbahs, K. (1971). Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (I sēj.). Rīga: Zinātne, 151–186. (Pirmizdevums: 1901)

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., & Zelmenis, G. (2024). *Latvijas Satversmes sapulce deputātu biogrāfijās, 1920–1922*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.

Kagaine, E. (2000). Vidzemes lībiskās izloksnes – pētījumi, problēmas, perspektīvas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *54*(3/4), 11–16.

Kārlis Dēķens. (b. g.). Literatura.lv. Latvijas un latviešu literatūras vortāls. Pieejams https://www.literatura.lv/personas/karlis-dekens; skatīts 12.03.2025.

Kauliņš, J. (1891). Tiem, kas kādu izloksni māk. *Etnografiskas ziņas par latviešiem, I*. *„Dienas Lapas" pielikums*, *5*, 81–82.

KD – D[ēķens], K. (1893). Viļķeniešu izloksne. *Etnografiskas ziņas par latviešiem, III*. *„Dienas Lapas" pielikums*, *3*, 37–39.

Kustoņu vārdi. (1891). *Etnografiskas ziņas par latviešiem, I*. *„Dienas Lapas" pielikums*, *10*, 164–165.

LFK 1766 – *Viļķenes pamatskolas vākums*. (1939). Latviešu folkloras krātuve, kolekcija Nr. 1766. Garamantas.lv. Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs. Pieejams https://garamantas.lv/lv/collection/886502/Vilkenes-pamatskolas-vakums; skatīts 12.03.2025.

Limbažu novads 2021 – *Aicinām iesaistīties Limbažu novada Attīstības plānošanas dokumentu izstrādē!* (08.07.2021.). Limbažu novada pašvaldība. Pieejams https://www.limbazunovads.lv/lv/jaunums/aicinam-iesaistities-limbazu-novada-attistibas-planosanas-dokumentu-izstrade; skatīts 02.09.2025.

LKV – Švābe, A., Būmanis, A., & Dišlers, K. (red.). (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca* (XXI sēj.; 168 burtnīcas). Rīga: A. Gulbis.

LRB – Stašulāne, I. (red.). (2003). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās* (2., pārstr. un papild. izd.). Rīga: Zinātne.

LVDAf – Sarkanis, A. (sast.). (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LVDAm – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (sast. un atb. red.). (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, I.* Rīga: Zinātne.

LVDAms – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., Stafecka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II: Sintakse.* Rīga: Zinātne.

Mikulėnienė, D. (2018). *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai, I: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Putniņš, E. (1985). *Svētciema izloksnes apraksts*. Rīga: Zinātne.

Rosinas, A. (2005). *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rudzīte, M. (sast.). (1963[1964]). *Latviešu izlokšņu teksti*. Rīga: [b. i.].

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Rudzīte, M. (1993). *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.

Rudzīte, M. (sast.). (2005). Latviešu izlokšņu teksti. In M. Rudzīte, *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 173–251.

Rūķe, V. (1940). Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. *Filologu biedrības raksti*, *20*, 75–128.

Saržants, K. (1894). Blīdenes izloksne. *Etnografiskas ziņas par latviešiem, IV*. „*Dienas Lapas" pielikums*, *2*, 18–19.

Spriņģis, M. (1892). Nīcas-Lejnieku izloksne. *Etnografiskas ziņas par latviešiem, II*. „*Dienas Lapas" pielikums*, *10*, 153–155.

Stērste, A. (1879). *Latviešu valodas māciba, sistematisks kurss, I: Etimoloģija*. Rīga, Tērbata: Šnakenburga spiestava.

Švābe, A. (red.). (1950–1951). *Latvju enciklopēdija* (I sēj.). Stokholma: Trīs zvaigznes.

Tomāss, E. (red.). (1940). *Baltijas skolotāju semināri: 1870–1919*. Rīga: bij. Baltijas skolotāju semināra audzēkņu un skolotāju biedrība.

Trumpa, E. (2012). *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga: Zinātne.

Zemzare, D. (11.05.1957a). Valodnieku ekspedicija uz Limbažu rajonu. *Padomju Zeme* (Limbaži), *57*, 3.

Zemzare, D. (15.06.1957b). Valodas materialu vācēji jau darbā. *Padomju Zeme* (Limbaži), *72*, 4.

Zemzare, D. (27.07.1957c). Apmeklēsim zinātnisko sesiju. *Padomju Zeme* (Limbaži), *90*, 3.

Zemzare, D. (20.08.1957d). Valodas materiali par Limbažu rajonu. *Padomju Zeme* (Limbaži), *100*, 4.

Zemzare, D. (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Zemzare, D. (2011). Par govju vārdiem latviešu valodā. In D. Zemzare, *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–222. (Pirmizdevums: 1971)

PRIEDĒKĻVERBU UZSVARS LĪBISKĀ DIALEKTA KURZEMES IZLOKSNĒS[1]

Stress in Prefixal Verbs in the Livonic Subdialects of Kurzeme

■ ANETE OZOLA

[1] Raksts izstrādāts Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena „Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas „Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas „Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projektā „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007).

ABSTRACT

Keywords:
Livonic dialect, word stress, prefixal verbs, compensatory lengthening, duration, intensity, fundamental frequency

This article examines stress placement in prefixal verbs in the Livonic subdialects of Kurzeme and their main acoustic features as compared to Standard Latvian. The analysis focuses on four verb stems – *gāja*, *dara*, *ceļ*, *iet* – combined with the prefixes *ie-*, *no-*, *pie-*, *jā-* and *ne-*. The data were produced by two female speakers born in 2001 and 2002, one of whom also read the same items in Standard Latvian. Each word was repeated five times. Segmentation and acoustic measurements were carried out in PRAAT, analyzing absolute and relative segment duration, fundamental frequency, and intensity.

The results show that, in the *gāja* and *dara* sets, the stem vowel is consistently lengthened, especially when the prefix is phonetically shortened (*ie-*, *no-*, *jā-*). This lengthening is caused by the loss of the final-syllable vowel and reflects a compensatory mechanism balancing the word's structure. No comparable effect is found for *ceļ* (which lacks a final vowel), and the *iet* set shows a more complex pattern due to vowel adjacency across the prefix–stem boundary. Intensity and fundamental frequency are generally lower in the prefix than in the stem (especially in *nodara*, *jādara*, *nedara*), indicating a tendency for stress to shift to the stem, although some variation occurs in the *gāja* group.

Overall, the data indicate prosodic restructuring. The stress in prefixal verbs frequently shifts to the stem, which is closely linked to prefix reduction and the loss of final vowels, possibly reflecting remnants of an earlier free-stress system. Future research should expand the speaker sample and include a wider range of stems.

Ievads

Uzsvara problemātika latviešu valodniecībā nav daudz aplūkota. Ir pieņemts uzskatīt, ka latviešu valodā vārda uzsvars ir saistīts un, vārdu lokot, tā vieta nemainās (Auziņa, 2013, 120). Uzsvars ir valodas vienības (vārda uzsvara gadījumā – zilbes) izcēlums citu vienību vidū runas plūsmā, ko raksturo toņa maiņa, spēcīgāka izelpa un reizēm arī pagarinājums (Rudzīte, 1993, 87) – tātad uzsvaru var raksturot ar muzikālajām (toniskajām), dinamiskajām jeb ekspiratoriskajām (balss skaļuma, izelpas spēka) vai kvantitatīvajām (patskaņu garuma) īpatnībām.

Britu fonētiķis Deniss Frajs (*Dennis Fry*) 1955. un 1958. gada pētījumos (Fry, 1955; 1958) analizējis uzsvara akustiskās pazīmes un to nozīmi uzsvara uztverē. D. Frajs norāda, ka ar uzsvaru saistīti četri faktori – garums, skaļums, augstums un kvalitāte –, to fizikālie parametri attiecīgi ir ilgums, intensitāte, pamattonis un formantu struktūra. Uzsvaru raksturo attiecības starp zilbēm, tādēļ informatīvāks par absolūto ilgumu ir relatīvais ilgums jeb ilguma attiecības. Eksperimentu rezultāti liecina, ka gan ilgums, gan intensitāte ir nozīmīgas uzsvara akustiskās pazīmes, tomēr analizētajā angļu valodas materiālā ilgums, īpaši tā relatīvās attiecības starp zilbēm, uzsvara noteikšanā bija būtiskāks nekā intensitāte. Vienlaikus D. Frajs uzsvēris, ka uzsvara realizācijā iesaistīto akustisko pazīmju nozīme dažādās valodās var atšķirties. Šādu nevienādu uzsvara ietekmi, piemēram, uz patskaņu garumu, piemin igauņu izcelsmes amerikāņu fonētiķe Ilze Lehiste (*Ilse Lehiste*) (1970, 36), kura ir atklājusi, ka dažās valodās (piem., angļu) uzsvara izraisītais pagarinājums ir spēcīgāks, bet čehu, somu un igauņu valodā, kur pastāv patskaņu garumu sistēma, tas ir minimāls.

Tā kā uzsvars izpaužas kā vairāku prosodisko parametru kopums, tad ilgums, pamattonis un intensitāte analizējami savstarpējā saistībā, nevis atsevišķi (Hirst, 2024, 96; van Heuven, 2018, 54). Uzsvērtās zilbēs vērojama segmentu pastiprināšanās, tostarp patskaņu pagarināšanās, savukārt neuzsvērtās zilbēs – reducēšanās (Hyman, 2014, 57). Tāpat uzsvērtajām zilbēm raksturīgs arī pamattoņa paaugstinājums, savukārt skaļums pats par sevi nav uzticams uzsvara rādītājs (Ladefoged & Johnson, 2014, 260). Tādējādi uzsvara analīzē nepieciešama kompleksa pieeja, ņemot vērā vairāku akustisko parametru mijiedarbību.

Lietuviešu valodnieki (piem., lietuviešu literārajā valodā – Pakerys, 1982; dialektos – Atkočaitytė, 2002; Bacevičiūtė, 2004; Leskauskaitė, 2004), kas ir izsmeļoši pētījuši savas valodas pamatuzsvara akustisko būtību, lielākoties arī ir secinājuši, ka „no tā, kas līdz šim paveikts, redzams, ka nav nozīmes meklēt vienu „visvareno" akustisko pazīmi – vai lietuviešu kopvalodas vārda uzsvara fonētisko pamatu veido dažādas intensitātes akustisko pazīmju kopums" (Pakerys, 1982, 144; aut.

tulkojums) un „no akustiskā viedokļa, šķiet, nav gluži pareizi runāt par tīri tonālu vai dinamisku uzsvaru" (Švageris, 2022, 72; aut. tulkojums). Tātad lietuviešu valodas uzsvars tiek realizēts kā kompleksa fonētiska parādība, kurā uzsvērta zilbe atšķiras no neuzsvērtas ar vairāku akustisko parametru kopumu. Kā norāda Alekss Girdenis (*Aleksas Girdenis*) (2014, 269), uzsvērta zilbe tiek izrunāta skaidrāk, ar augstāku pamattoni un lielāku spēku, savukārt tās konkrētā fonētiskā realizācija var variēties (piem., augstāka/zemāka, garāka/īsāka), nezaudējot fonoloģisko funkciju. Šāds skatījums saskan ar lietuviešu fonētikas tradīciju, kur uzsvars tiek aprakstīts kā vairāku akustisko pazīmju kopums (Pakerys, 1982, 6–8).

Turpretī attiecībā uz minētajām akustiskajām pazīmēm darbos par latviešu valodu dominē eksperimentos nebalstīts viedoklis, ka vārda uzsvaram ir raksturīgs dinamiskums: „Latviešu valodā izcēlumu panāk ar skaļāku un spēcīgāku attiecīgās zilbes izrunu. No šī viedokļa latviešu valodas uzsvars raksturojams par dinamisku" (Laua, 1997, 108). To, ka uzsvars ir bijis dinamisks jau pirmsrakstu periodā, min Marta Rudzīte (1993, 88), savukārt Anna Ābele ekspiratorisku (ar stipru izelpu izrunāto) uzsvaru pamanījusi vidus dialekta kursiskajās izloksnēs (piem., Ābele, 1927a, 114), bet kā īpašu uzsvara tipu izcēlusi augšzemnieku izloksnēs (Ābele, 1924, 41; 1927b, 43; 1930, 85; 1940, 212). Tiesa, arī latviešu valodai ir veltīti daži eksperimentālie pētījumi, kas saistīti ar uzsvara problemātiku, un tie skar nevienādus akustiskos aspektus: Elmārs Liepa (1979) plaši raksturojis uzsvara un vokāļu garumu mijiedarbību, savukārt Evalds Švageris (*Evaldas Švageris*) (2022), latviešu un lietuviešu divzilbju vārdu pāros analizējot pamattoņa vērtību paātrinājuma džerku (angļu val. *jerk*) vērtības, secinājis, ka uzsvara efekts rodas no starpzilbju pamattoņa kontroles atšķirībām un ka uzsvars ir uzskatāms par faktoru, kas stabilizē pamattoņa izmaiņas (Švageris, 2022, 91).

Uzsvars latviešu valodā kopumā tiek raksturots kā stabils, tomēr tā vēsturiskā attīstība nav daudz pētīta. Izteiktas dažādas hipotēzes, kāpēc brīvais uzsvars latviešu valodā nav saglabājies. Izskanējuši pieņēmumi, ka tas varētu būt saistīts ar lībiešu un pat vācu valodas ietekmi, kā arī radies pašas latviešu valodas attīstības procesā neatkarīgi no citu valodu ietekmes, taču drošu skaidrojumu par latviešu valodai raksturīgo pirmās zilbes uzsvaru nav (Endzelīns, 1951, 32). Šie pieņēmumi rāda, ka uzsvara jautājums ir ne tikai fonētiska, bet arī vēsturiski salīdzināma parādība.

Uzsvara atrašanās uz citas (ne pirmās, kā ierasts) zilbes ir viena no tām fonētiskajām pazīmēm, kas ļauj saskatīt gan arhaiskas iezīmes, gan valodu kontaktu ietekmi. Tādēļ šai prosodiskajai īpatnībai lielāka uzmanība jāpievērš tieši izlokšņu pētniecībā. Kopā ar atsevišķiem izņēmumiem, kuros latviešu literārajā valodā ir noteikts akcents uz otrās zilbes, izloksnēs šādu variantu ir vairāk, un par tiem netiešas liecības var atrast senajos tekstos.

Par latviešu valodai raksturīgajiem prosodijas jautājumiem rakstījis jau Johans Langijs (*Johannes Langius*) latviski vāciskās vārdnīcas latviešu gramatikas pielikumā (manuskripts datēts ar 1685. gadu; Langijs, 1936), par ko gan, kā raksta Ernests Blese, esot arī nonācis pretrunā, jaucot garuma un uzsvara jēdzienu (Blese, 1936, 502). J. Langijs, aplūkojot prosodiju, norāda, ka „būtu labi, ja būtu dzejnieki, no kuriem varētu mācīties latviešu valodas zilbju kvantitāti un akcentu (*Syllabarum Quantitatem und Accentus*)" (Langijs, 1936, 184, 363). J. Langijs min, ka latviešu valodā uzsvars uz otrās zilbes ir vērojams dažos gadījumos, kas, kā norāda E. Blese, varētu būt saistīts arī ar lietuviešu valodas ietekmi, jo J. Langijs, visticamāk, rakstījis par Nīcas, Bārtas un tuvākajām izloksnēm (Blese, 1936, 502–503). Šie vērojumi sniedz vērtīgu liecību par prosodiskās sistēmas dažādību Latvijas teritorijā 17. gadsimtā.

Pēc Jāņa Kauliņa vērojumiem (Kauliņš, 1931), vēl 20. gadsimta 30. gados izloksnēs izplatītajās divdabju konstrukcijās mēdza uzsvērt nevis pirmo (priedēkļa), bet otro (saknes) zilbi, un šī parādība bija raksturīga pārstāvjiem no Kurzemes un Vidzemes apvidiem: „.. no Raunas, Dundagas, Bērzaunes, Dzirciema, Drustiem, Mazsalacas, Valmieras, Āraišiem, Gulbenes, Galgauskas, Dzelzavas, Vidrižiem, Mālupes, Siguldas, Ogres, Vandzenes, Adulienas, Džūkstes, Sunākstes, Meirāniem, Zaubes, Saikavas un Piebalgas" (Kauliņš, 1931, 34; vēl sal. Bērziņš, 1934; Vārhaftigs, 1935). Raksta recenzijā J. Endzelīns (1931, 35), piekrītot J. Kauliņam, atzīst, ka tādi divdabji kā *iz·celts* akcenta ziņā nav jaunājumi, bet tajos vērojams vecais akcents.

Mūsdienās šādi latviešu literārajai valodai neraksturīgi gadījumi vislabāk, šķiet, saglabājušies lībiskajā dialektā. Par uzsvaru, kas nav uz pirmās zilbes, nesenā pētījumā rakstījusi Daira Vēvere, minot vairākus jaunāku izlokšņu ierakstu piemērus (Vēvere, 2023, 72). Tas apliecina, ka uzsvara pārmaiņas lībiskajā dialektā turpinās arī mūsdienās.

J. Endzelīns par akcenta atšķirībām lībiskajā dialektā rakstījis, ka tieši tāmnieku izloksnēs atrodamas brīvā vārda akcenta pēdas, norādot, ka tāmnieku izloksnēs uzsvars, visticamāk, nav veidojies tāpat kā pārējos Latvijas novados. J. Endzelīns kā piemērus min: *egãj* no *ie·gãja*; *pegãj* no *pie·gãja*; *nomiẽrt* no *nuo·miẽrt* (Endzelīns, 1951, 31–32). Par uzsvara atšķirību lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs no latviešu literārās valodas raksta arī Kārlis Draviņš un Velta Rūķe (1955, 40–46). Nodaļā par uzsvaru aplūkotas vairākas vārdu grupas, kam uzsvars nav uz pirmās zilbes, piemēram, savienojumos ar *jā- – ja·salaîž iekšā*, *ja·mazgajâs*; adverbu deminutīvos – *lē·nītās*, *lē·nītiņām*, *klu·sītiņ*, *klu·sītiņās*; pavēles izteiksmē – *ab·duomajies!*, *aiz·iet!*.

M. Rudzīte raksta par dažādiem gadījumiem, kad ne tikai lībiskajā dialektā, bet arī citās izloksnēs fiksēts ne pirmās zilbes uzsvars. Saknes zilbes uzsvars lībiskajā dialektā raksturīgs salikumiem ar priedēkļiem, kur tie saīsināti, turklāt šādi

gadījumi konstatēti tikai tāmnieku izloksnēs (Rudzīte, 1970, 96). Par priedēkļu fonētiskajiem variantiem rakstīts lielā daļā lībiskā dialekta pētījumu un aprakstu, turklāt saīsinājuma dēļ saknes zilbei ir raksturīgs aizstāju pagarinājums, kas varētu būt ietekmējis arī uzsvara novietojumu. Tādējādi fonētiskās pārmaiņas priedēklī, iespējams, ir saistāmas arī ar uzsvara maiņu priedēkļverbos. Šāda parādība – priedēkļa saīsināšanās un aizstāju pagarinājums saknē – ir īpaši būtiska lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs, jo tā ietekmē gan vārda struktūru (dalījumu zilbēs), gan uzsvara novietojumu.

Tātad uzsvara novietojums izloksnēs ir daudzveidīgāks nekā literārajā valodā, tomēr nav skaidri faktori, kas to ietekmē, un akustiskie parametri, kas to raksturo. Šī raksta aktualitāti nosaka gan minētais apstāklis, gan arī fakts, ka eksperimentālie pētījumi par uzsvaru lībiskajā dialektā vispār nav veikti.

Raksta mērķis ir noteikt, vai mūsdienu lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu jaunākās paaudzes pārstāvju izloksnē izrunātajos priedēkļverbos var konstatēt otrās zilbes uzsvaru, aplūkot priedēkļa un saknes segmentu akustiskās pazīmes: relatīvo garumu, to attiecības, segmentu pamattoņa un intensitātes vērtības, kas varētu raksturot uzsvara vietu. Tas palīdzēs tuvākajā nākotnē veikt padziļinātus, plašākus dialekta prosodiskās sistēmas pētījumus un noteikt pārmaiņu veidus un virzienus.

1. Eksperiments

Tā kā šis raksts ir tikai sākotnējs ieskats līdz šim eksperimentāli nepētītas, izzūdošas prosodiskas īpatnības izpētē un konstatējumā mūsdienās, izvēlēto piemēru skaits (18) un katra informanta kopējais atkārtoto realizāciju skaits (90) ir uzskatāms par sākotnēju izlasi, kas nav pietiekama statistiski ticamu secinājumu izdarīšanai, tādēļ pētījumu tuvākajā nākotnē nepieciešams papildināt.

Tika izvēlētas vārdu grupas, kurās ir pēc iespējas vairāk priedēkļu un kurās daļai vārdu ir galotnes, bet daļai nav:

- *ceļ* (*ieceļ*, *neceļ*, *jāceļ*);
- *iet* (*jāiet*, *neiet*, *ieiet*, *pieiet*, *noiet*);
- *dara* (*jādara*, *nedara*, *nodara*);
- *gāja* (*iegāja*, *negāja*, *nogāja*).

Jāatzīmē, ka minētie piemēri neizceļas ar saknes vokāļu dažādību pēc kvalitātes (pacēluma un izrunas rindas), no kuras ir atkarīgs kvantitatīvo (garuma)

un kvalitatīvo (intensitātes un pamattoņa) iezīmju spilgtums, taču tieši zemākā pacēluma patskaņu klātbūtne, šķiet, nosaka to, ka tie vairāk „pievelk" uzsvaru saknes zilbē.

Eksperimentā piedalījās divas lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu informantes, kas brīvi pārvalda izloksni: KL2002, dz. 2002. gadā Dundagā, un VB2001, dz. 2001. gadā Cīruļos (Ārlavas izloksne). Abas teicējas ieraksta brīdī bija humanitāro zinātņu studentes (attiecīgi Latvijas Kultūras akadēmijā un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē), pašlaik dzīvo dzimtajos novados. Ieraksti tika veikti 2025. gada pavasarī dažādās vietās: KL2002 – Dundagas Tūrisma informācijas centrā Dundagas pilī, kur informante strādāja, VB2001 – Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes telpās. Izmantots diktofons „Sound Devices 702", pie galvas stiprināms mikrofons ar XLR spraudni „Beyerdynamic" TG H75c. Ieraksta ciparošanas frekvence – 48.000 kHz, līmeņa kvantizēšana – 24 biti.

Priedēkļverbi izrunāti kā atsevišķi vārdi ar apstiprinošu intonāciju, neiekļaujot tos speciāli veidotos teikumos; katrs piemērs atkārtots piecas reizes. Izmantota „tulkošanas" metode: latviešu literārās valodas piemērs ieraksta brīdī tika pārveidots atbilstoši izloksnei. Lai arī tas nebija pētījuma mērķis, vispārīgam ieskatam VB2001 piemērus ierunāja arī latviešu literārajā valodā. Tie sniedz iespēju precīzāk salīdzināt uzsvara vietu. Verbi un attiecīgie priedēkļverbi tika ekscerpēti programmā *Audacity*, tad segmentēti un anotēti programmā PRAAT, norādot priedēkļa un saknes vokāļu un tautosillabisko savienojumu sākumu un beigas. Piemēros, kur izloksnē ir izveidojies „jaunais" tautosillabiskais savienojums (piem., *jad(ar)* < *jādara*), relatīvo garumu aprēķināšanai arī literārajā valodā mērīts segments (*jād(ar)a*), lai arī segmenta vidū šeit ir zilbes robeža. Šāda pieeja nepieciešama, lai varētu salīdzināt lībiskā dialekta un literārās valodas datus.

Segmentu pamattoņa (pustoņos (st)) un intensitātes (decibelos (dB)) vidējās vērtības tika atlasītas un vizualizētas grafikos (sk. 1.–11. attēlu). Skaitliskie rezultāti iegūti, izmantojot Johana Volfganga Gētes universitātes Frankfurtē pie Mainas Fonētikas institūta zinātnieka Henninga Rēca (*Henning Reetz*) tīmekļvietnē pieejamos PRAAT skriptus Pitch_6_2_2.praat un Intensity_6_2_1.praat (sk. Reetz, b. g.), kas pētāmās vērtības nolasa 10 anotēto segmentu punktos. Tālāk iegūtie skaitļi ar Edmunda Trumpas sagatavotiem *MS Excel* skriptiem ļāva rezultātus vizualizēt. Segmentu absolūtais garums tika noteikts konkrētu piemēru realizācijās ar PRAAT skriptiem, pēc tam ar *MS Excel* skriptiem aprēķināts to relatīvais garums, nosakot to attiecības. Relatīvais garums salīdzināts literārās valodas un lībiskā dialekta piemēros (sk. 1.–4. tabulu).

Jebkurš fonētiskais pārveidojums var būt radies cita fonētiskā pārveidojuma ietekmē, tāpēc ir svarīgi apzināt apstākļus, kas varētu būt veicinājuši pārmaiņas

uzsvara struktūrā. Visticamāk, uzsvars saistāms ar aizstāju pagarinājumu saknē, tomēr nav skaidrs, kā ietekmē tas varētu būt radies.

Pieņemts uzskatīt, ka uzsvērtu zilbi raksturo ilguma palielinājums, lielāka intensitāte un/vai augstāks pamattonis (Gordon, 2014, 85–86; Crystal, 2008, 454). Tomēr jāņem vērā: katrā valodā uzsvaru raksturojošie akustiskie parametri var atšķirties. Līdz šim latviešu valodniecībā uzsvars nav bijis nozīmīgs akustiskās fonētikas pētījuma objekts, kas galvenokārt skaidrojams ar tā stabilo raksturu latviešu literārajā valodā.

Lai gan latviešu un lietuviešu valodas uzsvaru sistēma ir atšķirīga, jādomā, ka tieši lietuviešu valodas uzsvaru raksturojošās akustiskās pazīmes varētu būt attiecināmas arī uz latviešu valodu.

Aizstāju jeb kompensējošais pagarinājums ir parādība, kad vienas skaņas zudumu vai saīsinājumu kompensē citas skaņas pagarinājums. Tādējādi tiek saglabāts līdzsvars skaņu garumos un zilbes struktūrā (Crystal, 2008, 91–92). Ja pieņem, ka uzsvars ir saistāms ar patskaņu pagarinājumu jeb šajā gadījumā aizstāju pagarinājumu saknē, nepieciešams noskaidrot, vai tas radies no saīsinājuma priedēklī vai gala zilbes patskaņa redukcijas, kas ir raksturīgi lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēm. Tāpēc izvēlēti divu tipu pirmatnīgie verbi – ar galotni (*dara*, *gāja*) un bez galotnes (*ceļ*, *iet*). Verbiem pievienoti dažādi priedēkļi:

- *ie-* – D. Vēvere savā promocijas darbā fiksējusi *e-* < *ie-* pārveidojumus lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs (Vēvere, 2023, 88–89);
- *no-* – LVDAm 97. kartē ilustrēta priedēkļa forma *no-* lietvārdā *nuokalne*. Arī šeit skaidri iezīmēts lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu areāls, kurā fiksēti pārveidojumi, t. i., saīsinājumi (LVDAm, 284);
- *pie-* – V. Rūķes rakstā „Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals" 10. un 11. morfoloģijas kartes izoglosa rāda prievārda *pie* un priedēkļa *pie-* (ar verbu) fonētiskos variantus. Pēc izrunas prievārdi un priedēkļi grupēti trīs daļās: *pie* (*pie-*), *pe* (*pe-*) un *pi* (*pi-*) (Rūķe, 1940, 106);
- *jā-* – minētajā rakstā fonētikas 5. izoglosas aprakstā norādīts, ka Kurzemes lībiskajā areālā *jā-* lielākoties izrunājams ar īsu patskani (Turpat, 83);
- *ne-* – priedēklis *ne-* izlokšņu aprakstos nav īpaši izcelts, visticamāk, tādēļ, ka īsus patskaņus priedēkļos nepārveido.

Visi aplūkotie priedēkļi, izņemot priedēkli *ne-*, ir pakļauti divskaņa vai garā patskaņa redukcijai, kas, iespējams, veicinājis aizstāju pagarinājuma rašanos saknē.

2. Rezultāti

Rakstā apkopoti akustiskās analīzes rezultāti, balstoties uz eksperimentā iegūtajiem datiem. Kā jau minēts raksta 1. sadaļā, eksperimentā divas informantes katru piemēru ierunājušas izolēti piecas reizes lībiskajā dialektā, bet viena informante (VB2001) arī latviešu literārajā valodā, nodrošinot savstarpēji salīdzināmus datus. Kopējais pozīciju skaits – 18, atkārtoto realizāciju skaits – 270.

Analizētas trīs akustiskās pazīmes – intensitāte, pamattonis un segmentu garums. Intensitātes un pamattoņa rādītāji aprēķināti kā vidējās vērtības no vairākām realizācijām, savukārt garums analizēts gan absolūtajās, gan relatīvajās vērtībās.

2.1. Priedēkļverbu segmentu relatīvais garums

Verba formas *gāja* un attiecīgo priedēkļverbu segmentu relatīvais garums (sk. 1. tabulu) liecina par atšķirībām literārās valodas un lībiskā dialekta piemēros. Redzams, ka vārdā *gāja* saknes patskanis lībiskā dialekta piemērā ir nedaudz garāks nekā literārās valodas piemērā. Priedēklis *ie-* lībiskā dialekta piemērā ir nedaudz īsāks nekā latviešu literārās valodas piemērā, savukārt lībiskā dialekta piemērā pagarināts saknes patskanis. Priedēklis *ne-* lībiskā dialekta piemērā ir nedaudz īsāks nekā literārās valodas piemērā, tāpat lībiskā dialekta piemērā saknes patskanis ir pagarināts. Priedēkļa *no-* divskanis lībiskā dialekta variantā ir ievērojami saīsināts (aptuveni divas reizes), savukārt saknes patskanis ievērojami pagarināts (aptuveni trīs reizes).

Aplūkotajos piemēros vērojams, ka saknes patskanis lībiskā dialekta realizācijās ir pagarināts visos gadījumos. Vienlaikus redzama tendence, ka gadījumos, kad priedēklis ir saīsināts, saknes patskaņa pagarinājums ir izteiktāks. Jāuzsver, ka šīs sakarības atklājas konkrētajos analizētajos piemēros un raksturo novērojamo tendenci noteiktajā datu kopā.

Verba formas *dara* un attiecīgo priedēkļverbu segmentu relatīvais garums atklāj līdzīgu tendenci kā vārdā *gāja* (sk. 2. tabulu). Lībiskā dialekta piemēros vērojama saknes patskaņa pagarināšanās salīdzinājumā ar literāro valodu. Vārdā *dara* saknes segmenta relatīvais garums izloksnes piemērā ir gandrīz divas reizes lielāks nekā literārajā valodā, kas liecina par izteiktu saknes patskaņa pagarinājumu. Tas saistāms ar aizstāju pagarinājumu vārda saknē: ja gala patskanis izzūd pēc balsīga līdzskaņa, pagarinās iepriekšējās zilbes patskanis, savukārt pēc nebalsīga līdzskaņa tiek pagarināts pats līdzskanis (Endzelīns, 1951, 10–11).

Priedēklis *jā-* lībiskā dialekta piemēros ir nedaudz saīsināts, savukārt saknes patskanis ir pagarināts. Tas norāda uz līdzīgu pagarinājuma mehānismu kā priedēkļverbu *-gāja* gadījumā – priedēkļa saīsināšana ir saistīta ar saknes patskaņa

1. TABULA. Verba formas *gāja* un ar to saistīto priedēkļverbu garumu vērtības (lit. – latviešu literārās valodas piemērs, līb. – lībiskā dialekta piemērs)

Segments	Segmenta absolūtais garums (s)	Segmenta relatīvais garums	Vārda garums (s)
g(āj)a (lit.)	0,34	0,71	0,48
g(āj)a (līb.)	0,35	0,81	0,43
(ie)gāja (lit.)	0,14	0,25	0,56
(ie)gāja (līb.)	0,1	0,19	0,52
ieg(āj)a (lit.)	0,26	0,46	0,56
ieg(āj)a (līb.)	0,32	0,62	0,52
n(uo)gāja (lit.)	0,26	0,41	0,64
n(uo)gāja (līb.)	0,09	0,18	0,51
nuog(āj)a (lit.)	0,13	0,21	0,64
nuog(āj)a (līb.)	0,31	0,61	0,51
n(e)gāja (lit.)	0,09	0,15	0,62
n(e)gāja (līb.)	0,07	0,13	0,54
neg(āj)a (lit.)	0,29	0,47	0,62
neg(āj)a (līb.)	0,33	0,61	0,54

2. TABULA. Verba formas *dara* un ar to saistīto priedēkļverbu garumu vērtības (lit. – latviešu literārās valodas piemērs, līb. – lībiskā dialekta piemērs)

Segments	Segmenta absolūtais garums (s)	Segmenta relatīvais garums	Vārda garums (s)
d(ar)a (lit.)	0,15	0,56	0,27
d(ar)a (līb.)	0,22	0,92	0,24
j(ā)dara (lit.)	0,16	0,3	0,54
j(ā)dara (līb.)	0,11	0,24	0,45
jād(ar)a (lit.)	0,11	0,20	0,54
jād(ar)a (līb.)	0,18	0,4	0,45
n(e)dara (lit.)	0,11	0,22	0,49
n(e)dara (līb.)	0,09	0,21	0,42
ned(ar)a (lit.)	0,11	0,22	0,49
ned(ar)a (līb.)	0,17	0,4	0,42
n(uo)dara (lit.)	0,17	0,32	0,53
n(uo)dara (līb.)	0,16	0,32	0,5
nuod(ar)a (lit.)	0,12	0,23	0,53
nuod(ar)a (līb.)	0,16	0,32	0,5

pagarinājumu. Arī priedēkļa *ne-* gadījumā vērojama tāda pati tendence – priedēklis lībiskā dialekta variantā ir nedaudz īsāks, bet saknes patskanis ir nedaudz pagarināts. Savukārt priedēkļa *no-* divskaņa abu variantu relatīvais garums ir līdzīgs, taču saknes segmenta garums lībiskajā dialektā tomēr ir lielāks. Arī verba *dara* grupā

lībiskā dialekta piemēros saknes patskanis ir konsekventi pagarināts, bet priedēkļu garumi ir samazināti vai līdzīgi literārās valodas formām.

Secināms, ka saknes pagarinājums, visticamāk, ir saistīts ar gala zilbes patskaņa pilnīgu zudumu, kas fiksēts visos lībiskā dialekta piemēros ar *dara* un *gāja*, tomēr priedēkļa saīsinājums veicina vēl izteiktāku saknes pagarinājumu.

Priedēkļverbu, kuru pamatā ir verba forma *ceļ*, segmentu relatīvais garums (sk. 3. tabulu) parāda atšķirīgu tendenci nekā priedēkļverbu *-gāja* un *-dara* gadījumā. Tā kā šajā verba formā nav gala zilbes patskaņa, kas varētu tikt reducēts vai izzust, saknes pagarinājums lībiskajā dialektā nav tik izteikts. Vārda *ceļ* saknes segmenta relatīvais garums lībiskajā dialektā ir pat nedaudz mazāks nekā literārajā valodā, kas liecina, ka saknes patskanis netiek pagarināts, bet saglabā līdzīgu vai nedaudz īsāku ilgumu. Priedēklis *ie-* lībiskā dialekta piemērā ir nedaudz garāks, savukārt saknes segmenta relatīvais garums ir mazliet īsāks, kas liecina, ka nav ievērojamu atšķirību. Tāpat piemēros ar priedēkļiem *ne-* un *no-* nav novērojamas sakarības, kas varētu liecināt par aizstāju pagarinājumu, kas radies priedēkļa īsināšanas rezultātā.

Secināms, ka verba formas *ceļ* grupā lībiskajā dialektā nav novērojams saknes patskaņa pagarinājums, jo nav gala zilbes patskaņa zuduma, kas priedēkļverbu *-dara* un *-gāja* gadījumā radīja pagarinājumu. Tas liecina, ka aizstāju pagarinājuma mehānisms ir atkarīgs no vārda struktūras, un, ja vārds beidzas ar līdzskani, šāds pagarinājums, visticamāk, nav tik raksturīgs.

3. TABULA. Verba formas *ceļ* un ar to saistīto priedēkļverbu garumu vērtības
(lit. – latviešu literārās valodas piemērs, līb. – lībiskā dialekta piemērs)

Segments	Segmenta absolūtais garums (s)	Segmenta relatīvais garums	Vārda garums (s)
c(eļ) (lit.)	0,25	0,76	0,33
c(eļ) (līb.)	0,2	0,69	0,29
(ie)ceļ (lit.)	0,16	0,34	0,47
(ie)ceļ (līb.)	0,14	0,39	0,38
iec(eļ) (lit.)	0,18	0,38	0,47
iec(eļ) (līb.)	0,13	0,34	0,38
n(e)ceļ (lit.)	0,11	0,23	0,48
n(e)ceļ (līb.)	0,11	0,28	0,39
nec(eļ) (lit.)	0,17	0,35	0,48
nec(eļ) (līb.)	0,09	0,23	0,39
n(uo)ceļ (lit.)	0,16	0,31	0,51
n(uo)ceļ (līb.)	0,15	0,3	0,5
nuoc(eļ) (lit.)	0,17	0,34	0,51
nuoc(eļ) (līb.)	0,17	0,34	0,5

4. TABULA. Ar verbu *iet* saistīto priedēkļverbu garumu vērtības (lit. – latviešu literārās valodas piemērs, līb. – lībiskā dialekta piemērs)

Segments	Segmenta absolūtais garums (s)	Segmenta relatīvais garums	Vārda garums (s)
ie(ie)t (lit.)	0,19	0,38	0,5
ie(ie)t (līb.)	0,22	0,38	0,58
(ie)iet (lit.)	0,17	0,34	0,5
(ie)iet (līb.)	0,20	0,34	0,58
pie(ie)t (lit.)	0,2	0,37	0,54
pie(ie)t (līb.)	0,25	0,52	0,48
p(ie)iet (lit.)	0,2	0,37	0,54
p(ie)iet (līb.)	0,08	0,17	0,48
ne(ie)t (lit.)	0,26	0,47	0,55
ne(ie)t (līb.)	0,21	0,42	0,5
n(e)iet (lit.)	0,1	0,18	0,55
n(e)iet (līb.)	0,09	0,18	0,5
jā(ie)t (lit.)	0,21	0,35	0,6
jā(ie)t (līb.)	0,23	0,46	0,5
j(ā)iet (lit.)	0,16	0,27	0,6
j(ā)iet (līb.)	0,09	0,18	0,5
nuo(ie)t (lit.)	0,18	0,35	0,54
nuo(ie)t (līb.)	0,22	0,46	0,48
n(uo)iet (lit.)	0,14	0,27	0,54
n(uo)iet (līb.)	0,11	0,23	0,48

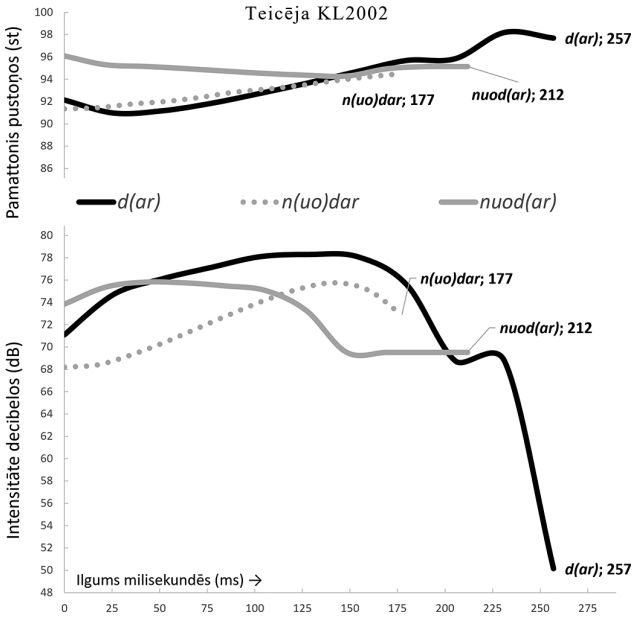
Verba *iet* attiecīgo priedēkļverbu segmentu relatīvie garumi (sk. 4. tabulu) rāda sarežģītāku ilguma sadalījuma modeli nekā iepriekš aplūkotajās *gāja*, *dara* un *ceļ* grupās. Tas, iespējams, skaidrojams ar to, ka šajos vārdos nav gala zilbes patskaņa, bet gan divi blakus esoši vokāļi (piem., *ieiet*, *pieiet*, *noiet*). Vārdos *ieiet* un *neiet* saknes segmenta relatīvais garums lībiskā dialekta piemērā saglabājas ļoti līdzīgs literārajai valodai, kas nozīmē, ka kopējā ilguma proporcija būtiski nemainās. Izloksnes variantos *pieiet*, *noiet* un *jāiet* priedēkļa segments ir īsāks, bet sakne ir pagarināta.

Jāsecina, ka priedēkļverbu *-iet* piemēros ir aizstāju pagarinājums saknē, kas radies no priedēkļa saīsinājuma, tomēr tas nav tik izteikts kā priedēkļverbiem *-gāja* un *-dara*. Tas, visticamāk, skaidrojams ar to, ka aizstāju pagarinājums rodas galvenokārt gala zilbes patskaņa zuduma dēļ, tomēr to veicina arī priedēkļa saīsinājums. Lai noteiktu, vai vokāļu sadura priedēklī un saknē veicina aizstāju pagarinājuma rašanos, nepieciešami papildu dati.

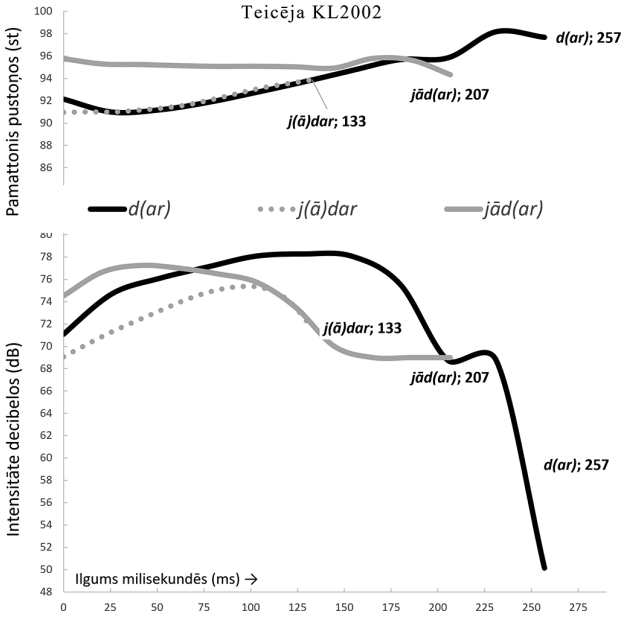
Var pieņemt, ka uzsvaru raksturo pagarinājums, tomēr nepieciešams aplūkot arī pamattoni un intensitāti, kas citās valodās, t. sk. lietuviešu valodā, ir uzsvaru raksturojoši akustiskie parametri.

2.2. Priedēkļverbu segmentu pamattoņa un intensitātes dinamika

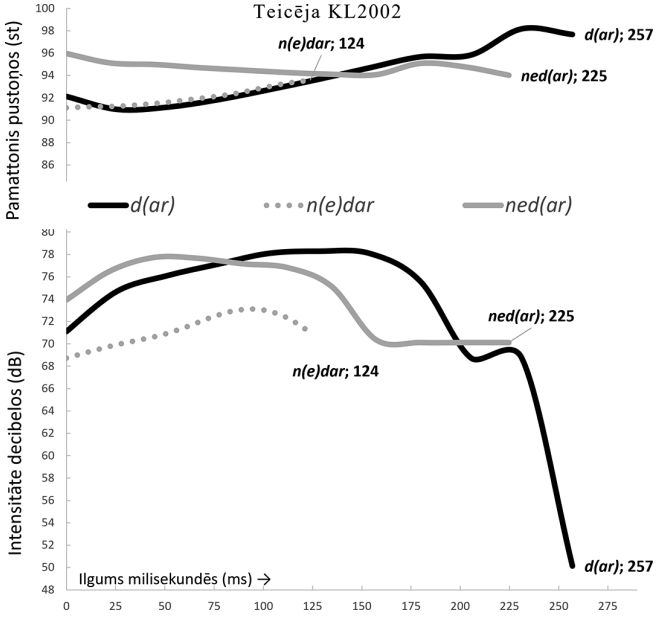
Analizēto priedēkļverbu akustiskie parametri (pamattonis un intensitātes dinamika) attēloti grafikos (rakstā iekļauti tikai lībiskā dialekta piemēru grafiki). Redzams, ka ar verba formu *dara* saistīto priedēkļverbu piemēros (sk. 1.–3. attēlu) situācija ir līdzīga iepriekš aprakstītajiem novērojumiem, analizējot segmentu garumu. Pamattonis priedēklī (*no-*, *jā-*, *ne-*) nesasniedz saknes pamattoņa vērtību. Tāpat priedēkļa intensitāte (dB) piemēros *jādara* un *nedara* ir ievērojami zemāka, bet piemērā *nodara* – nedaudz zemāka. Jāņem vērā, ka pamattoņa un intensitātes vērtību var ietekmēt ne tikai uzsvara realizācija, bet arī patskaņu artikulācija. Šie rādītāji ne vienmēr viennozīmīgi atspoguļo uzsvara vietu, tomēr tie ļauj novērot vispārējas akustiskās tendences konkrētajos piemēros. Līdz ar to iegūto datu interpretācijā jāņem vērā arī citi parametri.

1. ATTĒLS. Vārda *nodara* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

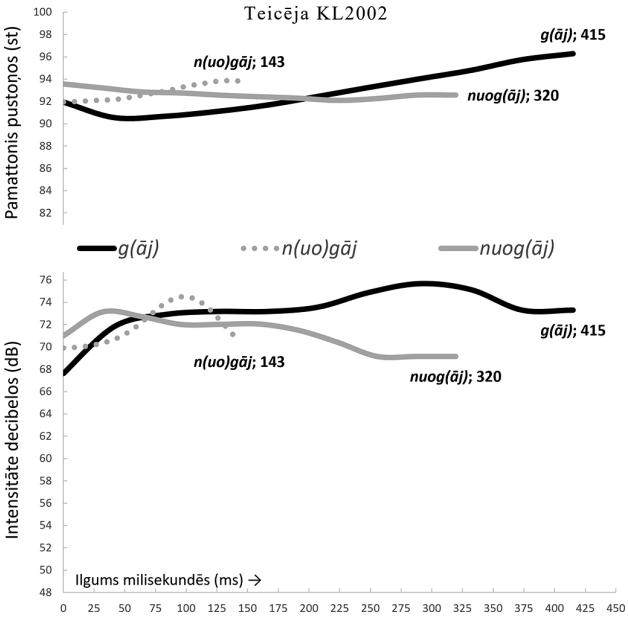
2. ATTĒLS. Vārda *jādara* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

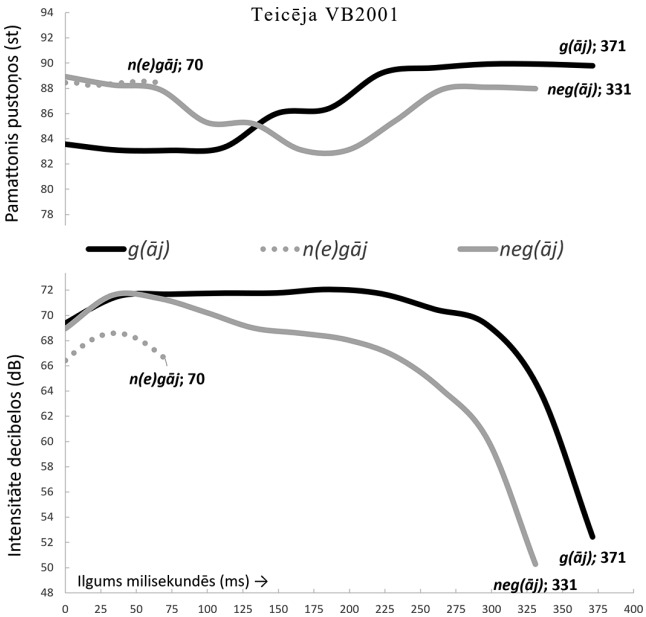
3. ATTĒLS. Vārda *nedara* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

Aplūkotajās verba formas *gāja* un ar to saistīto priedēkļverbu pamattoņa un intensitātes dinamikas vizualizācijās (4.–6. attēls) redzamas atšķirīgas akustisko parametru sadalījuma tendences. Vārdā *nogāja* pamattoņa vērtības priedēklī un saknē ir līdzīgas,

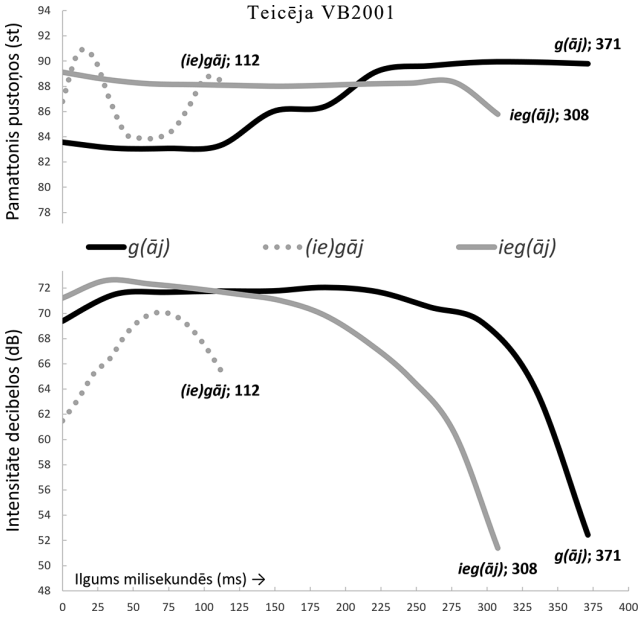
savukārt priedēklī intensitāte ir izteiktāka nekā saknē. Līdzīga pamattoņa sadalījuma aina vērojama arī vārdos *negāja* un *iegāja*, taču intensitātes ziņā šajos gadījumos iezīmējas pretēja tendence – priedēkļa akustiskie parametri ir vājāki nekā saknei.

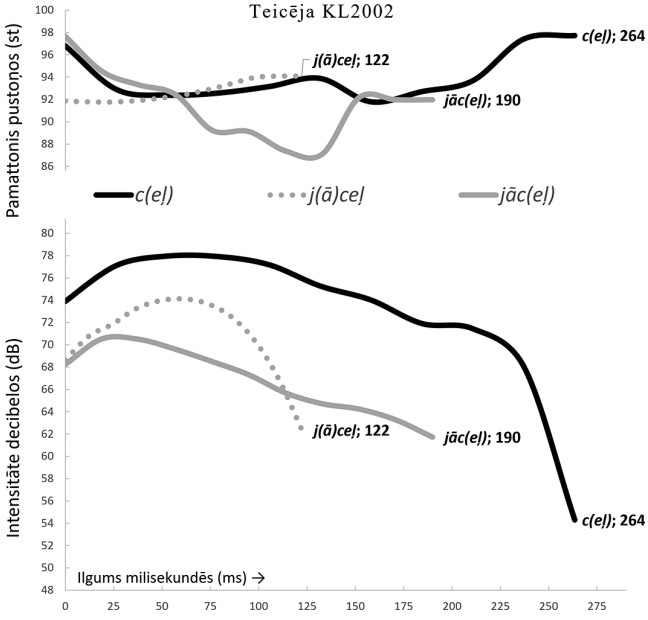
4. ATTĒLS. Vārda *nogāja* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

5. ATTĒLS. Vārda *negāja* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

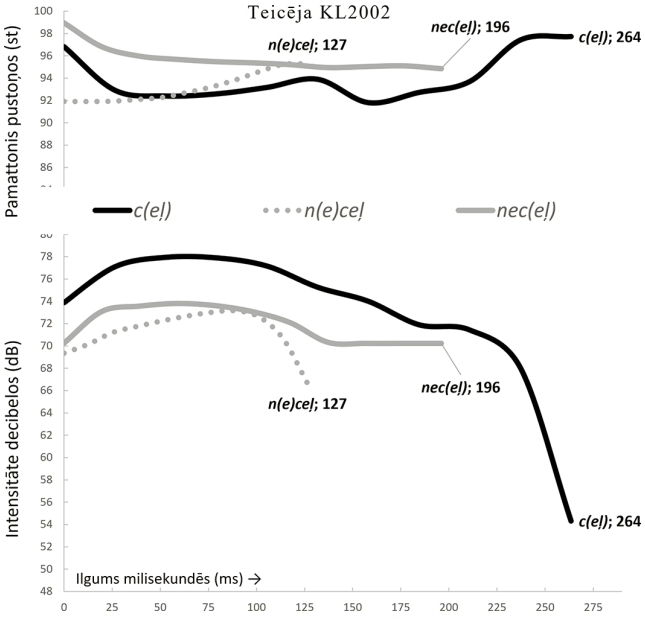

6. ATTĒLS. Vārda *iegāja* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

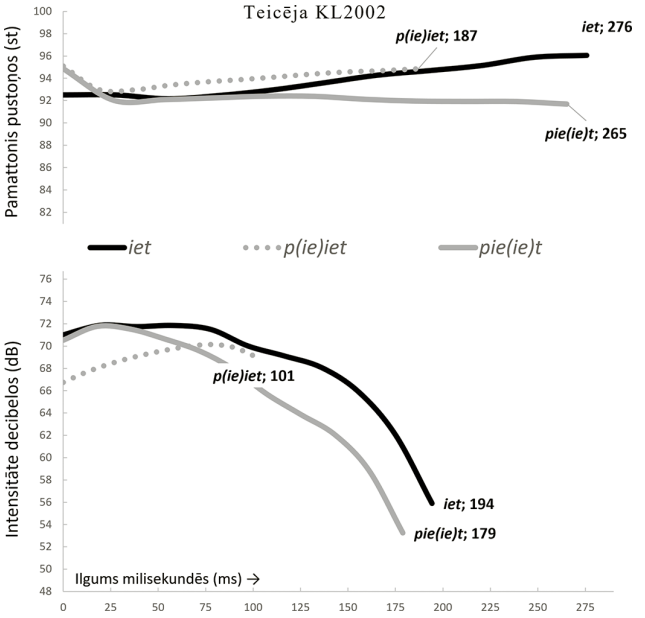

7. ATTĒLS. Vārda *jāceļ* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

Vārdos *jāceļ* un *neceļ* (7. un 8. attēls) pamattoņa vērtība priedēklī ir nedaudz zemāka nekā saknē, priedēkļa intensitātes vērtība vārdā *jāceļ* ir ievērojami augstāka nekā saknē, bet vārdā *neceļ* tā ir līdzīga.

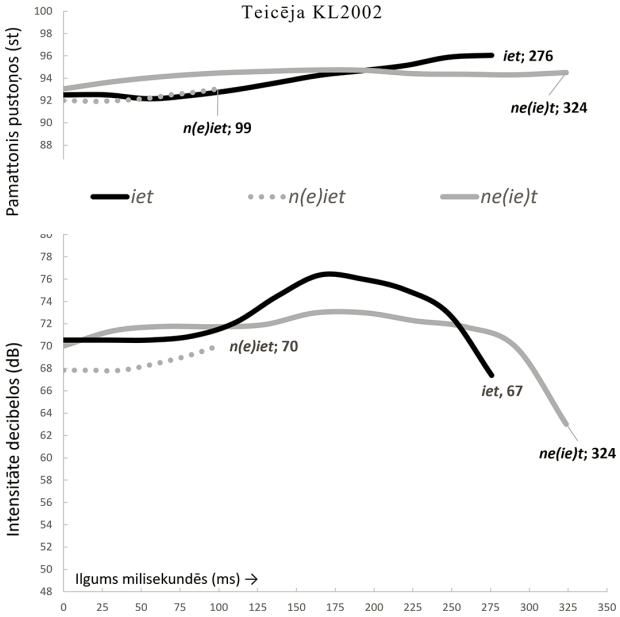

8. ATTĒLS. Vārda *neceļ* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

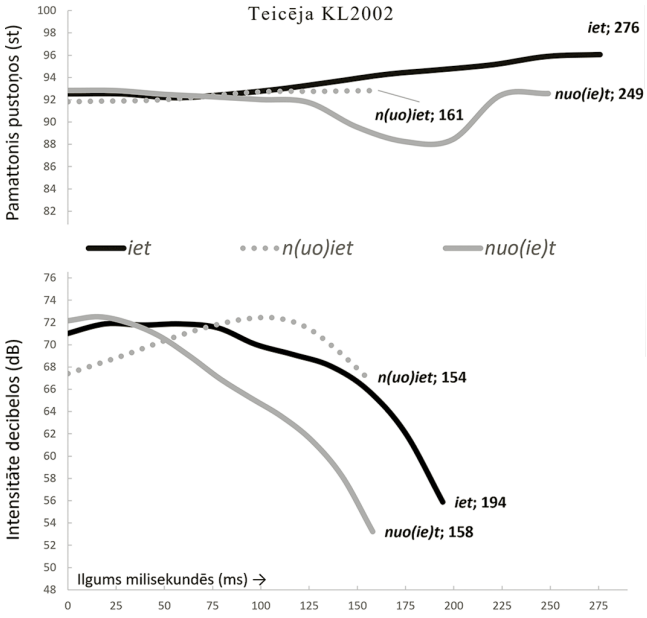

9. ATTĒLS. Vārda *pieiet* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

Piemēros *pieiet*, *neiet* un *noiet* (9.–11. attēls) pamattoņa vērtība priedēklī un saknē ir līdzīga, vārdos *pieiet* un *neiet* intensitāte priedēklī ir zemāka nekā saknē, savukārt vārdā *noiet* intensitāte priedēklī un saknē ir līdzīga.

10. ATTĒLS. Vārda *neiet* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

11. ATTĒLS. Vārda *noiet* pamattoņa un intensitātes dinamika pirmajā un otrajā zilbē

Lībiskajā dialektā priedēkļverbos uzsvars (intensitātes un pamattoņa paaugstinājums) nereti ir uz otrās zilbes jeb saknes. Par to liecina zemākas pamattoņa un intensitātes vērtības priedēklī. Vārdos *nodara*, *jādara* un *nedara* priedēklis ir vājāks,

savukārt ar verbu *gāja* saistīto priedēkļverbu grupā vērojama dažādība – pamattonis priedēklī un saknē ir līdzīgs, bet intensitāte ir dažāda. Vārdos *jāceļ* un *neceļ* priedēklis *jā-* izceļas ar augstāku intensitāti, bet *ne-* saglabā vājāku pozīciju. Arī vārdos *pieiet*, *noiet* un *neiet* pamattonis priedēklī un saknē ir līdzīgs, tomēr intensitātē nav liela kontrasta. Aplūkotie dati liecina par iespējamām uzsvara realizācijas īpatnībām priedēkļverbos.

Iespējams, novērotās atšķirības saistāmas ne tikai ar uzsvara realizāciju, bet arī ar citiem fonētiskiem un prosodiskiem faktoriem. Lai precīzāk noteiktu šo faktoru savstarpējo ietekmi un apstiprinātu novērotās tendences, būtu nepieciešami papildu dati un plašāka analīze.

Secinājumi

Līviskā dialekta Kurzemes izloksnēs jaunākās paaudzes informantu izrunāto priedēkļverbu uzsvara struktūrā vērojamas atšķirības no latviešu literārās valodas. Analizētie dati, kas, tiesa, nav apstiprināti statistiski, liecina par arvien pastāvošo tendenci priedēkļverbos uzsvaram atrasties saknē, īpaši gadījumos, kad priedēkļa vokālis ir fonētiski saīsināts. Šāda tendence nav raksturīga literārajai valodai, kur uzsvars tradicionāli ir stabils un atrodas uz pirmās zilbes. Uzsvara vieta līviskajās izloksnēs liecina par savulaik, iespējams, plašākos dialektu areālos izplatītas prosodiskās sistēmas pēdām.

Jādomā, ka saknes patskaņa pagarinājums ir galvenais uzsvara atšķirību rādītājs. Priedēkļverbos *-dara* un *-gāja* līviskā dialekta piemēros saknes patskanis ir konsekventi pagarināts, īpaši tad, ja priedēklis ir saīsināts. Šī parādība norāda uz aizstāju jeb kompensējošā pagarinājuma mehānismu. Priedēkļa saīsinājums un gala zilbes patskaņa zudums savstarpēji saknes pagarinājumu pastiprina.

Savukārt priedēkļverbiem bez gala zilbes patskaņa, piemēram, *-ceļ* un *-iet*, aizstāju pagarinājums nav tik raksturīgs. Šajos gadījumos saknes ilgums līviskajā dialektā un literārajā valodā ir līdzīgs vai pat īsāks, kas ļauj domāt, ka kompensējošais mehānisms galvenokārt saistāms ar fonētisku reducēšanu vai skaņas zudumu citā vārda daļā. Akustiskie rādītāji (ilgums, intensitāte un pamattonis) norāda uz uzsvara realizācijas īpatnībām. Lielākajā daļā līviskā dialekta piemēru priedēkļa intensitāte un pamattonis ir zemāks nekā saknē, īpaši vārdos *nodara, jādara* un *nedara*, kas varētu liecināt, ka artikulācijas un akustiskajā līmenī uzsvars bieži atrodas uz otrās zilbes jeb saknes. Tomēr šī tendence nav konsekventa, atsevišķos gadījumos, piemēram, vārdos *nogāja* un *jāceļ*, priedēkļa intensitāte var būt līdzīga vai pat augstāka par saknes intensitāti, kas norāda uz variatīvumu un iespējamu individuālu vai fonētiska konteksta ietekmi.

Priedēkļu fonētiskā reducēšana lībiskajā dialektā – īpaši *ie-*, *no-*, *pie-* un *jā-* – ir saistāma ne tikai ar segmentu garumiem, bet arī ar uzsvara sistēmas pārkārtojumu. Šie dati apstiprina, ka fonētiskās izmaiņas un prosodiskās īpašības lībiskajā dialektā ir savstarpēji saistītas un, iespējams, ir vēsturiskās brīvā uzsvara tradīcijas pēdas, kas varētu būt saglabājušās tāmnieku izlokšņu areālā.

Turpmākajos pētījumos būtu nepieciešams ierakstīt vairāk realizāciju atkārtojumu, kas ļautu rezultātus novērtēt statistiski, ietvert vairāk pozīciju ar dažādas kvalitātes vokālismu, analizēt priedēkļu un saknes vokāļu skaņas kvalitāti (F1/F2), paplašināt informantu loku, kā arī analizēt priedēkļu tipus un to mijiedarbību ar vārda struktūru.

LITERATŪRA

Ābele, A. (1924). Par lejasciemiešu izloksni. *Filologu biedrības raksti*, *4*, 40–51.

Ābele, A. (1927a). Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*, 7, 112–128.

Ābele, A. (1927b). Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. *Filologu biedrības raksti*, *3*, 41–44.

Ābele, A. (1930). Alūksnes izloksnes intonācijas. *Filologu biedrības raksti*, *10*, 80–91.

Ābele, A. (1940). Slāvismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. *Filologu biedrības raksti*, *20*, 205–219.

Atkočaitytė, D. (2002). *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Auziņa, I. (2013). Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības. In D. Nītiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 104–122.

Bacevičiūtė, R. (2004). *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bērziņš, L. (1934). Latviešu akcents runā un dzejā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, *7/8*, 40–51.

Blese, E. (1936). Piezīmes par Langija vārdnīcu un gramatiku. Apcerējums par Langija dzīvi, darbiem, rakstību un valodu. In J. Langijs, *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku.* (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte, 447–568.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Malden, MA: Blackwell Publishing.

Draviņš, K., & Rūķe, V. (1955). *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden, I: Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre.* Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet.

Endzelīns, J. (1931). Piezīmes par otras zilbes uzsvaru. *Filologu biedrības raksti*, *11*, 35.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Fry, D. B. (1955). Duration and Intensity as Physical Correlates of Linguistic Stress. *Journal of the Acoustical Society of America*, *27*(4), 765–768.

Fry, D. B. (1958). Experiments in the Perception of Stress. *Language and Speech*, *1*(2), 126–152.

Girdenis, A. (2014). *Theoretical Foundations of Lithuanian Phonology*. Vilnius: Vilnius University.

Gordon, M. (2014). Disentangling stress and pitch-accent: a typology of prominence at different prosodic levels. In H. van der Hulst (Ed.), *Word Stress: Theoretical and Typological Issues.* Cambridge: Cambridge University Press, 83–118.

Hirst, D. (2024). *Speech Prosody: From Acoustics to Interpretation*. Berlin: Springer.

Hyman, L. M. (2014). Do all languages have word accent? In H. van der Hulst (Ed.), *Word Stress: Theoretical and Typological Issues*. Cambridge, Cambridge University Press, 56–82.

Kauliņš, J. (1931). Divējāds uzsvars latv. divdabjos. *Filologu biedrības raksti*, *11*, 27–35.

Ladefoged, P., & Johnson, K. (2014). *A Course in Phonetics* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.

Langijs, J. (1936). *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku.* (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte.

Laua, A. (1997). *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Lehiste, I. (1970). *Suprasegmentals*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Leskauskaitė, A. (2004). *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Liepa, E. (1979). *Vokālisma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā*. Rīga: Zinātne.

LVDAm – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (sast. un atb. red.). (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, I.* Rīga: Zinātne.

Pakerys, A. (1982). *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.

Reetz, H. (b. g.). *Praat-scripts*. Pieejams https://github.com/HenningReetz/Praat-scripts; skatīts 22.07.2026.

Rudzīte, M. (1970). Par uzsvara vietu salikumos tāmnieku izloksnēs. *Baltistica*, *6*(1), 93–115.

Rudzīte, M. (1993). *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika.* Rīga: Zvaigzne.

Rūķe, V. (1940). Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. *Filologu biedrības raksti*, *20*, 75–128.

Švageris, E. (2022). *Eksperimentinė fonetika.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

van Heuven, V. J. J. P. (2018). *Acoustic Correlates and Perceptual Cues of Word and Sentence Stress: Towards a Cross-Linguistic Perspective*. In R. Goedemans, J. Heinz, & H. van der Hulst (Eds.), *The Study of Word Stress and Accent: Theories, Methods and Data*. Cambridge: Cambridge University Press, 15–59.

Vārhaftigs, J. (1935). Neparastais akcents latviešu valodā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7/8, 30–42.

Vēvere, D. (2023). *Dziļo tāmnieku izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās sistēmas dinamika.* [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://dspace.lu.lv/items/d7fa0305-23db-4dee-87f7-44e952c8ff30.

34/1
2026
LINGUISTICA LETTICA

RELIGIJOS, ETNIŠKUMO IR KALBOS SĄSAJOS PIETRYČIŲ LIETUVOS IR ŠIAURVAKARINĖS BALTARUSIJOS PARIBYJE

Connections Between Religion, Ethnicity and Language in the Borderlands of Southeastern Lithuania and Northwestern Belarus

Saikne starp reliģiju, etnisko piederību un valodu Lietuvas dienvidaustrumu un Baltkrievijas ziemeļrietumu pierobežā

NIJOLĖ TUOMIENĖ (NIJOLE TOMIENE)

ABSTRACT

Keywords:
Southeastern Lithuania, Northwestern Belarus, religion, ethnicity, local Polish language, Polish Catholic stereotype

The article aims to reveal and summarize the relationship between religion (Catholicism), ethnic identity, and language in two borderland areas: the first includes 17 points from the "Atlas of the Lithuanian Language" (ALL) in Southeastern Lithuania, and the second comprises 4 former Lithuanian ALL points in Northwestern Belarus. The objectives of this study are: (1) to identify changes in language use during religious rituals among the population and to determine what historically developed reasons may have led to the dominance of Polish as the primary language; (2) to determine whether the way of identifying local residents as *Polish Catholics*, which became a stereotype during the interwar period, has persisted to the present day.

Studies of identity among the inhabitants of the Southeastern Lithuanian and Northwestern Belarusian borderlands, conducted from the late 20th to the early 21st century, show that religious denomination has been one of the main criteria for community identification, perceived as a foundation of intergenerational unity. During the interwar period, the *Polish Catholic* stereotype became a common way to refer to local residents. The ethnonym *Pole* began to be used broadly to describe all local inhabitants, regardless of which Slavic language they spoke, Belarusian, Polish, or Russian. The key criterion became the ability to pray in Polish. Fluency in the Polish language was less important than the choice to use only Polish for religious purposes. In everyday life, all the languages typical of the region, including Lithuanian, Belarusian, Polish, and Russian, were used interchangeably. Lithuanian-speaking locals were subject to intense Slavicization: Lithuanian rapidly disappeared from church use, and local Lithuanians "became" Poles by virtue of being Catholic.

The emergence of historical self-awareness among the population marks a shift from ethnic to national identity. However, due to historical developments, this transformation has not yet occurred in Southeastern Lithuania. The latest data show that in Southeastern Lithuania, Polish has essentially remained the primary confessional language alongside the increasingly widespread use of Lithuanian. However, the situation is different in Northwestern Belarus, where the Polish language dominates in Catholic churches.

KOPSAVILKUMS

Raksta mērķis ir atklāt un apkopot reliģijas (katoļticības), etniskās piederības un valodas attiecības divās pierobežas teritorijās: pirmā ietver „Lietuviešu valodas atlanta" (LVA) 17 punktus dienvidaustrumu Lietuvā, otrā – četrus LVA punktus bijušajā Lietuvas teritorijā, tagadējā Baltkrievijas ziemeļrietumu daļā. Pētījuma galvenie uzdevumi: 1) konstatēt izmaiņas iedzīvotāju valodu lietojumā reliģiskajās ceremonijās un noskaidrot, kādi vēsturiskie apstākļi varēja noteikt vienas – poļu – valodas nostiprināšanos; 2) konstatēt, vai stereotipiskais nosaukums *poļu katoļticīgais*, kas izveidojās starpkaru periodā kā vietējā iedzīvotāja apzīmējums, ir saglabājies līdz mūsdienām.

Dienvidaustrumu Lietuvas un ziemeļrietumu Baltkrievijas pierobežas iedzīvotāju identitātes pētījumi, kas veikti 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, liecina, ka reliģiskā konfesija ir viens no iedzīvotāju kopienas identifikācijas pamatkritērijiem. Starpkaru periodā stereotipisko apzīmējumu *poļu katoļticīgais* sāka saistīt ar vietējiem iedzīvotājiem. Savukārt etnonīmu *polis* sāka attiecināt uz visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no tā, kurā slāvu valodā viņi runāja – baltkrievu, poļu vai krievu. Par galveno kritēriju kļuva lūgšanu skaitīšana poļu valodā. Poļu valodas prasmes līmenis nebija tik būtisks, noteicošais faktors bija izvēle reliģiskiem mērķiem izmantot tikai poļu valodu. Ikdienā vienlaikus tika lietotas visas reģionam raksturīgās valodas: lietuviešu, baltkrievu, poļu un krievu. Lietuviski runājošie vietējie iedzīvotāji tika intensīvi pārslāvoti – lietuviešu valoda strauji izzuda no baznīcas, bet vietējie lietuvieši „kļuva" par poļiem, jo bija katoļticīgie.

Iedzīvotāju vēsturiskās pašapziņas veidošanās iezīmē pāreju no etniskās uz nacionālo identitāti. Taču vēsturisko notikumu dēļ šī transformācija dienvidaustrumu Lietuvā vēl nav notikusi. Pētījums liecina, ka šeit poļu valoda lielā mērā ir saglabājusi galvenās konfesionālās valodas statusu līdzās arvien plašākam lietuviešu valodas lietojumam. Tomēr Baltkrievijas ziemeļrietumu daļā situācija ir atšķirīga: tur Romas katoļu baznīcās dominē poļu valoda.

Atslēgvārdi:
dienvidaustrumu Lietuva, ziemeļrietumu Baltkrievija, reliģija, etniskums, vietējā poļu valoda, poļu katoļticīgā stereotips

Įvadas

Nuo XIX a. II p. vykusių lietuvių ir lenkų nacionalinių judėjimų ideologiniai skirtumai ir reikšmingi XX a. politiniai įvykiai akivaizdžiai paveikė etninius procesus regione, kurį dabar sudaro Pietryčių Lietuva ir Šiaurvakarinės Baltarusijos paribys. Regiono gyventojų etninio ir nacionalinio identiteto formavimuisi taip pat įtakos turėjo šių amžių sandūroje ir vėliau vykę istoriniai įvykiai (Makauskas, 1991; Vyšniauskas, 2020; Tuomienė, 2023, 63–92; Zinkevičius, 1993).

Dvidešimt metų (1920–1939 m.) trukęs konfliktas tarp Lietuvos ir Lenkijos dėl Vilniaus krašto buvo ypač reikšmingas tiek Rytų ir Pietryčių Lietuvos regionams, tiek ir visai Lietuvai. Tai buvo radikalių pokyčių laikotarpis regioninės plėtros ir etninių grupių tapatybės raiškos požiūriu. Visų pirma, todėl, kad tuo metu Pietryčių Lietuva ir jos etninės teritorijos gyveno ir vystėsi kaip Lenkijos valstybės dalis, būdamos gana izoliuotos nuo likusios Lietuvos dalies. Be to, Pietryčių Lietuvos pasienio gyvenvietės tuomet sudarė bendrą geografinę ir kultūrinę erdvę su dabartinėmis Šiaurės Vakarų Baltarusijos teritorijomis (Frėjutė-Rakauskienė et al., 2016).

Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo didžiausių etninių grupių – lietuvių ir lenkų – gyventojai puoselėjo skirtingas valstybingumo – vieni Lietuvos, kiti Lenkijos – atkūrimo vizijas. Sovietmečiu regionas buvo padalintas, nes atsidūrė dviejose Sovietų sąjungos respublikose ir sudarė pietrytinę Lietuvos ir šiaurvakarinę Baltarusijos dalį. Baltarusijoje atsidūrusioje buvusio bendro regiono dalyje gyvavo tvirtas siekis būti prijungtiems prie Lietuvos, bet apie tai tais laikais negalėjo būti nė kalbos (Tuomienė, 2023). Pietryčių Lietuvos regiono raida skyrėsi nuo kitų Lietuvos regionų – čia nebuvo sudarytos palankios sąlygos skleistis lietuvių kalbai ir lietuvybei. Oficialiai buvo remiamos vadinamosios sovietinės lenkų ir rusų nacionalizmo formos, o komunistinė ideologija buvo skleidžiama visų etninių grupių ir visų tautybių gyventojams be išimties (Stravinskienė, 2010).

Baltarusijoje atsidūrusi bendro su Lietuva regiono dalis skiriasi nuo likusios Baltarusijos gyventojų labai reikšmingu požymiu – jie, kaip ir didžioji Lietuvos dalis, išpažįsta katalikybę, o ne stačiatikybę. Pietryčių Lietuvoje ir gretimose už valstybės sienos esančiose teritorijose gyvenančios vietos bendruomenės tradiciškai yra endogamiškos religijos atžvilgiu. Regiono gyventojai akcentuoja savo etninę kilmę (dauguma – lenkai) ir šeimoje bei bendruomenėje praktikuojamas katalikiškas tradicijas, todėl tautybė, gimtoji kalba ir katalikiškos tradicijos buvo pagrindas, kuriuo remdamiesi žmonės brėžia „savo“ bendruomenės ribas. Katalikybę jie sieja su kilme, vadinama „šaknimis“ arba „krauju“, o tikėjimą suvokia kaip perduodamą iš kartos į kartą ir kartu kaip veiksnį, leidusį išsaugoti etninį identitetą sovietmečiu, t. y. apsaugoti jį nuo rusifikacijos.

Taigi tarp religijos ir etniškumo nuolat egzistuoja ryšys, kuris suvokiamas kaip gyventojų kartų vienybė, dažniausiai teikiant pirmenybę giminystės ryšiams. Todėl regioniniuose tyrimuose didelis dėmesys skiriamas šiems religinės ir etninės tapatybės ryšiams, pasireiškiantiems, pavyzdžiui, lenkiškumo ir katalikybės tapatinimu. Mat religija čia suvokiama kaip lenkiškumo ir lenkų kultūros dalis, o tam tikri religinių praktikų aspektai įvardijami brėžiant ribas su kitomis katalikų socialinėmis grupėmis, pavyzdžiui, lietuviais.

Glaudų ryšį tarp etninės ir religinės tapatybės patvirtina naujausi mokslininkų darbai. Pavyzdžiui, Katažina Koženievska (*Katarzyna Korzeniewska*) vartoja religinės-etninės tapatybės terminą, kuris leidžia apibrėžti XX a. pab. Vilniaus krašto[1] gyventojų identifikacijos formas ir jų ryšius, pabrėžia tyrimo metu atskleistą glaudų etninės (lenkų) ir religinės (katalikų) tapatybių ryšį (Korzeniewska, 2013). Virginijus Savukynas tyrė, kaip religinė, kalbinė ir etninė tapatybės sąveikauja Varėnos ir Vilniaus regionų vietos gyventojų tapatybėse, ir dokumentavo šios sąveikos modelių įvairovę. V. Savukynas kalba apie plačiai paplitusį pagonybės įvaizdį tarp lenkų, kurio ištakas jis sieja su lietuvių tautos gimimo ir lietuvių kalbos įvedimo į bažnyčią procesais XIX a. (Savukynas, 2003, 92–93).

Sociologų ir antropologų atlikti tyrimai Pietryčių Lietuvos regione taip pat patvirtino, kad lenkais save įvardijantys gyventojai glaudžiai sieja katalikybę ir lenkiškumą, o remdamiesi numanomu religingumu konstruoja skirtumus tarp lenkų ir lietuvių etninių grupių (Frėjutė-Rakauskienė et al., 2016).

Šio tyrimo tikslas – remiantis empiriniais duomenimis, atskleisti ir apibendrinti religijos (katalikybės), etninės priklausomybės ir kalbos ryšį dviejose paribio teritorijose, esančiose abipus Lietuvos ir Baltarusijos valstybinės sienos. Tiriama medžiaga iš dviejų kalbinių plotų: pirmasis apima 17 pietrytinio Lietuvos paribio „Lietuvių kalbos atlaso“ (toliau – LKA) punktų, antrasis – kitapus valstybės sienos vis dar esančius ar jau išnykusius 4 pietų aukštaičių tęsinio LKA punktus.

Tyrime panaudoti maždaug 60 metų duomenys, surinkti nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio iki XXI a. pradžios. Tai 86 valandos garso įrašų lenkų, baltarusių (*po prostu*), lietuvių ir rusų kalbomis. Sociolingvistinės apklausos anketos užpildytos iš trijų gyventojų kartų atstovų: apklaustas 41 vyresnės kartos gyventojas, 32 vidurinės ir 9 jaunesniosios kartos atstovai.

Pagrindiniai tyrimo uždaviniai: 1) nustatyti kalbų vartojimo pokyčius religinėse paribio gyventojų apeigose ir istoriškai susiklosčiusias priežastis, galėjusias lemti

[1] Lenkijoje įprasta 1920–1939 m. buvusią prisijungtą teritoriją vadinti *Vilniaus kraštu*, o Lietuvoje – Pietryčių arba Rytų Lietuva.

vienos – lenkų – kalbos įsigalėjimą; 2) nustatyti, ar tarpukariu *lenko kataliko* stereotipu tapęs vietos gyventojų įvardijimo būdas (esą lenkiškumas „savaime“ kyla iš buvimo kataliku) išliko iki šių dienų.

Ankstesni tyrimai rodo, kad egzistuoja ryšys tarp religijos, etninės priklausomybės ir kalbos, o tai ypač svarbu etninėms bendruomenėms pasienio regionuose. Šis tyrimas pabrėžia dar vieną svarbų bendrumą: tiek kalba, tiek savęs identifikavimas yra susiję su tuo, kiek konkreti kalba vartojama religinių apeigų ir bažnytinių pamaldų metu. Išanalizuota lingvistinė ir sociolingvistinė medžiaga ne tik patvirtino ir papildė ankstesnių tyrimų tendencijas, bet ir atskleidė nemažai paradoksalių situacijų: daugiau nei trys ketvirtadaliai Pietryčių Lietuvos ir Baltarusijos pasienio regionų gyventojų save identifikavo kaip lenkų etninės grupės atstovus, tačiau daugiau nei pusė jų kasdieniame gyvenime nevartojo lenkų kalbos, nes jos nemokėjo, tačiau nuo vaikystės poterius mokėjo tik lenkiškai (plg. Zielińska, 2008; Daukšas, 2012, 180–184).

Tiriami Lietuvos paribio ir užribio LKA punktai kalbų vartojimo atžvilgiu XXI a. pradžioje išlikę mišrūs. Įvairiose bendravimo situacijose čia funkcionuoja keturios kalbos ir jų atmainos: vietinė lenkų atmaina, baltarusių tarmė *po prostu*, rusų ir lietuvių (netarminė). Kiekviena kalba turi pagrindinę vartojimo sritį, tačiau griežtų kalbų funkcionavimo ribų čia nėra. Pokalbių metu pašnekovai lengvai gali pereiti iš vienos kalbos sistemos į kitą – vyksta *kodų kaita* (Tuomienė, 2022b, 251–260). Pavyzdžiui, kasdieniame gyvenime vyresniosios kartos Šalčininkų apylinkių kaimo gyventojai lengvai kaitalioja *baltarusių tarmę* ir *lenkų kalbą* arba atvirkščiai. Vidurinės kartos gyventojai viešoje aplinkoje dažniausiai bendrauja *rusiškai*, stengiasi kalbėti *normine lenkų kalba*, o jaunimas (ir vaikai) tarpusavyje kalba *rusiškai*, rečiau – *lenkiškai* ir *lietuviškai*. Mokyklose, studijuodami ar dirbdami miestuose išmoksta *bendrinę lietuvių kalbą*. Jaunimas visas keturias vartojamas kalbas – lietuvių, rusų, lenkų ir baltarusių – natūraliai ir laisvai kaitalioja tarpusavyje (plačiau apie tai žr. Tuomienė, 2022a).

1. Lenkų kalbos (iš)plitimo regione istorija ir dabartinė situacija

Lenkų kalbos vartojimas Lietuvoje tradiciškai siejamas su konkrečia geografine vietove. Mokslininkai išskiria tris šiuolaikinius lenkų kalbos arealus: Vilniaus, Kauno ir Ignalinos. Kai kurių tyrėjų teigimu, lenkų kalbos stratifikaciją lemia du veiksniai (Rutkovska, 2015) – jų susidarymo pagrindas (substratas) ir kontaktai su kaimyninėmis kalbomis bei tarmėmis (adstrato poveikis).

Naujesni lenkų kalbos tyrimai Lietuvoje rodo, kad ši kalba geriausiai išsilaikiusi Vilniaus apskrityje (Rutkovska, 2015, 128; Ušinskiene, 2016, 64–65), kadangi

čia Lietuvos statistikos departamento 2021 m. atlikto gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, Vilniaus rajone 46,75 proc. sudaro lenkų tautybės gyventojai, o Šalčininkų – 79,5 proc. Kiek mažesnė lenkų etninė grupė gyvena Trakų (33,2 proc.) ir Švenčionių (27,4 proc.) rajonuose. Dar mažiau žmonių, laikančių save lenkais, gyvena kaimyniniuose Širvintų, Molėtų ir Varėnos rajonuose. Šiuo metu Kauno rajone gyvena tik 1,6 proc. lenkų, o Ignalinos ir Zarasų rajone – 2,5 proc.

Lietuvoje esama kelių teritorinių ir funkcinių lenkų kalbos variantų:

- kultūros ir švietimo srityje, vadinamoji *kultūringa lenkų kalba*, tai yra vietinė lenkų bendrinės kalbos atmaina;
- žodinio bendravimo srityje (kasdieniame gyvenime), ypač kaimo vietovėse, vartojamas vadinamasis *šiaurinis periferinis lenkų kalbos dialektas*, l. *dialekt północnokresowy* (iš *kresy* ‘periferija, pakraštys’).

Lenkų kalba šiuo metu plačiausiai vartojama Kalesninkų, Eišiškių, Butrimonių, Šalčininkų, Tabariškių ir Turgelių apylinkėse Šalčininkų rajone, Trakų rajone, šiaurinėje Vilniaus rajono dalyje, pietinėje Širvintų rajono dalyje ir keliuose Zarasų-Turmanto apylinkių kaimuose. Daugiausiai lenkų tautybės gyventojų (pagal jų apsisprendimą) gyvena Šalčininkų rajone, pietinėje Vilniaus rajono dalyje ir rytinėje Trakų rajono dalyje, taip pat su Baltarusija besiribojančiose Švenčionių rajono apylinkėse. Tačiau privačioje namų aplinkoje dauguma vyresnės kartos atstovų bendrauja baltarusių tarme *po prostu* (l. *prosta mowa*), o lenkų kalbą (įvairiais lygmenimis), daugiausia viešose vietose ir religinėse apeigose, čia vartoja vyresniosios ir vidurinės kartų atstovai. Jaunesnioji karta ir vaikai pastebimai vengia šios kalbos tiek privačioje, tiek viešoje aplinkoje, mieliau bendraudama rusų arba lietuvių kalbomis (plg. Ušinskiene, 2016, 64–65; Čekmonas, 1995/2017, 96–98; Tuomienė, 2022a, 183–189).

Periferinės lenkų kalbos tarmės (iš lenkų *dialekty kresowe*, *polszczyzna kresowa*) yra teritorinės lenkų kalbos atmainos, kurios laikomos savarankiškais tarmių junginiais, paplitusiais Lietuvoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, taip pat kai kuriuose Latvijos ir Lenkijos regionuose. Vardas *periferinė* apibrėžia šių tarmių ribinę geografinę vietą centrinių Lenkijos regionų atžvilgiu, kur formavosi pagrindiniai lenkų dialektai. Visas periferinių lenkų tarmių masyvas yra padalintas į dvi dalis: šiaurės (šiaurės rytų, lenkų *dialekt północnokresowy*, *polszczyzna północnokresowa*) ir pietų (pietryčių, lenkų *dialekt południowokresowy*, *polszczyzna południowokresowa*). Periferiniai dialektai išsivystė per palyginti ilgą laiką (nuo XV iki XX a.) dėl lenkų kalbos ekspansijos į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Haličo-Voluinės Rusios žemes, lydimos įvairių kalbinių kontaktų (plg. Kurzowa, 1993, 44–45).

1.1. Lenkų kalbos kaimo dialektų kilmės problema

Lenkų kaimo tarmių kilmės istorija, tiksliau, jos problema, mokslinėje literatūroje dar nesulaukė vienareikšmiško aiškinimo. Jau XX a. pradžioje istorikai pažymėjo, kad laikotarpiu iki Abiejų Tautų Respublikos (Žečpospolitos) padalijimo, t. y. iki XVIII a. pabaigos, už miestų ir bajorų dvarų nebuvo kompaktiškų lenkakalbių teritorijų. Kitaip tariant, pirmoji polonizacijos banga, apėmusi LDK bajorus ir išsilavinusius sluoksnius, nepalietė priklausomų valstiečių, kurie dar vartojo lietuvių ar baltarusių kalbas (Wasilewski, 1912, 42–50; Moszyński, 1918, 22–23; Jakubowski, 1930, 452–456). Pirmasis kalbininkas, pabandęs išsiaiškinti lenkų tarmių atsiradimo laikotarpį Lietuvos kaimuose, buvo Kazimiežas Ničas (*Kazimierz Nitsch*), 1925 m. paskelbęs straipsnį „Język polski w Wileńszczyźnie“ (lie. „Lenkų kalba Vilniaus krašte“). Mokslininkas teigė, kad lenkų kalba ar tarmės Vilniaus krašte susiformavo ne anksčiau kaip XIX a. (Nitsch, 1925). Formuluodamas savo požiūrį, K. Ničas rėmėsi tiek savo lauko tyrimais, tiek kitų dialektologų – Olgierdo Chominskio (*Olgierd Chomiński*) ir Jano Rozvadovskio (*Jan Rozwadowski*) – medžiaga, taip pat etnografo Kazimiežo Mošinskio (*Kazimierz Moszyński*) statistiniais duomenimis, publikuotais 1918 m. straipsnyje „Stosunki narodowościowe w Wileńskiem“ (lie. „Tautiniai santykiai Vilniaus krašte“; Moszyński, 1918).

K. Ničo požiūrį patvirtino, paaiškino ir rimtai argumentavo lenkų dialektologė Halina Turska. 1920–1930 m. ji surinko ir susistemino turtingą lauko tyrimų medžiagą, kuri sudarė jos daktaro disertacijos (1939) pagrindą. Pirmoje darbo dalyje, skirtoje Vilniaus regiono lenkiškai kalbančių vietovių atsiradimo problemai („O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie“ (Turska, 1939/1995, 21–30)), kalbininkė pirmą kartą pažymėjo trijų kompaktiškų lenkiškai kalbančių regionų ribas:

- Vilniaus arba Vilnijos – daugiausia dešiniajame Neries upės krante, abipus Lenkijos ir Lietuvos sienos po 1920 m., maždaug tarp Kernavės ir Švenčionėlių;
- Kauno – tuometinės Lietuvos Respublikos teritorijoje, būtent į šiaurę nuo Kauno trikampyje tarp Nemuno, Neries ir Nevėžio upių;
- Smalvų – tarp Vidžių ir Zarasų (tuometinės Lenkijos šiaurės vakarinėje dalyje ir gretimoje Lietuvos Respublikos teritorijoje).

Taigi, pasak H. Turskos, trijose skirtingose buvusios LDK vietose, nepriklausomai viena nuo kitos ir gerokai nutolusiose nuo etnografinės Lenkijos, XIX a. prasidėjo gana aktyvus vietos valstiečių polonizacijos procesas. Pažymėtina, kad kitose buvusios LDK vietose toks procesas nebuvo pastebėtas nei tarp baltarusių katalikų, nei tarp stačiatikių. Todėl mokslininkė teigė, kad jos pažymėtose teritorijose buvę

ypatingų gyventojų perėjimo prie lenkų kalbos priežasčių (be bendrojo lenkų kalbos įtakos stiprėjimo Lietuvoje XIX a. pr.).

Kalbėdama apie Kauno apylinkių formavimosi istoriją, H. Turska laikėsi istoriko Jano Jakubovskio (*Jan Jakubowski*) interpretacijos. Mokslininkas teigė, kad ši vietovė susiformavo XIX a. veikiama daugybės bajorų pakraščių ir dvarų, kur lenkų kalbos žinios, jau perimtos bajorų, „turėjo palaipsniui plisti tarp paprastų žmonių" dėl nuolat intensyvėjančio ryšio tarp dvaro ir kaimo (Jakubowski, 1930; Turska, 1939/1995, 26).

Kitokios sąlygos, anot mokslininkės, turėjo prisidėti prie lenkų kalbos plitimo Vilniaus ir Smalvų apylinkėse, nes šiose teritorijose nebuvo didelių įsikūrusių bajorijos centrų (Turska, 1939/1995, 21, 60). Dar prieš H. Turską buvo atkreiptas dėmesys į vieną būdingą detalę – ištįsusią lenkiškai kalbančių salų formą, besitęsiančią palei buvusią Lietuvos ir Baltarusijos etnografinę sieną (Jakubowski, 1930, 452; Nitsch, 1925). Iš to buvo padaryta išvada, kad lenkų kalbą perėmė ne tik regiono lietuviai, bet ir baltarusiai, kuriems gimtosios kalbos artumas lenkų kalbai palengvino pastarosios asimiliaciją.

Tačiau H. Turskos lauko tyrimų rezultatai, taip pat 1890 m. surašymo duomenų panaudojimas leido daryti išvadą, kad didžiąją dalį polonizuotų gyventojų sudaro būtent lietuviai, o baltarusiai buvo polonizuoti tik siauroje juostoje, greta Lietuvos ploto. Būtina pabrėžti tai, kad tam tikrose vietose lenkų kalba neperžengė mišrios lietuvių ir baltarusių zonos tuometinėje Baltarusijoje. Taigi tam tikruose plotuose senoji lietuvių ir baltarusių kalbų riba ilgainiui tapo lenkų ir baltarusių riba. Pabrėžtina, kad šio proceso metu nebuvo visiškai polonizuota nė viena parapija, kurioje gyveno vien tik baltarusiai (Turska, 1939/1995, 32–34).

Tiesioginis H. Turskos kontaktas su informantais leido jai padaryti dar vieną svarbią išvadą: kaimo gyventojų polonizacija lietuvių substrato apylinkėse buvo glaudžiai susijusi su jų socialine padėtimi. Visų pirma, lenkų kalbą perėmė pasiturintys valstiečiai, einantys kokias nors pareigas, pvz., viršilos, miškininko ir kt. Kiekvieną valstietį, mokantį lenkiškai, kaimynai lietuviai vadindavo *šlėkta*, nes lenkų kalba buvo suvokiama kaip pasiturinčiųjų ir bent kiek išsilavinusiųjų arba raštingų žmonių kalba ir, žinoma, katalikų tikėjimo – bažnyčios – kalba.

Kitokia situacija susiklostė su tuometiniais baltarusiais, mokančiais lenkiškai. Bendravimo sunkumų jie nepatyrė, nes jie suprato lenkus, o lenkai – juos. Todėl baltarusių valstietis nesijautė priverstas išsižadėti savo kalbos. Baltarusiai lenkų kalbą išmokdavo lengviau ir ji jiems tapo kultūrine tarme, kurią daugiausia vartojo išorinėje komunikacijoje. Tuo tarpu buityje ir artimojoje aplinkoje vartojo savo gimtąją baltarusių tarmę (Čekmonas, 1995/2017, 82–83; Turska, 1939/1995, 60).

Skirtingo lietuvių ir baltarusių lenkų kalbos suvokimo iliustracija galėtų būti tankiai apgyvendintos smulkiųjų šlėktų (bajorų) vietovės. Taigi, visiškai lietuviškame Kauno regione smulkieji bajorai ne tik patys perėjo prie lenkų kalbos, bet ir vertė šią kalbą vartoti vietinius valstiečius – t. y. lenkų kalbos naudai atsisakyti savo gimtosios lietuvių kalbos (Jakubowski, 1930, 456; Turska, 1939/1995, 60–62). Vilniaus regione, kur tarp baltarusių kaimų buvo išsibarstę nedideli smulkių šlėktų (bajorų) dvarai, valstiečiai ne tik kad neperėmė iš jų lenkų kalbos, bet ir patys bajorai, bendraudami su kaimo gyventojais ir samdomais viršilomis, daugiausia kalbėjo baltarusiškai. Ir šią kalbą jie dažniausiai vartojo greta lenkų kalbos (Turska, 1939/1995, 61–62; Kurzowa, 1993, 45).

Apklaususi 80–90 m. amžiaus žmones, tai yra gimusius apie XIX a. vidurį, H. Turska padarė išvadą, kad lenkų vietovėse su lietuvišku substratu etninės kalbos pasitraukimas prasidėjo tik trečiajame XIX a. ketvirtyje. Anot mokslininkės, šis procesas buvo gana intensyvus, nes gimusieji XIX a. 8–9-ajame dešimtmetyje nieko arba beveik nieko nesuprato lietuviškai. Daugelio pateikėjų, H. Turskos vadinamų informatorių, teigimu, jų tėvai (seneliai) lietuvių kalbą vartojo kaip slaptą, kai nenorėjo, kad jų pokalbį suprastų vaikai (Turska, 1939/1995, 34–35). Kitaip tariant, karta, gimusi paskutiniais XIX a. dešimtmečiais, užaugo ir buvo išauklėta lenkų kalbos tradicija.

Remdamiesi gautais duomenimis, mokslininkai daro išvadą, kad lenkų kalbos atėjimas į Lietuvos valstiečių kasdienybę buvo spontaniškas ir savanoriškas procesas, kurį lėmė iš esmės utilitariniai sumetimai, t. y. siekimas naujomis ekonominėmis sąlygomis, atsiradusiomis panaikinus baudžiavą, pagerinti savo socialinę ir turtinę padėtį (Čekmonas, 1995/2017, 79–81; Turska, 1939/1995, 118–119).

1.2. Lenkų kalbos kaimo dialektų situacija XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje

Lenkų mokslininkės H. Turskos interpretacijoms ir pažiūroms, pagrįstoms ne tik lauko, bet ir nuodugniais istorinių bei statistinių duomenų tyrimais, pritarė dauguma patyrusių ekspertų tiek Lietuvoje, tiek Baltarusijoje (Zinkevičius, 1993; Gaučas, 2004; Verenič, 1973; Čekmonas, 1995/2017, 61–103 ir kt.), tiek Lenkijoje, (Jurkiewicz, 1994; Kurzowa, 1993, 36–37; Rieger, 1995; Koniusz, 2001 ir kt.). Mokslininkai vieningai teigia, kad lenkų kalbos atsiradimą ir raidą buvusios LDK teritorijoje lėmė du istoriniai veiksniai: 1) dėl sąjungų pasirašymo išaugusi gyventojų imigracija iš Lenkijos Karalystės, taip pat 2) gyventojų autochtonų polonizacijos procesas. Tačiau šie du procesai nebuvo lygiaverčiai: pagrindinį vaidmenį atliko polonizacija, kuri palaipsniui apėmė įvairius LDK socialinius sluoksnius.

Tam tikros prielaidos lenkų kultūrinei kalbai formuotis LDK atsirado jau XIII–XIV a. sandūroje, tačiau lemiamos sąlygos jai vystytis susidarė vėliau, XVI a.,

masinių Lenkijos ir Lietuvos bei (Baltosios) Rusios bajorų kontaktų dėka, po Liublino unijos pasirašymo. Iki XVIII a. pabaigos į polonizacijos procesą buvo įtraukta dauguma Lietuvos *šlėktų* (bajorų) ir miesto gyventojų.

Susiklosčiusios istorinės aplinkybės sukūrė ypatingą kultūrinių lenkų tarmių ir vietinių lenkų tarpusavio santykių raidą. Jei etninėse lenkų žemėse susiformavę teritoriniai dialektai buvo natūrali autochtonų lenkų kalbos raida feodalizmo sąlygomis, tai LDK lenkų kalba buvo vėlesnė atneštinė aukštesnio socialinio sluoksnio kalba, tapusi ne teritorinėmis, kaip Lenkijoje, o kultūrinėmis tarmėmis ar, tiksliau sakant, kultūrinėmis lenkų kalbos atmainomis.

Lenkų kalbos plitimas į Lietuvos kaimus prasidėjo tik XIX a. Tuo laikotarpiu susiformavo trys nemaži, tačiau gana uždari lenkų arealai: Vilniaus, Kauno ir Smalvų. Pasak H. Turskos, dauguma sulenkintųjų vietos gyventojų buvę tikri lietuviai, nes baltarusiai (kitur vadinami *gudais*), kaip jau minėta, lenkinimo įtaką pajuto tik siauroje juostoje, besiribojančioje su lietuvių gyvenama teritorija.

Taigi H. Turskos teigimu, Vilniaus krašto lenkiški kalbiniai arealai formavosi daugiausia buvusiose lietuvių kalbos teritorijose, nepatvirtinant prielaidos apie visuotinį pereinamąjį gudų kalbos etapą. Anot autorės, slavėjimo procesas šiame regione buvo tęstinis, tačiau jo kalbinis pobūdis laikui bėgant keitėsi: iki XIX a. lietuvių tarmes daugiausia nustelbė gudų tarmės, o nuo XIX a. jų vietą perėmė lenkų kalba, tapusi pagrindine lietuvių kalbos asimiliacijos jėga. Šio proceso sklaidą labiausiai skatino miesto, dvaro ir bažnyčios socialinis bei kultūrinis poveikis (Turska, 1939/1995, 34, 37, 59–60).

Nuo XIX a. vidurio lenkų kalba pradėjo intensyviau plisti etninėse Lietuvos teritorijose. Šis plitimas buvo netolygus ir tęsėsi iki pokario laikotarpio XX a. viduryje. Tai, kaip jau minėta, nebuvo lenkų kalbos tarmė, o išmokta kalba, susiformavusi bendrinės lenkų kalbos pagrindu (Czekmonas, 1991/2017). Šios kalbos ypatybės labai priklausė nuo to, kas ja kalbėjo: turtingesnieji ir kilmingesnieji mokėsi gramatiškai taisyklingos kalbos. Tačiau kai lenkų kalbą išmoko valstiečiai, kurie dažniausiai buvo neraštingi arba pusiau raštingi, išryškėjo specifinės tarminės lenkų kalbos ypatybės. Tos ypatybės nebuvo būdingos tradiciniams lenkų dialektams, o tai buvo skoliniai iš lietuvių ar baltarusių tarmių, nes abi šios kalbos buvo ir yra vartojamos didelėje rytinėje Lietuvos dalyje ir Baltarusijos pasienyje su Lietuva (Čekmonas & Grumadienė, 1993/2017).

Todėl lenkų kalbos plitimas LDK buvo visiškai tolygus ekspansijai, t. y. jam buvo būdingas tam tikras agresyvus elgesys su kaimiečių kalba, pavyzdžiui, vietinių pasakojimuose užfiksuota atvejų, kai lenkų kunigai atsisakydavo laidoti lietuvius.

Šis ekspansyvus ir gerokai vėlesnis valstiečių lenkinimas pastebimai skyrėsi nuo ankstesnio savanoriško šlėktų lenkėjimo.

Dvikalbiame baltarusių (mokslo darbuose vartojamas terminas *gudai*, *gudų kalba*) ir lietuvių paribyje bei pačioje Lietuvoje baltarusiai lenkėjo nevienodai. Lenkų kalbos ir baltarusių šnektų tarpusavio sąveikos ypatybes lėmė palyginti artima jų giminystė ir visuotinis panašumas. Kita vertus, kaip pažymėjo H. Turska, į Vilniuje susiformavusią šnekamąją lenkų kalbą buvo įtraukta daug baltarusių kalbos žodžių ir formų. Taip pat daug lenkiškų žodžių ir posakių įsiskverbė į baltarusių kalbą. Vilniaus apylinkėse šių abiejų kalbų garsai buvo tariami vienodai, baltarusiškai, kadangi lenkų kalbos vartotojai čia buvo vietiniai gyventojai, o ne persikėlusieji (Turska, 1939/1995, 34–37). Todėl visiškai pamatuota teigti, jog per kontaktus lenkų kalbos „Vilniaus“ variantas ir baltarusių kalba suartėjo, tokia lenkų kalba tapo kaip sava, todėl suprantama baltarusiams.

Dėl lenkų tautinės savimonės stiprėjimo baltarusiai katalikai pradėjo labai savita forma lenkinti savo kalbą. Antai jie ėmė ją suvokti kaip „kaimietišką“, „nekultūringą“, „negramatišką“, apskritai – „prastą“ lenkų kalbos atšaką. „Mes lenkai, bet šnekame paprastai“, – taip sakant tiek Lietuvos, tiek Baltarusijos paribio kaimuose galima išgirsti dar ir dabar. Jie supranta, kad tai skirtingos kalbos ir tarimu, ir morfologija, ir žodynu. Ir dar. Daugelis net priešina jas ir mano, jog tikrasis lenkas negalįs būti tas, kuris nemoka lenkų kalbos. Kaimo žmonės anksčiau, kaip rodo XX a. vidurio ir pabaigos ekspedicijų duomenys, netgi geriau skyrė lenkų ir gudų kalbas. Dėl to yra kaltas mokymasis lenkų mokyklose, lenkų rašto pažinimas, pažintis su Lenkijos lenkais. Tačiau lygia greta gudakalbiai yra labai jautrios lenkiškosios savimonės lenkai. Net ir tie, kurie yra baigę aukštuosius nefilologinius mokslus, gana dažnai yra linkę „prastąją“ šnektą laikyti mišria lenkų kalbos tarme. Pažymėtina, kad daugelis lietuvių net nežino, kad tose vietovėse šnekama dviem – lenkų ir baltarusių – kalbomis ir yra įsitikinę, kad visi jie ten kalba lenkiškai.

Dėl minėtų priežasčių lenkų kalba, pradėjusi plisti tarp kaimo gyventojų, neišstūmė baltarusių tarmių. Bet kokiu atveju, abi kalbos šiame regione egzistavo kartu, bet buvo ir tokių regionų, kur nebuvo baltarusiškai kalbančių gyventojų, tik lietuviškai, tokiu atveju lygiagretaus egzistavimo tarpsnis buvo daug trumpesnis, nes įsigalėdavo lenkų kalba. Baltarusiškai bent iš dalies kalbančiuose kaimuose lenkų ir baltarusių kalbos ilgai galėjo gyvuoti greta, nes jos pasiskirstė vartojimo sferomis: baltarusių tarmė tapo namų kalba (neoficiali), o lenkų kalba – viešojo bendravimo kalba (oficiali). Verta paminėti, kad nė vienoje iš autochtonų baltarusių gyvenamų teritorijų mokslininkai niekada neužfiksavo lenkų vienkalbystės salų. Užfiksuotos tik pavienės šeimos, kurios namuose pradėjo kalbėti lenkiškai. Taigi, baltarusių kalba laikėsi ir išsilaikė spaudžiama lenkų kalbos todėl, kad ji anksti

prarado „tautos skiriamąją“ funkciją, tautinės savimonės gimimo procese ji tapo neutrali (plg. Tuomienė, 2023, 84–92).

2. Dėl Pietryčių Lietuvos etninių grupių tapatumo

Lingvistai, etnologai ir sociologai, tyrę pietryčių Lietuvos etninių grupių tapatumą, konstatavo, kad dviejų didžiausių miestų ir rajonų – Vilniaus ir Šalčininkų – lenkų saviidentifikacija ar tautinis sąmoningumas skiriasi. Aiškesnė saviidentifikacija reikalauja gilesnio „savęs“ permąstymo ir suvokimo. Mokslininkai teigia, kad Vilniaus miesto ir rajono lenkų identitetas ir sąmoningumas išreikštas daug stipriau (Kazėnas et al., 2014, 80–83). Tai gali paaiškinti ir terminą *tuteišiai*, kuris ne visiems Lietuvos lenkams priimtinas, o kai kurie jį sieja su prasčiokiškumu, valstietiškumu ir žemesniu socialiniu sluoksniu.

Tiesa, kai kuriems Lietuvos lenkams *tuteišio* gyventojo apibūdinimas turi neutralią, priimtiną reikšmę, atspindinčią tam tikrą nacionalinį ir kultūrinį identitetą, o kitiems tai yra visiškai nepriimtinas terminas, turintis įžeidžiančią reikšmę ir siejamas su įtampa tarp Lietuvos lenkų ir Lietuvos etninių grupių. Tai aiškintina lenkų kalbos paplitimo tose vietovėse pobūdžiu. Jeigu lenkų kalba plito baltarusiškai šnekančioje vietovėje, ji nekėlė didesnių neigiamų emocijų, o ten, kur lenkų kalba yra išstūmusi anksčiau vartotą lietuvių kalbą, ten vertinimas dramatiškesnis, turintis neigiamą atspalvį.

Šis tyrimas parodė, kad apklausti žmonės lenkų kalbos vartojimą dažniausiai nurodydavo kaip vieną iš svarbesnių etniškumo elementų. Pašnekovės, g. 1944 m. Kaniūkų k., samprotavimai:

> *Polacy są tu od czasów starożytnych, były dwie zmiany ustrojowe, zmieniły się też granice kraju, ale nadal będziemy mówić po polsku jak dawniej [...].*
>
> Lenkai čia buvo nuo senų senovės, du kartus keitėsi valdžia, pasikeitė ir valstybės sienos, bet mes vis tiek kalbėsime lenkiškai kaip anksčiau [...].

Daugelis vyresniosios kartos žmonių, o ypač tie, kurie lenkiškose pradinėse mokyklose spėjo išmokti skaityti ir rašyti (meldžiasi, lenkiškai skaito Bibliją), viešose vietose, ypač bažnyčioje, vartoja vietinį lenkų kalbos variantą. Beje, Šalčininkų miesto ir rajono katalikų bažnyčiose pamaldos laikomos lenkų kalba. Iš 13-os bažnyčių tik trijose greta lenkų kalbos pamaldos laikomos ir lietuviškai. Vilniaus mieste iš 33-ų katalikų bažnyčių 14-oje pamaldos laikomos dviem kalbomis – lietuvių ir lenkų.

Jaunoji karta mokyklose išmoksta norminę arba bendrinę lenkų kalbą. Tačiau didžioji dalis apklaustųjų pripažino, kad namų aplinkoje lenkiškai bendraujama rečiau (Tamulionienė et al., 2023). Šalčininkų mieste ir rajone veikia 15 mokyklų, iš jų devyniose ugdymas vyksta lenkų kalba: 8 gimnazijose (Šalčininkuose, Baltojoje Vokėje, Butrimonyse, Dieveniškėse, Eišiškėse, Jašiūnuose, Turgeliuose, Kalesninkuose) ir vienoje pagrindinėje mokykloje Pabarėje. Lenkiškose mokyklose lenkų gimtosios kalbos ir literatūros programos siejamos labiau su Lenkija, kitaip tariant, lenkų kalbos vadovėliai su Lietuvos istorija ir kultūra siejami minimaliai, tačiau duomenys rodo, kad jaunosios kartos atstovai, ypač gyvenantys mieste, socialinio ir kultūrinio „atitolimo“ nuo sostinės nejaučia. Pastebimas jaunų žmonių siekis įsitvirtinti Lietuvos, o ne kaimyninių šalių darbo rinkoje. Pirmiausia dėl to, kad baigę gimnazijas jauni žmonės beveik nesusiduria su valstybinės kalbos nemokėjimo problema. Didelės įtakos čia turėjo ir Lietuvos edukacinė politika: rusiškose ir lenkiškose mokyklose lietuvių kalba tapo privaloma, nuo 2010 m. valstybiniai abitūros egzaminai laikomi lietuvių kalba.

Regiono kaimo vietovėse, ypač pasienyje su Baltarusija, lenkų kalba atlieka ne kasdienės, o kaip ir XX a. pradžioje – labiau reprezentacinės, kultūringos, konfesinės kalbos vaidmenį. Netgi tie vietiniai žmonės, kurie ir visai nemoka lenkiškai, lenkų kalbą pripažįsta savo gimtąja kalba (Tuomienė, 2021). Tai patvirtino ne vienas kasdieniame gyvenime vien tik baltarusiškai bendraujantis vyresniosios ir vidurinės kartos pašnekovas: *мы гаворым па просту*, *а модлімся па польску* (mes kalbame *po prostu*, o meldžiamės lenkiškai). O vaikai į lenkiškas mokyklas dažnai ateina nemokėdami lenkų kalbos (plg. Tuomienė, 2022a, 185–187, 189–191).

3. Stereotipas *lenkas lygu katalikas*

Tyrimo metu apklausti visų trijų kartų Pietryčių Lietuvos ir etninių Baltarusijos vietovių gyventojai įvardijo savo religinių apeigų kalbą: galima daryti prielaidą, kad XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje mažų gyvenviečių ir kaimų, kuriuose vyksta religinės apeigos, gyventojai, kalbėdami apie religiją ir tikėjimą, linkę vartoti vieną kalbą – lenkų. Pasak daugumos vyresnio ir vidutinio amžiaus gyventojų, daugiakalbėje aplinkoje kasdieniame gyvenime galima kalbėti ta kalba, kurios reikia konkrečioje situacijoje – lenkų, rusų, baltarusių ar lietuvių, tačiau bažnyčioje meldžiamasi tautos ir etninės grupės, kuriai priklausoma, kalba. Tik nedidelė dalis miestuose ir miesteliuose gyvenančių kalbėtojų išreiškė kitokią nuomonę: jie save laiko lietuvių tautybės gyventojais, tačiau daugumoje regiono bažnyčių mišios laikomos tik lenkų kalba. Tiesa, pastaraisiais metais kelios regiono bažnyčios patenkino poreikį, ypač jaunesnės kartos, religines pamaldas atlikti lietuvių kalba. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajone yra 13 katalikų bažnyčių: 7-iose iš jų – Akmenynės, Butrimonių, Norviliškių, Pabarės, Šalčininkų, Tabariškių ir Turgelių – mišios ir

kitos religinės apeigos laikomos tik lenkų kalba, o 6-iose – Dieveniškių, Eišiškių, Jašiūnų, Kalesninkų, Rūdninkų ir Šalčininkų – mišios ir kitos religinės apeigos laikomos dviem kalbomis – lietuvių ir lenkų[2].

Vyresniosios ne lietuviškai kalbančios kartos tautiškumo suvokimas siejamas su bažnyčia ir grindžiamas atitinkamos kalbos – lenkų – vartojimu per religines apeigas ir ritualus. Vienas iš pagrindinių kriterijų – lenkų kalbos mokėjimas, tiksliau, gebėjimas melstis lenkiškai (plg. Savukynas, 2003, 87–89). Privačiame kasdieniame gyvenime galima kalbėti ta kalba, kurią žmonės yra įpratę vartoti. Viešojoje erdvėje dėl praeities įvykių žmonės atidžiau renkasi kalbą, suprasdami, kad bendravimas, pavyzdžiui, lietuvių kalba, gali kelti grėsmę jų saugumui ar tautybei. Ši paribio gyventojų patirtis, kaip minėta, siejama su netolimais istoriniais įvykiais ir jų pasekmėmis – XX a. vykę valstybiniai konfliktai dėl Pietryčių Lietuvos kontrolės ir dažni smurto protrūkiai prieš šiame krašte gyvenančius žmones išmokė prisitaikyti prie naujų aplinkybių ir vengti aiškiai identifikuoti savo priklausymą vienai ar kitai etninei grupei, atskleisti savo tautybę (plačiau žr. Tuomienė, 2023, 74–82). Iš vyresniosios kartos užfiksuoti prisiminimai, liudijantys apie žmonių, ypač lietuvių, persekiojimą dėl kalbos ir tautybės.

Tačiau žengiant į sakralinę erdvę, kaip pastebi sociologai, etnolingvistai ir kiti tyrėjai, priklausymas konfesijai apibrėžia ir priklausymą etninei grupei – kalba tampa itin svarbiu kriterijumi (Korzeniewska, 2013, 160–162; Kuznecovienė, 2006). Kitaip tariant, konfesinis kriterijus apibrėžia ir kalbos vartojimo taisykles. Tai dar kartą rodo, kad religinė tapatybė yra svarbi apibrėžiant žmonių etninę tapatybę. Remiantis gyventojų pasakojimais, tampa aišku, kad tarpukariu lenko kataliko stereotipas tapo vietos gyventojų įvardijimo būdu, o šalia jo kaip sinonimas atsirado etnonimas lenkas, kuris, tačiau, labiau reiškė *vietos* gyventojo etninę, o ne tautinę *lenko* tapatybę (plg. Savukynas, 2003, 89–91; Daukšas, 2014).

Pažymėtina, kad tik vietos lietuviai – mažuma tiriamame regione – kalbą laiko svarbiausiu tautiškumo elementu. Vyresnės kartos gyventojų prisiminimai liudija, kaip po kiekvienos okupacijos[3] buvo stengiamasi atkurti lietuvių kalbos teises, pirmiausia bažnyčioje ir mokykloje, o vėliau ir visose kitose gyvenimo srityse. Tai lėmė ne vieną konfliktinę situaciją, pavyzdžiui, bažnyčiose (Misius, 2002, 102–123; Martinkėnas, 2015). Prisiminimų užfiksuota visose etninėse lietuvių salose, pvz.:

[2] Šaltinis: http://www.ltvirtove.lt/baznycios.php?sav=salcininku_rajono_savivaldybe.

[3] Kalbama apie Lietuvos okupacijas ir aneksiją XX a.: kaizerinės Vokietijos okupaciją 1915–1918 m. Pirmojo pasaulinio karo metu, Lenkijos okupaciją Vilniaus krašte ir vakarinėje dabartinės Baltarusijos dalyje 1920–1939 m., Vokietijos okupaciją 1940–1945 m. Antrojo pasaulinio karo metu, Sovietų Sąjungos okupaciją ir aneksiją 1940–1990 m.

> *Varanavo bažnyčioj susimušė svietas* [žmonės], *nes neleido lietuviškai mišių laikyti. Toje bažnyčioje du kunigai buvo, lietuvis ir palėkas* [lenkas]. *Prieš karą kaimuose tik lietuviai buvo. Tai bažnyčioje akmenimis svaidėsi. Rodūnios bažnyčioje irgi žmonės mušėsi. Lenkai su lietuviais. Bobos* [moterys] *viena kitai už plaukų, varė laukan* [į lauką]. *Lenkų mišios praėjo, jie niekur neina, gieda toliau. Lietuviai suėjo vidun, o lenkai ir toliau gieda, neleidžia pradėti lietuviškų mišių. Na tai bobos stumdosi, už lopinukų* [skarelių] *viena kitai* [čiumpa].
>
> (Moteris, g. 1917 m. Ramaškonių k. Varanavo r. (Baltarusija), 2004 m. įrašė N. Tuomienė. Įrašas Nr. 806 01 Z. V.-V. saugomas asmeninėje N. Tuomienės fonotekoje).

Dauguma respondentų, gyvenančių pietrytiniame Lietuvos pasienyje ir už jo ribų, save laikė lenkais. Reikia pripažinti, kad nemaža jų dalis anksčiau išsamiau nesidomėjo savo tautybės ar lenkiškų šaknų klausimais. Kai kurie prisiminė savo dvikalbius senelius, kurie kalbėjo baltarusių ir lietuvių kalbomis, tačiau jų tėvai ir jie patys jau buvo deklaravę savo lenkų tautybę. Jie pabrėžė esminį lenkiškos tapatybės bruožą – pakanka žinoti, kad jų tėvai ar seneliai (ar kai kurie iš jų) kalbėjo ir meldėsi lenkiškai, nes jie yra tikri katalikai.

Verta paminėti, kad apklausta jaunoji karta Baltosios Vokės, Butrimonių, Eišiškių, Gudelių, Turgelių, Šalčininkėlių ir kitose vietovėse išreiškė abejones dėl paveldėto lenkiškumo. Visų pirma, todėl, kad kasdieniame gyvenime jie bendrauja, skaito ir rašo rusų ir lietuvių kalbomis. Švietimo įstaigose jie mokosi lenkų kalbos, tačiau kasdieniame gyvenime vartoja kitas kalbas. Lenkų kalba yra trečioje ar ketvirtoje vietoje. Vis aktualesnė tampa anglų kalba. Kai kurių tėvai ar seneliai mokėjo ir vartojo lietuvių kalbą, tačiau sovietmečiu savo vaikų kalbėti lietuviškai jau neišmokė. Tas faktas verčia šios kartos žmones suabejoti, kokios tautybės jie iš tikrųjų yra. Todėl jie neturi aiškių atsakymų į klausimus, kokia jų etninė priklausomybė.

Lenkais save laikantys vietos gyventojai, ypač vyresnioji karta, atskleisdami savo ar giminės gyvenimo istorijas, pateikia klausytojui savo praeities versiją: jų seneliai ir proseneliai buvę lenkų kilmės „ponai“, meldęsi ir kalbėję tik lenkiškai, pripažinę lenkų kultūrą, papročius ir senąsias tradicijas. Deja, iš gyventojų išgirstų naratyvų tikrumo ar prasimanymo patikrinti dažniausiai neįmanoma, tad telieka tik pasikliauti pasakotoju. Reikia pastebėti, kad bendruomenė, kurioje gyvena kalbėtojas, tokį jo kilmės „aiškinimą“ pripažįsta. Tokiu būdu gyventojui suteikiamas *vietinio*, *senbuvio*, turinčio savo istoriją, statusas (plg. Korzeniewska, 2013, 164–166; Šutinienė, 2015).

Taigi, grįžtant prie stereotipo *lenkas lygu katalikas*, matyti, kad tai labiausiai atsispindi kalboje. Neretai žodžiai *lenkas* ir *katalikas* vartojami sinonimiškai. Turgelių,

Dieveniškių, Butrimonių, Varanavo, Rodūnios, Pelesos apylinkėse užfiksuoti gyventojų pasakojimai patvirtina tokią tendenciją: dauguma lenkais save laikančių gyventojų įsitikinę, kad lenkiškumas „savaime" kyla iš buvimo kataliku. Tačiau lenkų kultūroje lenko kataliko stereotipas yra sudėtingesnis ir platesnis reiškinys, apimantis ne tik gebėjimą melstis lenkiškai, bet ir nemažai religinių apeigų bei tradicijų. Tačiau atlikti tyrimai patvirtino faktą, kad lenkų kataliko samprata Pietryčių Lietuvoje ir aplinkinėse vietovėse išliko paprastesnė. Yra bent dvi šio paprastumo priežastys.

Pirmoji priežastis – tyrėjai šiame stereotipe įžvelgia LDK aristokratijos (šlėktų) ideologijos liekanas, kultūriškai orientuotos į lenkiškumą. Be to, šlėktos siekė nuslopinti besiformuojantį lietuvių tautinį judėjimą, galėjusį turėti įtakos ir valstiečiams lietuviams. Šios ideologijos šalininkai pripažino schemą, paremtą Lenkijos krikščionių ir Lietuvos pagonių priešprieša. Todėl minėtasis lenko kataliko stereotipas gali būti lenkų ir lietuvių tautinių judėjimų susidūrimo liekana ir siekia XIX a. (Savukynas, 2003, 88–91).

Antra priežastis – tarpukario metu oficialia tapusi polonocentristinė ideologija, skleidžiama pirmiausia per mokyklas ir bažnyčią (plg. Daukšas, 2012, 175–177, 184–189).

Šios įžvalgos rodo, kad tarpukariu katalikų lenko stereotipas tapo *vietinių* įvardijimo būdu, o etnonimas *lenkas* ėmė veikti šalia jo kaip sinonimas, tik reiškiantis ne tautinį, o etninį vietinio lenko tapatumą. Šią mintį patvirtina kalbintų vietos gyventojų paminėti faktai: vyresnio amžiaus moteris iš Didžiųjų Sėlų kaimo nesugebėjo apibūdinti etninio skirtumo tarp savęs, savo šeimos ir lietuvių, gyvenančių tame pačiame kaime. Pašnekovė pripažino, kad kaimynystėje gyvena lietuvių šeima, kad vyresni moka ir lenkiškai, bet lietuviškai jiems kalbėti lengviau. Pastebėtina, kad pokalbio pabaigoje pašnekovė savo pozicija suabejojo, plg.:

> *[...] tu mieszkali ich rodzice. Mówili różnymi językami, ale łatwiej im było mówić po litewsku. Teraz mieszka tu ich syn z rodziną. On też mówi po polsku, do mnie zawsze mówi tylko po polsku. Do tego* [rodo į bažnyčios pusę] *polskiego kościoła chodzi cała rodzina. Wzięli ślub w naszym kościele, tutaj ochrzcili swoje dzieci. Dlatego są Polakami. Jak inaczej?*
>
> Čia gyveno jų tėvai. Kalbėjo visaip, bet lietuviškai kalbėti jiems buvo lengviau. Dabar čia gyvena jų sūnus su šeima. Jis moka ir lenkiškai, visada su manimi kalba tik lenkiškai. Visa šeima eina į šitą lenkų bažnyčią. Susituokė mūsų bažnyčioj, savo vaikus čia pakrikštijo. Todėl jie yra lenkai. Kaip kitaip?
>
> (Moteris, g. 1944 m. Daulėnų k., Didžiųjų Sėlų apyl., Šalčininkų r., 2011 m. įrašė K. Rutkovska. Įrašas Nr. 668 01 J. D. saugomas LKI Geolingvistikos centro Tarmių archyve).

Antras įdomus atvejis – keli vidurinės kartos Rūdninkų apylinkių gyventojai, įvardiję save lenkais, paprašyti apibūdinti lietuvių tautinę ir tikybinę priklausomybę, pabrėžė, kad lietuviai katalikais tapo daug vėliau nei lenkai. Jų teigimu, seniau visi lietuviai buvę pagonys, todėl lenkų karaliai vyko į Lietuvą lietuvių krikštyti. Tačiau tikslių istorinių datų ar faktų dėl LDK krikšto nepateikia, sako, kad remiasi senų žmonių pasakojimais, plg.:

> *Litwini nie są dokładnie katolikami. Byli poganami i polacy ich ochrzcili. Potem przez długi czas byli jeszcze poganami. A polacy zawsze byli katolikami. Litewskie modlitewniki wykonane są z języka polskiego. Niedawno pojawiła się tu msza litewska.*
>
> Lietuviai ne visai katalikai. Jie buvo pagonys ir lenkai juos pakrikštijo. Po to jie vis tiek dar ilgai buvo pagonys. O lenkai tai visada buvo katalikai. Lietuvių maldaknygės iš lenkų kalbos padarytos (išverstos). Lietuviškos mišios neseniai čia atsirado.
>
> (Moteris, g. 1950 m. Rūdninkuose, Šalčininkų r., 2011 m. įrašė K. Rutkovska, A. Pacino, J. Šulska, I. Lavrinovič. Įrašas Nr. 634 02 H. M. saugomas LKI Geolingvistikos centro Tarmių archyve).

Nemažai ir kitų Rūdninkų apylinkėse kalbintų žmonių bandė išdėstyti Lietuvos krikšto istoriją, bet tikslios datos, įvykių sekos ir asmenybių, dalyvavusių šiame istoriniame įvykyje, išvardyti negalėjo. Vieni stengėsi apibūdinti lietuvių religinę priklausomybę, pabrėždami, kad jei ne lenkų pastangos, „lietuviai ilgai gyventų pagonybėje".

Jaunosios kartos atstovai laikosi kiek kitokios nuomonės. Keliuose skirtinguose punktuose (Rūdninkų, Tabariškių, Šalčininkėlių, Kuršių, Šalčininkų, Miežionių, Vėžionių, Eišiškių ir Varanavo) užrašyta atvejų, kai jaunesni pateikėjai konstatuoja, kad nuo senų laikų įprastas religinis-tautinis tapatybės apibūdinimas neatitinka šiandieninės tikrovės ir jiems tampa visiškai neaktualus. Kai kurie kalbėtojai tik perpasakojo istorijas, girdėtas iš savo tėvų, senelių ar apskritai vyresniosios kartos gyventojų, bet aiškesnio savo pasirinkimo, požiūrio į religijos ir kalbos sąsajas nė vienas kalbėtojas nesuformulavo. Todėl galima teigti, kad naujas religinis-tautinis modelis dar nesusiformavęs.

4. Istorinė savimonė ir istorinė atmintis

Kitas ne mažiau svarbus dalykas, apie kurį reikėtų kalbėti, yra tai, ką tiriamų paribio vietovių gyventojams reiškia istorinė savimonė ir istorinė atmintis. Tyrėjų nuomone, istorinės savimonės atsiradimas žymi etninės tapatybės transformaciją į tautinę tapatybę (plg. Korzeniewska, 2013, 164–166).

Mokslo darbuose teigiama, kad tradicinėms bendruomenėms būdingas cikliškas laiko suvokimas, kai nėra poreikio ir galimybių pagrįsti, fiksuoti ir išsaugoti istorinę patirtį. Racionalus praeities pažinimas ir istorinių įvykių interpretacija yra svarbi tautinio tapatumo dalis. Ji suteikia žmonėms tęstinumo jausmą, įprasmina jų moralinius įsipareigojimus vienai ar kitai tautinei grupei (plačiau žr. Connerton, 1989, 6–40).

Tokia savimonė yra žmogaus istorinės patirties formavimosi atskaitos taškas, tiksliau, sąmoningo dalyvavimo istoriniuose įvykiuose, turinčiuose įtakos žmogaus atstovaujamos tautos likimui, išraiška. Tiriamame paribio regione aptikta įvairių istorinės atminties apraiškų – individualių ir, tikėtina, atsitiktinių (plg. Kłoskowska, 1996). Pavyzdžiui, vyresnioji karta prisimena savo tėvų ir senelių pasakojimus apie Lenkijos karalienės Jadvygos ir LDK kunigaikščio Jogailos vedybas, Žečpospolitos laikus, pateikia trumpų žinių apie tolimus giminaičius, galbūt dalyvavusius 1863–1864 m. Abiejų Tautų Respublikos sukilime prieš Rusijos imperijos valdžią. Datos ir vardai dažnai painiojami.

Nemažai vidurinės kartos atstovų savo prisiminimų nesieja su platesniu istoriniu kontekstu. Kai kuriems įvykiams, kurių dalyviais neretai buvę ir patys gyventojai, pavyzdžiui, Armijos Krajovos veikla Turgelių apylinkėse ir vadinamosios Turgelių Respublikos įkūrimas, išsaugoti pristigo motyvacijos (plačiau žr. Garšva & Grumadienė, 1993; Bubnys, 1994).

Galima daryti prielaidą, kad, pavyzdžiui, partizaninio karo ar karinio konflikto metu paribio teritorijų gyventojų tautinis identitetas buvo silpnas, todėl jie galėjo vienareikšmiškai susitapatinti su bet kuria tautybe ir būti motyvuoti veikti bet kurios šalies pusėje. Skirtumas tarp *savojo* ir *svetimo*, *vietinio* ir *atvykusio* buvo svarbiausias veiksnys, formavęs jų tapatybę ir elgesį tuo metu. Taigi kritiškas, pavyzdžiui, ne tokio tolimo istorinio laikotarpio – Antrojo pasaulinio karo, pokario, sovietmečio, atgimimo – pasekmių vertinimas Pietryčių Lietuvoje ir etninėse Lietuvos teritorijose netapo istorinės savimonės elementu, vienijančiu ir integruojančiu vietos gyventojus. Įvairūs istoriniai įvykiai lieka žmogaus arba jo šeimos atmintyje, o ne istorinės atminties kontekste.

Grįžtant prie tapatybės ir religijos temos, atkreiptinas dėmesys į sovietmečio laikotarpį, kai tikintieji negalėjo išvengti ideologinės įtakos. Tomis sąlygomis tradicinė *vietinio* gyventojo tapatybė, apimanti etninius ir religinius elementus, nebegalėjo būti išreikšta įprastais būdais – buvo apribotas tautinio tapatumo formavimosi procesas. Sovietų valdžia skleidė ateizmo idėjas, todėl religinės apeigos apsiribojo svarbiausiomis bažnytinėmis ir šeimos šventėmis, tokiomis kaip santuoka, krikštas, laidotuvės. Dažnai visi šie religiniai ritualai ir apeigos buvo atliekamos slapta, pavyzdžiui, kitos parapijos bažnyčioje ar savo namuose.

1 LENTELĖ. Kalbų vartojimas religinių apeigų metu (situacija XX a. vid. – XXI a. pr.).

Karta, kalba / Plotas, punktas	Gyventojų karta	Kalba, vartojama religinių apeigų metu
Pietryčių Lietuvos punktų vietovės	vyresnioji (apie 60–95 m.)	▪ lenkų: oficiali, vieša aplinka – bendrinė ▪ privati, šeimos ir namų – vietinis variantas
	vidurinė (apie 40–59 m.) jaunesnioji (apie 18–39 m.)	▪ lenkų: oficiali, vieša ir iš dalies privati, namų aplinka – bendrinė ▪ lietuvių: bendrinė
Šiaurvakarinės Baltarusijos punktų vietovės	vyresnioji vidurinė	▪ lenkų: oficiali, vieša aplinka – bendrinė, privati, namų – vietinis variantas ▪ baltarusių tarmė
	jaunesnioji	▪ lenkų: bendrinė, iš dalies vietinis variantas ▪ baltarusių bendrinė, iš dalies tarminė

Pasak informantų, nepaisant politinių aplinkybių, sovietmečiu giminystės ryšiai buvo palaikomi ir stiprinami per katalikų bažnyčios apeigas. Tyrėjų duomenys ir gyventojų pasakojimai patvirtina, kad šeima buvo pati tikriausia ir svarbiausia religinė bendruomenė, o sovietmečiu – vienintelė. Kaip tik šeima, giminė formavo ir išsaugojo religinį tapatumą. Nors jos vaidmuo laikui bėgant mažėja (plg. Korzeniewska, 2013, 175–179).

Lentelėje apibendrinti duomenys apie kalbų vartojimą religinių apeigų ir bažnytinių pamaldų metu rodo, kad lenkų kalba išliko viena pagrindinių konfesinių kalbų ir pietrytinėje Lietuvos dalyje, ir lietuvių kalbos tęsinyje Baltarusijoje. Pabrėžtina, kad pastaraisiais dešimtmečiais lietuvių kalbos vartojimas per religines apeigas šiuose dviejuose plotuose akivaizdžiai pasikeitė: Lietuvoje mišios aukojamos dviem kalbomis – lenkų ir lietuvių, o Baltarusijoje – lenkų ir baltarusių.

Tyrimas atskleidė, kad XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje mišriuose kalbų vartojimo atžvilgiu regionuose pagrindinis bendruomenės identifikavimo kriterijus išlieka konfesinė priklausomybė. Kaip tik religinė tapatybė leidžia žmonėms, kalbantiems baltarusių tarme *po prostu*, vadintis „lenkais“. Taigi kalba kaip identifikavimo kriterijus gali būti nulemta tik tada, kai ji funkcionuoja jau esamoje kultūrinėje aplinkoje, tiksliau – kai funkcionuoja pagal religinės sferos taisykles. Todėl įtvirtinti lietuvių kalbą Pietryčių Lietuvos bažnyčiose vis dar yra svarbus uždavinys.

Apibendrinimas

1. XX a. pab. – XXI a. pr. Pietryčių Lietuvos ir Šiaurvakarinės Baltarusijos paribio gyventojų tapatybės tyrimai rodo, kad konfesija – vienas iš pagrindinių bendruomenės identifikavimo(si) kriterijų, suvokiamas kaip gyventojų kartų vienybės pagrindas. Tyrimo duomenys pagrindžia glaudžias lenkiškumo ir katalikybės, t. y. etninės ir religinės, tapatybės sąsajas.

2. Tarpukariu *lenko kataliko* stereotipas buvo tapęs viso tiriamojo regiono vietinių gyventojų įvardijimo būdu. O etnonimas *lenkas* imtas taikyti visiems vietos gyventojams nepriklausomai nuo jų vartojamų kalbų, nes pagrindiniu kriterijumi buvo tapęs gebėjimas melstis lenkiškai. Gyventojų pasakojimai patvirtina tokią tendenciją: dauguma lenkais save laikančių žmonių buvo (ir tebėra) įsitikinę, kad lenkiškumas „savaime“ kyla iš buvimo kataliku.

3. Atliktas tyrimas patvirtino anksčiau mokslininkų nustatytą faktą, kad *lenko kataliko* samprata Pietryčių Lietuvoje ir Šiaurvakarinėje Baltarusijoje yra schematiška ir daug paprastesnė nei dabartinėje Lenkijoje.

4. Lenkų kalbos mokėjimo lygis nebuvo ir nėra toks svarbus kaip pats pasirinkimas vartoti tik lenkų kalbą konfesiniams reikalams. Kasdieniame gyvenime vartojamos kelios tiriamoms teritorijoms būdingos kalbos: lietuvių (mažiausiai), baltarusių, lenkų ir rusų. Lietuviškai kalbantys vietos gyventojai iki XX a. vidurio buvo intensyviai slavinami. Lietuvių kalba sparčiai nyko iš bažnyčios, mokyklos ir administracijos. Lietuviai, ypač tie, kurie pradėjo kalbėti ir melstis lenkiškai, „tapo“ lenkais, nes buvo katalikai.

5. Pietryčių Lietuvoje *lenko kataliko* stereotipas, tarpukariu vartotas kaip visų nelietuviškai kalbančių vietinių gyventojų įvardijimas, jau tapo apskritai *lenko* etnonimu ir dabar vartojamas sinonimiškai. Lenkų kalba čia išliko iš esmės pagrindine konfesine kalba šalia vis dažniau imtos vartoti lietuvių kalbos. Istorinės savimonės atsiradimas žymi etninės tapatybės transformaciją į tautinę tapatybę, todėl galima konstatuoti, kad dėl istorinių peripetijų Pietryčių Lietuvoje ši transformacija dar neįvyko. Šiaurvakarinėje Baltarusijoje etninio ir tautinio identiteto situacija tarp katalikų iš esmės nepasikeitė – dauguma jų save laiko lenkais.

LITERATŪRA

Bubnys, A. (1994). *Lenkų pogrindis Lietuvoje 1939–1940 m.* Kaunas: Lituanica.

Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Czekmonas, W. (2017). Nad etniczną i językową mapą Polaków litewskich – o teraźniejszości i przyszłości. In L. Kalėdienė (sud.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 115–127. (Pirmasis leidimas: 1991)

Čekmonas, V. (2017). Dar sykį apie rankraščių likimą, arba įvedamojo straipsnio pratarmė. In L. Kalėdienė (sud.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–107. (Pirmasis leidimas: 1995)

Čekmonas, V., & Grumadienė, L. (2017). Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. In L. Kalėdienė (sud.), *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 108–114. (Pirmasis leidimas: 1993)

Daukšas, D. (2012). Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, *12 (21)*, 167–193.

Daukšas, D. (2014). Paribio identitetai: Punsko ir Šalčininkų atvejai. *Etniškumo studijos*, *2*, 89–106. Prieiga https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1469783883323/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A., Šliavaitė, K., & Šutinienė, I. (2016). *Etniškumas ir identitetai pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. Prieiga https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2019/04/Etniskumas_identitetai_visas.pdf.

Garšva, K., & Grumadienė, L. (sud.). (1993). *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Gaučas, P. (2004). *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė–1939 m.* Vilnius: UAB „Inforastras".

Jakubowski, J. (1930). Język polski na Kowieńszczyźnie. *Przegląd Współczesny*, *32*, 450–456.

Jurkiewicz, J. (1994). Osadnictwo polskie w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle badań historycznych. *Acta Baltico-Slavica*, *22*, 237–255.

Kazėnas, G., Jakubauskas, A., Gaižauskaitė, I., Kacevičius, R., & Visockaitė, A. (2014). *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kłoskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Koniusz, E. (2001). *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich" Jana Karłowicza*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

Korzeniewska, K. (2013). „Vietinis" (*tutejszy*), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, *2*, 149–179. Prieiga https://lstc.lt/wp-content/uploads/2023/03/2013_2-Etniskumo-studijos.pdf.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w*. Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kuznecovienė, J. (2006). Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, *18*, 84–107.

Makauskas, B. (1991). *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius: Valstybingumo studijų centras.

Martinkėnas, V. (2015). Lenkinimas Vilniaus vyskupijos bažnyčiose 1897–1939. *Vilniaus krašto lenkinimas*. Punskas: Aušra, 42–70.

Misius, K. (2002). Lietuvių kalba Lydos apskrities bažnyčiose XX a. pradžioje. *Lydos krašto lietuviai* (t. I). Kaunas: Poligrafija ir informatika, 102–133.

Moszyński, K. (1918). Stosunki narodowościowe w Wileńskiem. *Myśl Polska*, *4*(1/2), 22–27.

Nitsch, K. (1925). Język polski w Wileńszczyźnie. *Przegląd Współczesny*, *12*, 25–32.

Rieger, J. (1995). W sprawie genezy i ewolucji polszczyzny w Wielkim Księstwie Litewskim. *Studia nad Polszczyzną Kresową*, *8*, 31–38.

Rutkovska, K. (2015). Lenkų kalbos tarmės Lietuvoje: stratifikacija ir funkcionavimas. In Z. Babickienė, & L. Pečkuvienė (parengė), *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – cultural heritage of European Nations.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 127–141.

Savukynas, V. (2003). Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu. *Kultūrologija*, *10*, 80–98.

Stravinskienė, V. (2010). Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m. *Istorija*, *77*(1), 42–51.

Šutinienė, I. (2015). Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūrėje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, *37*(2), 85–105. Prieiga https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2015.2.9866.

Tamulionienė, A., Poderienė, N., & Vaičiakauskienė, S. (2023). *Lietuvos mokyklų lenkų ir rusų kalba mokinių kalbos vartojimo polinkiai ir kalbinės nuostatos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://doi.org/10.35321/e-pub.63.mokyklu-lenku-rusu-kalba.

Tuomienė, N. (2021). Lietuvių ir baltarusių kalbų fonetikos sąveika Rodūnios apylinkėse. *Respectus Philologicus*, *40*(45), 48–60. Prieiga https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2021.40.45.91.

Tuomienė, N. (2022a). Kalbų funkcionavimas Šalčininkų apylinkėse: kaita ir konkurencija. In V. Meiliūnaitė, D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, L. Brazaitienė, & N. Tuomienė, *Lietuviškumo (savi)raiška Šalčininkų rajone: aplinkybės ir galimybės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 184–202. Prieiga https://doi.org/10.35321/e-pub.61.lietuviskumo-saviraiska.

Tuomienė, N. (2022b). Kodų kaitos funkcijos Pietryčių Lietuvos diskurse. *Linguistica Lettica*, *30*, 238–265. Prieiga https://doi.org/10.22364/lingualet.30.

Tuomienė, N. (2023). *Kalba ir tapatybė Pietryčių Lietuvos ir Baltarusijos paribiuose (XX a. II pusė – XXI a. pradžia)* (1 dalis). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://doi.org/10.35321/e-pub.68.paribio-kalbos-tapatybe.

Turska, H. (1995). *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie.* (Sud., įvad. str. V. Čekmonas). Vilnius: Mintis. (Pirmasis [faksimilinis] leidimas: 1939)

Ušinskiene, V. (2016). K voprosu o formirovanii pol'skih govorov v Litve: polemika vokrug G. Turskoj. *Slavistica Vilnensis*, *61*, 63–79. Prieiga https://doi.org/10.15388/SlavViln.2016.61.10644.

Verenič, V. (1973). Sostojanie i perspektivy izučenija „polščyzny kresovoj". In V. Martynov (red.), *Pol'skie govory v SSSR* (č. 1). Minsk, 183–201.

Vyšniauskas, V. (2020). „Čia pas mus" – kraštietiškumas Pietryčių Lietuvoje: Šalčininkų rajono atvejis. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, *20*(29), 81–104. Prieiga https://doi.org/10.33918/25386522-2029004.

Wasilewski, L. (1912). *Litwa i Białoruś. Przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe*. Kraków: Książka.

Zielińska, A. (2008). Zmiana, zachowanie i utrata języka w rodzinach na pograniczu słowiańsko-bałtyckim. In A. Engelking, E. Golachowska, & A. Zielińska (red.), *Tożsamość – Język – Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 165–176.

Zinkevičius, Z. (1993). *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

KALBOS (VARIANTŲ) KONCEPTUALIZACIJA: NAUJOSIOS AKMENĖS GYVENTOJŲ VAIZDINIAI

Conceptualization of Language Varieties: The Perceptions of Naujoji Akmenė Residents

Valodas varietāšu konceptualizācija: Naujoji Akmenes iedzīvotāju priekšstati

MONIKA STANKIENĖ (MONIKA STANKIENE)

ABSTRACT

Keywords:
conceptualization of language, language attitudes, images of a language variety, objective and subjective features, perceptual dialectology, borderland Samogitians

Conceptualization of language is one of the fundamental elements of the image of language variability. The current study aims to reveal what objective (primarily, difference-based) and subjective (primarily, experiential) linguistic and non-linguistic features are included in the conceptualization of language varieties by the ordinary members of a language community at the level of declarative attitudes and how their inclusion, depending on the generation, reflects certain values of a language variety. The author analyzes a segment of the material used in the complex research based on the methodology of perceptual dialectology and sociolinguistics that was carried out in Naujoji Akmenė, a border town of Samogitia.

The research data show that the members of the Naujoji Akmenė ordinary language community (i.e., younger and older generations) tend to identify their language variety with the local one. They describe and evaluate it by the same linguistic and non-linguistic attributes. The most prominent features are linguistic (i.e., prosody, endings, lexis, etc.), and they are likely to function at the level of image, which serves as the basis for distinguishing between different language varieties. These features allow the inhabitants of Naujoji Akmenė to distinguish the local linguistic variety from other varieties. On the other hand, by the declared reduction of linguistic differences when comparing their own and local varieties with the standard language, they allow a somewhat higher value to be given to a variety of lower markedness.

The respondents consistently identified the non-linguistic features when comparing the local and their own language varieties with those of other areas and with the standard language. The representatives of the older generation more clearly distinguish their own language variety from the standard language and the language varieties of other areas, as presumably a more dialectally marked one. In contrast, the younger respondents tend to make their language variety closer to the standard language. It shows that the conceptualization of the local variety requires a complex approach in its evaluation. The respondents representing different generations may perceive and conceptualize their own language variety as more or less dialectally marked, which reveals the heterogeneity of the local language variety.

KOPSAVILKUMS

Valodas konceptualizācija ir viens no būtiskākajiem valodas variabilitātes elementiem. Šī darba mērķis ir atklāt, kādas objektīvās (galvenokārt uz atšķirībām balstītās) un subjektīvās (galvenokārt uz pieredzi balstītās), lingvistiskās un nelingvistiskās iezīmes tiek iekļautas valodas varietāšu konceptualizācijā no vienkāršo valodas kopienas locekļu skatpunkta deklaratīvo attieksmju līmenī, kā arī to, kā atkarībā no paaudzes šo iezīmju iekļaušana atspoguļo noteiktas valodas varietātes vērtības. Autore analizē daļu no empīriskā materiāla, kas iegūts plašākā pētījumā, balstītā uztveres dialektoloģijas un sociolingvistikas metodoloģijā. Pētījums veikts Naujoji Akmenē – Žemaitijas pierobežas pilsētā.

Pētījuma dati liecina, ka Naujoji Akmenē valodas kopienas vienkāršie locekļi (proti, gan jaunākās, gan vecākās paaudzes pārstāvji) mēdz identificēt savu valodas varietāti ar lokālo. Viņi to apraksta un vērtē, izmantojot vienas un tās pašas lingvistiskās un nelingvistiskās iezīmes. Izteiktākas ir lingvistiskās iezīmes (t. i., prosodija, galotnes, leksika u. c.), un tām, visticamāk, ir nozīmīga funkcija varietātes veidošanā, tās ir kā pamats dažādu valodas varietāšu atšķiršanai. Šīs iezīmes ļauj Naujoji Akmenes iedzīvotājiem atšķirt lokālo lingvistisko varietāti no citām. No otras puses, deklaratīvi samazinot lingvistiskās atšķirības, salīdzinot savu un lokālo varietāti ar standartvalodu, relatīvi augstāka vērtība tiek piešķirta varietātei ar vājāku dialektālo marķējumu.

Respondenti konsekventi identificē arī nelingvistiskās iezīmes, salīdzinot lokālo un savu valodas varietāti ar citu reģionu varietātēm un standartvalodu. Vecākās paaudzes pārstāvji skaidrāk nošķir savu valodas varietāti no standartvalodas un citu reģionu varietātēm, to, iespējams, uztverot kā dialektāli izteiktāku. Savukārt jaunākie respondenti mēdz tuvoties standartvalodai, uzsverot savas varietātes līdzību tai. Tas liecina, ka lokālās varietātes konceptualizācija prasa kompleksu pieeju tās novērtējumā. Dažādu paaudžu respondenti var uztvert un konceptualizēt savu valodas varietāti kā vairāk vai mazāk dialektāli marķētu, kas savukārt atklāj lokālās varietātes heterogēno raksturu.

Atslēgvārdi:
valodas konceptualizācija, attieksme pret valodu, priekšstati par valodas varietāti, objektīvās un subjektīvās pazīmes, perceptīvā dialektoloģija, pierobežas žemaiši

Įvadas

Perceptyviosios dialektologijos ir apskritai naujausiuose tarmėtyros tyrimuose įvedus *emic* ir *etic* perspektyvų skirtį (dėl skirties žr. Pike, 1967, 37–41) paprastojo kalbos bendruomenės nario žiūra *iš vidaus* (žr. Iannàccaro & Dell'Aquila, 2001, 265) leidžia įvairiapusiškai vertinti kalbinį variantiškumą, taip pat ir variantiškumo vaizdinius, o viena pamatinių variantiškumo vaizdinio dalių yra kalbos konceptualizacija. Pasirinktos tirti Naujõsios Akmėnės, esančios Žemaitijos paribyje, gyventojų nuostatos, atsižvelgiant į tai, kad paribio vietovės yra vienos iš labiausiai veikiamų kalbos kaitos procesų, kurie šios vietovės atveju fiksuojami tiek *etic* (Murinienė, 2018, 38–39; taip pat žr. 2015), tiek *emic* (Triaušytė, 2019, 72–73) diskurso atstovų.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kokie objektyvieji (pirmiausia skirties) ir subjektyvieji (pirmiausia reflektuojamos patirties) kalbiniai ir nekalbiniai požymiai deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu įtraukiami į paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbos variantų konceptualizaciją ir kaip jų įtrauktis, priklausomai nuo kartos, atspindi tam tikras kalbos varianto vertes. Tikslui pasiekti išsikeliami šie uždaviniai: 1) aptarti kalbos (variantų) konceptualizacijos vietą kalbos vaizdinyje; 2) apžvelgti metodologines tyrimo prieigas kalbos (variantų) konceptualizacijai tirti; 3) atskleisti sociolingvistinius Naujõsios Akmėnės jaunesniosios ir vyresniosios kartų atstovų portretus; 4) išanalizuoti kalbos (kaip abstrakto), vietinio kalbos varianto ir asmens kalbos varianto konceptualizavimo polinkius per kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktį.

Straipsnyje analizuojami 104 Naujõsios Akmėnės gyventojų kiekybiniai apklausos duomenys, kurie papildomi tikslinių grupių diskusijų medžiaga. Duomenys yra kompleksinio perceptyviosios dialektologijos ir sociolingvistikos metodika paremto tyrimo, vykdyto Naujõjoje Akmėnėje, paribio Žemaitijoje, medžiagos dalis, apimanti kalbos ir jos variantų konceptualizacijos klausimus.

1. Kalbos (variantų) konceptualizacija kaip vaizdinio dalis

Vaizdinys yra paprastojo kalbos bendruomenės nario kategorija, įvesta perceptyviojoje dialektologijoje, įteisinus žiūrą į kalbinį variantiškumą *iš vidaus* (žr. Iannàccaro & Dell'Aquila, 2001, 265). Jei kalba (ar kalbos variantas) yra objektyvi realybė *per se*, vaizdinys yra antrinė kategorija, t. y., apibendrintai tariant, *apie* kalbą (ar kalbos variantą). Ji glaudžiai susijusi ir su *emic* bei *etic* skirtimi, atspindinčia du žiūros taškus į variantiškumą: per mokslininko (*etic*) ir paprastojo kalbos bendruomenės nario (*emic*), kuris nėra ekspertas, perspektyvą (Aliūkaitė & Mikulėnienė, 2019, 3–4; Aliūkaitė et al., 2020, 49–55; Cramer, 2018, 63–66; dėl skirties žr. Pike, 1967, 37–41). Pati vaizdinio kategorija gali būti siejama su mentaliniu žemėlapiu

(angl. *mental map*) (žr. Diercks, 2002; Aliūkaitė, 2009, 165–166; Cramer, 2021, 2–3), dialekto vaizdiniu (angl. *dialect image*) (žr. Inoue, 1999, 147, 158) ir vadinamąja kalbinių į(si)tikinimų planeta (angl. *linguistic planet of belief*) (Bounds et al., 2021, 16–19). Jis [vaizdinys] gali būti atskleidžiamas taikant ne tik pieštinio žemėlapio užduotį, bet ir kitas metodologines prieigas, pvz., reikšminių žodžių techniką (angl. *the „keywords" technique*) (žr. Garrett et al., 2005, 37–54), atitinkamai formuluojant klausimus, siekiant gauti informacijos apie tam tikras kalbos (ar kalbos varianto) vaizdinio dalis, pvz., kalbines varianto charakteristikas (pvz., Aliūkaitė et al., 2017, 53). Taip pasiekiami *konceptualūs* paprastųjų kalbos bendruomenės narių *pasauliai*, galima išsiaiškinti giliai įsišaknijusius ar atskleisti numanomus įsitikinimus apie kalbą (ir jos variantus) ir net pačios kalbos prigimtį ir esmę (Preston, 2010, 3). Taigi vaizdinys yra holistinė sistema, aprėpianti (tariamas, menamas) žinias, nuostatas, įsitikinimus ir kt. apie tam tikrą kalbą (ar jos variantus), ir jo išsklaida bei vertinimas papildo ir plečia kalbos variantiškumo analitinį diskursą. Vaizdiniui nekeltinas tikslumo ar aiškumo reikalavimas, jo dekonstrukcija sietina su klausimais *kodėl toks susiformavo, kokį poveikį gali turėti kalbos (varianto) kaitai, ar gali veikti kalbinį elgesį* ir t. t.

Viena pamatinių variantiškumo vaizdinio dalių yra kalbos ir (arba) jos variantų konceptualizacija. Kalbos (varianto) konceptualizacija gali skleistis per metaforines kalbos (varianto) sampratas (žr. Berthele, 2002, 29–39; 2010, 267–269), erdvines sampratas – kalbos-arealo konceptus, lokalizuojant variantus žemėlapiuose (pvz., Purschke, 2011, 93), tiek per *įžodintus* skirtingo pamato objektyviuosius ir subjektyviuosius požymius (žr. Aliūkaitė, 2019, 67–70; Aliūkaitė et al., 2020, 148–151, 194–195; Bezooijen, 2002). Taip gali būti aprėpiama skirtingų lygmenų kalbos konceptualizacija.

Šiame straipsnyje nagrinėjamai kalbos (variantų) konceptualizacijai atskleisti taikyta eksperimentinė metodologinė prieiga. Respondentams pateikti uždari (su atsakymų variantais, Likerto skale ir semantinio diferencialo skalės variantu) klausimai apie skirtingus kalbos variantus ir kuo jie skiriasi, lyginant su kitomis vietovėmis[1] (ir jų kalbos variantais) ir bendrine kalba (žr. 1 lentelę). Vartojami *kalbos* (kaip abstrakto), *vietovės kalbos* ir *mano kalbos* terminai yra pritaikyti *emic* diskurso atstovui: *kalba* vartojamas kaip apibendrinamasis terminas, *vietovės kalba* atspindi vietinį, t. y. su tam tikra vietove susijusį, kalbos variantą, *mano kalba* – tam tikro asmens vartojamą kalbos variantą, kuris nebūtinai gali būti tapatinamas su vietiniu kalbos variantu.

[1] Kadangi vertinti lietuvių kalbos variantai, kitų vietovių kalbos variantai suvokiami per priešpriešą su vietiniu kalbos variantu, įprastai siejamu su gyvenamąja vietove, įtraukiant *sava / svetima (kita)* ribą. Vadinasi, kitų vietovių kalbos variantai siejami su kitomis (t. y. ne respondentų vietine) (ne) tarminėmis vietovėmis Lietuvoje.

1 LENTELĖ. Anketos klausimai

	Kalba kaip abstraktas	**Vietovės kalbos variantas ir asmens kalbos variantas**		
Klausimai	Pratęskite mintį: „Kalba skirtingose vietovėse skiriasi...“	Man atrodo, kad mano VIETOVĖS kalba / MANO kalba nuo kitų vietovių kalbos...	Man atrodo, kad mano VIETOVĖS kalba / MANO kalba nuo bendrinės kalbos...	Man atrodo, kad mano VIETOVĖS kalba / MANO kalba, palyginti su bendrine kalba, yra...
Likerto arba semantinio diferencialo skalė		nesiskiria, šiek tiek skiriasi, nei skiriasi, nei nesiskiria, skiriasi, labai skiriasi, negaliu vertinti	nesiskiria, šiek tiek skiriasi, nei skiriasi, nei nesiskiria, skiriasi, labai skiriasi, negaliu vertinti	visiškai nesutinku, nesutinku, nei sutinku, nei nesutinku, sutinku, visiškai sutinku, negaliu vertinti
Vertintini atsakymų variantai	kirčiavimu, garsų tarimu, intonacija, galūnėmis, priesagomis, žodžiais, gražumu, skambumu, melodingumu, grubumu, senoviškumu, prestižiškumu, kaimietiškumu, vertingumu, oficialumu, taisyklingumu, sudėtingumu, aiškumu.	kirčiavimu, garsų tarimu, galūnėmis, priesagomis, žodžiais.	kirčiavimu, garsų tarimu, galūnėmis, priesagomis, žodžiais.	gražesnė, skambesnė, melodingesnė, grubesnė, senoviškesnė, prestižiškesnė, kaimietiškesnė, vertingesnė, oficialesnė, taisyklingesnė, sudėtingesnė, aiškesnė.

Pridurtina, kad klausimų diferencijavimas ir skirtingų kalbos variantų lyginimo implikavimas[2] ne tik leidžia įvertinti skirtingų požymių svarbą bei reikšmę apibrėžiant ir suvokiant kalbą ir jos variantus iš *emic* perspektyvos, bet gali būti pripažintas ir kaip tam tikras metodologinis instrumento ydingumas (dėl termino žr. Aliūkaitė et al., 2017, 51)[3]. Pažymėtina, kad sprendimas vertinti skirtingus kalbinius ir nekalbinius požymius yra sąmoningas ir gali būti pagrįstinas *emic* diskurso atliepimu ir susitapatinimu, t. y. tai daro (tiesiogiai ir (ar) netiesiogiai) ir patys paprastieji kalbos bendruomenės nariai, pateikdami atviruosius atsakymus skirtinguose sociolingvistikos, perceptyviosios dialektologijos tyrimuose. Be to, implikuojant tokią kalbos variantų kategorizaciją ir sistemą bei prašant požymius vertinti tiesiogiai, paprastieji kalbos bendruomenės nariai skatinami *susidurti* su savo kalbinių į(si)tikinimų planetomis ir jas (ne)kvestionuoti (žr. Bounds et al., 2021, 18).

[2] Plg. lyginimą implikuoja ir klausimo formuluotė: „Mano VIETOVĖS kalba, palyginti su bendrine kalba, yra...“ ir nekalbinių požymių pateikimas aukštesniojo būdvardžio laipsnio forma, pvz., gražesnė.

[3] Tyrėjų pažymima, kad toks klausimų diferencijavimas nėra ideologiškai neutralus.

Jei atvirieji tyrimo klausimai implikuoja galimą atsakymo variantą, *kokiais* požymiais apibrėžiama kalba ir jos variantai, uždarieji klausimai su atsakymų variantais ir Likerto ar semantinio diferencialo skale – vertinti, *kiek* tam tikri požymiai yra svarbūs ir reikšmingi paprastajam kalbos bendruomenės nariui kaip kalbos (varianto) sampratos pamatas. Jie suvokiami kaip viešojo diskurso apie kalbą dalis, be to, yra susiję su vyraujančia kalbos ideologija plačiajame diskurse ir jos raiška per švietimą, žiniasklaidą ir kt. priemones.

Nagrinėjant kalbos, jos variantų ir apskritai variantiškumo konceptualizaciją ir įtraukiant kalbą (kaip abstraktą), vietinį kalbos variantą bei asmens kalbos variantą apibrėžiančius kalbinius ir nekalbinius požymius, kaip svarbūs kalbos variantams apibrėžti iškyla objektyvumo ir subjektyvumo matmenys. Jų skirtį, iš pirmo žvilgsnio, būtų galima sieti su kalbiniais ir nekalbiniais požymiais, tačiau *emic* diskurso atveju, jei, pvz., vertinamas tarmiškumas, šie matmenys, vertinant objektyvųjį tarmiškumą, skyla į objektyvųjį ir subjektyvųjį tarmiškumą bei subjektyvaus pamato ir objektyvaus pamato subjektyvųjį tarmiškumą (Aliūkaitė, 2019, 67–69). Visi kalbos (ar jos varianto) požymiai kartu, nepriklausomai nuo jų objektyvumo ar subjektyvumo, tampa pamatu kompleksiniam vaizdiniui apie kalbą (ar kalbos variantą) formuotis ir paprastajam kalbos bendruomenės nariui yra vienodai svarbūs, nes kartu kuria vertę, galinčią turėti įtakos kalbos (varianto) prestižui, vartojimui ir kt.

Apibendrintų (gramatikos, leksikos, fonetikos, kt.) kalbinių požymių įtrauktis ir pateiktis grįstina dialektologijos, geolingvistikos tyrimais (žr. Mikulėnienė & Meiliūnaitė, 2014, pvz., fonetikos ypatybių skyrimas 77–79, taip pat žr. Naujõsios Akmẽnės kalbos varianto aprašą Murinienė, 2018, 38–45), kas yra *etic* diskurso atspindys, kokiais kriterijais matuojamas kalbos variantų skyrimas ir skirtumai, taip pat ir perceptyviosios dialektologijos tyrimų duomenimis, t. y. paprastųjų kalbos bendruomenės narių geolingvistine kompetencija, išskirtais objektyviaisiais kalbiniais požymiais (žr. Aliūkaitė et al., 2020, 174–177), kurie yra *emic* diskurso pamatas. Pvz., tiriamieji galėjo rinktis kirčiavimą, garsų tarimą, intonaciją, galūnes, priesagas, žodžius. Nors šie kalbiniai požymiai *etic* diskurse vertinant skirtingus kalbos variantus turėtų būti tikslintini, *emic* diskurse, suvokiant ribotas kalbines paprastųjų kalbos bendruomenės narių žinias, jie veikia kaip abstrahuoti įžodinti stimulai įvertinti, ar konkrečioje kalbinių požymių kategorijoje įžvelgiama skirtumų.

Nekalbinių požymių įtrauktis grįstina *emic* diskurso duomenimis, remiantis perceptyviosios dialektologijos tyrimais (pvz., žr. Aliūkaitė et al., 2017, 70–75), kalbinių nuostatų tyrimais (pvz., Bezooijen, 2002), standartizacijos ideologijos, NORM'o modelio atspindžiais kalbinių nuostatų tyrimuose (pvz., Raila & Subačius, 2016, 136–141; Ramonienė, 2017, 99–110; Vaicekauskienė, 2017). Pavyzdžiui, tiriamieji galėjo rinktis gražumą, skambumą, melodingumą, grubumą, senoviškumą, prestižiškumą, kaimietiškumą, vertingumą, oficialumą, taisyklingumą, sudėtingumą, aiškumą.

2. Tiriamoji vietovė ir jaunųjų bei vyresniųjų Naujõsios Akmėnės vietinio kalbos varianto atstovų sociolingvistinis portretas

Naujóji Akmėnė yra vienas iš Žemaitijos paribio miestų, kuriame fiksuojami vietinio kalbos varianto pokyčiai. Pastebima, kad daugelis skiriamųjų šiaurės žemaičiams telšiškiams būdingų fonetikos ypatybių yra išnykusios, o pats Naujõsios Akmėnės vietinis kalbos variantas sąlygiškai vadinamas geolektu[4] (Murinienė, 2018, 38–39, taip pat žr. 2015). Kalbiniai pokyčiai Naujõjoje Akmėnėje pastebimi ne tik *etic* diskurso atstovų, vertinant kalbinius požymius, bet ir *emic* – paprastųjų kalbos bendruomenės narių, reflektuojančių blankesnį tarminį žymėtumą (žr. Triaušytė, 2019). Taigi tarminių variantų kaitos epicentre atsiduriantys paprastieji kalbos bendruomenės nariai gali būti tiriami ir kaip kalbinių požymių, ir kaip nuostatų, kalbinių vaizdinių, reakcijų į kalbinius pokyčius šaltinis. Būtent pastarasis, t. y. *emic* – paprastųjų kalbos bendruomenės narių – diskursas per perceptyviosios dialektologijos ir nuostatų sociolingvistikos metodologines prieigas yra nagrinėjamas šiame straipsnyje.

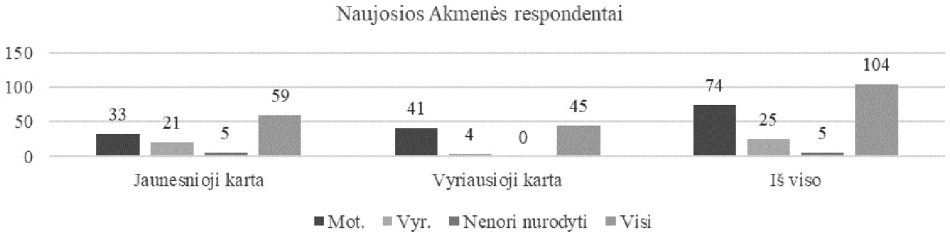
Iš viso nagrinėjami 104 Naujõsios Akmėnės respondentų duomenys. Tyrime dalyvavo 74 moteriškos lyties atstovės, 25 – vyriškos lyties ir 5 respondentai nenorėjo nurodyti savo lyties (žr. 1 pav.). Lyginant respondentų pasiskirstymą pagal amžių, apklausti 59 jaunesniosios kartos atstovai (57 proc. visų respondentų) ir 45 vyriausiosios[5] kartos atstovai (43 proc. visų respondentų). Jaunieji respondentai yra Naujõsios Akmėnės Ramučių gimnazijos III–IV gimnazijos klasių mokiniai, o vyriausieji – Naujõsios Akmėnės Trečiojo amžiaus universiteto studentai. Jaunuolių amžius svyruoja nuo 17 iki 19 metų, o vyriausiosios – nuo 54 iki 85 (vidurkis – 71 metai). Nors vyriausiosios kartos atstovų amžiaus spektras platus[6], jie priskirtini vienai kartai, amžiaus kategoriją apibendrinant kaip apimančią tam tikrą gyvenimo tarpsnį (Eckert, 1997, 151).

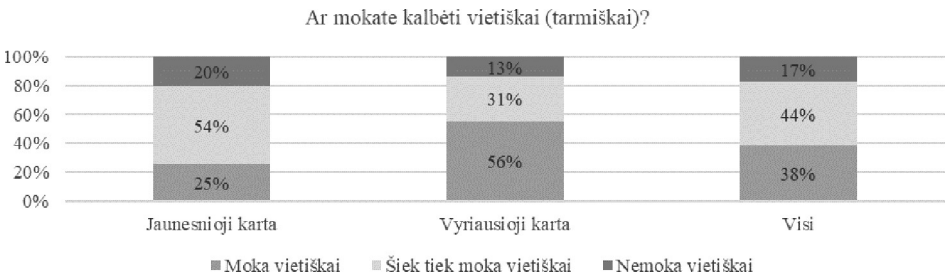
[4] Plg. Geolektas, kaip naujojo, t. y. pakitusio, tarminio varianto kategorija, yra laikomas tradicinės tarmės tęsiniu, tačiau apibūdinamas kaip nehomogeniškas, o tradicines tarmes ir patarmes skyrusios ribos geolekto atveju tampa slankios, be to, varianto nehomogeniškumas atsiskleidžia ir per heterogenišką bendruomenę, kurią sudaro skirtingos lyties, amžiaus, išsilavinimo žmonės (Aliūkaitė & Mikulėnienė, 2014, 41–42).

[5] Pažymėtina, kad straipsnyje analizuojant duomenis pramaišiui kartu su vyriausiosios kartos terminu vartojamas ir vyresniosios kartos nedarant skirties. Svarbiausia pristatomame tyrime yra šių dviejų kartų atstovų (jaunųjų ir vyriausiųjų) atskyrimas tarpusavyje.

[6] Respondentų, kurių amžius yra iki 60 metų, yra vos 3.

1 PAVEIKSLAS. Naujõsios Akmėnės respondentų duomenys pagal kartas ir lytį (*n* = 104)

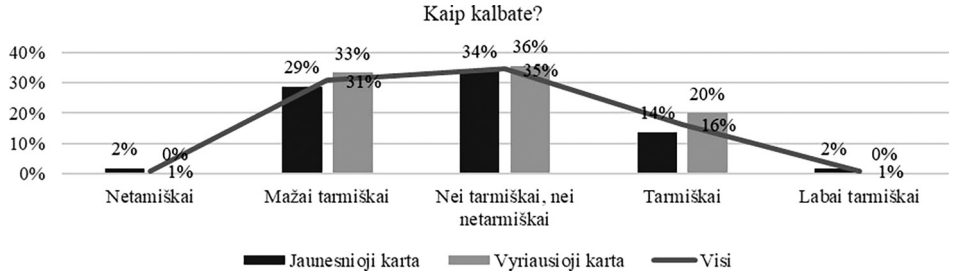

2 PAVEIKSLAS. Naujõsios Akmėnės gyventojų deklaruojama vietinio kalbos varianto kompetencija (*n* = 104)

Amžius yra vienas iš kintamųjų, atspindinčių nehomogenišką kalbinę bendruomenę. Skirtingų kartų tiriamieji ne tik gali turėti skirtingą kalbinę patirtį ir geolingvistinę, sociolingvistinę kompetenciją, kalbines žinias, bet, vertinant iš *etic* perspektyvos, skirtingų kartų tiriamieji gali atspindėti skirtingus kalbos variantų kaitos etapus (žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė et al., 2014, 265–266) ir reprezentuoti skirtingo laipsnio tarmiškumą bei skirtingas tarmines ypatybes ar vadinamuosius tarmiškuosius žymenis (Mikulėnienė, 2019; 2020).

Sociolingvistiniam jaunesniojo ir vyriausiojo paribio žemaičių iš Naujõsios Akmėnės portretams atskleisti analizuojami deklaruojamos kalbinės kompetencijos ir kalbinio elgesio (vietinio kalbos varianto vartojimo dažnio) duomenys.

Apibendrinus kalbinės kompetencijos duomenis galima teigti, kad 79 proc. jaunesniosios kartos ir 87 proc. vyriausiosios kartos respondentų teigė moką kalbėti vietiškai (tarmiškai), tačiau deklaruojamos kalbinės kompetencijos duomenys tikslinti išskaidytu vietinio kalbos varianto mokėjimo parametru (*moka* ir *šiek tiek moka*), ir būtent lyginimas pagal jį atskleidžia skirtį tarp dviejų kartų tiriamųjų, įvardijant kalbinę kompetenciją: atitinkamai daugiau vyresniųjų (56 proc.) nei jaunųjų respondentų (25 proc.) teigė mokantys kalbėti vietiškai, o *šiek tiek* – atvirkščiai: daugiau jaunuolių (54 proc.) nei vyriausiosios kartos atstovų (31 proc.) (žr. 2 pav.). Deklaruojančių, kad nemoka kalbėti vietiškai, yra penktadalis jaunuolių, o vyriausiosios kartos atstovų – kiek daugiau nei dešimtadalis. Nors duomenys neatspindi nei objektyvios kalbinės realybės (kalbinių požymių realizacijos kalboje), realaus

3 PAVEIKSLAS. Naujõsios Akmẽnės gyventojų deklaruojamo vietinio kalbos varianto tarmiškumas (*n* = 87)

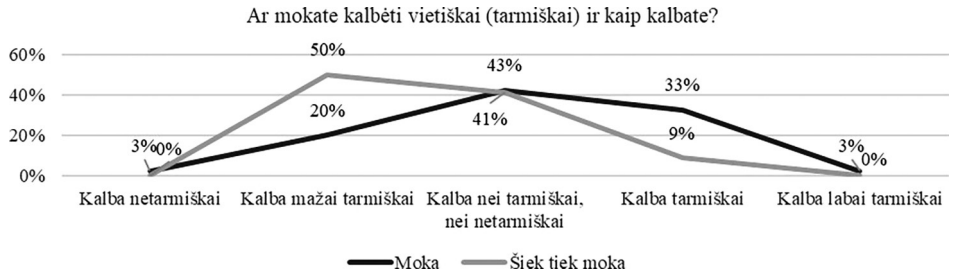
kalbinio elgesio (tikrinamas ne objektyviai, o per netiesioginę prieigą – deklaruojamas kalbines nuostatas ir savirefleksiją), tai gali būti vietinio kalbos varianto kaitos atspindys, kai vyriausiosios kartos atstovai laikytini daugiau tarminių požymių išlaikiusiais kalbėtojais ir daugiau mokantys kalbėti tarmiškai, o jaunesnioji karta šiuo atveju atspindi blankiuosius naujojo tarminio darinio požymius (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė et al., 2014, 265–266).

Deklaruojama kalbinė kompetencija tikslinama įtraukus tarmiškumo (tarminio žymėtumo) dėmenį, priskirtiną vartojamam vietiniam kalbos variantui. Apie po trečdalį tiek jaunesniosios (34 proc.), tiek vyriausiosios kartos respondentų (36 proc.) teigė kalbantys *nei tarmiškai, nei netarmiškai* ir *mažai tarmiškai* (atitinkamai 29 ir 33 proc.) (žr. 3 pav.). Penktadalis vyresniosios kartos atstovų nurodė kalbantys *tarmiškai*, o tarp jaunesniosios kartos atstovų tokių yra kiek daugiau nei septintadalis (14 proc.). Apibendrinus *emic* diskurso atstovų įvardytą žodinį tarmiškumą balais[7], visų respondentų deklaruojamo kalbėjimo tarmiškumo balas yra 1,83 (iš galimo maksimalaus įverčio 4), kas atspindėtų vidurkinį kalbėjimą *nei tarmiškai, nei netarmiškai*. Labai panašus apibendrintas tarmiškumas yra jaunesniosios (1,81), ir vyriausiosios (1,9) kartų atskirai.

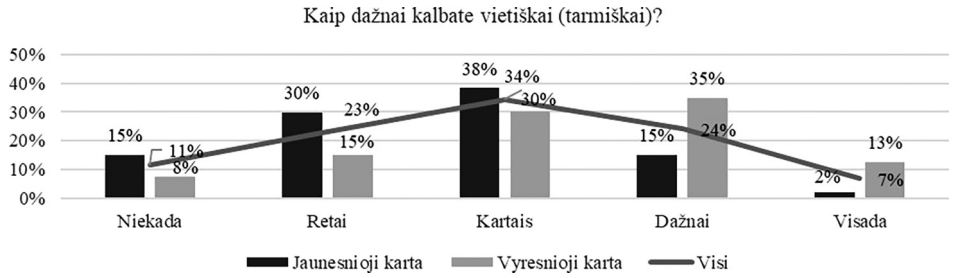
Tai, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai vietinį kalbos variantą sieja su pakitusiu ir mažiau tarmiškai žymėtu, rodo vietinio kalbos varianto mokėjimo ir jo vartojimo koreliacija: kuo mažiau teigia mokantys, tuo mažiau žymi tarmiškai kalbantys ir atvirkščiai – kuo labiau moka, tuo tarmiškiau teigia kalbantys (žr. 4 pav.).

Vertinant vietinio kalbos varianto vartojimo dažnį, matyti daugiau skirtumų tarp skirtingo amžiaus respondentų nei vertinant asmens kalbos varianto tarmiškumą.

[7] Žodiniams įvertinimams, kurie respondentams pateikti semantinio diferencialo skalėje, priskyrus balus (*netarmiškai* – 0, *mažai tarmiškai* – 1, *nei tarmiškai, nei netarmiškai* – 2, *tarmiškai* – 3, *labai tarmiškai* – 4), apskaičiuotas vidurkis.

4 PAVEIKSLAS. Naujõsios Akmẽnės gyventojų deklaruojamos kalbinės (tarminės) kompetencijos sąsaja su dažniu (apibendrinti abiejų kartų duomenys) (*n* = 86)

5 PAVEIKSLAS. Naujosios Akmenės gyventojų deklaruojamas vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis (*n* = 87)

Apibendrinus įvardytą žodinį dažnį balais[8], tiek jaunesnioji, tiek vyriausioji karta pasižymi kaip *kartais* vartojanti vietinį kalbos variantą (jaunesnioji – 1,6, vyriausioji – 2,3 iš 4), tačiau vyriausiosios kartos atstovai teigia linkę kalbėti vietiškai dažniau nei jaunuoliai. Būtent tarp jaunuolių esti daugiau respondentų, teigiančių, kad *niekada* nevartoja ir *retai* vartoja vietinį kalbos variantą, tarp vyresniųjų – žymiai daugiau *dažnai* ir *visada* vartojančiųjų (žr. 5 pav.).

Apibendrintai tariant, išplėsti kalbinės kompetencijos klausimai ne tik tikslina deklaruojamos kalbinės kompetencijos ir elgesio diskursą nuostatų lygmeniu, bet ir leidžia įvertinti aktualius naujiesiems kalbos variantams vertinti ir reflektuoti parametrus, tikslinančius sociolingvistinį respondentų portretą bei atspindinčius kalbos varianto kaitos refleksiją ir *emic* diskurse. Trumpai tariant, abiejų kartų respondentai reflektuoja vietinį kalbos variantą kaip mažiau tarmiškai žymėtą, iš deklaruojamų duomenų preliminariai Naujõsios Akmẽnės respondentus būtų galima laikyti mažiau aktyviais tarmės (tiksliau – vietinio kalbos varianto) vartotojais (žr. tarmės vartotojo tipologiją – Blanchet & Armstrong, 2006, 254), bet palyginus kartas tarpusavyje vyriausiosios kartos atstovai laikytini aktyvesniais nei jaunuoliai. Pažymėtina, kad toks jaunesniosios ir vyriausiosios kartų atstovų

[8] Žodiniams įvertinimams, kurie respondentams pateikti semantinio diferencialo skalėje, priskyrus balus (*niekada* – 0, *retai* – 1, *kartais* – 2, *dažnai* – 3, *visada* – 4), apskaičiuotas vidurkis.

portreto apibūdinimas yra vienpusis ir neatskleidžia vienos svarbiausių dedamųjų, kad vietinis Naujõsios Akmẽnės kalbos variantas fiksuojamas kaip pakitęs ne tik *etic*, bet ir *emic* diskurso atstovų per skirtingus – kompetencijos, tarmiškumo, kalbos varianto vartojimo dažnio – parametrus.

3. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis į kalbos variantiškumo konceptualizaciją

Siekiant išsiaiškinti, kokie kalbiniai ir nekalbiniai požymiai įtraukiami į kalbos ir varianto konceptualizaciją, paprastųjų kalbos bendruomenės narių prašyta įvertinti, kokiais požymiais ir kaip labai skiriasi kalbos variantai. Respondentams pateikti kalbiniai ir nekalbiniai požymiai, kurie deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu turėjo būti įtraukiami (arba ne) kaip kriterijai, kuriais remiantis vertinama, ar ir kaip (naudojant semantinio diferencialo skalės variantą arba Likerto skalę) skiriasi skirtingų vietovių kalbos variantai ir vietinio asmens vartojamas kalbos variantas.

Regioniniai kalbos variantai tarpusavyje skiriasi gramatikos, leksikos, garsyno lygmenyse, todėl respondentams pateikti vertinti apibendrinti kalbiniai požymiai: kirčiavimas, garsai, galūnės, priesagos, leksika, intonacija, kurie figūruoja *etic* diskurse kaip kalbos variantų skirtumų vertinimo kriterijai (žr. Aliūkaitė, Jaroslavienė et al., 2014, 75, žr. Murinienė, 2018, 18–36). *Emic* diskurse jų objektyvumas vertintinas kaip sąlyginis ir tikslintinas atvirųjų atsakymų duomenimis, nes tam tikram kalbos variantui gali būti priskiriami ir kitų variantų požymiai (žr. Aliūkaitė, 2019, 67–68).

Respondentams pateikti ir kalbos varianto subjektyvieji estetiniai požymiai (pvz., *melodingumas*, *grubumas*), kurie vertintini per Renée van Bezooijen (2002) suformuluotų hipotezių, apibendrinančių tam tikro kalbos varianto estetikos verčių radimąsi, kritinę prieigą. Viena iš hipotezių siejama su galima prigimtine garsų verte, lemiančia didesnį tam tikro kalbos varianto estetiškumo įvertį, tačiau kitos – su standartinės kalbos įtaka, jos prestižu ir sklaida bei palaikymu viešajame diskurse, tam tikrais skirtingų kalbos variantų vartotojų stereotipais, paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbine kompetencija (jų atpažįstamais kalbos variantais), kalbos varianto suprantamumu ir kt. (plačiau žr. Bezooijen, 2002, 13–15, taip pat žr. Aliūkaitė et al., 2017, 46–47). Apibendrintai tariant, estetinių požymių įtrauktis rodo ir tam tikrus vertės santykius, kuriuose bendrinė kalba figūruoja kaip lyginamasis variantas, taip pat susijusius su kontekstinėmis žiniomis ir stereotipais, kalbos varianto vieta (socialine, psichologine prasme) skirtingų kalbos variantų sistemoje. Kalbant apie estetinį vertinimą, pažymėtina, kad respondentams garsiniai stimulai nepateikiami, todėl jie reaguoja į pateiktas kalbos variantų etiketes (Bezooijen, 2002, 16), šiuo atveju – kalba apskritai (kaip abstraktas), vietinis kalbos variantas (vietos lygmuo), asmens kalbos variantas (asmens lygmuo).

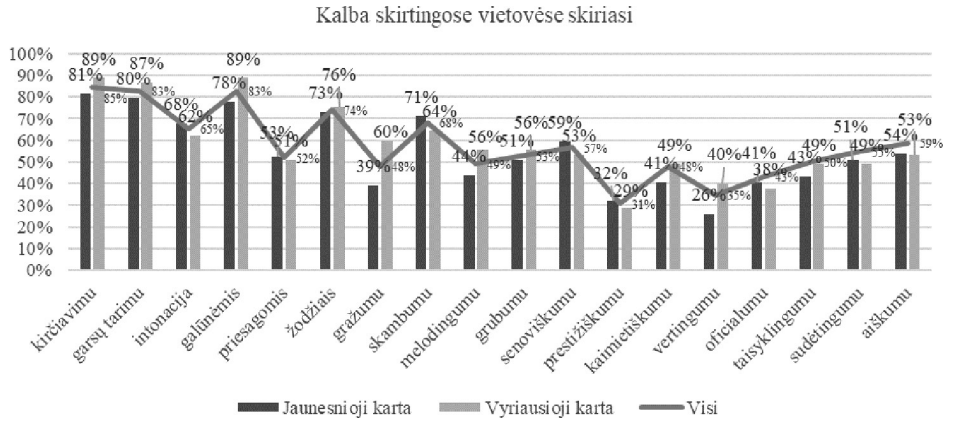
6 PAVEIKSLAS. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacijos schema

Be estetinio vertinimo įtraukiamos ir kultūrinės, socialinės charakteristikos, kurios funkcionuodamos viešajame kalbos diskurse įgyja ir objektyvumo, pvz., yra NORM'o (*senoviškumas*, *kaimietiškumas*) (žr. Aliūkaitė & Mikulėnienė, 2014, 32–33; Aliūkaitė, 2019, 66), bendrinės kalbos politikos ir standartizacijos ideologijos (*prestižiškumas*, *taisyklingumas*, *vertingumas*, *oficialumas*, *(ne)sudėtingumas*, *aiškumas*) atspindys (Raila & Subačius, 2016, 136–141; Ramonienė, 2017, 105, 108; Vaicekauskienė, 2017) ir nėra savarankiškos.

Per vietos ir asmens kategoriją vertinti įtraukiama kalbos abstrakcija (kalba apskritai, neišskiriant konkretaus kalbos varianto), vietinis kalbos variantas ir konkrečiai asmens (vietinio kalbos bendruomenės nario) vartojamas kalbos variantas, pirmiausia siekiant išsiaiškinti, ar pastarieji yra tapatinami, o įtraukiant lyginimą su kitų (ne)tarminių vietovių kalbos variantais ir bendrine kalba per minėtuosius (estetinio vertinimo, kultūrinių, socialinių charakteristikų) požymius siekiama išsiaiškinti, kokia vertė suteikiama vietiniam Naujõsios Akmẽnės kalbos variantui. Trumpai tariant, konceptualizacijos schema grindžiama kalbos varianto sampratos skaidymu per abstraktą, vietą ir asmenį, lyginimą su kitų ((ne)tarminių) vietovių kalbos variantais ir bendrine kalba, o pats turinys yra objektyvieji (kurie gali būti objektyvūs arba subjektyvūs) ir subjektyvieji (galintys būti subjektyvaus arba objektyvaus pamato) kalbiniai ir nekalbiniai požymiai, kurių visuma paprastajam kalbos bendruomenės nariui tampa pamatu kalbos varianto sampratai ir kartu tam tikroms nuostatoms formuotis (žr. 6 pav.).

4. Kalba kaip abstraktas: kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis

Vertinant apskritai, kuo kalba skiriasi skirtingose vietovėse, siekta išsiaiškinti bendruosius požymius, kurie įtraukiami į kalbos konceptualizaciją, pažvelgti į juos kaip į kriterijus (žinoma, *emic* perspektyvoje) atskirti skirtingus kalbos variantus ir įvertinti, ar yra nuoseklumas juos taikant kalbant apie savą (kaip asmens) ir vietinį kalbos variantus.

7 PAVEIKSLAS. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje (*n* = 104)

Iš apibendrintų visų Naujõsios Akmẽnės tiriamųjų duomenų matyti, kad pirmiausia išryškinami kalbiniai požymiai: daugiausiai prozodiniai (85 proc.), fonetiniai (83 proc.), taip pat galūnės (83 proc.), mažiau leksika (74 proc.), intonacija (65 proc.) ir priesagos (52 proc.) (žr. 7 pav.). Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nurodomi rečiau nei kalbiniai: daugiausiai kaip skiriamieji skirtingų vietovių kalbos variantų nekalbiniai požymiai išskiriami skambumas (68 proc.), aiškumas (59 proc.), senoviškumas (57 proc.), sudėtingumas (55 proc.), mažiausiai – prestižiškumas (31 proc.) ir vertingumas (35 proc.).

Lyginant duomenis pagal kartas, tarp abiejų kartų matyti ta pati tendencija išskiriant kalbinius požymius, kuriais, anot respondentų, skiriasi kalbos variantai skirtingose vietovėse. Tiek dauguma jaunųjų, tiek vyresniųjų respondentų nurodo, kad kalba skirtingose vietovėse skiriasi kirčiavimu (atitinkamai 81 ir 89 proc.) ir garsų tarimu (atitinkamai 80 ir 87 proc.), taip pat galūnėmis (atitinkamai 78 ir 89 proc.) (žr. 7 pav.). Kiek mažiau nurodoma leksika (atitinkamai 73 ir 76 proc.) bei intonacija (atitinkamai 68 ir 62 proc.). Kaip jau minėta, mažiausiai išskiriamos priesagos (jaunesnioji karta – 53 proc., vyriausioji – 51 proc.).

Subjektyviųjų požymių atveju matyti tam tikrų skirtumų tarp kartų. Abstraktusis estetinis – grožio – kaip skiriamasis skirtingų vietovių kalbos (jos variantų) požymis daugiau nurodomas vyriausiosios kartos (60 proc.) nei jaunesniosios (39 proc.). Su garsu ir skambėjimu susiję subjektyvieji vertinimai respondentų įtraukiami mažiau: jaunoji karta daugiau išskiria skambumą (71 proc.) nei melodingumą (44 proc.), vyriausioji karta taip pat (atitinkamai 64 ir 56 proc.), o lyginant kartas skambumas jaunuolių nurodytas daugiau nei vyresniųjų, melodingumas – daugiau vyresniųjų nei jaunuolių. Grubumas įsiterpia per vidurį: jaunuolių jis išskiriamas šiek tiek mažiau (51 proc.) nei vyriausiųjų (56 proc.). Paradoksalu, kad grubumas, remiantis kiekybiniais duomenimis, išskiriamas mažiausiai tarp subjektyviųjų su

garsu, skambėjimu susijusių požymių, o diskusijose, vertinant vietinį kalbos variantą, yra minimas dažniausiai (žr. toliau straipsnyje).

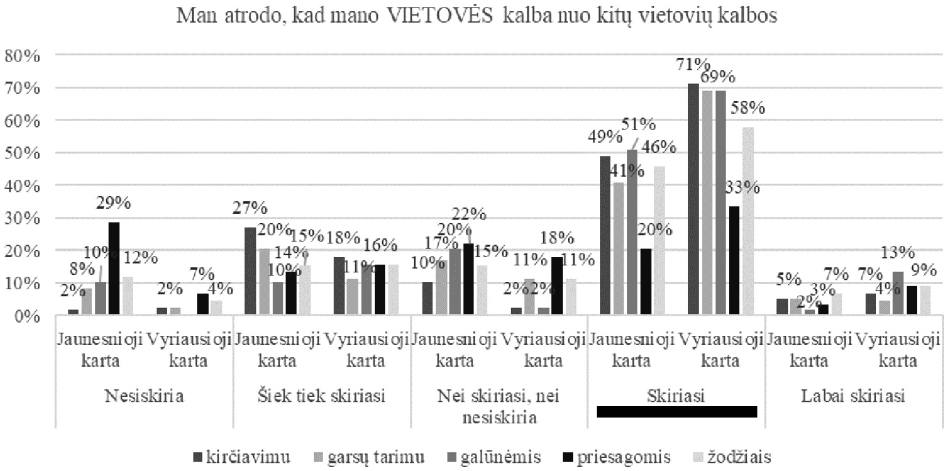
Vertinant subjektyviuosius požymius, įgyjančius ir tam tikrų objektyvumo verčių per NORM'o modelio atspindžius, kaip skiriamasis požymis daugiau nurodomas senoviškumas (jaunesnioji karta – 59 proc., vyriausioji – 53 proc.), mažiau – kaimietiškumas (atitinkamai 41 ir 49 proc.). Subjektyvieji požymiai, susiję su standartizacijos ideologijos atspindžiais, respondentų įtraukti mažiausiai: mažiausiai žymėtas prestižiškumas (jaunieji – 32 proc., vyriausieji – 29 proc.), vertingumo požymis išskirtas mažiau jaunuolių (26 proc.) nei vyriausiosios kartos atstovų (40 proc.). Oficialumas kiek daugiau išryškintas jaunųjų respondentų (41 proc.) nei vyresniųjų (38 proc.), taisyklingumas – atvirkščiai (atitinkamai 43 ir 49 proc.). Su standartizacijos ideologijos atspindžiais susijęs sudėtingumas ir aiškumas per kalbinę kompetenciją ir bendrinės kalbos, kaip universalaus kalbos varianto, įvaizdį, palyginus su kitais šios kategorijos požymiais, išskirtas labiausiai ir praktiškai beveik tos pačios dalies respondentų: kad kalba skirtingose vietovėse skiriasi sudėtingumu nurodė 51 proc. jaunuolių ir 49 proc. vyriausiosios kartos atstovų, aiškumu – atitinkamai 54 ir 53 proc. (žr. 7 pav.).

Taigi deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu kaip skiriamieji požymiai atskirti skirtingų vietovių kalbos variantus daugiausiai išryškinami kalbiniai, o iš nekalbinių – susiję su skambumu, taip pat senoviškumas ir aiškumas. Trumpai tariant, variantų skirtumų matavimas kalbiniais požymiais atspindi *etic* diskursą ir gali būti geolingvistinės kompetencijos ženklas bei atrodo, kad, būdamas objektyvaus pobūdžio, turėtų funkcionuoti kaip objektyvus ir neutralus rodiklis *per se*. Kita vertus, šie požymiai yra lengviau apčiuopiami ir, bent jau *emic* atstovų lygmeniu, gali būti suvokiami kaip mažiausiai problemiški (nes konkretūs), tačiau, kaip rodo tolimesnė analizė, yra neatsiejami ir persipynę su nekalbiniais ir lyginami su bendrine kalba gali rodyti priskiriamą didesnę vertę.

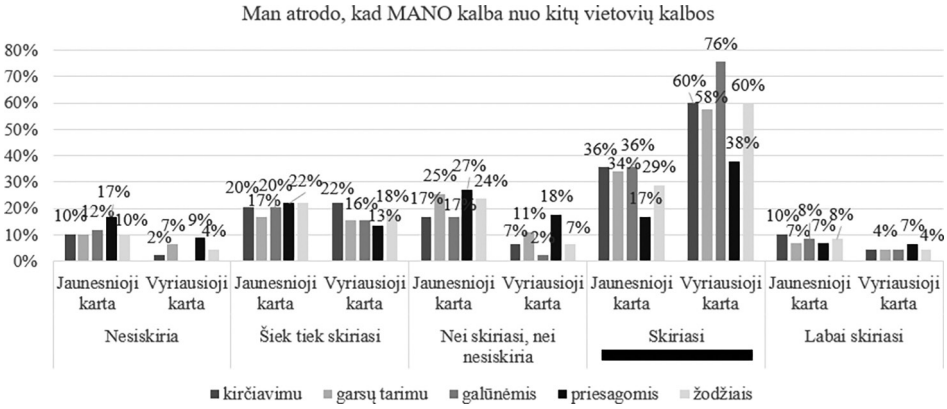
5. Asmens ir vietinio kalbos variantų konceptualizavimas: (ne)tapatinimasis per kalbinių požymių įtrauktį

Norint išsiaiškinti, ar respondentai tapatina save su vietiniu kalbos variantu ir ar taiko tuos pačius kriterijus ir požymius kaip skiriamuosius nuo kitų (asmenų, vietovių) kalbos, respondentų klausta ir apie savą – kaip asmens, – ir apie vietos (t. y. vietinį) kalbos variantą. Nors pagal vietos matmenį respondentai gali būti priskiriami tai pačiai kalbinei bendruomenei, ji yra heterogeniška dėl skirtingų kartų atstovų realizuojamo stipresnio ar silpnesnio tarmiškumo, skirtingų tarminių požymių ar tarmiškųjų žymenų, įtraukiamų nevienodu laipsniu, santykio (Mikulėnienė, 2019, 56–57, 60–61; 2020, 4–5).

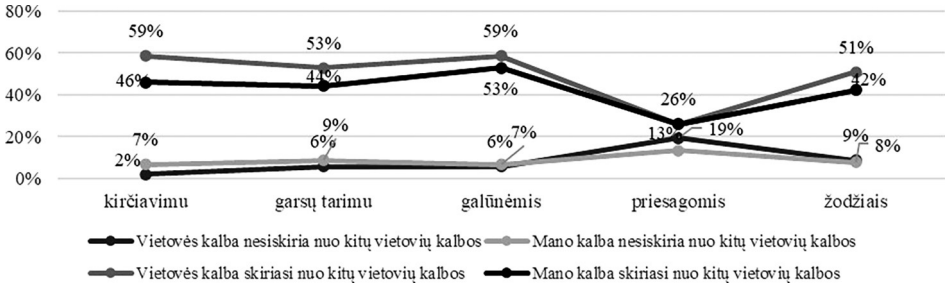
Vertinant vietinį kalbos variantą ir *ar* bei *kuo* jis skiriasi nuo kitų vietovių kalbos variantų, pagal atsakymų pasiskirstymą skirtingo skyrimosi laipsniu (*nesiskiria*, *nei skiriasi*, *nei nesiskiria*, *skiriasi*, *labai skiriasi*), matyti, kad daugiau vyresnieji nei jaunieji respondentai suvokia jį kaip *kitokį*, labiau išsiskiriantį kalbiniais požymiais nuo kitų vietovių (žr. 8 pav.). Pažymėtinos ir koreliacijos su kalbos kaip abstrakto vertinimu (plg. su 7 pav.). Vėlgi kaip ryškiausi skiriamieji kalbiniai požymiai vyriausiosios kartos atstovų nurodyti kirčiavimas (71 proc.), garsų tarimas ir galūnės (po 69 proc.), mažiausiai – leksika (58 proc.) ir priesagos (33 proc.) (žr. 8 pav., skyrimosi grafą). Pastarasis kalbinis požymis taip pat mažiausiai nurodytas kaip skiriamasis (20 proc.) jaunesniosios kartos atstovų, o labiausiai pagal svarbą jaunuoliai išskyrė galūnes (51 proc.), kirčiavimą (49 proc.), leksiką (46 proc.) ir garsų tarimą (41 proc.).

8 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio (kalbos) varianto vertinimas pagal kartas

9 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: sàvo (kaip asmens) kalbos varianto vertinimas

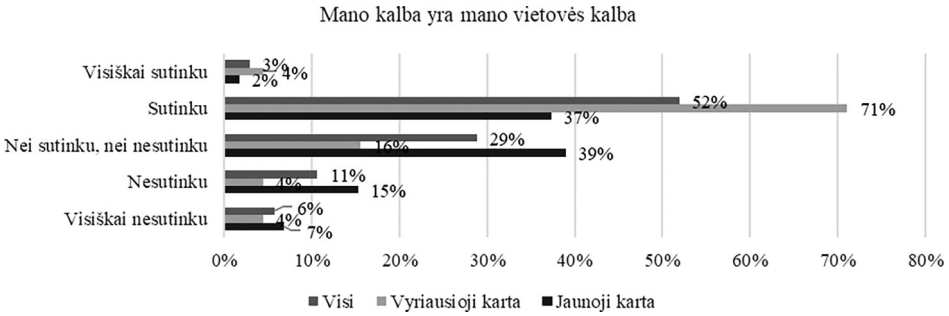
10 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: sàvo (kaip asmens) ir vietinio kalbos variantų vertinimas (apibendrinti duomenys)

Apibendrinus sàvo kalbos varianto vertinimą su kitų vietovių kalba ir palyginus duomenis su vietinio kalbos varianto vertinimu, jį lyginant su kitų vietovių kalbos variantais, galima pastebėti, kad nors jaunesniosios kartos respondentai teigia pastebintys skirtumą, jį nurodo mažesnė dalis respondentų, išskirdami skirtingus kalbinius požymius (žr. 9 pav.). Vyriausiosios kartos atveju matyti panaši tendencija, tačiau galūnės savame kalbos variante kaip ryškus skirtumas nurodomas didesnės dalies respondentų, nei vertinant vietinį kalbos variantą, kaip besiskiriantį nuo kitų vietovių kalbos variantų. Remiantis tokiu skirtumu būtų galima daryti prielaidą apie reflektuojamą šios kartos realizuojamą ryškesnį tarminį žymėtumą, kuris išryškėja per tos kartos atstovų realizuojamus kalbinius požymius, o vietinio kalbos varianto atveju respondentų suvoktinas kaip mažesnis, nes, tikėtina, yra tapatinamas su skirtingų kartų atstovais.

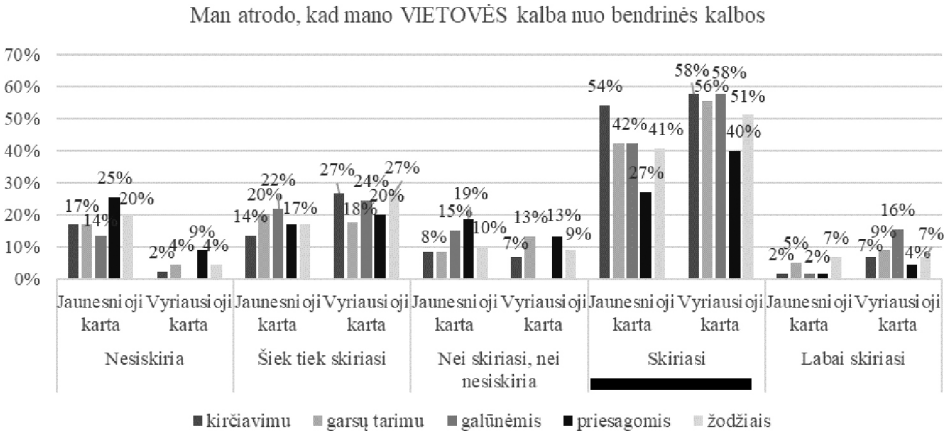
Apibendrinus visų respondentų duomenis matyti, kad neryškiai, bet vietinis kalbos variantas Naujõsios Akmẽnės gyventojų vertintinas kaip labiau besiskiriantis nei savas (jų pačių vartojamas) (žr. 10 pav.). Atrodo, kad asmens kalbos variantas suvokiamas kaip mažiau besiskiriantis nei pačios vietovės, kas iš dalies gali būti siejama su siekiu savo (kaip asmens) kalbos variantui suteikti didesnę vertę, šiek tiek atsiribojant nuo vietinio kalbos varianto, kuris gali būti suvokiamas kaip labiau tarmiškai žymėtas.

Tačiau šiuo atveju svarbus kartos matmuo: iš ankstesnių duomenų daryta prielaida patvirtintina ir atsižvelgiant į tiesioginį tapatinimąsi su vietovės kalbos variantu: tą labiau linkę daryti vyresnieji respondentai (iš viso 75 proc.) nei jaunieji (iš viso 39 proc.), dvejojančiųjų (nei save priskiriančių, nei nepriskiriančių prie vietinio kalbos varianto) taip pat daugiau tarp jaunuolių (39 proc.) nei tarp vyresniųjų (16 proc.) (žr. 11 pav.).

Lyginant su bendrine kalba, jaunuoliai nurodydami, ar savas kalbos variantas ir vietinis kalbos variantas skiriasi nuo bendrinės kalbos, išlaiko gana panašią poziciją vertindami, kad skiriasi (skirtumas priklausomai nuo ypatybės – nuo 1 iki 9 proc.) (žr. 12 pav. ir plg. su 8 pav. skyrimosi grafa), o vyriausiosios kartos atstovai – nuosaikesni, ypač vertindami kirčiavimą, garsų tarimą, galūnes (skirtumas – 11–13 proc.)

11 PAVEIKSLAS. Tiesioginis sàvo (kaip asmens) ir vietinio kalbos variantų tapatinimas

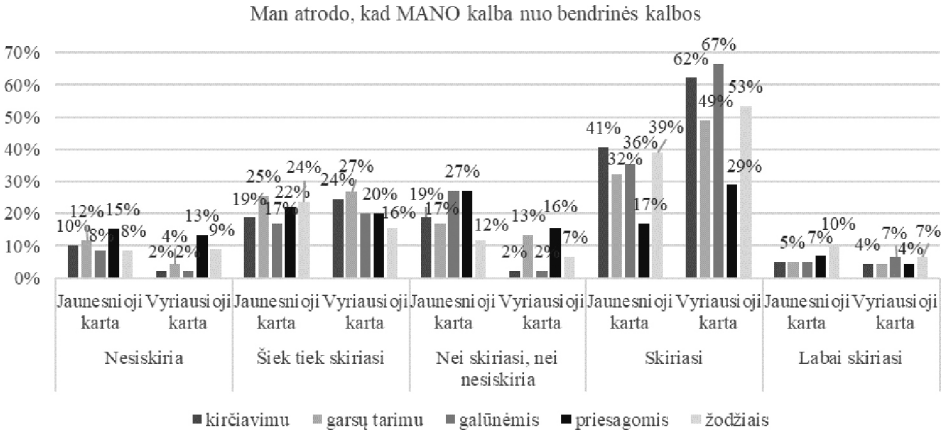

12 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto vertinimas pagal kartas

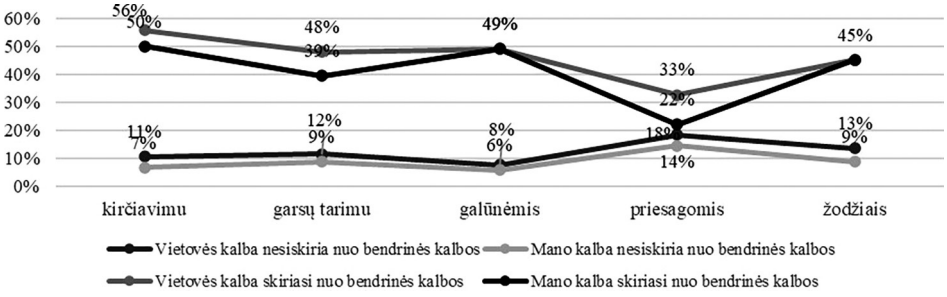
(žr. 12 pav.). Kitaip atsiskleidžia ir pozicija, kai teigiama, kad vietinis kalbos variantas nesiskiria nuo bendrinės kalbos – daugiau taip manančių yra tarp jaunuolių.

Vertinant savo (kaip asmens) kalbos variantą, skirtumas nuo bendrinės kalbos per skirtingus kalbinius požymius išryškinamas mažesnės dalies jaunųjų respondentų, palyginus su vietinio kalbos varianto skirtumais nuo bendrinės kalbos, o vyriausiosios kartos išlieka panašus, tačiau lyginant savo kalbos variantą su bendrine kalba, kaip labiau išsiskiriantys požymiai nurodomi kirčiavimas (62 proc.), galūnės (67 proc.), leksika (53 proc.) (žr. 13 pav.).

Apibendrinus visų respondentų duomenis vertinant savo ir vietinio kalbos variantų skyrimąsi nuo bendrinės kalbos, vietinis kalbos variantas suvokiamas kaip labiau besiskiriantis nuo bendrinės kalbos nei asmens vartojamas kalbos variantas, kas gali rodyti savajam (kaip asmens) priskiriamą didesnę vertę per mažesnį tarminį žymėtumą ir skirtumą su bendrine kalba (žr. 14 pav.). Kita vertus, skiriamųjų požymių skyrimosi laipsnis vertinant savą ir vietinį kalbos variantus nėra didelis,

13 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: sàvo (kaip asmens) kalbos variantų vertinimas

14 PAVEIKSLAS. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: sàvo (kaip asmens) ir vietinio kalbos variantų vertinimas (apibendrinti duomenys)

todėl manytina, kad, nepaisant tam tikrų skirtumų, abi kartos tapatinasi su vietiniu kalbos variantu, tačiau neatmestinas ir toks supratimas, kad vyresnieji respondentai savo kalbos variantą vertina kaip daugiau besiskiriantį nuo bendrinės kalbos, o jaunesnieji – kaip mažiau.

Iš atvirųjų respondentų svarstymų apie tai, kuo išsiskiria jų pačių kalbos variantas ir vartojamas vietinis kalbos variantas, abiejų kartų tiriamieji nuosekliai išskiria tuos pačius kalbinius požymius. Kaip vienas esminių požymių nurodoma galūnių redukcija, pvz.:

> 00:10:58 Tiriamoji 7 (jaun. k., mot.): **Nukertamos galūnės. Sutrumpinami ta prasme žodžiai.** Vėl kaip pavyzdį galima tą pačią Klaipėdą. Man ne kartą ten yra sakę, kad, ta prasme nukertamos galūnės yra ir aiškiai sako tas girdis jau. Aš nepajutau kaip nukertu galūnes, bet sakė, kad labai aiškiai girdis. Kad ta prasme vos netaisyklinga ta kalba gaunas.

00:21:23 Tiriamoji 8 (vyriaus. k., mot.): **Nukąstos tos galūnės**.

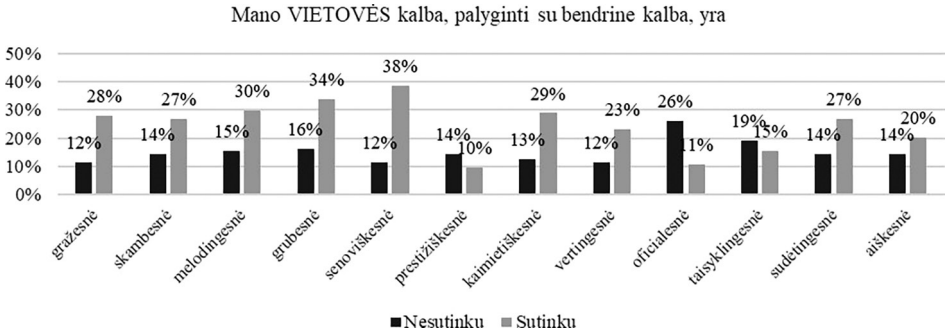
Taip pat išskiriamas kirčiavimas (*00:11:19 Tiriamoji 2 (jaun. k., mot.): Ir **kirčiavims biškį** skirias kai kurių žodžių*), leksika (*00:20:12 Tiriamoji 9 (vyriaus. k., mot.): Žemaitiškas kirtis, žemaitiškas žodis vis tiek išlend*; *00:11:22 Tiriamoji 6 (jaun. k., mot.): Šiaip kiti [a. p. – vietiniai] **žodžius kitaip sako** net*). Apibendrintai tariant, kai kurie požymiai taip ir lieka abstrahuoti ir nepatikslinti, bet galūnių redukciją būtų galima sieti su objektyviuoju kalbiniu požymiu, kuris suvokiamas kaip vienas ryškiausių, pagal kurį atpažįstamas vietinio kalbos varianto vartotojas.

Apibendrinus visus duomenis galima teigti, kad vyresnieji respondentai tiek per skirtingų vietovių, tiek per bendrinės kalbos matmenį, savą ir vietinį kalbos variantus vertina kaip labiau besiskiriančius nei jaunuoliai. Jaunuoliai skirtumą sumažina ypač vertindami savo pačių vartojamą kalbos variantą. Remiantis tokia tendencija galima daryti prielaidą apie reflektuojamą vietinio kalbos varianto tarmiškumo nevientisumą per kartas.

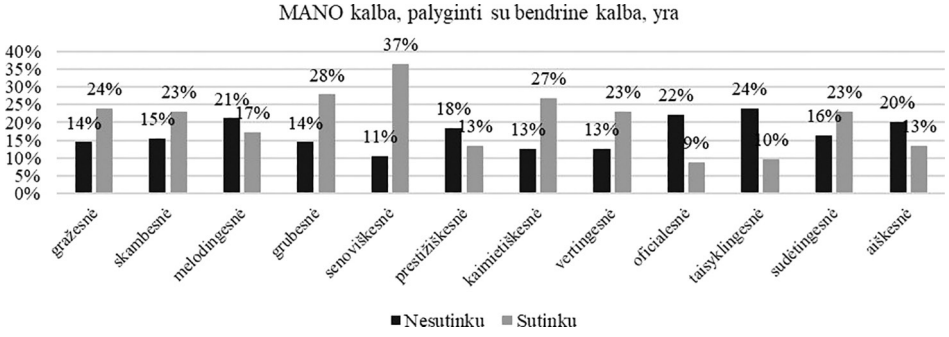
6. Asmens ir vietinio kalbos variantų konceptualizavimas: nekalbinių požymių įtrauktis ir priskiriamų verčių skirtumai

Apibendrinus visus respondentų atsakymus vertinant nekalbinius požymius matyti, kad vietinis kalbos variantas beveik visų požymių atveju vertintas kaip besiskiriantis nuo bendrinės kalbos panašiai tiek, kiek ir savas. Dėmesį patraukia šios tendencijos neatitinkantys aiškumo ir melodingumo požymiai (žr. 15 ir 16 pav.). Vietinio kalbos varianto atveju 30 proc. visų respondentų teigė, kad vietinis kalbos variantas melodingesnis nei bendrinė kalba, o savo kalbos varianto vertinimo atveju – ne tik beveik perpus mažiau, t. y. 17 proc. respondentų, teigė su tuo sutinkantys, bet ir daugiau (21 proc.) teigė tam nepritariantys. Trumpai tariant, savas kalbos variantas vertinamas kritiškiau. Ta pati vertinimo situacija atsiskleidžia ir aiškumo požymio atveju: vietinis kalbos variantas penktadalio respondentų vertintas kaip aiškesnis, o savą pačių vartojamą variantą kaip aiškesnį teigė vertinantys 13 proc. respondentų ir apskritai nesutiko, kad jų kalbos variantas yra aiškesnis – 20 proc. (plg. su vietiniu kalbos variantu, kai nesutiko 14 proc.). Galima teigti, kad bent šių požymių atveju vietiniam kalbos variantui suteikiama didesnė vertė nei savajam (kaip asmens).

Vertinant skiriamuosius nekalbinius požymius, vietinis kalbos variantas, palyginti su bendrine kalba, Naujõsios Akmẽnės gyventojų daugiau vertintas kaip senoviškesnis (38 proc.), grubesnis (34 proc.), melodingesnis (30 proc.), kaimietiškesnis (29 proc.), gražesnis (28 proc.), skambesnis ir sudėtingesnis (27 proc.). Iš kitos pusės, būta daugiau nesutinkančių, kad vietinis kalbos variantas oficialesnis

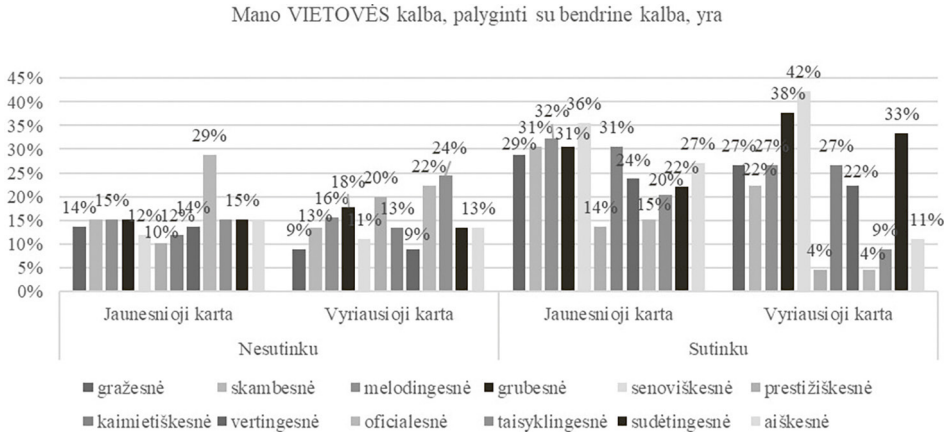
15 PAVEIKSLAS. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto vertinimas

16 PAVEIKSLAS. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: sàvo (kaip asmens) kalbos varianto vertinimas

(26 proc.), taisyklingesnis (19 proc.), prestižiškesnis (14 proc.), o šie požymiai, tikėtina, labiau suvoktini kaip bendrinės kalbos charakteristikos. Be to, pažymėtina, kad tokie duomenys vertintini kontekste, nes, palyginus skirtumą, nemaža dalis respondentų šiuos požymius priskiria ir vietiniam kalbos variantui, kas rodytų ir keliamą vietinio kalbos varianto vertę.

Lyginant vietinį kalbos variantą su bendrine kalba, estetiniai požymiai jaunesniosios kartos pabrėžiami didesnės dalies respondentų, palyginus su vyresniąja karta (žr. 17 pav.). Kita vertus, didesnė dalis vyriausiosios kartos atstovų (42 proc.) vietinį kalbos variantą, palyginus su bendrine kalba, laiko senoviškesniu nei jaunuoliai (36 proc.), nors pastarųjų šis požymis žymimas kaip vienas ryškiausių. Vienas labiausiai išskirtų požymių yra grubumas: vietinį kalbos variantą kaip grubesnį vertina 38 proc. vyriausiųjų respondentų ir 31 proc. jaunuolių. Panaši dalis abiejų kartų respondentų nurodo vietinį kalbos variantą kaip kaimietiškesnį (atitinkamai 31 ir 27 proc.), bet ir vertingesnį (24 ir 22 proc.). Gana didelis skirtumas matomas nurodant prestižiškumą ir oficialumą. Suprantama, kad vietinis kalbos variantas, būdamas tarmiškai žymėtas, neįgyja tokių pačių verčių kaip bendrinė kalba,

17 PAVEIKSLAS. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto vertinimas pagal kartas

tačiau deklaruojami duomenys gali rodyti siekį tą vertę priartinti. Būtent jaunuoliai daugiau išskiria prestižiškumą (14 proc., o vyriausieji – 4 proc.) ir oficialumą (15 proc., o vyresnieji – 4 proc.), tačiau kaip atsvara jaunuolių išskirtam oficialumui iškyla beveik trečdalio respondentų šio požymio vietiniam kalbos variantui nepriskyrimas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad daugiau vyresniųjų (33 proc.) nei jaunuolių (22 proc.) vietinį kalbos variantą, palyginus su bendrine kalba, vertina kaip sudėtingesnį, ir atvirkščiai – daugiau jaunųjų respondentų (27 proc.) vietinį kalbos variantą laiko aiškesniu nei vyresnieji (11 proc.). Tai vėlgi gali būti susiję su įsivaizduojamu ir reflektuojamu tam tikros kartos atstovų kalbos tarminiu žymėtumu ir jo raiška vietiniame kalbos variante.

Perkėlus dėmesį nuo vietinio kalbos varianto į savą, dar didesnė dalis vyriausiųjų respondentų (44 proc.) pabrėžia savo varianto senoviškumą, o jaunesniosios kartos – mažesnė (31 proc.), kuri taip pat yra mažesnė ir už vietinį kalbos variantą kaip senoviškesnį vertinusių respondentų dalį (žr. 18 pav.). Grubumas pažymimas beveik tos pačios dalies jaunųjų respondentų (29 proc.), kaip ir vertinant vietinį kalbos variantą (31 proc.), o vyriausiosios kartos atveju skirtumas didesnis (27 proc., o vietinio kalbos varianto atveju – 38 proc.). Grubumas kaip vienas reikšmingiausių požymių apibūdinti, kuo išsiskiria vietinis kalbos variantas, nurodytas ir diskusijos dalyvių, ir yra minimas dažniausiai, pvz.:

> 00:26:00 Tiriamoji 7 (jaun. k., mot.): Taip sako visi, **kodėl tu su manim taip grubiai šneki?** Aš tiesiog šneku. [...] Taip iš dalies gali sakyt, vos **ne pikčiau skamb** negu kaip bendra kalba kalbėtum.
>
> 00:21:10 Tiriamoji 10 (vyriaus. k., mot.): **Ryškesnis, garsesnis.** [a. p. – Išsiskiria] **[t]iesiogiškesniais žodžiais, grubesnė tokia.**

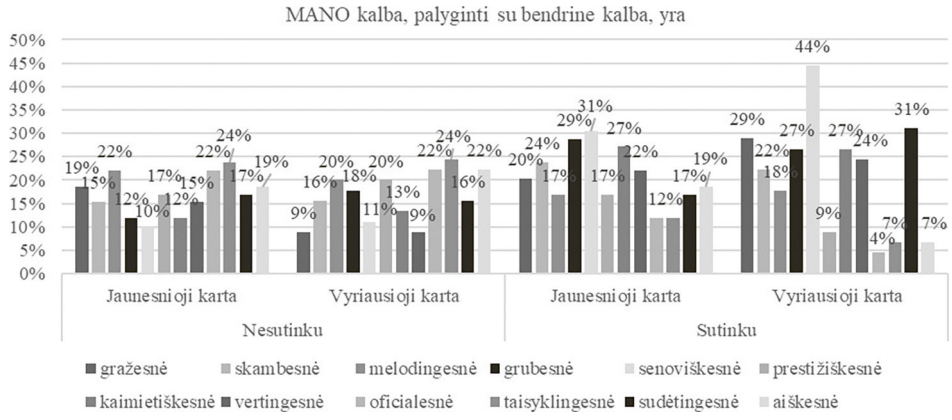
Vienas labiausiai išryškintų požymių iš vyresniųjų kartos atstovų yra ir sàvo kalbos varianto sudėtingumas (31 proc.), kuris nurodomas panašios dalies respondentų vertinant ir vietinį kalbos variantą (33 proc.).

Savas (kaip asmens) kalbos variantas vertintas kaip kaimietiškesnis tos pačios dalies abiejų kartų respondentų – 27 proc., tačiau šiek tiek daugiau jaunuolių šį požymį išskyrė vertindami vietinį kalbos variantą (31 proc.). Atkreiptinas dėmesys, kad diskusijose kaimietiškumas daugiau minimas jaunųjų respondentų:

> 00:06:57 Tiriamoji 6 (jaun. k., mot.): Ir šiaip jaunims nelabai tiek daug kalb taip. **Labiau senesni. Labiau iš kaimo tokie.**
>
> 00:07:01 Tiriamoji 6 (jaun. k., mot.): **Jeigu jau gyveni kaime, tada parsiveži tą tokią tarmę**, bet jeigu nuo pat mažumės čia mieste, tai nelabai.

Galima numanyti, kad jaunieji respondentai per šio požymio išskyrimą patys nori atsiriboti nuo tradicinės tarminio varianto sampratos ir ryškesnio tarmiškumo apskritai, jį daugiau siedami su stereotipu, kad labiau tarmiškai žymėtą variantą vartoja vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys kaime, kas yra NORM'o modelio atspindys.

Kaip ryškiausias skiriamasis sàvo kalbos varianto ir bendrinės kalbos nekalbinis požymis nurodomas senoviškumas, kuris išskirtas daugiau vyresniųjų (44 proc.) nei jaunesniųjų respondentų (31 proc.) ir, tikėtina, gali būti siejamas su tradicinės tarmės samprata ir jos vaizdiniais, taip pat galimu vyresniosios kartos išlaikytu ryškesniu tarminiu žymėtumu, artimesniu tradicinei tarmei. Akivaizdus skirtumas matomas vertinant ir prestižiškumą: daugiau jaunuolių (17 proc.) nei vyresniųjų (9 proc.) teigė savą kalbos variantą laikantys prestižiškesniu už bendrinę kalbą. Vertingumo požymis išskirtas panašios dalies respondentų (atitinkamai 22 ir 24 proc.).

18 PAVEIKSLAS. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: sàvo (kaip asmens) kalbos varianto vertinimas pagal kartas

Trumpai tariant, jaunoji karta pagal nekalbinius požymius linkusi savąjį kalbos variantą daugiau nei vyriausiosios kartos atstovai prilyginti bendrinei kalbai ar, tiksliau tariant, jos požymiams, kuriantiems didesnę vertę kalbos variantų rinkoje. Pasirinktas vertinti kriterijus daugiau atskleidžia siekį tapatintis su bendrine kalba arba, atvirkščiai, įsivertinti skirtumą, todėl neturėtų būti absoliutinamas. Kita vertus, vyriausioji karta, išskirdama tokius požymius, kaip senoviškumas, sudėtingumas, rodo didesnį tapatinimąsi su tarminiu variantu ir atsiribojimą nuo bendrinės kalbos kaip *kitokio* varianto. Nors esama tam tikrų skirtumų, apibendrinus visus respondentų atsakymus matyti Naujõsios Akmẽnės gyventojų siekis vietinį kalbos variantą tam tikrais atvejais prilyginti ar, tiksliau tariant, priartinti prie bendrinės kalbos ir taip suteikti jam didesnę vertę deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu. Tai ne tik rodo, kad tarminių variantų vaizdinys ir jų atstovų portretas kinta (plg. Jakaitė-Bulbukienė, 2022, 177–178), bet ir kad naujasis tarminis variantas (mažiau tarmiškai žymėtas) gali įgyti didesnę vertę.

Išvados

Atlikus Naujõsios Akmẽnės jaunesniosios ir vyriausiosios kartos atstovų kalbos (variantų) konceptualizacijos tyrimą, galima formuluoti keletą apibendrinamųjų įžvalgų dėl šių paribio žemaičių vaizdinių. Nors vaizdinys yra antrinė kategorija, t. y. jo dekonstrukcija pildo žinojimą *apie* kalbą (ar kalbos variantą), vis dėlto šis žinojimas integruotinas tarmėtyrinio diskurso sluoksnis, nes atsispiriant nuo jo plėtotini tiek kalbinės elgsenos, tiek kalbos variantų santykių (*etic* perspektyvoje), tiek kalbinio (ar tarminio) tapatumo tyrimai, kt.

Taigi iš tyrimo paaiškėjo, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai savą (kaip asmens) kalbos variantą linkę tapatinti su vietiniu kalbos variantu ir juos apibūdina bei vertina tais pačiais kalbiniais ir nekalbiniais požymiais. Pažymėtina, kad daugiausiai išskiriami kalbiniai požymiai (prozodija, galūnės, leksika, kt.) ir jie, tikėtina, vaizdinio lygmeniu funkcionuoja kaip skirtingų kalbos variantų skyrimo pagrindas. Šie požymiai, viena vertus, Naujõsios Akmẽnės gyventojams leidžia atskirti vietinį kalbos variantą nuo kitų variantų ir, kita vertus, deklaruojamu kalbinių skirtumų mažinimu, lyginant savą ir vietinį kalbos variantus su bendrine kalba, blankesnio tarminio žymėtumo variantui suteikti ir tam tikrą didesnę vertę.

Nekalbiniai požymiai, lyginant vietinį ir savą kalbos variantus su kitų vietovių kalbos variantais ir bendrine kalba, respondentų išskiriami gana nuosekliai, tačiau matyti, kad vyriausioji karta savą kalbos variantą labiau atskiria nuo bendrinės kalbos ir kitų vietovių kalbos variantų, kaip, tikėtina, labiau tarmiškai žymėtą, o jaunieji respondentai atvirkščiai – savą vartojamą kalbos variantą stengiasi priartinti prie bendrinės kalbos. Tai rodo, kad vietinio kalbos varianto konceptualizacija

turėtų būti vertinama kompleksiškai. Skirtingų kartų tiriamieji savą kalbos variantą gali suvokti ir konceptualizuoti kaip daugiau ar mažiau tarmiškai žymėtą, o tai atskleidžia ir vietinio kalbos varianto heterogeniškumą. Žinoma, turint omenyje vaizdinio antriškumą, nes iš nuostatų ir įsitikinimų dekonstruojama ne kalba (ar variantas) *per se,* ne objektyvi realybė, o tik žinojimas *apie* kalbą (ar variantą), jo [vaizdinio] požymių automatiškai perkelti kalbos varianto požymiams negalima.

Naujõsios Akmẽnės jaunesniosios ir vyriausiosios kartų atstovų vaizdiniai, nepaisant atskirų vaizdinio elementų skirčių (pvz., aiškumo ir melodingumo požymių), yra labiau sutampantys nei besiskiriantys, to pasakyti apie pačius kalbos variantus (skirtingas tarmiškumo apraiškas paribio žemaičių kartose) negalima, taigi galima teigti, kad vaizdiniai *išgyvena, laikosi* ilgiau nei patys variantai, taigi kaip tik vaizdiniai negali būti eliminuojami iš tarmėtyrinio diskurso. To, kas yra *apie* kalbą (ar variantus), poveikis kalbai (ar kalbos variantams) yra ne tik tikėtinas, bet ir neišvengiamas, vadinasi, jo stebėsena yra vertinga ir aktuali.

LITERATŪRA

Aliūkaitė, D. (2009). Perceptyviniai dialektų tyrimai: *mentalinis žemėlapis*. *Respectus Philologicus*, *15 (20)*, 164–179.

Aliūkaitė, D. (2019). Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. *Respectus Philologicus*, *35 (40)*, 63–91. Prieiga https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.05.

Aliūkaitė, D., Jaroslovienė, J., Meiliūnaitė, V., & Mikulėnienė, D. (2014). Tarminių duomenų analizės principai. Tarmių aprašo metodika. In D. Mikulėnienė, & V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 63–75.

Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V., & Mikulėnienė, D. (2014). Apibendrinimas. Dinamiškumo samprata tarmių kaitos laikotarpiu. In D. Mikulėnienė, & V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 263–266.

Aliūkaitė, D., & Mikulėnienė, D. (2014). Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. In D. Mikulėnienė, & V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė, D., & Mikulėnienė, D. (2019). Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. *Lietuvių kalba*, *13*, 1–22. *Prieiga* https://doi.org/10.15388/LK.2019.22481.

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., & Brazaitienė, L. (2020). *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., & Geržotaitė, L. (2017). *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Berthele, R. (2002). Attitudes and Mental Model of Language: On the Cognitive Foundation of Sociolinguistic Practice. *Målbryting*, *6*, 25–66. Prieiga https://doi.org/10.7557/17.4752.

Berthele, R. (2010). Investigations into the folk's mental models of linguistic varieties. In D. Geeraerts, G. Kristiansen, & Y. Peirsman (Eds.), *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 265–290. Prieiga https://doi.org/10.1515/9783110226461.265.

Bezooijen, R. van. (2002). Aesthetic Evaluation of Dutch: Comparison across Dialects, Accents, and Languages. In D. Long, & D. R. Preston (Eds.), *Handbook of Perceptual Dialectology* (Vol. 2). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–30.

Blanchet, P., & Armstrong, N. (2006). The Sociolinguistic Situation of 'Contemporary Dialects of French' in France Today: an Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation of Standard French. *Journal of French Language Studies*, *16*(3), 251–275. Prieiga https://doi.org/10.1017/S0959269506002572.

Bounds, P., Cramer, J., & Tamasi, S. (2021). *Linguistic Planets of Belief: Mapping Language Attitudes in the American South*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Cramer, J. (2018). The Emic and the Etic in Perceptual Dialectology. In B. E. Evans, E. J. Benson, & J. N. Stanford (Eds.), *Language Regard: Methods, Variation and Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 62–79. Prieiga https://doi.org/10.1017/9781316678381.004.

Cramer, J. (2021). Mental maps and perceptual dialectology. *Language and Linguistics Compass*, *15*(2), Article e12405. Prieiga https://doi.org/10.1111/lnc3.12405.

Diercks, W. (2002). Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. In D. Long, & D. R. Preston (Eds.), *Handbook of Perceptual Dialectology* (Vol. 2). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Eckert, P. (1997). Age as a Sociolinguistic Variable. In F. Coulmas (Ed.), *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell, 151–167.

Garrett, P., Williams, A., & Evans, B. (2005). Accessing Social Meanings: Values *of* Keywords, Values *in* Keywords. *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics*, *37*(1), 37–54. Prieiga https://doi.org/10.1080/03740463.2005.10416082.

Iannàccaro, G., & Dell'Aquila, V. (2001). Mapping languages from inside: Notes on perceptual dialectology. *Social & Cultural Geography*, *2*(3), 265–280. Prieiga https://doi.org/10.1080/14649360120073851.

Inoue, F. (1999). Classification of Dialects by Image: English and Japanese. In D. R. Preston (Ed.), *Handbook of Perceptual Dialectology* (Vol. 1). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Jakaitė-Bulbukienė, K. (2022). „Išsilavinęs, įdomus, veiklus..." – bendrine kalba ar tarme kalbantis žmogus? In M. Ramonienė (moksl. red.), *Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 161–179.

Mikulėnienė, D. (2019). Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus Philologicus*, *35 (40)*, 51–62. Prieiga https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.04.

Mikulėnienė, D. (2020). Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. *Lietuvių kalba*, *15*, 1–11. Prieiga https://doi.org/10.15388/LK.2020.22434.

Mikulėnienė, D., & Meiliūnaitė, V. (sud.). (2014). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis.

Murinienė, L. (2015). Naujosios Akmenės jaunimo kalba: tradicinės tarmės reliktai ir inovacijos. *XII tarptautinis baltistų kongresas. Pranešimo tezės*. Vilnius, 104. Prieiga http://www4138.vu.lt/failai/XII_Tarptautinio_baltistu_kongreso_tezes.pdf.

Murinienė, L. (sud.). (2018). *Akmenės apylinkių tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pike, K. L. (1967). Etic and emic standpoints for the description of behavior. In K. L. Pike, *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior* (2nd rev. ed.). Hague, Paris: Mouton & Co, 37–72. Prieiga https://doi.org/10.1037/14786-002.

Preston, D. R. (2010). Perceptual Dialectology in the 21st Century. In C. A. Anders, M. Hundt, & A. Lasch (Eds.), *Perceptual Dialectology: Neue Wege der Dialektologie*. Berlin, New York: De Gruyter, 1–30. Prieiga https://doi.org/10.1515/9783110227529.1.1.

Purschke, C. (2011). Regional Linguistic Knowledge And Perception. On The Conceptualization Of Hessian. *Dialectologia* (Special Issue, II), 91–118.

Raila, E., & Subačius, G. (2016). Lietuvių kalbos normintojai ir norminimo praktikos. In L. Vaicekauskienė, & N. Šepetys (sud.), *Lietuvių kalbos ideologija: norminimo idėjų ir galios istorija*. Vilnius: Naujasis Židinys–Aidai, 113–150.

Ramonienė, M. (2017). Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. In L. Vaicekauskienė (sud. ir red.), *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Vilnius: Naujasis Židinys–Aidai, 95–110.

Triaušytė, M. (2019). *Kalbinės gimtinės (savi)vertė ir kalbinės aplinkos percepcija: paribio žemaičių vaizdiniai*. [Magistro darbas, Vilniaus universitetas]. Vilnius.

Vaicekauskienė, L. (2017). Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. In L. Vaicekauskienė (sud. ir red.), *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 111–142.

PAKRUOJO RAJONO VIETOVARDŽIAI: TARMINĖS IR NORMINĖS FORMOS XX A. RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Oikonyms of Pakruojis District: Dialectal and Codified Forms in Written Sources of the 20th Century

Pakrojas rajona vietvārdi: dialektālās un literārās valodas formas 20. gadsimta rakstītajos avotos

RŪTA KAZLAUSKAITĖ (RŪTA KAZLAUSKAITE)

ABSTRACT

Keywords:
oikonym, codification, dialectal feature, the northern Panevėžys subdialect (Eastern Aukštaitian), person's proper name

The article discusses the oikonyms of Pakruojis District recorded in two sources: "Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys" (1925) and "Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas" (pt I – 1974, pt II – 1976). The first source is important for science because "the name of the populated place was written the way the local people called it". The aim of the research is to analyze the recording of oikonyms presented in the indicated sources, to discuss the dialectal features of a speech corpus, morphology, and lexis, especially derivatives, to explain the circumstances that influenced the recording of the dialect language, to verify the accuracy of forms submitted for public use.

The place names included in the first register confirm the characteristic phonetic features of the northern Panevėžys subdialect (Eastern Aukštaitian). The spelling of the register shows ancient root accentuation of the derivatives of the suffixes *-inė*, *-onis*, *-ietis*, and *-iškis*.

Dialectal, and therefore rare, suffixes of the oikonyms of the district are *-iečiai*, *-ninkai*, *-esiai*. The most popular suffixes for oikonyms are *-oniai* and *-ūnai.* Almost all suffix derivatives are of anthroponymic origin. Among the prefixes of the oikonyms, *pa-* stands out in terms of frequency.

The 1925 register is also important for sociolinguistics because it provides information about the first five years of the existence of Lithuania as an independent state. It shows the state of the Lithuanian language, the efforts to codify it, the influence of foreign languages, and testifies to some features of social life.

When providing oikonyms for the standard language, regular dialectal phonetic features are not always represented. The 1976 register raises doubts concerning the vowel *ū* in the oikonyms *Dūčiai*, *Dvariūkai*, *e* and *a* in the oikonyms *Majeliai*, *Libariškis*, hard consonants before the suffix in the oikonym *Žvirbloniai*. The forms *Uniūnai*, *Javydoniai* are imprecisely transposed, and the authentic suffix of the village name *Degesiai* has been unjustifiably replaced by a newer one *-ėsiai*. In the public space, the accented forms *Palašmẽnis, Pãdauguva* that show the actual usage should be used.

KOPSAVILKUMS

Rakstā aplūkoti Pakrojas rajona vietvārdi, kas fiksēti divos avotos: „Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys" (1925) un „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas" (I d. – 1974, II d. – 1976). Pirmais avots ir nozīmīgs zinātnei, jo „tajā apdzīvotās vietas nosaukums tika pierakstīts tā, kā to vietējie iedzīvotāji dēvēja". Pētījuma mērķis ir analizēt šajos avotos sniegto vietvārdu pierakstu, raksturot fonētikas, morfoloģijas un leksikas, īpaši atvasinājumu, dialektālās iezīmes, izskaidrot apstākļus, kas ietekmējuši dialektu valodas pierakstu, un pārbaudīt publiskajā lietošanā piedāvāto formu precizitāti.

Pirmajā apdzīvoto vietu sarakstā iekļautajiem mūsdienu Pakrojas rajona vietu nosaukumiem ir raksturīgas austrumaukštaišu Ziemeļpanevēžas izloksnes fonētiskās iezīmes. Vietvārdu pieraksts liecina, ka pakrojieši saglabā seno saknes uzsvaru atvasinājumos ar piedēkļiem *-inė*, *-onis*, *-ietis* un *-iškis*.

Dialektālie, tāpēc reti sastopamie, rajona vietvārdu piedēkļi ir *-iečiai*, *-ninkai*, *-esiai*. Populārākie vietvārdu piedēkļi ir *-oniai* un *-ūnai*. Gandrīz visi atvasinājumi ar piedēkļiem ir personvārdu cilmes. No vietvārdu priedēkļiem biežāk sastopams ir *pa-*.

1925. gada saraksts ir nozīmīgs arī sociolingvistikai, jo sniedz informāciju par pirmo neatkarīgās Lietuvas valsts pastāvēšanas piecgadi: rāda lietuviešu valodas stāvokli, centienus to normēt, svešvalodu ietekmi, kā arī apliecina dažas sociālās dzīves iezīmes.

Literārās valodas normēšanai ne vienmēr iespējams izmantot dialektiem raksturīgās fonētiskās iezīmes. 1976. gada sarakstā šaubas izraisa garie patskaņi *ū* vietvārdos *Dūčiai*, *Dvariūkai*, *e* un *a* vietvārdos *Majeliai*, *Libariškis*, cietie līdzskaņi pirms piedēkļa vietvārdā *Žvirbloniai*. Formas *Uniūnai*, *Javydoniai* ir neprecīzi pārceltas, ciema nosaukuma *Degesiai* autentiskais piedēklis nepamatoti aizstāts ar jaunāku *-ėsiai*. Publiskajā telpā būtu jālieto uzsvērtās formas *Palašmėnis*, *Pãdauguva*, kas atbilst faktiskajam lietojumam.

Atslēgvārdi:
vietvārdi, normēšana, dialektālās iezīmes, austrumaukštaišu Ziemeļpanevēžas izloksne, personvārdi

Įvadas

Pirmą kartą Lietuvos gyvenamųjų vietų pavadinimai suregistruoti 1923 m. Netrukus, 1925 m., jie paskelbti knygoje „Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys“ (toliau – LAV). Šis sąvadas mokslui svarbus tuo, kad „jame apgyventos vietos pavadinimas buvo rašomas taip, **kaip ten ją vietos žmonės vadina**“ (LAV, IV). Taigi tai šaltinis, fiksuojantis ir tarminius faktus.

Po penkiasdešimties metų pasirodė dar vienas sąvadas – Zigmunto Noreikos ir Vincento Stravinsko parengtas „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas“ (LATSŽ): I dalis išėjo 1974 m., II dalis – 1976 m. Vietovardžiai (oikonimai) jame transponuoti į bendrinę kalbą, kitaip sakant, kodifikuoti. Rengėjai nurodė, kad žinyno tikslas – „atspindėti respublikos administracinį-teritorinį suskirstymą ir pateikti administracinėms įstaigoms bei plačiajai visuomenei kuo tikslesnes, literatūrinei[1] vartosenai priimtiniausias vietovardžių lytis“ (LATSŽ I, 1). I dalyje paskelbtos miestų, rajonų ir apylinkių suvestinės žinios, II dalyje pateiktas gyvenamųjų vietų abėcėlinis sąrašas ir apibrėžtas jų administracinis pavaldumas. Kalbos norminimo darbus atliko Lietuvių kalbos instituto mokslininkai, vadovaujami Aleksandro Vanago. Šis žinynas labai svarbus: juo vėliau rėmėsi praktikos reikalams pritaikyti leidiniai, pavyzdžiui, „Kalbos praktikos patarimai“ (1976; žr. „Vietovardžių“ skyrių, 316–382), „Vietovardžių kirčiavimo žodynas“ (1994), „Vietovardžių žodynas“ (2002), Valstybinės lietuvių kalbos komisijos aprobuoti ir svetainėje www.vlkk.lt skelbiami vietovardžių sąrašai. Kai kurių mažesnių ir jau išnykusių gyvenamųjų vietų oficialieji vardai randami tik LATSŽ. Paminėtina, kad normindami vietovardžius, instituto mokslininkai rėmėsi įvairiais tarpukario šaltiniais: Lietuvos žemės vardyno anketomis, Pavardžių ir vietovardžių komisijos sudarytos gyvenamųjų vietų bylomis, Kazimiero Būgos tikrinių žodžių kartoteka ir kt., bet šio tyrimo objektas – LAV ir LATSŽ pateikti pavyzdžiai.

Tyrimo tikslas – išanalizavus į nurodytus sąvadus įtrauktų dabartinio Pakruojo rajono vietovardžių užrašymą, apibrėžti LAV užfiksuotas tarmės ypatybes ir nustatyti tarmę rodančių formų atitikmenis bendrinėje kalboje. Aptarus garsyno ypatumus, morfologijos ir leksikos, ypač darinių, bruožus, paaiškinus aplinkybes, turėjusias įtakos užrašant gyvąją kalbą, patikrinamas viešajai vartosenai pateiktų formų tikslumas, paaiškėja koreguotini dalykai. Dirbant taikyti gretinamasis ir aprašomasis metodai.

[1] *Literatūrinė* čia reiškia ‘dalykinė, viešoji’.

Tyrimui atrinktos ir išnagrinėtos LAV ir LATSŽ nesutampančios gyvenamųjų vietų vardų formos[2]. Jų 105. Vietovardžiai pavadina Šiaulių apskrities Pakruojo rajono Gúostagalio, Klóvainių, Lýgumų, Linkuvõs, Pakrúojo, Pãšvitinio, Rozalìmo ir Žeimẽlio seniūnijų miestus, miestelius, kaimus, viensėdžius. Rajonas buvo sudarytas 1950 m., vėliau, 1959 m., jam priskirtos panaikintame Linkuvos rajone buvusios apylinkės. Pirmojo Lietuvos gyventojų surašymo metu, 1923 m., didžioji dalis dabartinės Pakruojo rajono teritorijos priklausė Šiaulių apskričiai; su Klovainių, Lygumų, Linkuvos, Pakruojo, Pašvitinio ir Razalimo (dabar Rozalimas) valsčiais į apskritį įėjo ir Stačiū́nų valsčius. Rytinio pakraščio kaimai ir viensėdžiai priklausė Biržų–Pasvalio apskrities Žeimelio ir Vaškų valsčiams. Sovietmečiu administracinių-teritorinių vienetų ribos ne kartą buvo koreguotos: Pakruojo rajonui perduota Žeimelio apylinkė, suformuotos naujos Guostagalio ir Laũksodžio apylinkės, o dar po kurio laiko Lauksodžio ir Stačiūnų apylinkės panaikintos. Kai kurių šiame straipsnyje minimų vietovių jau nebėra: vienos išnyko, kitos prijungtos. Ar kaimas ir viensėdis gyvuoja, tikrinta Registrų centro Adresų registre (RC). Jame skelbiamas sukirčiuotas vietovardis, pateikiamas jo kirčiuotę žymintis skaitmuo ir nurodomas vietovės tipas.

Atrinkti Pakruojo rajonui priskiriamas mažąsias vietoves nebuvo lengva dėl pakitusių administracinių ribų ir besikartojančių vardų. Aiškinantis į LAV ar LATSŽ įrašyto kaimo, viensėdžio geografinę padėtį, daugiausia naudotasi smulkiu Šiaurės Aukštaitijos turistiniu žemėlapiu (ŠATŽ). Į tiriamųjų vietovardžių sąrašą nepateko, pavyzdžiui, *Daũgalaičiai*: tarpukariu kaimas šiuo vardu buvo Lygumų valsčiuje, o dabar yra Joniškio rajono Gataũčių seniūnijoje. Peržiūrėti ir Rusijos imperijos laikais (1897–1914 m.) išleisti topografiniai Joniškio (NTKZRJA), Klovainių (NTKZRK), Pasvalio (NTKZRP) ir Bauskės apylinkių (NTKZRB) žemėlapiai.

Lokalizuoti tą patį pavadinimą turinčius viensėdžius ir kaimus padėjo šaltiniuose nurodytas gyvenvietės nuotolis iki artimiausio pašto, geležinkelio stoties (LAV) ir apylinkės centro (LATSŽ I). Įvertinus atstumą, pavyzdžiui, nustatyta, kad LAV įrašas *Ožalynės vs.* (apie šaknies *o* < *ą* ir *a* < *uo* žr. Girdenis & Židonytė, 1994, 126, 131) nesietinas su į LATSŽ ir RC įtrauktu *Ąžuolynės k.* Pirmasis viensėdis buvo 5 km nuo Pakruojo, o antrasis yra už 4 km nuo Lygumų į Pamūšio pusę.

Atrenkant tiriamuosius pavyzdžius, nekreipta dėmesio į aiškius užrašymo riktus 1925 m. šaltinyje, LAV. Sakysime, kaip Lygumų valsčiaus gyvenvietė čia užfiksuotas *Suknudžio* palivarkas. Tikrasis vardas yra *Sukmedis*, taigi galima manyti, kad skiemuo *me* rankraštyje perskaitytas kaip *nu.* Netoli Rozalimo esantys Plaučiškiai

[2] Rengiant straipsnį ketinta pasiremti pavyzdžiais, kuriuos savo magistro darbui „Pakruojo rajono gyvenamosios vietos: administracinis priklausymas ir tarminės oikonimų ypatybės“ surinko Agnė Klybaitė (žr. Klybaitė, 2019). Patikrinus sąrašą paaiškėjo, kad keliolika formų klaidingai nurašytos ir apie ketvirtadalį jų praleista. Taigi pavyzdžiai abiejuose sąvaduose dar kartą peržiūrėti ir suregistruoti iš naujo.

užrašyti kaip *Plančiškiai*, o gretimo kaimo vardas *Butnalaukis* pažymėtas su *d*: *Budnalaukio (Simoniškių) km*. (plg. NTKZRP – *Бутнилавки*). Pasakytina ir tai, kad kai kurie abėcėlinio vietų pavadinimų sąvado „Apgyventų vietų raidynas“ įrašai (LAV, 543–735) nesutampa su atitikmenimis, pateiktais administraciniu principu. Neatitikimai straipsnyje nurodomi aptariant atskirus pavyzdžius.

Skiriasi ir norminamojo veikalo – LATSŽ – abiejose dalyse užfiksuoti keliolikos vietų vardai. II dalies įvade teigiama, kad „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo pirmoje dalyje pastebėtos vietovardžių rašymo korektūros klaidos ir kiti netikslumai antroje dalyje ištaisyta“ (LATSŽ II, 2). Patikrinus faktus, paaiškėjo, kad buvo pakeista vietovardžių *Lygumaĩ* (3ª) kirčiuotė, *Guõstagalis* (1) priegaidė, *Rūbáičiai* (1) rašyba, *Degẽsiai* (1) priesaga: atsirado *Lýgumai* (1), *Gúostagalis* (1), *Rubáičiai* (1), *Degẽsiai* (2). Taigi patikimomis laikytinos II dalyje, abėcėliniame sąraše, teikiamos vietovardžių formos. Jos ir analizuojamos straipsnyje.

Kai kurių gyvenamųjų vietų vardai ir šiomis dienomis įvairuoja. Pavyzdžiui, Linkuvos seniūnijoje esantys Blėkoniai neretai užrašomi kaip *Blekoniai*, o Pašvitinio seniūnijos Peleniškiai – kaip *Pelaniškiai*. Be to, retas bendrinės kalbos vartotojas rūpimas formas tikrina abiejose LATSŽ dalyse. Nesutapimai klaidina, sunkina komunikavimą ir, žinoma, kelia vietinių žmonių nepasitenkinimą (žr., pavyzdžiui, Kriaučiūnas, 2007; Tumėnas, 2019).

Pakruojo rajono vietovardžiai yra plote, kuris priskiriamas rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių patarmei. Tai pakraštinis, šiaurės vakarinis patarmės kampas, besiribojantis su vakarų aukštaičiais šiauliškiais. Jis apima Pašvitinio, Pakruojo, Klovainių, Linkuvos ir Žeimelio apylinkes (žr. „Aukštaičių tarmės“ žemėlapį (AT)). Ryškiausias geografinis aptariamųjų šnektų žymuo – Mūšos upė, todėl dialektologijos darbuose teritorijai apibrėžti vieną laikotarpį vartotas terminas *Mūšos upyno tarmės* (Būtėnas, 1932; Grinaveckienė, 1972). Atkreiptinas dėmesys, kad Pakruojo rajono šnektos apima ne visą upyną – tik didžiąją, centrinę, jo dalį.

Į LAV įtrauktų vietovardžių rašyba perteikia įvairias tarmines ypatybes; geriausiai apčiuopiami tarminiai garsų išvirtimai. Sąvade aptiktas 91 dabartinio Pakruojo rajono vietovardis, rodantis tarminės fonetikos ir kai kurias morfologijos ypatybes. Pavyzdžiai užrašyti kilmininko forma, todėl fonetinius ypatumus paprastai liudija kamieno skiemenys[3]. Tarminės morfologijos sričiai priskiriamą bruožą – vietų

[3] Daugiskaitinių vietovardžių galūnė yra *-(i)ų*, pvz.: *Niurų pv*., *Velkinių km*., ir ji gali rodyti tiek vyriškąją, tiek moteriškąją giminę. Nesant galimybių remtis gyvąja kalba ir norint išsiaiškinti vardininko formą, žiūrėta, kokią galūnę pateikia ne tik LATSŽ, bet ir senieji rusiški žemėlapiai. Juose kartais žymima galūnių redukcija, plg.: *Количе* ir *Повезгu* (NTKZRP) – dabar *Kolyčiai* ir *Pavėzgiai*. Tarmėje nekirčiuotas galūnės *ei* (užrašomas ir *iai*) suvienbalsėja, tariamas *ę* (Zinkevičius, 1966, 92; LKA II, 75–77, žml. 61–63).

vardams parinktas skaičiaus ir giminės formas – aptarti leidžia galūnės. Vietovardžių, kaip Pakruojo krašto leksikos dalies, apžvalga svarbi pažintiniu aspektu: žodžiai teikia informacijos apie vartotojų artimąją aplinką ir drauge iškelia kai kuriuos visos Lietuvos socialinės-kultūrinės būklės bruožus.

1. Fonetinės ypatybės

Savitas garsų tarimas ir su juo susijusios kirčiavimo ypatybės išryškėja 82 vietovardžiuose, įrašytuose LAV. Visus šiuos pavyzdžius galima skirti į 11 grupių. Kartais tas pats vietovardis žymi du ar net tris tarminės kalbos savitumus – kiekvienas aptariamas skyrium.

1.1. Pirmieji penki pavyzdžiai rodo Pakruojo rajono šnektose vykstantį vadinamąjį okavimą – tvirtagalių ir nekirčiuotų nosinių dvigarsių *an* virtimą *o̰n* (Būtėnas, 1932; Čepaitienė & Gudaitis, 2021). Kaimai, turintys pavadinimus *Bañčiai*, *Jomantóniai*, *Mantáičiai* ir *Vismantẽliai* (dabar išnykęs), LAV įrašyti taip: *Bo̰nčių km.*[4], *Jamo̰ntonių dv.* (abu Razalimo valsč.), *Mo̰ntaičių pv.* (Lygumų valsč.), *Vismo̰ntėlių km.* (Stačiūnų valsč.). Be to, susiaurėjęs *an* tartas LAV minimame *Mo̰ntjurgių* kaimo (Lygumų valsč.) pavadinime. Paskutiniai keturi vietovardžiai remiasi senaisiais baltų vardais, turinčiais dėmenį *mant-*, todėl ankstesnis jų fonetinis pavidalas nustatomas lengvai (apie dėmens struktūrą ir reikšmę žr. LVKŽ, 259). Kita vertus, uždaresnis *o̰n* vietoje *an* kai kur galėjo būti tariamas ir dėl lenkų kalbos įtakos. Pavyzdžiui, lietuvišką pavardę *Jomantas* lenkų kalboje atliepia *Jamont* (žr. GP). LAV abėcėlinės rodyklės rengėjai suvokė tarminėje kalboje vykstančius kitimus ir norminimo svarbą. Pagrindinio teksto vietų pavadinimus *Jamontonių dv.* ir *Vismontėlių km.* perrašė su *an*: *Jamantonių dv.* ir *Vismantėlių km.*

1.2. Panevėžiškių plote kirčiuoti aukštutiniai **i*, **u* yra pailgėję (LKA II, 37–38, žml. 19), bet su kirčiuotais ilgaisiais *i·*, *u·* (< **ī*, **in*, **ū*, **un*) nesutampa. Eksperimentai rodo, kad atitinkamų pailgėjusių ir nuo seno buvusių ilgųjų balsių trukmės santykis yra apie 1 : 1,3 (Kačiuškienė, 2006, 79–80). Kalbamųjų balsių suartėjimą pagal kiekybę LAV gali rodyti beveik ketvirtadalis (21) visų analizei surinktų pavyzdžių. Aišku, neišleistinas iš akių faktas, kad XX a. pradžioje rašybos principai dar nebuvo iki galo nusistovėję. Trūkstant įgūdžių ar sąmoningumo, kai kurie grožinės literatūros kūrėjai, laikraščių redaktoriai, kultūros skleidėjai ir kt. – ir ilgiesiems, ir trumpiesiems aukštutiniams balsiams rinkosi tuos pačius rašmenis.

[4] Aptariamasis garsas ar dvigarsis aiškumo dėlei pabrauktas straipsnio autorės. Straipsnyje vartojami iš šaltinių perimti sutrumpinimai *dv.* – dvaras, *km.* – kaimas, *mišk.* – miškas, *mt.* – miestelis, *plitnyč.* – plytinė, *pv.* – palivarkas, *valsč.* – valsčius, *vs.* – viensėdis (žr. LAV, VIII); *apyl.* – apylinkė, *k.* – kaimas, *mstl.* – miestelis (žr. LATSŽ II, 1). Taip pat įsivesti įprastiniai šių dienų sutrumpinimai (vartojami, pavyzdžiui, RC) *sen.* – seniūnija ir *r.* – rajonas.

K. Būga to meto padėtį apibūdino taip: „Ilgąjį *ū* Kaunas jau išjojo iš savo raštų. [...] Ilgųjų *y* ir *ū* priešininkai, pakeizdami juos raidėmis *i* ir *u*, sakosi nauja nieko čia nepramaną, tik pritaikiną tuos pačius dėsnius, kurie veikią raidžių *a* ir *e* rašyme“ (Būga, 1913/1958b, 394–395). Taigi ilgųjų balsių žymėjimas trumposiomis *i*, *u* ir pailgėjusių trumpųjų žymėjimas *y*, *ū* gali rodyti ir gyvenamojo laikotarpio manierą.

Netrumpųjų kirčiuotų balsių *u.* ir *u·, i ir i·* akustinį supanašėjimą rodo šie LAV įrašyti Pakruojo rajono vietovių pavadinimai: *Beržy̲nių km.* (Klovainių valsč.), *Meldy̲nių km.* (Razalimo valsč.), *Čiči̲kių* I, II, III *km.* (Pašvitinio valsč.), *Įsūnių km.* (Lygumų valsč.), *Pušį̲ndaržio vs.* (Pakruojo valsč.), *Ri̲miškių km.* (Razalimo valsč.), *Šumi̲lių vs.*, *Zi̲lių dv.* (abu Žeimelio valsč.); *Du̲čių km.*, *Dvariu̲kų km.* (abu Linkuvos valsč.), *Miniu̲nų km.* (Lygumų valsč.), *Mu̲rdvario km.* (Linkuvos valsč.), *Niu̲rų pv.* (Pašvitinio valsč.), *Pamu̲šio dv.* (Lygumų valsč.), *Pamu̲šių Didž. dv.*, *Pamu̲šninkų km.* (abu Linkuvos valsč.), *Stu̲riškių km.* (Razalimo valsč.), *U̲dekių km.*, *Uniu̲nų km.* (abu Linkuvos valsč.). LATSŽ II įrašytos tokios formos: *Beržìniai*, *Meldìniai*, *Čičýkiai*, *Įsoniai* (kaimai), *Rỹmiškis* (viensėdis), *Šumỹliai*, *Zỹliai*; *Dũčiai*, *Dvariũkai*, *Miniűnai*, *Mű́rdvaris*, *Niũrai*, *Pamũšis, Pamũšninkai*, *Stũriškiai*, *Ű́dekai*, *Uniűnai* (kaimai). *Pušindaržio* viensėdis nėra išlikęs, bet jis, aišku, būtų perrašytas *Pušýndaržis*. *Uniūnai* minimi LATSŽ I dalyje, abėcėliniame sąraše; II dalyje vietovardis praleistas.

Kad tokių vietovardžių kaip *Beržy̲niai*, *Meldy̲niai* aukštutinį balsį bendrinėje kalboje atliepia trumpasis, abejonių nekyla: priesagos *-ynis* (dgs. *-yniai*) kalboje nėra, o *-inis* (dgs. *-iniai*) – paplitusi. Trumpoji balsė *i* kartais žymi ir aiškų ilgąjį balsį: pavyzdžiai – *Įsūniai* (šaknis *įs-* reiškia ‘trumpas, striukas’), *Pušį̲ndaržis* (daiktavardžių *pušynas* ir *daržas* dūrinys). Raidė *u* aptartuose pavyzdžiuose tikrai atstovauja ilgajam balsiui *u·*. Ar atstovauja tarmėje pailgėjusiam (*u.*) trumpajam jo atitikmeniui, svarstytina.

Pavadinimą *Dũčiai* Kazimieras Garšva (2019, 9) sieja su pavarde *Dučius*. Tada bendrinei kalbai teikiama forma turėtų būti *Dùčiai*. Pavadinimu *Dvariũkai*, tikėtina, tapo deminutyvinis apeliatyvas *dvariukas*[5], o ne vardažodinės ypatybės turėtoją

[5] Kaimui pradžią turbūt davė *Pamūšio* dvaro (LAV ši vietovė vadinama *Pamušių Didž. dv.*) priklausinys. Pagal 1897 m. duomenis sudarytame žemėlapyje (NTKZRP) *Dvariukai* nepažymėti, jų vietoje yra įrašas *Помушъ*, šalia blankesniu šriftu pateiktas kitas pavadinimas – *Пантофлишки*. Vietovės, kurių vienažodžiai pavadinimai turi deminutyvines priesagas, pavyzdžiui, *Ruslaliai* (bk. *Rusleliai*), o sudėtinių ir sudurtinių pavadinimų vienas iš dėmenų yra būdvardis *naujasis, mažasis* ir *didysis*, pavyzdžiui, *Javidonių Maž. km.*, *Pamušių Didž. dv.* (LAV vartojami sutrumpinimai *maž.* ir *didž.*), ir šalia jų esantys kaimai ar dvarai tokiais pavadinimais kaip *Rusliai* ir *Javidoniai, Pamušis* (bk. *Javydoniai*, *Pamūšis*), žymi savotišką kaimo bendruomenės hierarchiją. Nepriesaginiai vietovardžiai rodo pirmines arba, kitaip sakant, pagrindines gyvenamąsias vietas, o deminutyviniai vediniai ir keliažodžiai vietovardžiai su apibūdinamaisiais dėmenimis – nuo pagrindinių atskilusias, susiformavusias naujai. Naujakurių kaimų atsiradimą XIX a. pabaigoje, jų pavadinimų susiformavimą yra aptaręs Aleksandras Žirgulys (1989, 193).

žymintis priesagos *-iūkas* vedinys *dvariūkas*. Pastarasis daiktavardis žodynuose nėra paliudytas, todėl įmanomas tik teoriškai, be to, ir priesaga priskiriama nedarioms. Beje, el. erdvėje funkcionuoja abi pavadinimo formos: su ilgąja *ū* ir su trumpąja *u*. El. svetainėje www.maps.lt prie Dvariūkų kaimo esantis vandens telkinys vadinamas *Dvariukų* tvenkiniu. Dar plg. tarp Žeimelio ir Kriukų esančius *Dvariukų* (*Mažųjų Liesų*) vėjo malūną ir mišką. Kad atstatant formą į bendrinę kalbą gali būti neapsižiūrėta, rodo vietovardžio *Pupiškiai* kodifikavimo vingiai. LAV užrašyti *Pupiškiai*, LATSŽ I dalyje – *Pũpiškiai*, o II dalyje vėl grįžta prie *Pupiškių*. Vietovardis sietinas su daiktavardžiu *pupa* (Smoczyński, 2007, 490).

Šiai grupei pridera dar du LAV pateikti pavyzdžiai: *Tilių km.* (Stačiūnų valsč.), *Kukių km.* (Žeimelio valsč.). Oficialiosios formos – *Tyliaĩ*, *Kūkaĩ*. Tai 4 kirčiuotės daiktavardžiai. Kirčio visuotinio atitraukimo plote dauguma šio kirčiavimo tipo žodžių formų turi kirčiuotą šaknį, taigi jos balsio ilgumas aiškus. Lieka atviras kirčiuotės nustatymo klausimas: K. Garšva ir Juozas Šliavas teigia (1982, 20), kad vietiniai gyventojai kaimo vardą *Kūkai* kirčiuoja pagal antrąją kirčiuotę. Patikrinti galima vienu būdu – kaip tariamos naudininko ir vietininko formos: *kũ·kam* ar *kọ́ká.m*, *kũ·kọse* ar *kọkuõse*, nes šiaurinių panevėžiškių patarmėje nekirčiuotų skiemenų *u*, *i* virsta *ọ*, *ę* (Garšva, 1982a, 5–6; Girdenis & Židonytė, 1994, 119–120; Kačiuškienė, 2006, 63–64). Pirmieji variantai rodytų 2 kirčiuotę. Bet jei kirtis šaknyje naujas, t. y. apibendrintas pagal vyraujantį paradigmoje, ir tariama *kũ·kam*, *kũ·kọse*, nustatyti kirčiuotės neįmanoma.

1.3. Nekirčiuotų kamieno skiemenų ilgieji aukštutiniai balsiai *i·*, *u·* Pakruojo rajono šnektose sutrumpėja ir virsta *ọ*, *ę*. LAV rašyba menkai liudija kokybinį pakitimą: nekirčiuoti balsiai, kaip ir kirčiuoti, dažniausiai perrašomi raidėmis *i*, *u*. Tokių pavyzdžių keliolika.

Vietų pavadinimai (jų 7), kuriuose sutrumpėję nekirčiuoti *i·*, *u·* žymimi *i*, *u*, yra šie: *Dovidiškio km.* (Linkuvos valsč.), *Javidonių km.* ir *Maž. km.* (Vaškų valsč.), *Muravoto dv.* (Linkuvos valsč.), *Norunėlių km.* (Žeimelio valsč.), *Raudonpamušio dv.* (Linkuvos valsč.), *Lašpamušio dv.*, *Kalnopamušio vs.* (abu Klovainių valsč.). Kodifikuotieji jų atitikmenys LATSŽ yra *Dovydìškio k.*, *Javydónių k.*, *Mūravóto k.*, *Noriūnẽlių k.*, *Raudónpamūšio k.*, *Lašménpamūšio k.* ir *Pamũšio k.* Vietovardžiai yra aiškios darybos, nekirčiuoto balsio buvusį ilgumą rodo pamatinis žodis, būtent *Dóvydas*, *Noriū́nai* ir *Pamũšis* (pastarasis remiasi upėvardžiu *Mūšà*, vns. gal. *Mũšą*). *Mūravoto* dvarui vardą, akivaizdu, davė apeliatyvas.

Kai nekirčiuotuosiuose skiemenyse tariami tik trumpieji balsiai, buvusią balsio kiekybę ne visada paprasta atsekti. Vienais atvejais pinklina neįprasta daryba, kitais neaišku, su kokiu žodžiu vietovardis sietinas. LAV faktų rinkėjų svyravimus rodo 5 vietovardžiuose įrašyta *y*: *Mykalajūnų km.* (Linkuvos valsč.), *Tytonių km.*

(Pašvitinio valsč.), *Žy̲čiūnų km.* (Žeimelio valsč.), *Beržy̲nės pv.* ir *Medy̲nės vs.* (abu Razalimo valsč.). Vietovardžių atitikmenys LATSŽ turi trumpąjį balsį žyminčią *i*: *Mikalajū́nai*, *Titóniai*, *Žičiū́nai*, *Béržinė* ir *Mẽdinė*. Paskutinių dviejų vietovardžių priesagą: *-inė* ar *-ynė*, padeda nustatyti kirčiavimas: pamatinio žodžio kirčio vietą ir priegaidę išlaiko priesagos *-inė* vediniai (Skardžius, 1963/1999, 450–455). Kalbamųjų vedinių pamatiniai žodžiai yra *béržas*, rytų aukštaičių dažnai kirčiuojamas pagal 1 kirčiuotę (Stundžia, 1994, 20), ir *mẽdė* ‘miškas’, plg. to paties Pakruojo rajono kaimo pavadinimą *Mẽdėnai*. Vietą žymintys apeliatyvai *béržinė*, *mẽdinė*, tapę vietovardžiais, yra akcentinės tarmybės.

1.4. Du pavyzdžiai leidžia kalbėti apie nekirčiuoto ir kirčiuoto, bet priegaidės spūdžio negavusio aukštutinio *u* virtimą *o* tipo balsiu (*ǫ*): LAV *Ro̲ponių* (*Žabinės*) *km.* (Linkuvos valsč.) ir *Kro̲mpių km.* (Razalimo valsč.) atliepia LATSŽ įrašus *Rupóniai* ir *Krumpiai*. Abu vietovardžiai veikiausiai atsirado iš asmenvardžių (žr. Garšva, 2019, 10). „Lietuvių pavardžių žodyne“ pateikiama keliolika pavardžių, sietinų su *rupus* ‘stambus, didelis, šiurkštus, stačiokiškas’, tiesa, *Ruponis* nepaminėtas (LPŽ II, 641–642). *Krumpių* ryšys su pavarde tvirtesnis. Linkuvos, Pakruojo apylinkėse gyventa žmonių, turinčių pavardę *Krumplis* ar *Krumplỹs* (LPŽ I, 1091). Šaknies *krump-* apeliatyvai (*krumplis (-ys)*, *krumpslys*, *krumpulis*) žymi mažo ūgio žmogų, neūžaugą (žr. LKŽe). Tad vargu ar kaimo pavadinimo *om* žymi ankstesnį *am*, kaip pamanė LAV abėcėlinio sąrašo sudarytojai: sąraše šalia *Kro̲mpių* skliaustuose pateikta „atstatyta“ forma *Krampių*.

Nekirčiuotame skiemenyje esantis ilgasis balsis *o* paprastai pakinta tik kiekybiškai – sutrumpėja, plg. jau minėtą *Dovi̲diškio km.* (LATSŽ *Dovydìškis*). Bet LAV vietų pavadinimai *Ku̲lyčių km.* (Pakruojo valsč.), *Ru̲konių km.* ir *Mu̲niūnų km.* (abu Razalimo valsč.), kai palyginame su LATSŽ teikiamais *Kolỹčiai*, *Rokóniai*, *Moniū́nai*, rodo tarminio *o* stipresnį susiaurėjimą (*ǫ* → *u*). Toks virtimas realus, jis įprasčiausias prieš kito skiemens aukštutinį balsį (Garšva & Šliavas, 1982, 20; Garšva, 2019, 9). Apskritai akustinis skirtumas tarp nekirčiuotų *ǫ* ir *u* menkas (Kačiuškienė, 2006, 103), taigi atstatytos formos – patikimos.

Tai pačiai grupei pridera dar du vietovardžiai. Dabar vartojamas *Uniū́nai* (yra tik LATSŽ I, o LATSŽ II praleistas) LAV įrašytas su abiem trumposiomis kamieno *u: U̲niunų km.* K. Garšvos ir J. Šliavo manymu, bendrinėje kalboje turėtų funkcionuoti forma *Oniūnai* (Garšva & Šliavas, 1982, 20). Pavardė *Oniūnas* Pakruojo krašte dažna (LPŽ II, 349). Rusiškasis įrašas *Анюны* (NTKZRP) patvirtina lietuviškąjį *o*. LAV skelbiamo pavadinimo *Isūnių km.* raidė *ū* vietoje *o* atsirado turbūt įžiūrėjus sąsają su giminystės terminais *sūnus*, *įsūnis*. Balsio *o* kokybė klausimų nekelia, nes jis priklauso priesagai *-oniai*. Bendrinei kalbai LATSŽ teikiama forma – *Įsoniai*.

1.5. Išanalizavus pavyzdžius matyti, kad raide *e* LAV kartais žymimas šiaurės panevėžiškių vidutinio pakilimo (*ę* tipo) balsis. Juo virsta vidutinio, aukštutinio ir kintamojo pakilimo priešakiniai balsiai, atsidūrę nekirčiuotuose ir atitrauktinį kirtį gavusiuose skiemenyse arba einantys tvirtagalio dvigarsio pirmuoju dėmeniu (Garšva, 1982b, 69; Kačiuškienė, 2006, 64–68; apie įvairias išimtis ir jų aiškinimus žr. Garšva, 1982a, 6; Girdenis & Židonytė, 1994, 130–132, 142–143; Kačiuškienė, 2006, 69–70). Raidės *e*, o ne *ė* pasirinkimas raštu fiksuojant uždaresnį balsį aiškintinas slavų kalbų įtaka: priešakiniam neaukštutiniam balsiui žymėti lenkų ir rusų kalbų vartotojai turi vienintelę *e*.

LAV nurodyti pavadinimai *Šk̲erių km.* (Linkuvos valsč.) ir *Vėbarių km.* (Lygumų valsč.) LATSŽ transponuoti į *Skėriaĩ* ir *Vėbariaĩ*. Pirmasis vietovardis yra 4 kirčiuotės, antrasis – 3ª, vadinasi, pirmasis jų skiemuo paradigmoje gauna atitrauktinį kirtį, taigi rūpimo balsio kokybė lengvai nustatoma. Pirmasis vietovardis susijęs su pavarde *Škėrys*, kuri, matyt, kildintina iš vabzdžio skėrio pavadinimo *škėrys* panevėžiškių patarmėje (žr. LKŽe).

Balsio *i* → *ę* liudija pavadinimai *Vel̲kinių km.* (Razalimo valsč.) ir *Trečių km.* (Linkuvos valsč.), LATSŽ perrašyti į *Vil̃kinė* (dabar viensėdis) ir *Tričiaĩ*. Pirmasis vietovardis tikriausiai sietinas su asmenvardžiu *Vil̃kas*, *Vilkỹs* (NTKZRK įrašas – *Вилькu*), antrasis – su *Tričỹs* ar *Tr̀ičius* (LPŽ II, 1067).

Nekirčiuotų *ę·*, *ie* tarminį atitikmenį *ę* žymi LAV įrašai *Blekonių km.*, *Palečių km.* ir *Poškečių km.*; vietovės 1923 m. priklausė Linkuvos ir Pakruojo valsčiams. Bendrinei kalbai pasiūlytos formos *Blėkóniai*, *Pãliečiai* ir *Póškiečiai*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirmojo vietovardžio *lė* nesukietėjęs, nevirtęs *la*, vadinasi, šaknis yra slaviška. Pakruojiškiai kietina tik savų žodžių junginius **lě*, **lē* (reiškinio izofonę žr. Būga, 1924/1961, 96; Salys, 1992, 110–111, 364).

1.6. Uždaresnį *ę*, tik netrumpąjį, pakruojiškiai su artimiausiais rytiniais kaimynais taria ir kirčiuotuose skolinių skiemenyse (apie šio periferinio balsio kokybę ir kiekybę žr. Kačiuškienė, 2006, 59). Tarimą rodo LAV įrašai *Aleksėjevkos* I *km.*, *Aleksėjevkos* II *km.* (Žeimelio valsč.) ir, tikėtina, *Savel̲iškio* (*Kulyčių*) *km.* (Pakruojo valsč.). Pastarosios formos balsis parašytas taip, kaip rašoma slavų kalbose, be taško. Vietovardžiai kildintini iš skolintų krikšto vardų. Kodifikuotoji pirmojo vietovardžio forma yra *Aleksèjevka*, antrojo – *Savẽliškis*.

Abėcėliniame šaltinio sąvade pirmasis pavyzdys turi ne *ė*, bet *ie*: *Aleksiejevkos km.*; veikiausiai perrašyta pagal tarimą originalo kalba. Mažesnė tikimybė, kad sąvadą rengė ir redagavo žmogus, gerai išmanęs rytų aukštaičių uteniškių patarmę – čia naujažodžių *e* dvibalsinamas. Kaip bebūtų, svarbiausia tai, kad *ę·* ir *ie* akustiškai gana panašūs, juos žymint lengva apsirikti. Tokį akivaizdų apsirikimą rodo

Pavė́zgių užrašymas LAV: *Paviezgių km.*, *dv.*, *vs.* (Stačiūnų valsč.). Vietovardžio daryba skaidri: tai priešdėlio *pa-* vedinys iš upės vardo *Vėzgė*.

1.7. Vietovardžio *Gesviaĩ* forma LAV – *Gėsvių km.* (Razalimo valsč.) – liudija akomodacijos reiškinį: atitrauktinio kirčio skiemenyje ir minkštųjų priebalsių apsuptyje *e* tampa uždaresnis.

Tokį pat uždaresnį *e* variantą galima būtų įžiūrėti ir LAV pavadinimuose *Palašmėnio km.*, *dv.*, *vs.* (Klovainių valsč.) – jie taip pat parašyti su *ė*. Tai priešdėlio *pa-* vediniai iš upėvardžio *Lašmuõ*, *Lãšmenį* (3[b]). Bet abėcėliniame sąvade gale pavartota *e* – *Palašmenio*. Svarstant, kodėl dviejose šaltinio vietose rašyba skiriasi, prieiname prie išvados, kad duomenų rinkėjas pažymėjo kirčiuotą skiemenį apostrofu ir šis ženklas LAV rengėjų suprastas kaip taškas. Vedinys neabejotinai kirčiuojamas priešpaskutiniame skiemenyje – *Palašmėnis*, nes pamatinio žodžio kirčio vieta tokio tipo vediniuose neišlaikoma, įvyksta metatonija[6]. LATSŽ rekomenduojama akcentinė forma *Pãlašmenis* šnekamojoje kalboje nenatūrali. Tai rodo į realiąją vartoseną atsižvelgus kodifikuoti kitų rytų aukštaičių vietovardžiai *Pajiešmėniai* (priešdėlio *pa-* vedinys iš *Jiešmuõ*, *Jiẽšmenį*; Pasvalio r., Krinčino sen.), *Paakmėnis* (Utenos r., Tauragnų sen.), *Paąžuõlė* (Biržų r., Papilio sen.).

1.8. Du pavadinimai LAV, būtent *Užubalių km.* (Pakruojo valsč.) ir *Pelaniškių km.* (Pašvitinio valsč.), kalba apie sporadišką, bet tarmėse dažną nekirčiuoto *e* paplatėjimą (žr., pavyzdžiui, Girdenis, 1996, 119, 17 išn.; Kazlauskaitė, 2001, 47). Žinoma, galimi ir kitokie išvirtimo aiškinimai: pirmasis vietovardis iškreiptas susiejus su *bala*, o antrajame esantis *le* sukietėjo. LATSŽ pavadinimai motyvuotai turi *e*: *Užùbeliai*, *Peleni̇̀škiai*.

Balsis *e* vietovardžiuose perimtas iš pamatinių žodžių. *Užubeliai* žymi vietą už upelio *Obelẽ* (tarm. *o̧bėła / ó·beła*), tai priešdėlio *užu-* vedinys. Susidūrus priešdėlio *užu-* galiniam ir šaknies pradiniam balsiams, įvyko kontrakcija. *Peleni̇̀škių* pamatinį žodį *pelenai* pateikia Wojciechas Smoczyńskis (Smoczyński, 2007, 447–448). Tikimybė, kad pamatiniu žodžiu gali eiti *pelana* ‘moliu išplūkta asla’ ar pavardė *Pelanis* (*Pelanius*) (žr. Tumėnas, 2006), menka: aiškinant darybą, atsižvelgtina į potencialių

[6] Vietovardžiai, prieš galūnę turintys skiemenį *-mėn-*, pvz., *Palašmėnis*, neabejotinai veikė duomenų LAV rinkėjus. Nors rusų *я* dėsningai atliepia lietuvių *ė*, pavadinimas *Drauménai* (rusų k. forma – *Дровмяны*, žr. NTKZRK) užrašytas *Draumeniai*. Kaimas dabar išnykęs, jis buvo Razalimo valsčiuje. Nurodytinas dar vienas rašybos riktas LAV, tikėtina, atsiradęs veikiant rusų kalbai – joje priešakiniam vidutinio pakilimo balsiui žymėti nėra atskiros raidės. Pavadinimų *Plonenų-didž. dv.*, *Plonenų-Baltųjų dv.*, *plitnyč.*, *Plonenų karč.* pirmasis žodis, kirčiuotos priesagos *-ėnas* (dgs. *-ėnai*) vedinys iš upėvardžio *Plonė*, parašytas su *e* (be taško virš raidės). Abėcėliniame sąraše knygos gale riktas pataisytas.

pamatinių žodžių dažnumą, jų vartojimo sferos platumą ir ypač opozicijos narių darumą (Urbutis, 2009, 110, 120).

Po menkai palatalizuotų lūpinių priebalsių nekirčiuotas ar priegaidės spūdžio negavęs balsis *e* kokybiškai priartėja prie užpakalinio *a*. Aptariamajame plote tarimas, matyt, įvairuoja: *Barvẽinių km.* (Stačiūnų valsč.) ir *Libẽriškių vs*., bet *Libãriškių dv.* (abi gyvenamosios vietos šalia, tik priklausė Linkuvos ir Pakruojo valsčiams). Bendrinėje kalboje įteisintos formos *Barvaĩniai* ir *Lìbariškis.* Vardus turėjo duoti pavardės. Pakruojo rajone dažna pavardė *Barvaĩnis* (LPŽ II, 206; apie dėmenų *bar-*, *vain-* kilmę ir reikšmę žr. LVKŽ, 92), rusiškas vietovardžio perrašas – *Борвойни* (NTKZRP). Antrasis kaimo vardas turbūt turi ryšį su latvių kalbos *liberis* ‘meilikautojas, pataikūnas; paikas žmogus, pagyrūnas’, kuris funkcionuoja ir kaip asmenvardis (tiesa, „Lietuvių pavardžių žodyne“ nenurodyta, kad aptariamajam plotui tokia pavardė būdinga). Jis rodytų, kad pirminė forma turi *e*, o *a* (*Libãriškių dv.*) yra naujas. Caro laikų žemėlapis (NTKZRJA) liudija formą su *e*: *Либеришки*.

Po *j* einančių balsių *a* ir *e* supanašėjimas matyti LAV pavyzdžiuose *Jẽnonių km*., *Jẽnelionių km*., *vs.* (Pašvitinio valsč.; vietovės arti viena kitos) ir *Majãlių km*., *maž. km.* (Vaškų valsč.). Pirmieji pavadinimai tikrai yra asmenvardinės kilmės. LATSŽ teikiamos formos *Janóniai* ir *Janelióniai* aktualizuoja slavišką šaknį *Jan-* (LPŽ I, 798). Su kokiu žodžiu sietinas pavadinimas *Majaliai*, pasakyti sunku. LATSŽ teikia formą su *e*: *Majẽliai*. Gretimos vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės faktai liudytų balsį *a*. Centrinėse šnektose vartojamas sustabarėjęs palyginimas *girtas kai(p) majalis,* juo apibūdinamas sutrikusios koordinacijos žmogus. Palyginimo daiktavardis gali būti tarminis vabalo grambuolio vardas. Įprastai jis vadinamas *mojiniu*, *mojaviniu*, plg. lenkų k. *majówka*. Vabalas irgi pasižymi savita judėsena – įsivelia merginoms į plaukus, blaškosi ir pan.

Dar du panašūs pavyzdžiai – jau minėti, aptariant kitas ypatybes, kaimų vardai *Jomantóniai* ir *Javydóniai*. Juos atliepiantys įrašai LAV – *Jãmontonių dv.* (Razalimo valsč.), *Jãvidonių km*., *Maž. km.* (Vaškų valsč.). Pavadinimai kilo iš atitinkamų priesaginių asmenvardžių, besiremiančių dvikamieniais baltų asmenvardžiais *Jómantas*, *Jóvydas*: pirmasis dėmuo *jo-*, antrasis *mant-*, *vyd-* (LVKŽ, 208, 212). Šnekamojoje kalboje buvo paplitusi lenkiška lietuviškos pavardės forma *Jamontas* (žr. LPŽ I, 840), turbūt lygia greta vartota ir *Javydas* (plg. kaimų Rokiškio ir Zarasų r. pavadinimą *Jovỹdžiai*).

Klausimų kelia vietovės netoli Linkuvos vardas: LAV teikia formą *Papãšų dv*., LATSŽ – *Papušų̃ k.* (vard. *Papušaĩ*). K. Garšva (2019, 11) mano, kad vietovardžiu tapo atitinkamas apeliatyvas, žymintis vietą po pušimis, palei jas. Nuomonė pamatuota, tik nedėsningas atrodo kietasis kamiengalio balsis; plg. viensėdžio ir kaimo pavadinimą *Papušiai* Anykščių ir Panevėžio r., taip pat už keleto kilometrų

Pasvalio rajone esančio kaimo, buvusio dvaro, pavadinimą *Paliepiai* – abu dvarai gal buvo kaip nors susiję. Rusiškame XX a. pradžios žemėlapyje (NTKZRP) užfiksuotos formos *Попуше* ir *Полене*. Taigi veikiausiai pirminė aptariamojo vietovardžio forma – *Papušiai*. Vidurinio skiemens balsis *a* gal rodo *u* redukciją, nulemtą ypatingos padėties. Pirma, nekirčiuotas uždarasis *u* tariamas po lūpinio *p*, antra, jis veikiamas gretimų skiemenų su žemutiniu vokalizmu.

1.9. Kaip minėta, junginius **lě*, **lē* neskoliniuose pakruojiškiai kietina. Tarminį tarimą žymi LAV užfiksuotas pavadinimas *Ruslalių vs.* (Lygumų valsč.; šalia – *Ruslių* kaimas), *Vimbalos km.* (Stačiūnų valsč.), *Girelos vs.* (Razalimo valsč.). Galūnės priešakinis balsis, einantis po *ł*, yra virtęs užpakaliniu *a*: tarm. *vímbała*, *girẽ.ła*, o linksniai perėmę *ā* kamieno galūnes. Dar du pavadinimai: *Mariampolės vs.* (Klovainių valsč.) ir *Biriagalės km.* (Razalimo valsč.), šios tarminės ypatybės neišryškina[7] – oficialiajai vartosenai pateiktos formos *Birjãgala* ir *Marijam̃polis*. Kodifikuotos formos, teikiamos LATSŽ, yra *Ruslēliai*, *Vìmbalė*, *Birjãgala*. Pasakyti, koks yra pirminis pastarojo vietovardžio galūnės balsis: *ė* ar *a*, neįmanoma. Vieni mokslininkai mano, kad dėsninga forma turėtų būti *Birjãgalė* (žr. Kačiuškienė, 2006, 145, išn. 21, 174, išn. 9; Adamonytė, 2015, 9, išn. 50), o A. Vanagas autentiškomis laiko tokias formas kaip *Birjagala*, *Ramygala*, *Baisogala*, aiškindamas tuo, kad „vietų vardai su *-gala* yra labai seni, susidarę tais laikais, kai jungiantis dviem žodžiams, antrojo sando kamiengalis galėjo ir nepakisti“ (Vanagas, 1996, 191). Be to, vietų vardai su galūne *a* vartojami ir tose patarmėse, kur kietinimas nepasireiškia. Pridurtina, kad buvusių Mariampolės ir Girelės viensėdžių pavadinimų LATSŽ nerasime – vietovės išnykusios, bet pirmasis pavadinimas, tapęs *Marijam̃poliu*, įtrauktas į RC.

1.10. Vietų pavadinimai *Žimbiškių km.* ir *Žiniūnų dv.* (abu Linkuvos valsč.), jei diakritikas virš pirmosios priebalsės nėra atsitiktinis dalykas, gali rodyti vadinamąjį šlekiavimo reiškinį. Kraštotyrininkas J. Šliavas nepublikuotame straipsnyje teigia, kad šlekiavimas, t. y. *s*, *z* ir *š*, *ž* painiojimas, rečiau tarpinių priebalsių išartikuliavimas, yra paveldėtas iš čia gyvenusių žiemgalių. Šnektų atstovai vienuose žodžiuose nedėsningai apibendrindavę *s*, *z* tipo garsus, kituose – *š*, *ž* (žr. Girdenis & Pabrėža, 1978/2000, 118). Caro laikų žemėlapyje (NTKZRP) nurodyti pavadinimai *Зимбишки*, *Зинюны*. LATSŽ siūlomos formos irgi turi *z*: *Zim̃biškių k.*, *Ziniū́nų k.* Antroji vietovė jau išnykusi.

1.11. Pirmojo gyvenamųjų vietų sąvado dvylika įrašų perteikia gyvojoje kalboje vykstančius fonetinius trumpinimo reiškinius ir asimiliaciją.

---

[7] Abiejų pavadinimų formos su hiatu *i-a*: *Mariampolė* ir *Biriagalė*, yra slaviško tarimo rodmuo, plg. perrašą rusų k.: *Мариамполь* (NTKZRJA). (Apie antrojo vietovardžio dėmenis *bir(i)-* ir *-gal-* žr. Būga, 1911/1958a, 238, 251–253).

Sąvado LAV pavadinimas *Armonių km.* (Pašvitinio valsč.) LATSŽ pakeistas į *Arimónių k.* Tarminėje kalboje žodžio vidaus pozicijoje vartojamas kirčio negaunantis balsis dažnai netariamas (Zinkevičius, 1966, 131–133)[8]. Šiuo metu kaimas jau išnykęs.

Ilgi žodžiai šnekamojoje kalboje gali būti sutrumpinami, numetant visą skiemenį. Tokį polinkį rodo Klovainių valsčiaus dvarų vardai *Lašpamušis* ir *Padauga*. Jie įsikūrę šalia Lašmens, Mūšos ir Daugyvenės upių. Pirmasis vietovardis sudarytas dūrimo būdu, prie *Pamūšis* pridėjus dėmenį *Lašmuõ* (vns. kilm. *Lãšmenį*). Antrasis atsirado prie *Daugývenė* pridėjus priešdėlį *pa-* ir panaikinus priesagą, plg. atitikmenį rusų kalba *Подовгивена* (NTKZRP). Bendrinei kalbai, aišku, teikiamos pilnosios formos: *Lašménpamūšis* ir *Padauguvà* (3[4b]). Beje, K. Būga priesagą *-uva*, matomą ir vietovardyje *Linkuva*, laikė žiemgališka (Būga, 1924/1961, 256–258). Abi minimos vietovės dabar turi kaimo statusą. Apie vietovardį *Padauguvà* dar pasakytina, kad iš pradžių (žr. LATSŽ I) siūlyta jį kirčiuoti pastoviai, priešdėlyje. Toks kirčiavimas laikytinas autentiškesniu, nes tik nekirčiuoti galo skiemenys (*-uva*) gali patirti redukciją.

Penkių vietų pavadinimai, užfiksuoti pirmajame sąvade (LAV), liudija šnektose vykstančią balsių kontrakciją. Linkuvos valsčiaus vietovės įvardytos kaip *Linkaučių mišk.*, *Linkaučios Didž. dv.*, *Padlinkaučios dv.*, o Razalimo ir Klovainių valsčių vietovės užrašytos kaip *Pažerių dv.* ir *Požerių vs.* (dabar visos – kaimai). Bendrinės kalbos atitikmenys, teikiami LATSŽ, yra *Linkãvičiai*, *Pãlinkuvė*, *Paežeriaĩ* (3[4b]) ir *Pãežeriai* (1) I, II – atstatyti į vieną balsį sutraukti junginiai *-avi-* ir *-ae-* arba (paskutiniame pavyzdyje) *-oe-*[9]. Tarminiuose žodžiuose, ypač tikriniuose, hiatas naikinamas dažnai (žr. Zinkevičius, 1966, 126, 130, 133). Paežerių kaimų pavadinimas kildintinas iš upėvardžio *Ežerẽlė*. K. Garšva (2019, 10) įžiūri darybinį ryšį su bendriniu daiktavardžiu *ežeras*.

Tarminei kalbai būdinga priebalsių asimiliacija matyti LAV įrašytose formose *Ižd̲agiečių km.* (Lygumų valsč.), *Bup̲štų km.* (Pašvitinio valsč.), *Maš̲čionių km.* (Linkuvos valsč.). Rašyba rodo, kad susidūrę priebalsiai suderinami pagal balso stygų veiklą ir artikuliacijos vietą. Nustatyti, kurią fonemą ir jos ženklą rašte atliepia realizuotas garsas, galima vieninteliu būdu – radus žodį, kuriuo remiasi daryba. Pirmojo kaimo vardas *Išdagiečiai*, manytina, yra priesagos vedinys. Jo pamatinis žodis gali būti *išdaga*(*s*) ‘išdegusi ar saulės išdeginta vieta pievoje, miške,

[8] Akivaizdus tokio pat reiškinio (sinkopės) pavyzdys – vietovardis *Pamũšninkai* (LAV *Pamušninkai*). Jis turi iš priesagos *-ininkˀ* išmestą nekirčiuojamą pirmąjį *i*.

[9] Variantą *Poežeriai* patvirtina Klovainių apylinkių žemėlapis (NTKZRK), kuriame įrašyta *Поезіорка*. Priešdėliai *pa-* ir *po-* lietuvių kalboje neretai vartojami pramaišiui, pvz.: *paakys / poakis, padirvys / podirvis* (Zinkevičius, 1966, 130). Priešdėlį *pa-* implikuoja galūnė *-ys*, o *po-* – galūnė *-is*.

durpyne, degimas' (LKŽe); darybos kamiene išskiriamas priešdėlis *iš-*. *Bubštas* ir *Masčionis* – pavardės, davusios vardus kaimams, turėtų būti susijusios su veiksmažodžiais *bubenti* 'nesmarkiai belsti', 'marmėti, daug šnekėti, niurzgėti, bambenti' ar *bubyti* 'bildinti, poškinti, šaudyti', 'bambėti, balsiai kalbėti' ir *mastyti* 'pinti', 'stengtis išsisukti iš sunkumų, bėdų, griebiantis gudrybių', 'skeryčioti, mosikuoti'. Apie veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus su priesagomis *-štas*, *-ionis* žr. LKG I, 332, 335.[10] LATSŽ įrašytos formos su *š*, *b*, *s*: *Išdagiẽčiai*, *Bubštaĩ*, *Masčióniai*.

Pavadinimus LAV *Štaškavičių km.*, *maž. km.* (Vaškų valsč.) bendrinėje kalboje atliepia *Staškãvičių k.* (dabar – Žeimelio sen.), plg. rusišką atitikmenį *Сташковиче* (NTKZRP). LAV rašyba žymi tolimąją asimiliaciją. Alveoliniai *š*, *č* gyvojoje kalboje neretai paveikia dantinį *s* ir šis prisitaiko, pavirsta *š* (daugiau gyvosios kalbos pavyzdžių žr., pavyzdžiui, Zinkevičius, 1966, 171; Girdenis, 1996, 127, išn. 3; 175, išn. 23). *Štaškavičių* kaimui pavadinimą neabejotinai davė pavardė (jos paplitimą žr. LPŽ II, 978, 811).

2. Morfologinės ypatybės

Rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti vietovardžiai tarmės morfologijos visapusiškai atskleisti negali. Tik vietovardžių giminės ir skaičiaus formos, tų formų kodifikavimo kryptys leidžia įžvelgti kai kuriuos gramatinės sistemos ir semantikos bruožus.

Palyginus abiejų šaltinių, LAV ir LATSŽ, pavyzdžius matyti, kad skiriasi 21 vietovardžio galūnės (9 daiktavardžiai jau minėti aptariant fonetines ypatybes). Kaip žinome (žr., pavyzdžiui, Zinkevičius, 1966, 214tt.; Markevičienė, 2001, 31; Kačiuškienė, 2006, 144, išn. 9tt.), giminės ir skaičiaus formos gyvojoje kalboje linkusios įvairuoti, retai visų tariamos vienodos.

2.1. LAV nurodytus moteriškosios giminės (*į*)*ā* ir *ē* kamienų pavadinimus *Augustavos dv.*, *Mariampolės vs.* (abu Klovainių valsč.), *Linkaučios Didž*[*iosios*] *dv.* (Linkuvos valsč.) bendrinėje kalboje rekomenduota vartoti vyriškosios giminės (*į*)*o* kamieno formomis: kodifikuota *Augustãvas*, *Marijamp̃olis* (LATSŽ neminimas, yra RC), *Linkãvičiai* – dabar tai kaimai. Bet Lygumų valsčiaus viensėdis *Margavonis* (*įo* kamieno daiktavardis) pakeistas į *Margavõnę* (*ē* kamienas). Vienaskaitos formos *Linkaučia* (< *Linkavičia*, tai sulietuvintas lenkiškos pavardės variantas), *Margavonis* iškelia vieną asmenį, namų valdos turėtoją. Kaip vietovardžių formos labiau tinka

[10] Čia užsimintina apie vietovardžio *Daugšigaliai* (kaimas netoli Pakruojo), sudaryto sudūrus pavardę *Daukša* ir daiktavardį *galas*, rašybą. Ir LAV, ir LATSŽ II pateiktos formos su *g*, tik LATSŽ I siūlytas variantas su *k* – *Daukšigaliai*. Kodėl pastarasis variantas pripažintas netinkamu bendrinei kalbai, nežinia. Pavardes, turinčias dėmenį *daug-*, K. Būga siūlė rašyti taikant fonetinį rašybos principą: *Daugša* = *Daukša, Daugkantas* = *Daukantas* ir pan. (Būga, 1911/1958a, 235).

Linkãvičiai – daugiskaita pabrėžia šeimą, *Margavõnė* – galūnės *-ė* vediniu įvardijama buvimo vieta, priklausomybė kam nors (LKG I, 367).

2.2. Keleto vyriškosios giminės vietovardžių *(i)įo* kamieno galūnės pakeistos produktyviojo *o* kamieno galūnėmis: LAV įrašyti pavadinimai *Draumenių km.* (Razalimo valsč.), *Geišių km.*, *Kukių km.* (abu Žeimelio valsč.), *Udekių km.* (Linkuvos valsč.), *Rakickių dv.* ir *Šilių vs.* (abu Klovainių valsč.) LATSŽ tapo *Draumė́nų*, *Geišų̃*, *Kūkų̃* ir *Ū́dekų km.*, *Šilų̃* ir *Rakìckų vs.* Norminta ir kita kryptimi – *Steigvilų* (Žeimelio valsč.) kaimo vardas perrašytas su *įo* kamieno galūne: *Steigvìliai.* Šią formą rodo ir NTKZRJA: *Стейгвиле* (galūnė *e* žymi suvienbalsėjusį nekirčiuotą *ei*).

2.3. Į LAV įtraukti daugiskaitiniai kaimų *Budziniškiai* (Lygumų valsč.), *Mikoliškiai* (Žeimelio valsč.), *Rimiškiai*, *Velkinės* (abu Razalimo valsč.) ir vienskaitiniai *Ruplaukiai* (Stačiūnų valsč.), *Rozentaliai* (Žeimelio valsč.) vardai LATSŽ pakeisti vienaskaitiniais. Užfiksuotos formos *Budzìniškis*, *Mikõliškis*, *Rỹmiškis*, *Vilk̃inė*, *Rùklaukis*, *Rõzentalis.* Dabar *Rymiškis*, *Vilkinė* yra vienskėdžiai, o *Ruklaukis* jau išnykęs, bet jo buvusi vieta pažymėta turistiniame žemėlapyje (ŠATŽ). *Libariškių* (Pakruojo valsč.), *Pamušių Didž*[*iųjų*] (Linkuvos valsč.), *Plonenų-didž*[*iųjų*] ir *Plonenų-Baltųjų* (abu buvo Vaškų valsč., dabar Žeimelio sen.) dvarai su priklausiniais, pavyzdžiui, *Plonenų-Baltųjų* plytine, sovietmečiu gavo kaimų statusą. Kodifikuotos jų vardų formos yra *Lìbariškis*, *Pamū̃šis*, *Báltplonėnas* (LATSŽ neteikiamas, yra RC), *Didỹsis Plonė́nas.*

3. Leksikos bruožai

Rašant šį skyrių peržiūrėti visi surinkti pavyzdžiai. Dalis jų jau buvo apsvarstyti, kalbant apie fonetines ir morfologines tarmės ypatybes. Nebuvo užsiminta apie 14 vietovardžių.

Kasdienė kalba negali išvengti oficialiosios (administracinės, viešojo gyvenimo) kalbos poveikio. Toji oficialioji kalba Lietuvoje ištisus šimtmečius buvo lenkų ir rusų. Tad natūralu, kad per pirmąjį vietovardžių surašymą, 1923 m., užfiksuoti tarminės kalbos pavyzdžiai turi ir slavų kalbų žymių. Svarbiausia tai, kad ne visada galima pasakyti, ką užrašytos formos liudija: tikrus tarminius faktus, t. y. realią vartoseną ar aplietuvintos rašytinės tradicijos tąsą, tiesiog riktus.

3.1. Matyti, kad vietovardžiais Pakruojo rajone galėjo tapti tiek bendriniai, tiek tikriniai žodžiai, plg. LAV įrašytus vietų vardus *Girelos* ir *Girelkos vs.* (išnykę), *Dinaburgo vs.* (abu Razalimo valsč.), *Muravoto dv.*, *Poguliankos km.* (abu Linkuvos valsč.). Du pirmieji pavyzdžiai rodo, kad šnekamojoje kalboje lygia greta gali funkcionuoti tos pačios reikšmės, bet skirtingų sluoksnių žodžiai – vienas savas, kitas

su slavišku elementu, šiuo atveju priesaga *-k-*. Nurodytų vietovardžių atitikmenys bendrinėje kalboje yra *Girėlės vs.* ir *Dìnaburko*, *Mūravóto*, *Paguliánkos k.*

Pavadinimas *Dinaburgas* atliepia senąjį vokišką Latvijos miesto Daugpilio pavadinimą: vok. *Dünaburg* ‘Dauguvos pilis’. Miestas ir minimas viensėdis, 1897 m. dar buvęs dvaru (žr. NTKZRK), turėjo būti kuo nors susiję. XIX a.–XX a. pradžioje carinės imperijos miestų Dinaburgo, Sankt Peterburgo vardai Lietuvoje rašyti su kamieno galo *k*[11], matyt, todėl oficialiajai formai pasiūlytas šis priebalsis.

Vietovardžiu *Poguliank*a tapęs bendrinis daiktavardis atliepia lenkų kalbos *pohulanka* ‘išgertuvės, lėbavimas, puota’, tik neįprastą tarmei garsą žyminti *h* pakeista *g* ir įterptas *l* minkštumą rodantis ženklas; lenkiškas priešdėlis *po-* išlaikytas. Dar vienas fonetiškai ne iki galo adaptuotas slaviškos kilmės pavadinimas LAV yra *Kalpakų km.* Vietovardis, tikėtina, kilo iš atitinkamos pravardinės pavardės. Tarmėje vartojamas bendrinis daiktavardis su *o*: *kalpokas* ‘tokia veltinė kepurė’ (plg. le. *kołpak*, br. *калпáк*, *каупáк*, r. *колпáк*), jį turi ir latviai (*kalpaks*). Nekirčiuotą slavizmų *o* lietuvių kalboje atliepia *a*, o kirčiuotąjį *a* atitinka *o* (Būga, 1912/1958c, 342, 344; Kardelis, 2003, 65tt.), taigi LATSŽ įrašytos kaimų vardų formos *Paguliánka* ir *Kalpõkai* yra fonetiškai dėsningos.

Dvarui *Mūravotas*, kaip minėta, vardą davė atitinkamas apeliatyvas. Lenkų k. *murować* reiškia ‘mūryti’, taigi *mūravotas* – ‘mūrytas, iš akmenų ar plytų statytas’. Dvaro pavadinimas rusų k. – *Мурованый* (žr. NTKZRJA).

3.2. Kur kas daugiau leksikos pavyzdžių, turinčių darybos požymių. Tai priešdėlių ir priesagų vediniai, dūriniai.

Dariausias Pakruojo rajono vietovardžių priešdėlis yra *pa-*. Vedinys su šiuo priešdėliu žymi buvimo vietą palei pamatiniu žodžiu įvardytą objektą, pvz.: *Pã-lašmenis*, *k.* : *Lašmuõ*, *Lãšmenį*; *Pamū̃šis*, *k.* : *Mūšà*, *Mū̃šą*; *Pa-vézgiai*, *k.* (LAV *Paviezgių km.*, *dv.*, 4 *vs.*) : *Vézgė* ir kt. Objektas – paprastai Mūšos upynui priklausanti upė. Daugiausia vietovardžių, žinoma, susiję su upėvardžiu *Mūša*. Iš *pamū̃šis* ‘vieta prie Mūšos’ pasidaryti tokie dūriniai kaip *Naujãpamūšis* (LAV *Pamušio Naujojo km.*), *Raudónpamūšis*. Dviejų vietovių pavadinimai LAV įrašyti su adaptuotu slavišku priešdėliu *pad-*, lietuviško *pa-* atitikmeniu: *Padlinkuvės dv.* ir *Padlinkaučios dv.* (abu Linkuvos valsč.), plg. *Подлинковецъ* (NTKZRP). Dabar tai *Pãlinkuvės* kaimas.

Vartojamas rytų aukštaičių priešdėlis *užu-*, žymintis kitoje objekto pusėje esančią vietą. Jį turi vietovardis *Užùbeliai* (> *Užù-obeliai* : *Obelẽ*, *Óbelę*).

[11] Žr., pavyzdžiui, Jono Biliūno apysakoje „Liūdna pasaka“ (1907) ir Antano Baranausko poemoje „Kelionė Petaburkan“ (1858–59) minimas miestų vardų formas *Dinaburkas* ir *Petaburkas*.

Didžioji dalis aptariamųjų vietų vardų kilę iš asmenvardžių; taip natūraliai išreiškiamas ryšys tarp asmens ir vietovės, kurioje jis gyvena, įtvirtinama socialinė padėtis. Beveik visi tokios kilmės vietovardžiai turi priesagas ir yra daugiskaitiniai (*pluralia tantum*). Pakruojo rajone, kaip yra pastebėjęs K. Garšva (2019, 8), vyrauja dvi kaimų pavadinimų priesagos: *-oniai* ir *-ūnai*, pvz.: *Puknióniai*, *Žvìrbloniai*, *Petrašiū́nai*, *Nakrošiū́nai*, plg. deminutyvinį *Noriūnẽliai*; visų šių pavadinimų formos LAV užrašytos kiek kitaip. Paminėtina tai, kad asmenų vardai su priesagomis *-oniai* ir *-ūnai* tarmėse gali įvardyti įpėdinius, vaikus pagal jų tėvus (LKG I, 414).

LAV įrašai *Puknonių dv.*, *vs.* (Linkuvos valsč.; plg. *Puknionių km.* (Pakruojo valsč.)), *Petrašūnai* (Pakruojo valsč.), *Nakrašūnai* ir *Norunėliai* (abu Žeimelio valsč.) rodo prieš priesagas *-ūnas*, *-onis* nepalatalizuojamus priebalsius *n*, *š*, *r*. Veikiausiai tai žymi slavišką tarimą, kurį gali būti perėmę ir kai kurie tarmės vartotojai. Lietuvių kalboje įprastomis aplinkybėmis vedinių priebalsis yra toks pat kaip pamatiniame žodyje.

Vietovardis *Puknioniai* (LAV *Puknonių dv.*, *vs.* Linkuvos valsč.) remiasi kraštui būdinga pavarde *Puknỹs* (Garšva, 2019, 10; LPŽ II, 529), taigi minkštasis *n* yra dėsningas. *Žvirbloniai*, bendrinei kalbai teikiama forma, taip pat turėtų turėti minkštąjį *l*, nes įžiūrima darybinė sąsaja su asmenvardžiu *Žvìrblis* (*-ỹs*). Klovainių apylinkių žemėlapyje įrašyta forma *Жвирбляны* (NTKZRK) – rusų kalba (junginys *ля*) patvirtina minkštąjį *l*.

Vietovardžiai *Nakrošiū́nai* ir *Petrašiū́nai* neabejotinai susiję su populiariomis, bet labai varijuojančiomis pavardėmis: *Nãkrošas*, *Nakrõši(u)s*, *Nakrãšius* ir kt., *Petrãšius*, *Petrõšius* ir kt. (visą sąrašą žr. LPŽ II, 292, 316, 438, 442). Matyti, kad LATSŽ rengėjai, siūlydami oficialiąsias formas, rėmėsi labiausiai paplitusiais, t. y. minkštąjį pavardžių kamiengalio priebalsį turinčiais asmenvardžiais. Slaviški atitikmenys turi kietąjį *š*: rus. *Петрашуны*, *Накрашуны* (žr. NTKZRJA, NTKZRB), le. *Pietraszuny*, *Niekraszuny*.

Prie aptartų pavyzdžių prisišlieja deminutyvinis kaimo vardas *Norunėliai* (Žeimelio valsč.). Ir šiuo atveju užrašyta taip, kaip įprasta tarti slavų kalbose – be minkštumo ženklo, plg. gretimo Noriūnų kaimo užrašymą rusiškai – *Наруны* (NTKZRP). Kodifikuotoji vietovardžio forma – *Noriūnẽliai*.

Iš skolintinių asmenvardžių *Razalija*, *Savelis* (jo variantus žr. LPŽ II, 686), *Augustas* kildintini *Rozalìmo* miestelio, *Augustãvo* ir *Savẽliškio* kaimų vardai. LAV vietovės užrašytos taip: *Razalimo mt.*, *Augustavos dv.*, *Saveliškio* (*Kulyčių) km*. Miestelio kilmę iš moters vardo *Rozalija* (tarm. *Razalija*) yra nurodžiusi Vanda Vaidotienė (1994, 4). Pirminė vietovardžio forma turbūt buvo su lenkiška priesaga *-inas*: caro laikų žemėlapyje teikiamas *Розалин* (NTKZRK). Priesaga *-ava(s)* – tokios pat

kilmės: *Augustavas* atliepia le. *Augustów*, r. *Августово* (NTKZRJA). Kaimo (ir šalia tekančio upelio) vardo ir asmenvardžio sąsają liudija žemėlapyje įrašytas *Савелисъ* (NTKZRK). Ilgainiui prisegta priesaga *-iškis*, leidusi atsieti žmogų ir jo gyvenamąją vietą.

Keletas vietovardžių kilo iš asmenvardžių su savitomis, nedažnomis priesagomis. Tokia yra nuo seno Pakruojo krašte (o anksčiau žiemgalių gyventoje teritorijoje) vartota *-ietis* (dgs. *-iečiai*) (Ambrazas, 2000, 138). Ji įžiūrima kaimo pavadinimuose *Póškiečiai* ir *Pãliečiai*. Kita reta priesaga yra *-ninkai* (tai *-ininkai* variantas), išsaugota vietovardyje *Pamũšninkai*. Daiktavardžiai su šiomis priesagomis pavadina asmenis pagal kilimo arba gyvenamąją vietą.

Ypatingas, plačiau aptartinas LAV ir LATSŽ I dalyje užfiksuotas kaimo vardas *Degẽsiai*. „Tik jį kasdienėje kalboje vartoja vietiniai“ (Klybaitė, 2019, 39). Oficialiajai vartosenai nuo 1976 m. (LATSŽ II) teikiamas *Degẽsiai*. Atitikmuo rusų kalba, užfiksuotas caro laikų žemėlapyje, – *Дегясы* (NTKZRP).

Vietovardžio *-es-* ir *-ės-* yra tos pačios priesagos fonetiniai variantai, kaip ir, sakysime, deminutyvinės reikšmės *-el-* (pvz., *ož-elis*) ir *-ėl-* (pvz., *avin-ėlis*). Pastarųjų distribucija aukštaičių tarmėje paprastai išreiškiama aiškiai: *-el-* segama prie pamatinio žodžio, turinčio vienskiemenį kamieną, o *-ėl-* – prie turinčio dviskiemenį ar daugiaskiemenį kamieną. Aptariamosios gretybės *-es-* ir *-ės-* tokiu vartosenos griežtumu nepasižymi: gali būti vartojamos pramaišiui ir reikšti tą patį, plg.: *degesỳs*, *degẽsis* ir *degẽsis* ‘degimo liekana, apdegęs medis, nuodėgulis’ (LKŽe). Bet įžvelgiamas istorinis skirtumas. Senesnė, pirminė yra *-es-*. Susiaurėjus bei pailgėjus balsiui iš jos išsirutuliojo ir rašytinės tradicijos laikotarpiu išplito *-ės-* (Ambrazas, 2000, 86–87, 223). Išsamiausiame lietuvių kalbos priesagų sąraše, kuris skelbiamas „Lietuvių kalbos gramatikoje“, varianto su kirčiuotu *e* ir trumpuoju galūnės *i*, t. y. *-ẽsis*, nėra (LKG I, 722–730).

Kokia aptariamojo vietovardžio kilmė, pasakyti sunku. Aišku tik tai, kad šaknis *deg-* rodo degimo veiksmą. Daiktavardžiu, kuris tapo kaimo vardu, iš pradžių, matyt, žymėta išdegusi vieta, plg. upėvardžių *Degẽsiai*, *Degesų̃ upãlis*, *Degẽsupis*, *Degẽsis* ir *Degėsẽlis* kildinimą iš *degesỹs* ‘išdegusi vieta (durpyne)’, *degẽsė* ‘pelkės ar miško išdegusi vieta’, *degẽsė* ‘apdegusi vieta, gaisro vieta’ (Vanagas, 1981, 83). Beje, Degesupis ir Degėsis su Degėsėliu – geografiškai artimi upeliai, juos skiria apie 20 kilometrų; pirmi du teka Pakruojo rajone, Stačiūnų apylinkėse, o Degesupis – Radviliškio rajone, netoli Šeduvos. Visi trys yra šiaurės panevėžiškių patarmės plote. Tikimybė, kad aptariamasis vietovardis – asmenvardinis, mažesnė, bet plg. *degẽsius*, *-ė* ‘karštas darbininkas’ (LKŽe). „Lietuvių pavardžių žodyne“ teikiama tik pavardė *Degėsys*, variantas su priesagos *e* nepaliudytas (LPŽ I, 478).

Taigi *-ẽs-* yra šnekamosios kalbos faktas. Priesaga vartojama rytų aukštaičių šiaurės vakarinio kampo, t. y. panevėžiškių, kupiškėnų, šnektose (kamieno *degẽs-* daiktavardžių paplitimą žr. LKŽe). Biržų rajone yra ir kaimas *Degẽsiai*. Taigi Pakruojo rajono kaimo gyvoji ir oficialioji formos turėtų sutapti: vartotina *Degesiai*. Atstatydintina ir upelių *Degẽsis*, *Degėsẽlis* autentiška tarminė priesaga (plg. Garšva, 2019, 7).

3.3. Prie sudurtinių vietovardžių šliejasi sudėtiniai. Tokie vietovardžiai 1925 m. šaltinyje LAV rašyti įvairiai: *Plonenų-didž. dv.* ir *Plonenų-Baltųjų* (abėcėliniame sąraše gale – *Baltųjų Plonėnų*) *dv.*, *plitnyč.*, *Pamušių Didž. dv.*, *Pamušio Naujojo km.*, *Raudonpamušio dv.*, *Linkaučios Didž. dv.*, *Kalnopamušio vs.*, plg. ir *Laitiešinių km.* antrąjį vardą *Novyj-Pošvityn*, įrašytą skliaustuose. Kaip matyti, apibūdinamasis žodis – laiko (*naujasis*), erdvės (*kalno*, *Lašmens*), svarbos (*didysis*, *mažasis*), gyvenamojo pastato medžiagos, spalvos (*mūras*; *raudonas*, *baltas*) rodmuo – ėjo ir pirmuoju, ir antruoju pavadinamojo junginio dėmeniu, buvo rašomas ir sutrumpintas, ir nesutrumpintas, atskiriamas ir tarpu, ir brūkšneliu arba suliejamas su pagrindiniu dėmeniu, pradedamas iš didžiosios raidės ir iš mažosios; galėjo būti pateiktas netgi rusiškas atitikmuo. Nenusistovėjusi rašyba verčia manyti, kad apibūdinamieji dėmenys kaimo žmonių vartoti ne nuolat (nuosekliau, matyt, bendraujant su atvykėliais) ir kad išgirstų formų užrašymas rodo valdininko kompetenciją ir nuostatas, o plačiąja prasme, – nenusistovėjusius sakytinės kalbos užrašymo principus.

Sudėtinių pavadinimų žodžių tvarka suvienodinta LATSŽ. Apibūdinamasis žodis, savarankiškas arba kaip dūrinio dėmuo, visada rašytas pirmasis ir oficialiaisiais kaimų pavadinimais tapo tokie junginiai ir dūriniai kaip *Didỹsis Plonė́nas*, *Báltplonėnas*, *Naujãpamūšis*. Atskirais atvejais apibūdinamojo žodžio išvis atsisakyta, ypač kai vieno vardo kaimai buvo įsikūrę ne tose pačiose apylinkėse. Kodifikuojant mažųjų kaimų ir viensėdžių pavadinimus, neliko LAV buvusios žymos *maž.*, plg.: *Majalių maž. km.* ir *Majẽlių k.*, *Liesų maž. vs.* ir *Liẽsų k.*

Apibendrinimas

1. Pirmajame, išleistame 1925 m., gyvenamųjų vietų pavadinimų sąvade „Lietuvos apgyventos vietos“ užfiksuoti dabartinio Pakruojo rajono vietovardžiai rodo įvairias šiaurės panevėžiškių patarmės ypatybes, aptariamo krašto šnektoms būdingus fonetinius reiškinius, paplitusius darybos afiksus, varijuojančias giminės ir skaičiaus formas. Sąvadas yra reikšmingas tarmėtyros mokslo šaltinis.

   Į kalbamąjį sąvadą įtraukti rajono kaimų, viensėdžių, dvarų, palivarkų, plytinės, miško vardai patvirtina keletą ryškių šiaurės panevėžiškių patarmės

ypatybių: nosinio dvigarsio *an* I dėmens susiaurėjimą; trumpųjų balsių *i*, *u* pailgėjimą kirčiuotuose skiemenyse; ilgųjų neatvirųjų balsių ir kintamojo *ie* virtimą trumpuoju *ę*, *ǫ* tipo balsiu, taip pat nekirčiuoto *ǫ* uždaresnį, artimą *u*, tarimą; junginių **lě*, **lē* kietinimą, virtimą *ła*$_{(.)}$; *e* pailgėjimą ir uždarumą kirčiuotuose skolinių skiemenyse; akomodacijos reiškinius, kaip antai: uždaresnį *e* tarimą tarp minkštųjų priebalsių, nekirčiuoto *e* paplatėjimą, po *j* tariamų balsių *a* ir *e* akustinį supanašėjimą; fonetinius procesus: sinkopę ir kontrakciją, priebalsių asimiliaciją, tikėtina, ir vadinamąjį šlekiavimą.

Priesagų *-inė*, *-onis*, *-ietis* ir *-iškis* (dgs. *-oniai*, *-iečiai* ir *-iškiai*) vediniai pakruojiškių kirčiuojami ir šaknyje. Vedinių akcentinė priklausomybė nuo pamatinio žodžio yra senovinės kirčiavimo sistemos reliktas.

Tarminės, todėl retos, vietovardžių priesagos yra *-iečiai*, *-ninkai*, *-esiai*. Populiariausios jų priesagos – *-oniai* ir *-ūnai*. Slaviškuose dvarų pavadinimuose įžiūrimos slaviškos priesagos. Beveik visi priesagų vediniai yra asmenvardinės kilmės.

Iš vietovardžių priešdėlių dažnumu išsiskiria *pa-* (ir slaviškas atitikmuo *pad-*). Jis žymi vietą palei kokį nors geografinį objektą: upę, dvarą. Vartojamas ir rytų Lietuvai įprastas priešdėlis *užu-*.

Pavyzdžiai rodo, kad vietovardžiai dažniau vartojami vyriškosios giminės formomis, ypač *o* ir *į̇o* kamieno. Kaimų ir viensėdžių vardai paprastai esti daugiskaitiniai, o dvarų vardai – vienaskaitiniai.

2. Pirmasis sąvadas svarbus ir sociolingvistikai, nes teikia žinių apie nepriklausomos Lietuvos valstybės pirmąjį gyvavimo penkmetį: fiksuoja lietuvių kalbos būklę, pastangas ją norminti, svetimų kalbų poveikį (taikomasi prie slaviško kai kurių priebalsių tarimo, rašmenų; kaip savi vartojami skoliniai, nelietuviški afiksai; užrašant sudėtinius vietovardžius laikomasi neįprastos žodžių tvarkos ir kt.), taip pat liudija kai kuriuos socialinio gyvenimo bruožus (kaimų skirstymąsi; kontaktus su kaimynais latviais; dvarininkų įpročius ir pan.).

3. Pakruojo rajono vietovardžių formos „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne“ į bendrinę kalbą transponuotos tinkamai; vos vienu kitu atveju dėsningų tarminių fonetinių ypatybių neatsisakyta. Abejoti verčia vietovardžių *Dū̃čiai*, *Dvariū̃kai* ilgasis *ū*, vietovardžių *Majẽliai*, *Lìbariškis* antrojo skiemens *e* ir *a*, kietieji kamiengalio priebalsiai vietovardyje *Žvìrbloniai*. Netinkamai transponuotos formos *Uniū́nai*, *Javydóniai* – tikslios yra *Oniū́nai*, *Jovydóniai*. Kaimo vardo *Degesiai* autentiška priesaga *-esiai* nepagrįstai pakeista naujesne *-ėsiai*. Akivaizdu, kad rengiant antrąją žinyno dalį skubėta ir pataisyti ne tik pirmosios dalies riktai: buvę *Degẽsiai* nepamatuotai pakeisti į *Degẽsiai*, o *Uniū́nai* apskritai praleisti.

Bendrinei kalbai teikiamų formų *Pãlašmenis* ir *Padauguvà* kirčiavimas neatliepia tarminio. Viešojoje erdvėje turėtų funkcionuoti realiąją vartoseną liudijančios formos *Palašmėnis*, *Pãdauguva*.

ŠALTINIAI

LATSŽ – Noreika, Z., & Stravinskas, V. (reng.). (1974–1976). *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* (d. I–II). Vilnius: Mintis.

LAV – *Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys.* (1925). Kaunas: Finansų ministerija. Centralinis Statistikos biūras. Prieiga https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0002365127.

NTKZRB – *Novaja Topografičeskaja Karta Zapadnoj Rossii 1880–1935. 1:84 000*. VI–16 (BAUSK), Latvija i Litva, 1897–98 g. g. [1930]. Voenno-Topografičeskoe Upravlenie. Prieiga http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11777739.

NTKZRJA – *Novaja Topografičeskaja Karta Zapadnoj Rossii 1880–1935. 1:84 000.* VII–15 (JANIŠKI), Litva, 1897–98 g. g. [1931]. Upravlenie Voennyh Topografov. Prieiga http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11777750.

NTKZRK – *Novaja Topografičeskaja Karta Zapadnoj Rossii 1880–1935. 1:84 000.* VIII–15 [KLAVANY], Kovensk. gub., Šavel'sk. i Ponevěžsk. uězd. [1913]. (S"emka 1897 g.). [Upravlenie voennyh topografov]. Prieiga http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11777762.

NTKZRP – *Novaja Topografičeskaja Karta Zapadnoj Rossii 1880–1935. 1:84 000.* VII–16 [POSVOL'], Kovensk. gub., Ponevěžsk. uězd. [1915]. (Po s"emkam" 1898 g. sostavljali i černili v" 1913–14 g. g.). Izdanie Voen.-Top. Otděla Gen. Štaba. Prieiga http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11777751.

RC – Adresų registras. (b. m.). *Registrų centras*. Prieiga https://www.registrucentras.lt/adr/p/index.php?sav_id=289; žiūrėta 2025-07-27.

ŠATŽ – *Šiaurės Aukštaitijos turistinis žemėlapis*. (2001). Vilnius: Briedis.

LITERATŪRA

Adamonytė, V. (2015). Daujėnų valsčiaus vietovardžiai. In A. Šimkūnas (red.), *Daujėnai.* (Lietuvos valsčiai, kn. 29). Vilnius: Versmė, 1–20 [1108–1126]. Prieiga http://www.llt.lt/pdf/daujenai/daujenai-1_kalba-2013.pdf.

Ambrazas, S. (2000). *Daiktavardžių darybos raida, II: Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

AT – Morkūnas, K. (b. m.). Aukštaičių tarmė (žemėlapis). In *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga https://www.vle.lt/straipsnis/aukstaiciu-tarme/; žiūrėta 2025-07-27.

Būga, K. (1958a). Apie lietuvių asmens vardus. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. I). Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 201–269. (Pirmasis leidimas: 1911)

Būga, K. (1958b). Del mūsų rašybos (rašybos mažmožiai). In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. I). Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 384–400. (Pirmasis leidimas: 1913)

Būga, K. (1958c). Lituanica. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. I). Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 339–383. (Pirmasis leidimas: 1912)

Būga, K. (1961). Lietuvių kalbos žodynas. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. III). Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–483. (Pirmasis leidimas: 1924)

Būtėnas, P. (1932). Augštaičių tarmės okuojančiosios pašnektės sienos. *Archivum Philologicum*, *3*, 168–193.

Čepaitienė, A., & Gudaitis, A. (2021). Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. In *Petras Būtėnas: skiriama 125-osioms gimimo metinėms*. (Kultūros studijos Panevėžyje). Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 45–64.

Garšva, K. (1982a). Apie šiaurės vakarų panevėžiškių tarmę. *Joniškėlio apylinkių šnektos tekstai.* Vilnius: Vilniaus universitetas, 4–7.

Garšva, K. (1982b). Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės. *Baltistica*, *18*(1), 65–74.

Garšva, K. (2019). Lietuvos Žiemgalos vietovardžiai. *Žiemgala*, *2*, 5–12.

Garšva, K., & Šliavas, J. (1982). Mūšos krašto vietovardžiai: Joniškėlis, Linkava, Dalgierai, Buojis, Ežersta. *Joniškėlio apylinkių šnektos tekstai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 12–20.

Girdenis, A. (1996). *Taip šneka tirkšliškiai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Girdenis, A., & Pabrėža, J. (2000). Nauji šlekiavimo stebėjimai Žagarės apylinkėse. In A. Girdenis, *Kalbotyros darbai* (t. II). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 117–120. (Pirmasis leidimas: 1978)

Girdenis, A., & Židonytė, G. (1994). Šiaurės panevėžiškių (Rozalimo šnektos) balsių sistema. *Baltistica*, *29*(2), 115–154.

GP – *Genealogia Polaków*. (Program Odtwarzania Tożsamości Rzeczpospolitej). Prieiga https://genealogia.okiem.pl/powstanies/index.php?nazwisko=Jamont; žiūrėta 2025-07-27.

Grinaveckienė, E. (1972). Mūšos upyno tarmių leksika. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, *13*, 43–78.

Kačiuškienė, G. (2006). *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis, V. (2003). *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kazlauskaitė, R. (2001). Žemutinio pakilimo balsiai Pašušvio šnektoje. *Kalbotyra*, *50*(1), 43–52.

Klybaitė, A. (2019). *Pakruojo rajono gyvenamosios vietos: administracinis priklausymas ir tarminės oikonimų ypatybės.* [Magistro darbas, Šiaulių universitetas]. Šiauliai.

Kriaučiūnas, V. R. (2007). Saugokime etninius vietovardžius. *XXI amžius*, *30 (1527)*. Prieiga https://archyvas.xxiamzius.lt/numeriai/2007/04/18/mraso_01.html.

LKA II – Morkūnas, K. (ats. red.). (1982). *Lietuvių kalbos atlasas, II: Fonetika.* Vilnius: Mokslas.

LKG I – Ulvydas, K. (vyr. red.). (1965). *Lietuvių kalbos gramatika, I: Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.

LKŽe – Naktinienė, G. (vyr. red.). (2005; atnaujinta versija 2018). *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas.

LPŽ – Vanagas, A., Maciejauskienė, V., & Razmukaitė, M. (1985–1989). *Lietuvių pavardžių žodynas* (t. I–II). Vilnius: Mokslas.

LVKŽ – Kuzavinis, K., & Savukynas, B. (1994). *Lietuvių vardų kilmės žodynas* (2-oji laida). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Markevičienė, Ž. (2001). *Aukštaičių tarmių tekstai* (d. II). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Salys, A. (1992). *Raštai, IV: Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.

Skardžius, P. (1999). Priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. In P. Skardžius, *Rinktiniai raštai* (t. V). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 450–455. (Pirmasis leidimas: 1963)

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

Stundžia, B. (1994). Daiktavardžio kamienų bei giminių variantai baltų kalbose (ide. Ir bendroji baltų bei slavų kalbų leksika). *Baltistica*, *27*(2), 13–30.

Tumėnas, S. (2006-10-25). Nesibaigianti byla dėl kaimo pavadinimo. *Šiaulių kraštas*, *245 (4521)*, 6.

Tumėnas, S. (2019-07-30). Linkuvoje paminėti vietovardžių metai. *Alkas.lt.* Prieiga http://alkas.lt/2019/07/30/linkuvoje-pamineti-vietovardziu-metai/.

Urbutis, V. (2009). *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaidotienė, V. (1994). *Rozalimas*. Vilnius: Arėjas.

Vanagas, A. (1981). *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas.* Vilnius: Mokslas.

Vanagas, A. (1996). *Lietuvos miestų vardai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius, Z. (1966). *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais)*. Vilnius: Mintis.

Žirgulys, A. (1989). Paaiškinimai. In M. Katkus, *Balanos gadynė*. Vilnius: Vaga, 189–198.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the authors

Everita ANDRONOVA – *Mg. philol*., doktorante, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas pētniece (*Mg. philol., PhD student, Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: everita.andronova@lumii.lv

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med*., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks (*Dr. habil. med., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: maris.baltins@lu.lv

Pavels BRUDZIŅSKIS (*Paweł Brudzyński*) – *Ph. D*., Varšavas Universitātes Polonistikas fakultāte (*Ph. D., Faculty of Polish Studies at the University of Warsaw*), e-pasts / e-mail: p.brudzynski@uw.edu.pl

Anna FRĪDENBERGA – *Dr. philol*., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta pētniece (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anna.fridenberga@lu.lv

Ilga JANSONE – *Dr. habil. philol*., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. habil. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: irena_ilga.jansone@lu.lv

Rūta KAZLAUSKAITE (*Rūta Kazlauskaitė*) – *Ph. D*., Viļņas Universitātes Šauļu akadēmijas Reģionu attīstības institūta docente (*PhD, Associate Professor, Institute of Region Development, Vilnius University Šiauliai Academy*), e-pasts / e-mail: ruta.kazlauskaite@sa.vu.lt

Nikole NAUA (*Nicole Nau*) – *Dr. habil. phil*., Poznaņas Adama Mickeviča universitātes profesore (*Dr. habil. phil., Professor, Adam Mickiewicz University in Poznan*), e-pasts / e-mail: Nicole.Nau@amu.edu.pl

Anete OZOLA – *Mg. hum*., doktorante, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., PhD student, Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anete.ozola@lu.lv

Ieva OZOLA – *Dr. philol*., Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas pētniece (*Dr. philol., Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: Ieva.Ozola_3@rtu.lv

Renāte SILIŅA-PIŅĶE – *Dr. philol*., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: renate.silina-pinke@lu.lv

Anna STAFECKA – *Dr. philol*., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anna.stafecka@lu.lv

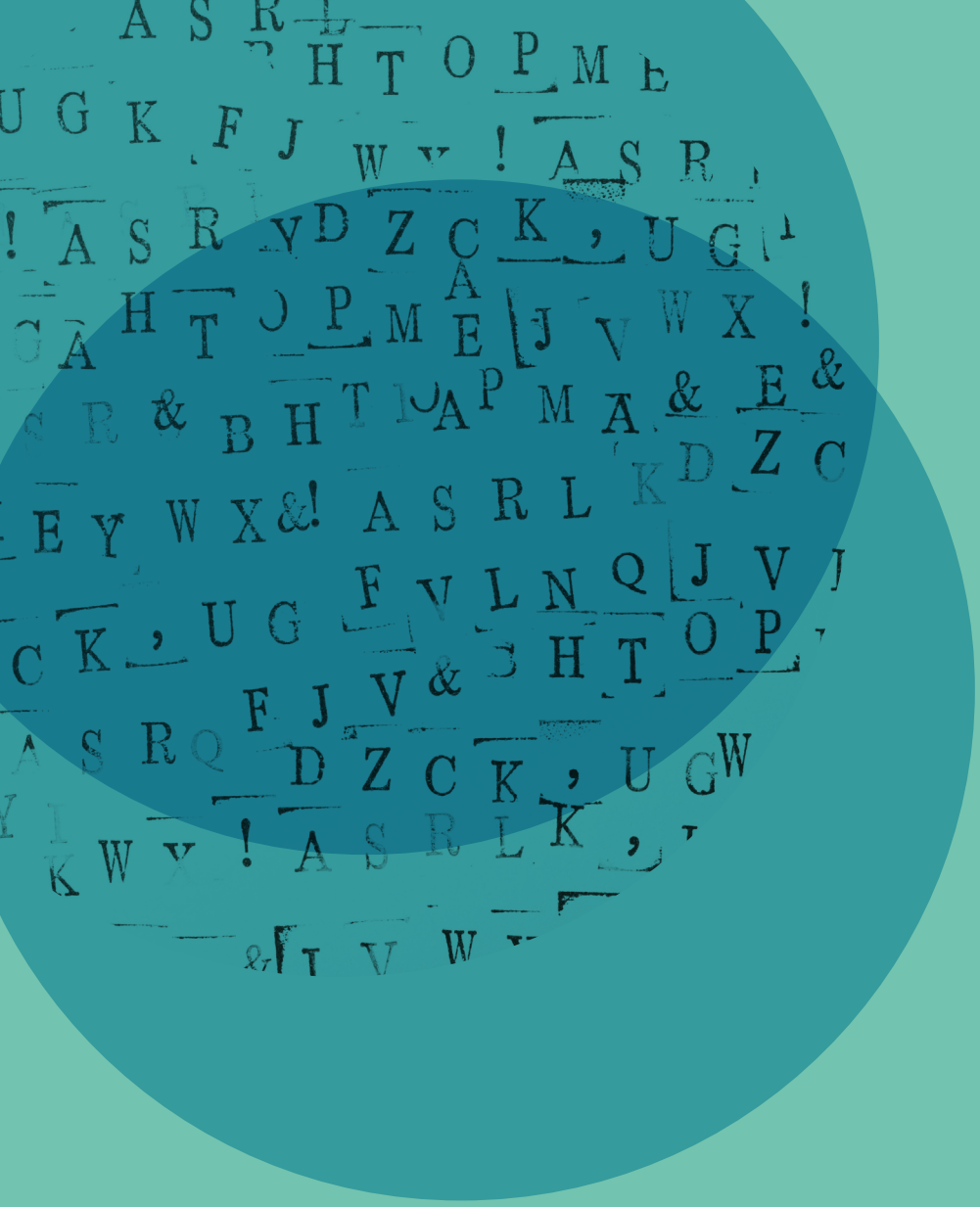
Monika STANKIENE (*Monika Stankienė*) – *Ph. D.,* Viļņas Universitātes Kauņas fakultātes jaunākā pētniece (*PhD, Junior Researcher, Kaunas Faculty, Vilnius University*), e-pasts / e-mail: monika.triausyte@knf.vu.lt

Nijole TOMIENE (*Nijolė Tuomienė*) – *Ph. D.*, Lietuviešu valodas institūta Ģeolingvistikas centra vecākā pētniece (*PhD*, *Senior Researcher, Research Centre of Geolinguistics, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts / e-mail: nijole.tuomiene@lki.lt

Anta TRUMPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anta.trumpa@lu.lv

Jānis VECKRĀCIS – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas asociētais profesors (*Dr. philol., Associate Professor, Ventspils University of Applied Sciences*), e-pasts / e-mail: janis.veckracis@venta.lv

Linguistica Lettica 34/1
2026

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

ISSN 1407-1932